

TANULMÁNYOK

***ESZTERHÁZY KÁROLY
EGRI PÜSPÖK***

SZELLEMI ÉS ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉRŐL

ESTERHAZYANUM
KUTATÓCSOPORT

**Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök
szellemi és épített örökségéről**

Eszterházy Károly egri püspök és kora 1.

Sorozatszerkesztő:
Dr. Gebei Sándor,
az MTA doktora, professor emeritus
(Eszterházy Károly Egyetem)

A kötet az EFOP-3.6.1-16-2016-00001
„Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly
Egyetemen” pályázat támogatásával jelent meg.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről

Szerkesztette:

Dinnyés Patrik – Nagy Andor

Lektorálta:

Dr. Gebei Sándor
professor emeritus

(Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Kalmár János
egyetemi tanár

(Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Szelestei Nagy László
professor emeritus

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

A kötet elkészítésében közreműködött a Szenci Városi Művelődési Központ – Szenci Városi Múzeum (Mestské kultúrne stredisko Senec – Mestské múzeum v Senci).

A szlovák rezümék fordítását Strešňák Gábor készítette.

A kötethez tartozó film forgatókönyvét írta: dr. Hermann István (Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa). A filmet készítette: Varga András és Mike László (Pápa Városi Televízió).

A borítón Eszterházy Károly egri püspök szobra látható.
Kovács Jenő alkotása, 2019.

ISBN 978-963-496-159-8

A kiadásért felelős az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában

Kiadóvezető: Nagy Andor

Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes

Tördelés, borítóterv: Csombó Bence

Megjelent: 2020-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája

Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

Köszöntő	7
Szerkesztői előszó	9

A lelki megújulás színterei és forrásai

Bitskey István:

Eszterházy Károly korának katolikus megújulási törekvései.....	15
--	----

Dinnyés Patrik:

Cirill betűs kiadványok az Eszterházy-gyűjteményben – Erzsébet-Bibliák az egri Főegyházmegyei Könyvtárban	25
--	----

Miskei Antal:

Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768)	55
---	----

Horváth István – Tengely Adrienn:

Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája.....	65
--	----

Eszterházy püspök a tudományért és az oktatásért

Verók Attila:

Az egyetemépítő Eszterházy Károly	79
---	----

Csorba Erzsébet – Nagy Andor – Ujfaludi László:

Eszterházy Károly egri püspök könyvtárának csillagászati könyvei	95
--	----

Kiss Gábor:

Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyházzogi állományának vizsgálata a könyvtár alapításától 1899-ig.....	113
--	-----

Hamzók Judit:

A „gyámoltalanok” örökségének nyomában. Esettanulmány Nemes Kilián István (1733–1825) egri közgyám ellen indított per tanulságairól.....	127
---	-----

A püspöki jövedelmek és felhasználásuk a hit szolgálatában

Fülöp Éva Mária:

Az Eszterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században (Pápa-Ugod-Devecser).....	147
--	-----

Haris Andrea:	
Eszterházy Károly és pápai parochialis temploma. Építészeti források	159
Hermann István:	
Gróf Esterházy Károly egri püspök magánuradalmának Főtemploma, a pápai Nagytemplom (belső architektúra) (DVD-melléklet).....	171
Löffler Erzsébet:	
Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa	177
Köves-Kárai Petra:	
Eszterházy Károly mint mecénás: együttműködés Johann Lucas Kracker festővel	201
Lipp Mónika:	
Eszterházy Károly püspök Szűz Mária iránti tisztelete – műalkotások tükrében	215
<i>Az Eszterházy-kultusz utóélete</i>	
Bartók Béla:	
Eszterházy Károly püspök emlékezete Egerben 1925-ben	229
Személynevek mutatója	247
Helynevek mutatója	255
A kötet szerzői	259

Köszöntő

A 18. század négy nagy formátumú egri püspöke közül is kiemelkedik Eszterházy Károly személye és munkássága. Egyrészt azért, mert több mint ezeréves történelme során ő kormányozta leghosszabb ideig az Egri Egyházmegyét, hiszen közel négy évtizeden át volt az ország legnagyobb kiterjedésű katolikus egyházi körzetének a vezetője, másrészt tevékenységének köre nemcsak az egyházi élet minden területére terjedt ki, a papneveléstől a szegénygondozáson át új templomok építéséig, hanem főispánként és gazdag főnemesként gondja volt egyrészt szűkebb pátriája, Heves megye fejlődésére, másrészt az egész Észak-magyarországi régió szellemi és kulturális felemelkedésére is.

Munkásságának első időszakát kétségtelenül segítette a Mária Terézia nevével fémjelzett korszakban uralkodó békés légkör és a császárnő-királynő politikája is, bár a püspök ennek a politikának kétségtelenül az árnyoldalait is megtapasztalta, különösen akkor, amikor az uralkodó nem támogatta egyetemalapítási törekvéseit. Ennek ellenére hatalmas szorgalommal és munkával, családi vagyona felhasználásával sikerült felépítenie e tervéhez azt az egyetemi házat, amelyet ma mindenki Egri Líceumként ismer, és amelynek minden részlete magán viseli a püspök személyes gondoskodásának nyomait.

A kezünkben tartott „*Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről*” c. kötet, amelyben számos jeles szerző tanulmánya található, átfogó betekintést enged a püspök széles körű tevékenységének legfontosabb területeire. A tanulmányok témakörei is jelzik, hogy ez az időszak mennyire fontos volt az Egri Egyházmegye török utáni újjáépítésének történetében.

Hálásan köszönöm e könyv szerkesztőinek és a tanulmányok szerzőinek, hogy tudásuk legjavát és töretlen szorgalmuk eredményeit ebben a kötetben közrebo csátják az érdeklődők számára. Azt kívánom, hogy aki ezt a kötetet tanulmányozza, kapjon belőle indítást, és főleg bátorítást arra, hogy odaadó munkával, töretlen lelkesedéssel a mai viszonyok között is képesek lehetünk olyan eredményeket elérni, amelyek arra lelkesítik a fiatalokat, hogy érdemes hosszú távon gondolkodni és energiáinkat a jövő nemzedékek szolgálatába állítani.

Eger, 2020. augusztus 31.

✠ *Ternyák Csaba*
egri érsek

Szerkesztői előszó

Az Egri Hittudományi Főiskola és az Eszterházy Károly Főiskola (2016 óta: Egyetem) együttműködésével 2014-ben megalakult Esterhazy-num Tudományos Kutatócsoport azzal a céllal jött létre, hogy elősegítse gróf Eszterházy Károly (1725–1799) egri püspök szellemi és kulturális örökségének megóvását, az Eszterházy-család történetének kutatásával kapcsolatos tudományos munkák (könyvek, cikkek, tanulmányok) összegyűjtését és készítését, valamint az adott kutatási területtel foglalkozó oktatók, kutatók és szakemberek összefogását a kutatómunka hatékonyabbá tételének érdekében. Munkacsoportunk ebben a szellemben végzi megalakulása óta a feladatát, amelynek legújabb eredményeit a jelen kötet összegzi.

Ez a kötet az egri Kutatócsoport munkatársai által az elmúlt években szervezett konferenciákon részben elhangzott, részben pedig az azóta megszületett kutatási eredményeknek az írott változatát tartalmazza. 2016 tavaszán került megrendezésre az *Eszterházy Károly szellemi és épített öröksége* című konferencia, 2017 őszén pedig az *Eszterházy Károly, egy püspöki életmű a „tudományok és művészetek javára”* elnevezésű tudományos tanácskozás. A jelen kötetre egyúttal egy sorozat (*Eszterházy Károly egri püspök és kora*) indító tagjaként is tekintünk, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy Eszterházy Károly életművét és annak máig ható örökségét, valamint hozzá kapcsolódóan a 18. század időszakát a kutatásuk középpontjába állító kollégák eredményeinek publikációs fóruma legyen. A jelen kötetben 18 szerző írása található, amelyeket a püspök sokoldalú tevékenységéből származó tárgyköröknek rendeltünk alá.

Tematikus felosztásunk első szakasza *A lelki megújulás színterei és forrásai* címet kapta. A fejezet és így a kötet első tanulmánya a már említett 2017-es konferencia plenáris előadása, amely egyben Prof. Dr. Bitskey István akadémikus egri egyetemi díszdoktori előadása (*Eszterházy Károly korának katolikus megújulási törekvései*) volt. A további három írás mindegyike a címadó püspök által alapított egri Főegyházmegyei Könyvtár egy-egy lelkiségi dokumentumát vizsgálja. Dinnyés Patrik két cirill betűs, ortodox Szentírást (*Cirill betűs kiadványok az Eszterházy-gyűjteményben – Erzsébet-Bibliák az egri Főegyházmegyei Könyvtárban*), Miskei Antal egy liturgikus könyvet (*Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve [1768]*), végül pedig Horváth István és Tengely Adrienn egy egyházas társulás reguláját (*Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája*) mutatja be részletesen.

Az *Eszterházy püspök a tudományért és az oktatásért* című fejezetet Verók Attila átfogó írása kezdi meg, amelyben nemzetközi összehasonlításban mutatja be a 18.

századi egri egyetemalapítási törekvés hazai és európai jelentőségét (*Az egyetem-építő Eszterházy Károly*). Ezt követik az oktatás háttérintézményeként működő püspöki bibliotékának a csillagászati és az egyházi anyagainak ismertető munkái. Elsőként Csorba Erzsébetnek, Nagy Andornak és Ujfaludi Lászlónak az egri egyetemen történő csillagászati kutatást, illetve oktatást elősegíteni szándékozó könyvtárányának az elemző bemutatása olvasható (*Eszterházy Károly egri püspök könyvtárányának csillagászati könyvei*). Kiss Gábor munkája pedig szintén a bibliotéka alig ismert állományára, a katolikus jogászképzést elősegítő egyházi anyagra fókuszál (*Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyházi állományának vizsgálata a könyvtár alapításától 1899-ig*). E fejezetrészt zárja Hamzók Juditnak a 18. századi Eger társadalomtörténetéhez kapcsolódó írása (*A „gyámoltalanok” örökségének nyomában. Esettanulmány Nemes Kilián István [1733–1825] egri közgyám ellen indított per tanulságairól*).

A kötet harmadik tematikus fejezete *A püspöki jövedelmek és felhasználásuk a hit szolgálatában* címet viseli. A fejezet első három szerzője már túllép az Egri Egyházmegye egykori határain: Fülöp Éva Mária (*Az Eszterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században [Pápa-Ugod-Devecser]*) és Haris Andrea (*Eszterházy Károly és pápai parochialis temploma. Építészeti források*) Eszterházyval mint főnemessel, illetve a pápai domíniummal foglalkoznak írásaikban. Ez utóbbihoz kapcsolódik a tanulmánykötet DVD-melléklete is, amely Hermann Istvánnak a 2016-os egri Eszterházy-konferencián ismertetett forgatókönyve alapján készült. A pápai Nagytemplom belső architektúrájának vizuális megjelenítése pedig a Pápa Városi Televízió munkatársainak közreműködésével valósult meg.

A fejezetrész további három szerzője Eszterházyt főpapi minőségében vizsgálja. Elsőként Löffler Erzsébetnek az Eszterházy püspöki életművének egri örökségeit áttekintő írása olvasható (*Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa*). Őt követi Köves-Kárai Petra (*Eszterházy Károly mint mecénás: együttműködés Johann Lucas Kracker festővel*), illetve Lipp Mónika (*Eszterházy Károly püspök Szűz Mária iránti tisztelete – műalkotások tükrében*) művészettörténeti vonatkozású írása.

A kötet záró fejezete az *Eszterházy-kultusz utóélete* címet viseli, amelyben Bartók Béla a 20. század első felébe kalauzolva az olvasókat, a püspök születésének 200. évfordulójának Egerben történő megünneplését veszi górcső alá (*Eszterházy Károly püspök emlékezete Egerben 1925-ben*). A fejezet záróképe, az egri Eszterházy téren 2019-ben felavatott Eszterházy-szobor pedig a közelmúltunkban ismét újraéledt Eszterházy-emlékezetre kíván szimbolikusan rámutatni. A már említett 2017-es konferenciánk megnyitóján hangzott el első ízben dr. Ternyák Csaba egri érsektől a bejelentés, miszerint az Egri Főegyházmegye, az Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata, illetve az Eszterházy Károly Egyetem összefogásával a Bazilika és a Líceum közötti téren szobrot

kívánnak állítani Eszterházy Károly püspöknek. Az alkotás végül a tavalyi évben került elhelyezésre, az addigra szintén megújult tér középpontjában.

A kötetet az egyes tanulmányokban előforduló személy- és helynévmutató zárja – a további kutatások elősegítése céljából. Itt tartjuk szükségesnek megemlíteni azt is, hogy Kutatócsoportunk, illetve a semptei (*Šintava*) Eszterházy-uradalom részét képező Szenc (*Senec*) városának történeti múzeuma (*Mestské kultúrne stredisko Senec – Mestské múzeum v Senci*) között az elmúlt években nemzetközi együttműködés alakult ki, ezért a kötetben olvasható tanulmányok összefoglalásai szlovák nyelven is megtalálhatók. A fordítás elkészítéséért ezúton is köszönetet mondunk Strešňák Gábornak, a Szenci Városi Múzeum vezetőjének.

Végezetül pedig bízunk abban, hogy a jelen kötetünkkel is sikerül méltó módon megőriznünk munkacsoportunk névadó püspökének emlékezetét.

A szerkesztők

A lelki megújulás színterei és forrásai

Bitskey István

Eszterházy Károly korának katolikus megújulási törekvései

A katolikus egyháztörténeti kutatás az utóbbi néhány évtizedben Európa-szerte megélnékvült, s a konfesszionalizáció fogalmának bevezetése révén szemléletében és módszereiben is megújult, mint ahogy erről a téma igen bőséges szakirodalma tájékoztatást nyújt.¹ A reformáció–ellenreformáció sematikus dichotómiája helyett a hitújítási mozgalmak pluralitására irányult a figyelem, ebben a keretben pedig a katolikus megújulási törekvések kutatása is új pozícióba került. Számos nemzetközi konferencia már ennek a felfogásnak a jegyében zajlott le, többször is elhangzott, hogy a konfesszionális egyoldalúság helyett a felekezeti szempontok komparatív vizsgálata révén alakítható ki a korábbiaknál hitelesebb kép a kora újkor keresztény egyháztörténetéről.² Az alapfogalmak (reform, reformáció, ellenreformáció, rekatolizáció, poszttridentinizmus stb.) korszerű értelmezése újabban nemzetközi vitaülések tárgya lett, ehhez Luther fellépésének fél évezredes évfordulója újabb impulzusokat adott.³ A római katolikus egyházon belüli megújulási törekvéseknek az eddigieknél árnyaltabb számba vételét elsősorban a német egyháztörténeti kutatás kezdeményezte és képviselte, a magyar kutatás csak jóval később kezdte ennek eredményeit kamatoztatni. Célszerű Eszterházy Károly kiemelkedő egyházszervezői

- 1 Die katholische Konfessionalisierung. Hg. Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling. Münster 1995; *Wolfgang Reinhard*: Konfession und Konfessionalisierung in Europa. Berlin 1997; Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Hg. Joachim Bahlcke – Arno Strohmeyer. Stuttgart 1999; *Balázs Mihály*: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció. In: Konfesszionalizáció. Felekezeti és politikum a kora újkorban. Korall, 57 (2014), 5–26.; *Carlos Eire*: Reformations. The Early Modern World 1450-1650. Yale U. P., New Haven 2016; Vorwort. In: Ernst Walter Zeeden (1916–2011) als Historiker der Reformation, Konfessionsbildung und „deutschen Kultur“. Relektüren eines geschichtswissenschaftlichen Vordenkers. Hg. Markus Gerstmeier – Anton Schindling. Vorwort, Aschendorff, Münster 2016. 14–15. (KlK 76).
- 2 Az ökumenizmus szempontjait érvényesítő, korszerű felfogásban szerveződő konferencia zajlott le többek között Kolozsváron: <https://keresztenszo.verbunkiado.ro/archivum/2017/december/11.html>, letöltés 2018. febr. 11. A konferencia kötete sajtó alatt.
- 3 *John O'Malley*: Trent and all that. Renaming Catholicism in Early Modern Era. Cambridge/MA –London 2000. 119–125. A fogalmak értelmezésével foglalkozó konferenciák egyike: Katholische Reformationen. Tagung an der Bischöflichen Akademie Aachen, 17. / 18. Februar 2018. <https://www.reforc.com/wp-content/uploads/2018/01/Konzept-Tagung-kurz-Wissenschaftler.pdf>, letöltés 2018. jan. 31.

és tudománypártoló tevékenységét is ebben a kutatási keretben szemügyre venni, teljesítményét az újabb szakirodalom által képviselt és előtérbe állított történeti paradigmák koordinátái között elhelyezni és mérlegelni.

Peter Hersche berni történész friss eszmefuttatása szerint a katolikus egyház történetében három kiemelkedő jelentőségű megújulási korszakot lehet megkülönböztetni, ezek: 1. a 16. századi protestáns kihívásokra adott válaszok ideje, a hitről folytatott vitákban kialakuló egyházszerveződés, azaz a konfesszionalizáció ('Konfessionsbildung') folyamata, a Tridentinum hatása; 2. a felvilágosodás kori toleranciaelv és reformkatolicizmus (janzenizmus, muratorianizmus, gallikanizmus) periódusa; 3. a II. Vatikáni Zsinat utáni korszak (belső megújulás, ökumenizmus).⁴

Ha ezt a sémát vesszük alapul, akkor Eszterházy kora a magyarországi katolikus egyháztörténetnek abba a periódusába esik, amelyikben másodsorra nyílt meg a lehetősége az egyházi szervezet megújításának és a spirituális gondolkodás modernizálásának. Erről a lehetőségről a szakirodalomban különböző vélemények láttak napvilágot, a felvilágosodás és a katolicizmus viszonyának kérdése a nemzetközi eszmecserékben már hosszú évtizedek óta vitatéma. Eduard Winter monográfiái az 1960-as évek óta napirenden tartották a „felvilágosodott reformkatolicizmus” fogalmát, majd az 1976-ban Peter Hersche által szerkesztett kötet az osztrák példa révén vizsgálta, hogy mit takar ez az eszme- és egyháztörténeti megjelölés.⁵ Kosáry Domokos vitatta ennek alkalmazhatóságát, s Winter koncepcióját kritizálva, a korszerű tendenciák megjelenését főként a protestantizmus szellemi horizontjában vélte felfedezhetőnek, nem túl sok progresszív kezdeményezést tulajdonítva a magyarországi katolicizmusnak.⁶

Az újabb és árnyaltabb elemzések arra utalnak, hogy a felvilágosodás különböző aspektusai a Kárpát-medencén belül, főként egyes szerzetesrendek (mindenekelőtt a piaristák) aktivitásában mutathatók ki, míg a katolikus klérus többnyire defenzívába szorult egyrészt római orientációjú barokk tradicionalizmusa, másrészt a teréziánus-jozefinista egyházpolitikával szemben kialakult ellenállása miatt, ezért csak részben tudta átvenni az újító szellem eredményeit.⁷ A korszak prédikációszerzéséről

---

4 Das Konzil von Trient und die katholische Konfessionskultur (1563–2013). Wissenschaftliches Symposium aus Anlass des 450. Jahrestages des Abschlusses des Konzils von Trient. Freiburg in Breisgau, 18–21. September 2013 Hg. von Peter Walter – Günther Wassilowsky. Aschendorff, Münster 2016. 569. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Bd. 163).

5 *Eduard Winter: Frühaufklärung*, Berlin 1966. 211; *Der aufgeklärte Reformkatholizismus in Österreich*. Hg. Peter Hersche. Historisches Institut der Universität Bern – P. Lang Verlag. Bern 1976. (Quellen zur neueren Geschichte, Bd. 33); *Bernard Plongeron: Was ist Katholische Aufklärung?* In: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Hg. von Elisabeth Kovács. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1979. 11–56.

6 *Kosáry Domokos: Művelődés a 18. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 183–285.

7 *Forgó András: Egyház, rendiség, politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*. Szent István Társulat, Bp. 2017. 339–340.

készült értekezés azonban nemrég meggyőzően mutatta ki, hogy a magyar katolikus híszónokok hangvételét is módosították a 18. század második felében megjelenő új eszmeáramlatok, nagy hangsúly esett a babonák elítélésére, a népi kegyesség vadhajtásainak, a túlzott ereklyekultusznak a visszaszorítására, a hitélet gyakorlatiasabbá tételére.⁸ Ma is aktuális kérdés tehát, hogy a 18. századi magyar főpapság mit tudott átvenni a felvilágosodás – legtágabban értelmezett – gondolatköréből, szellemi eredményeiből, mentalitásából. A kérdés úgy is feltehető: mennyiben jelentkezett belső igény a megújulásra, milyen belátások vezettek ezekhez, s ugyanakkor milyen külső tényezők, újabb eszmeáramlatok, kihívások és modernebb gondolati megfontolások inspirálták vagy éppen kényszerítették ki a reformelképzeléseket és törekvéseket. A Tridentinum kétségtelen jele volt az újraszerveződés eszméjének, a 18. század viszont újabb társadalmi mozgásokat implikált, most már ezeknek a hálózatában – tradíció és modernizáció feszültségében – kellett pozíciójukat védelmező megoldásokat találniuk a katolikus egyház vezetőinek.

A felvilágosodás korának egyes radikális gondolkodóinál felbukkanó ateizmussal érthető módon szemben állt a katolicizmus, viszont megjelent a belső egyházkritika és az új tudományos eredményeket kamatoztató, hit és ráció egyeztetését célzó megfontolások különböző – rejtett vagy nyíltabb – formákban. A posztridentinus teológiával és egyházértelmezéssel konfrontálódva, a janzenizmus révén bukkantak fel először olyan nézetek, amelyek részt ütöttek a trienti szellem védőburkán, és katolicizmuson belüli teológiai és politikai vitákhoz vezettek.⁹ Noha Cornelius Jansenius (1585–1638) yperni püspök, löveni egyetemi tanár eredetileg az augustinusi kegyeletlan korszerű értelmezésére törekedett, nézetei túlhaladták a teológia kereteit, s a gallikán államelmélethez közeledtek.

1. kép: Cornelius Jansenius

A római kúria elhatárolódott Jansenius követőitől, XI. Kelemen pápa *Unigenitus*-bullája pedig 1713-ban véglegesen eretnekké nyilvánította a németalföldi teológus

8 Lukácsi Zoltán: Szószék és világosság. A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában. ELTE, PhD-értekezés, 2010. http://docplayer.hu/amp/21520699-Doktori-disszertacio.html#show_full_text, letöltés 2018. febr. 15.

9 A *Concilium Tridentinum* magyarországi hatásáról a legújabb eredményeket közreadó kötet: Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts. Hg. Márta Fata – András Forgó – Gabriele Haug-Moritz – Anton Schindling. Aschendorff, Münster 2019. (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Bd. 171)

nézeteit. Ennek ellenére Európa-szerte megoszlott a teológusok véleménye, sokan filozofizációjának bizonyultak, egyes tételekkel rokonszenveztek, másokat vitára érdemesnek tartottak. Sokfelé ágazó mozgalom alakult ki így,¹⁰ amely magában hordozta a katolicizmuson belüli modernizációs törekvések lehetőségét. A francia forradalmi eszmékkel ugyan konfrontálódtak a janzenizmus követői,¹¹ a katolikus egyház azonban mégsem tolerálta őket.

A mozgalom magyarországi recepciójáról Zolnai Béla közismert alapvető tanulmányai után viszonylag csekély számú kutatás szól, részletesebb ismereteket inkább csak Berecz Ágnes főként könyvtörténeti szempontú értekezése hozott.¹² Korábbi, csupán az itáliai könyvészeti kapcsolatokra koncentráló áttekintésünk alapján annyi állapítható meg, hogy az egri püspöki könyvtár anyagában a janzenizmussal rokonszenvező, annak tételeit tárgyaló vagy éppen azokat vitató munkák egész sora volt jelen, s ez szembeütően utal a könyvbeszerzés tágas szemhatárára, a kitagadott eszmeáramlatnak legalábbis az ellenkezéssel párosult tudomásul vételére, a korszak aktuális kérdéseivel való szembesülés kényszerére vagy éppen igényére.¹³ Legszélesebb horizonton Tüskés Gábor tanulmánya térképezte fel a mozgalom kutatásának európai helyzetét, megállapítása szerint: „Az újabb kutatások egy térben és időben rendkívül tagolt, folyamatosan változó, különböző törekvéseket magában foglaló, komplex jelenségegyüttesnek tekintik a mozgalmat, amely nem leegyszerűsítendő a kegyelemtan körüli vitákra”, ezért indokolt „janzenizmusok”-ról beszélni, vagy még inkább a „kereszténység augustinusi modelljének 17. századi változata” kifejezést használni.¹⁴

A 18. század második felének további – már inkább spirituális, mint teológiai vagy egyházkeresztyénügyi – szellemi mozgalma, a muratorianizmus már jóval egyértelműbb és elfogadhatóbb megújulási lehetőséget kínált a katolikus devóció számára. A milánói Biblioteca Ambrosiana könyvtárőre, Antonio Muratori (1672–1750) történeti, teológiai, hagiográfiai, erkölcsstani művei révén Európa-szerte jelentékeny teret hódított, a magyarországi klérus gondolkodására is hatott, mivel kötetei nagy

---

10 *Kosáry D.*: Művelődés a 18. századi Magyarországon i. m. 287.

11 *Peter Hersche*: Les jansénistes en Autriche et en Allemagne face à la Révolution. In: *Jansénisme et Révolution*. Paris 1990. (Chroniques de Port-Royal 39)

12 *Hölvényi György*: Katholische Aufklärung und Jansenismus in Ungarn, in: In: *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Hg. Elisabeth Kovács. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1979. 93–106; *Berecz Ágnes* 2006-ban megvédett értekezése bőseges szakirodalommal: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/273/1/de_2855.pdf, letöltés, 2018. febr. 15.

13 *Bitskey István*: Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár olasz anyaga a felvilágosodás korában. In: *Magyar Könyvszemle* 98 (1982), 60–67.

14 A legújabb eredményeket ismertető, alapvető kutatástörténeti áttekintés: *Tüskés Gábor*: A janzenizmus kutatásának néhány kérdéséhez. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015), 161–180.

számban kerültek be a püspöki bibliotékákba, így az egri könyvtár polcaira is. Erről bőséges szakirodalom tájékoztat, ehelyütt elegendő erre utalnunk.¹⁵

2. kép: Ludovico Antonio Muratori, a milánói Ambrosiana Könyvtárában

Az itáliai teológus szellemisége lényegében belesimult ugyan a posztridentinus trendjébe, több esetben mégis akadtak vitapartnerei, akik túlzásnak tartották újszerű nézeteit, indexre kívánták tétetni egyes műveit, s csak hosszas eszmecserék után sikerült ezt elkerülni. Erről bőségesen értekezett az olasz szakirodalom. A kora kereszténység tiszta erkölcsiségét, az aszkétikus spiritualizmus követelményét, a formalitások túlsúlyától és babonás hiedelmektől megszabadított kegyességi gyakorlatot, a társadalmi szolidaritást és az életvitel pallérozottságát sugalló felfogása Eszterházy Károly mentalitására is félre nem ismerhető hatást gyakorolt.

A római kúria vezetésében is jelentékeny változások következtek be a 18. század közepétől. Ezeknek kezdeményezője elsősorban az új pápa, XIV. Benedek (Prosper Lazaro Lambertini) volt, aki úgy maradt lényegileg hű a trienti szellemhez, hogy közben saját kora kihívásaira is érvényes válaszokat keresett és tudott adni.¹⁶ A szakirodalomban jól ismert *Riforma lambertiniana* a hit és a tudomány integrálási törekvéséről szól, s a teológiai racionalizmus jegyében fogant.¹⁷ A tudományoknak nagy szerepet tulajdonító, saját munkáival kisebb könyvtárat megtöltő egyházfő az újszolasztika helyett az empirikus módszereknek igyekezett helyet adni a szellemi élet minden területén, egyetemi reformokat kezdeményezett, laboratóriumok, műhelyek, botanikus kertek, könyvtárak szervezését támogatta, jelentős *Index*-revíziót hajtott végre, melynek következtében Kopernikusz is lekerült a tiltólistáról. A pápa az eretnekké nyilvánítások és kiátkozások

15 Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak- Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban. Eger 1997. (Studia Agriensia 16), 89–118.; Holl Béla: A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében. In: *Uő.*: Laus librorum. Válogatott tanulmányok. METEM, Bp. 2000. (METEM Könyvek 26), 169–180.; Szelestei Nagy László: Ludovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében. In: *Magyar Könyvszemle* 116 (2000), 27–42.

16 Maria Teresa Fattori: The Concil of Trentin the Eighteenth Century: Benedict XIV's De synodo dioecesana. In: *Das Konzil von Trient* i. m. 417–459.

17 A róla szóló könyvtárnyi szakirodalomból mértékadó áttekintés: Mario Rosa: Between the Council of Trent and Enlightenment: Pope Benedict XIV. In: *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. (Ed.) Ulrich L. Lehrner – Michael O'Neill. Printy. J. Brill, Leiden–Boston 2010. 224–232.

helyett az eszmecserét preferálta, az *Unigenitus*-bulla ellenzőivel szemben türelmes magatartást tanúsított, így a janzenizmusról szóló vitáknak teret engedett, felélénkítve az egyháztani kérdésekről szóló eszmecserét. A Muratori-féle „*caritas cristiana*” eszméje is szélteben hódított ebben a szabadabb légkörben, a vakbuzgóság túlkapásait főpásztori rendelet igyekezett beszüntetni, a hitélet egyes kiüresedett formalitásai helyett a gyakorlati kegyesség fontosságát hirdette. A sok tekintetben racionális gondolkodású pápa felismerte a kor követelményeit, a felvilágosodás előterében megjelent különféle gondolatokat, és mindet megtett annak érdekében, hogy a katolikus tudományosság alkalmazkodjék hozzájuk.

Ez a pápa fogadta és bocsátotta útjára a fiatal Eszterházy Károlyt római tanulmányainak végeztével, így érthető, hogy a lambertiniánus szellem egész karrierje során végig is kísérte tetteit és törekvéseit. Eger főpásztora egész pályafutása idején szoros kapcsolatban maradt a római kúriával, ágensei révén frissen tájékozódott az ottani hírekről és véleményekről, s arról is gondoskodott, hogy egyházmegyéjéből fiatal alumnusokat küldjön az Örök Város tanintézetébe, a Collegium Germanicum Hungaricumba. Egyetemalapító és könyvtárfejlesztő tevékenysége, művészeti mecénatúrája és tudománypártolása egyaránt eleven példája a római hatások hazai érvényesítésének.¹⁸

3. kép: *Giuseppe Garampi*
bécsi nuncius

Lényegében ezt a lambertiniánus szellemet képviselte Giuseppe Garampi bécsi nuncius is, akivel az egri püspök közismerten szoros kapcsolatot tartott fenn, a könyvbeszerzésekben ő volt a legbefolyásosabb szaktanácsadója. A római kúria egyházpolitikáját hajlékony diplomáciával, korszerű eszközökkel szolgáló, a racionális teológiai irányzatokat árnyaltan szemlélő, a bécsi jozefinista körökkel is taktikus kapcsolatokat ápoló olasz főpapnak Eszterházyhoz fűződő baráti viszonya nem csekély mértékben befolyásolta az egri püspökség szellemi orientációját. A két főpap kiterjedt levelezésének mielőbbi kiadása nem csupán a helytörténet, de az egész magyar egyháztörténet számára is kiemelkedően fontos kutatási feladat.

¹⁸ Minderről részletesen: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger 1999; valamint Az egri Domus Universitatis és Liceum. Szerk. Petercsák Tivadar. Liceum Kiadó, Eger 2013.

Visszatérve fejtegetésünk kiindulópontjára: Peter Hersche fent vázolt koncepciója szerint Eszterházy Károly korában a teréziánus-jozefinista egyházpolitika kínált volna alapvető megújulási lehetőséget a Habsburg Monarchia katolikus klérusa számára. Az újabb kutatók közül többen úgy látják, hogy korántsem egyházellenességet kellene látni a jozefinizmusban, hanem épp a reformok révén a modernizálás útját jelentette volna a felvilágosodás racionalizmusának, gyakorlatiasságának hitéleti recepciója, ha Wenzel Anton von Kaunitz, Gerhard van Swieten, Ignaz Felbinger, Franz Stephan Rautenstauch és eszmetársaik gondolatvilágát átvette volna a katolikus egyház.¹⁹ E feltevés szerint olyan reformok valósulhattak volna meg, amelyekről már a trienti kardinálisok reformpártja is töprengett, csak hogy akkor – mint ismeretes – nem az ő álláspontjuk jutott diadalra; a reformációtól, a „tévtanoktól” való félelem a rigorózusabb nézeteket konzerválta.

Sok szempontból szemben áll ez a fejtegetés az eddigi szakirodalommal, nyilván számos vitát fog még kiváltani az egyháztörténészek körében. Ma már nehéz lenne eldönteni, hogy az osztrák államegyházi elképzelések és szándékok megvalósulása milyen helyzetet idézett volna elő, hiszen a kérdés maga is történelmietlen. A szélesebb történelmi kontextus fényében érthetőnek és logikusnak ítéhető válasz született a jozefin államegyházi törekvésekre, nem véletlen, hogy a magyar katolikus klérus szembeszegült az észelvű újításokkal, az egyházszerkezeti keretek gyökeres átalakításával, s nem csupán tradicionális Róma-hűsége miatt, hanem az ezekkel együtt mozgósított offenzív németesítési tendencia miatt. Joachim Bahlcke monográfiája meggyőző érveléssel, adatokban gazdag fejtegetés révén mutatja be azt az utat, amely a bécsi udvar és a magyar klérus viszonyában a partnerségtől a konfrontációig vezetett.²⁰ A bécsi udvar és a római kúria közötti feszültség idején – különösen a pápa 1782. évi bécsi látogatása alkalmával – Eger püspökének álláspontja egyértelműnek bizonyult, a Szentszékot tekintette mérvadónak, s ezen még az sem változtatott, hogy II. József ekkor a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki őt. Ez az uralkodói gesztus kívánta volna leszerezni az egyházpolitikai ellenfelet, Eszterházy azonban következetes maradt a pápai irányvonal által képviselt és a magyar rendi alkotmányra hivatkozva is védelmezhető állásponthez, amely a püspöki jogköröket korlátozó államegyház intézményét ellenezte.

Az utóbbi évtizedek kutatásainak köszönhetően ma már egyértelműen látszik, hogy a felvilágosodás különféle eszmeáramlatainak több komponense az egyes

---

19 *Anton Schindling – Dennis Schmidt*: Trient, die katholische Aufklärung und der Josephinismus. Anpassung und Ablehnung in Widerstreit. In: Das Konzil von Trient i. m. 461–486.

20 *Joachim Bahlcke*: Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790). F. Steiner, Stuttgart 2005. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 23), főként 301–306. Magyarul: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790). Ford.: Fazekas István. METEM, Bp. 2013.

közép-európai felekezeti kultúrák mintázataiban megmutatkozott. Eszterházy korának katolikus egyházi műveltségében is szembeötlőek a korszellem egyes megnyilvánulásai, ezt tükrözi az általa alapított reprezentatív püspöki bibliotéka gazdag állománya, amelyben a humanistáknak, reformátoroknak, a felvilágosodás klasszikusainak, janzenistáknak és filojanzenistáknak, természettudósoknak és reformteológusoknak, neosztoikus moralistáknak és egyháztörténészeknek a könyvei egyaránt helyet kaptak.²¹ A könyvbeszerzésekben megmutatkozó tudományos igényesség, sokszínűség és választékosság is jelzi, hogy az új kihívások felismerésében Eger püspöke a legaktívabb főpapok közé tartozott.²² Római tanultsága révén egyfelől erősen kötődött a trienti szellemhez, ennek látványos prezentálása a könyvtárterem freskója, másfelől azonban – főként egyetemalapítása révén – élénken reagált a kor tudományos kihívásaira, a „*riforma lambertiniana*” szellemiségére. Túlemelkedett a tradicionális ausztrokatolicizmus szintjén, a többek között Padányi Bíró Márton által képviselt intranzigens felekezeti hadállásain, s az újabb teológiai-filozófiai irányzatok iránt fogékonyságot mutató főpapok közé tartozott.²³ A felvilágosodás századának bonyolult intellektuális viszonyai, hitéleti és egyházpolitikai lehetőségei és buktatói között úgy tájékozódott, hogy egyházkormányzati tevékenységével időtálló értékeket hozott létre, maradandó létesítményekkel gazdagította – saját felekezetén túl is – a magyar oktatás, tudomány és műveltség ügyét.

---

21 *Tuskés Gábor*: A felvilágosodás változatai. Diskurse der Aufklärung (1750–1800). Kiállítás az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban, 2008. okt. 9–31, Eszterházy Károly Főiskola, Eger 2008. 3–8.

22 Az Eszterházy-éra alatt Egerben kiadott könyvekről vö. *Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila*: A könyvkiadó egri líceum. Történet és kiadványjegyzék. I. köt. Budapest–Eger 2017. 116–303.

23 *Bahlcke*: Ungarischer Episkopat i. m. 242–244.

Katholische Erneuerungsbewegungen in der Zeit des Bischofs Károly Eszterházy

Nach den jüngsten Forschungen über die europäische katholische Kirchengeschichte gab es drei historische Perioden, die eine reale Möglichkeit der religiösen Erneuerungen mitbrachten. Nach der posttridentinischen Periode stand der Katholizismus in der Zeit der Aufklärung wieder vor neueren Herausforderungen. Neue Frömmigkeitsauffassungen und neue kirchenpolitische Gedanken erschienen, wie z. B. Jansenismus, Muratorianismus und Josephinismus. Die römisch-katholische Kirche stand vor einem Scheideweg: werden diese Reformideen angenommen oder werden sie abgelehnt. Der Bischof von Eger/Erlau blieb treu den tridentinischen Prinzipien, aber er beabsichtigte in erster Linie die Wissenschaften zu fördern. Seine Vorbilder waren Carlo Borromeo, Ludovico Antonio Muratori und Prosper Lambertini (Papst Benedikt XIV.). Unser Gedankengang versuchte darzustellen, dass Eszterházy's Tätigkeit sowohl auf dem Gebiet der Kirchenpolitik, als auch in der religiösen Kultur und Wissenschaft eine Rolle von nationaler Bedeutung einnahm.

Snahy katolíckej obrody v období Karola Eszterházyho

Výskum dejín katolíckej cirkvi ožil v ostatných rokoch v európskom meradle. Zároveň prešiel obnovou tak z metodického hľadiska, ako aj z hľadiska svojho pohľadu. Pozornosť sa namiesto zaužívanej schematickej dichotómie reformácie – protireformácie zamerala na pluralitu obrodových hnutí. V tomto kontexte sa ocitol v novej pozícii aj výskum katolíckych obrodových snáh. Katolicizmus sa v období po Tridentskom koncile stretával s takými prúdmi obrodovania, ako jansenizmus, muratorianizmus a jozefinizmus. Rímskokatolícka cirkev stála pred voľbou: prijme tieto reformné prúdy, alebo ich odmietne. Karol Eszterházy naďalej zostal verný tridentnému duchu, k čomu zodpovedajúc výnimočným spôsobom podporoval vedu i umenie. Jeho osobnými príkladmi boli sv. Karol Boromejský, Ludovico Antonio Muratori a Prosper Lambertini, t. j. pápež Benedikt XIV. Štúdiá vyzdvihuje činnosť biskupa Eszterházyho na poli cirkevnej politiky, kultúrneho i vedeckého života a objasňuje jeho význam v kontexte Uhorského kráľovstva.

Dinnyés Patrik

Erzsébet-Bibliák az Eszterházy-gyűjteményben – Cirill betűs kiadványok az egri Főegyházmegyei Könyvtárban*

Az egri Főegyházmegyei Könyvtár¹ (EFK) állományának nyelvi/nemzetiségi vonatkozású feldolgozása jelentős eredményeket mutatott már fel. A meglévő anyagból az olasz, az angol, a különböző szláv és részben a német nyelvű állomány feltérzési munkái már régen elkezdődtek.²

A gyűjtemény szláv nyelvcsaládhoz tartozó köteteinek feldolgozását több szempontból közelítették meg. 1962–1966 között a szláv nyelvű országok történetét, földrajzát és kultúráját különböző – de többnyire latin – nyelveken leíró könyveket és kiadványokat közölte négy részben Pallagi Béláné és Zbiskó Ernőné, *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár szláv anyagából* címmel. Ebben a munkában a fő hangsúly nem a szláv nyelven íródott munkákon, hanem a szláv vonatkozásúakon volt. 30 évvel később, 1992-ben Földvári Sándor és Ojtozi Eszter már a nyelvet helyezték előtérbe *Az egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill betűs és glagolita könyvei* című írásukban. Ebben a gyűjtemény 1820-ig keletkezett cirillikával és glagolitával írt anyagait gyűjtötték össze. Ennek hiányosságaként róható fel, hogy a közlésből nem derül ki

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

- 1 Úgy tűnik, hogy az intézmény nevének írásában nincs konszenzus, a szakirodalomban ugyanúgy előfordul az „egri Főegyházmegyei Könyvtár”, mint az „Egri Főegyházmegyei Könyvtár” alak. Utóbbi azonban téves írásmód, ugyanis magának a könyvtárnak a tényleges neve csak „Főegyházmegyei Könyvtár”, így az „egri” valójában csak jelző, ezért kisbetűvel írandó.
- 2 Olasz nyelv: *Bitskey István*: Római hatások a barokk kori magyarországi főpapi könyvgyűjtésben. Különnyomat az Egri Főegyházmegye Sematizmusa VI.-ból. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger 1993. 83–91; Angol nyelv: *Szöke Lajos*: Anglica vetera in the Archdiocesan Library of Eger. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series Tom. XXVI. Journal of English Studies. Eger 1998. 137–159; Szláv nyelvek: *Pallagi Béláné – Zbiskó Ernőné*: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár szláv anyagából. In: 1. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve VIII. Eger 1962, 608–616., 2. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Eger 1963, 431–441., 3. ibid. 1964, 664–681., 4. ibid. 1966, 559–578; *Földvári Sándor – Ojtozi Eszter*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill betűs és glagolita könyvei. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen 1992; *Szöke Lajos*: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban. Eger 2001; Német nyelv: *Fabian, Bernhard*: Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band 5. Olms-Weidman, Hildesheim–Zürich–New York 1998. 154–159.

az adott munkáról – azon túlmenően, hogy cirill vagy glagolita betűkkel készült –, hogy milyen nyelven íródott.³

Ebből a tekintetből a hiánypótló munkát közel 10 évvel később, Szőke Lajos, az Eszterházy Károly Főiskola (ma: Eszterházy Károly Egyetem) egykori oktatója végezte el a *Slavica az Egri Főegyházmezei Könyvtárban* című munkájában. Szőke Lajosnak az említett 1992-es, „gazdag kultúrtörténeti és könyvtártörténeti háttérrel adó”⁴ munka után egyik célja az volt, hogy filológiailag is meghatározza az adott cirill betűs művek nyelvét. Ezeket a következőkben határozta meg: „orosz szerkesztésű egyházi szláv, ukrán szerkesztésű egyházi szláv, szlavjanorusszkij, szerb, szlaven-oszerb vagy orosz irodalmi.”⁵

Szőke Lajos kutatása azonban több volt, mint filológiai kiegészítése a Földvári-Ojtozi szerzőpáros munkájának. Erről így olvashatunk: „Tanulmányunk célja elsősorban nem csak bibliográfiai leírás, hanem azon túl annak megvilágítása, hogy az Egyházmegyei Könyvtár szláv anyaga milyen célt szolgált, milyen szerepe volt az észak-magyarországi római és görögkatolikus papképzésben (1920-ig). Mivel a legtöbb szláv irodalmi nyelv az általunk vizsgált időben még formálódott, alakult, rámutatunk az itt található könyvek nyelvtörténeti szerepére is.”⁶ A kitűzött célt véleményünk szerint jórészt teljesítette a szerző, és ha hozzávesszük még az említett két korábbi munka eredményeit, illetve az egyes kötetek külön vizsgálatait⁷, akkor azt mondhatjuk, hogy már nem csak a bibliográfiai leírás tekintetében áll jól a szláv anyag feldolgozottsága az egri Főegyházmezei Könyvtárban.

Mindezek ismeretében saját kutatásunk irányát a következőképpen határozzuk meg: kizárólag az Eszterházy-gyűjtemény cirill betűs – elsősorban orosz nyelvű – munkáit kívánjuk részletesen, tartalmilag is bemutatni.⁸ Semmiképpen sem a már elvégzett bibliográfiai leírást szeretnénk megismételni, hanem – köszönhetően az elődök munkájának – a hangsúlyt az egyes kötetekre fektetjük. Ennek a munkának első állomása volt a jelen tanulmánykötetet is életre hívó 2017-es egri, *Eszterházy*

---

3 Az egyes tételeknél külön-külön nem jelöli meg a szerzőpáros a munkák nyelvét, azonban egy felsorolást adnak, hogy milyen nyelveken íródtak: „keleti, ill. déli szerkesztésű egyházi szláv (...), orosz, szerb-horvát, továbbá román, latin és német.” *Földvári S. – Ojtozi E.: Az Egri Főegyházmezei Könyvtár cirill betűs és glagolita könyvei* i. m. III.

4 *Szőke L.: Slavica az Egri Főegyházmezei Könyvtárban* i. m. 5.

5 *Szőke L.: Slavica az Egri Főegyházmezei Könyvtárban* i. m. 5.

6 *Szőke L.: Slavica az Egri Főegyházmezei Könyvtárban* i. m. 5.

7 *Балецкий, Эмил: Эгрский рукописный ирмологий*. In: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungariae*, 1958. Nr. 3–4. 293–323., *Földvári Sándor: The Way of an Exemplar of the First Book of the Suprasl Typography to the Habsburg Empire*. In: *Orthodoxi Evrópi. Studia do dziejów Kościoła prawosławnego w Europie Wschodniej*. Wydzał Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2019. 9–16.

8 Itt szeretnék köszönetet mondani Gebei Sándornak mindennemű segítségéért, amit az orosz nyelvű szövegek fordításában nyújtott.

Károly – egy püspöki életmű a „tudományok és művészetek javára” című konferencián megtartott előadás, amelyen a fentebb leírt, eddigi kutatói előzmények bemutatása mellett már szót ejtettünk az EFK állományában található két Erzsébet-Bibliáról is. Ezt követte 2018-ban Szombathelyen a Szláv Történelmi és Filológiai Társaság soron következő éves konferenciáján (*Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében, kultúrájában VIII. — Történelmi és irodalmi arcképek*) egy újabb, további adatokkal kiegészített és főként már a Bibliákra fókuszáló előadás, amelynek egy része még abban az évben meg is jelent írásban.⁹ Jelen publikáció egyfajta befejezés is, hiszen – bár még rengeteg kötet vár bemutatásra, de – az állományban lévő két Biblia részletes ismertetése jelen tanulmányban megtörténik. A munka – reményeink szerint – folytatódik a többi cirill betűs kötettel, idővel pedig talán sikerül egy képekkel is illusztrált kiadványban, együtt bemutatni az Eszterházy-gyűjtemény összes (vagy legalábbis az összes jelentősebb) cirill betűs könyvét.¹⁰ De melyek is pontosan az Eszterházy-gyűjtemény cirill betűs kötetei?

Az 1793-ban, Egerben megnyílt nyilvános püspöki könyvtár körülbelül 16 ezer kötete és Eszterházy Károly (1725–1799) egi püspök halála után a hagyatékából a könyvtárra maradt mintegy 4 ezer kötet tette ki a teljes Eszterházy-gyűjteményt. Egészen pontosan 13.879 mű 20.293 kötetéről van szó.¹¹ Albert Ferenc nyomán azt is tudjuk, hogy ez a 20.293 kötet 30 nyelven íródott. Ebből a túlnyomó többség, 19.990 kötet latin, német, francia, olasz magyar vagy angol nyelvű. A maradék 303 kötetten, (236 művön) osztozik 24 nyelv, köztük az orosz és egyéb szláv nyelvek.¹² Földvári Sándor és Ojtozi Eszter 46 cirill betűs tételt közölnek bibliográfiájukban, ebből 45 kötet 1776 előtti, 1 pedig 1813-as (ők időhatárnak 1820-at vették).¹³ Földvári–Ojtozi szerint 1820 után – a 20. századi köteteket nem tekintve – már csak egy cirill betűs kötet¹⁴ van a könyvtárnak, ezzel szemben Szőke Lajos közlésében nemcsak további

9 *Dinnyés Patrik*: Cirill betűs könyvek Eszterházy Károly egi püspök könyvtárában. In: *Történelmi és irodalmi arcképek – Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VIII. – A 2018-as tudományos felolvasóülés anyaga*. Szerk. Szabó Tünde – Szili Sándor. Szombathely 2018. 58–69.

10 Szeretnénk köszönetet mondani az egi Főegyházmezei Könyvtár munkatársainak is, akik segítőkészségükkel és nyitottságukkal jelentősen hozzájárultak az eddigi kutatómunka elvégzéséhez.

11 *Antalóczi Lajos*: A kétszáz éves Egeri Főegyházmezei Könyvtár története (1793–1993). In: *Kétszáz éves az Egeri Főegyházmezei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv*. Szerk. Antalóczi Lajos. Főegyházmezei Könyvtár, Eger 1993. 33.

12 A 24 nyelv a következő: „aethióp, arab, cseh, dalmát, dán, flamhoni, gael, görög, gót, héber, izhoni, kaledon, lengyel, oláh, orosz, perzsa, portugál, spanyol, svéd, szerb, szyriai, török, tót és vález”. *Antalóczi L.*: A kétszáz éves Egeri Főegyházmezei Könyvtár története i. m. 34.

13 *Földvári S. – Ojtozi E.*: Az Egeri Főegyházmezei Könyvtár cirill betűs és glagolita könyvei i. m. 15.

14 *Одесский Альманах на 1840 год*. Одесса, в городской типографии. 1839. [III], 4. [I], 708, [I]. III., térkép, kotta. 14,8 cm. Jelzet: Uu–XII–75. *Földvári S. – Ojtozi E.*: Az Egeri Főegyházmezei Könyvtár cirill betűs és glagolita könyvei i. m. XXIII.

két 1820 utáni kötetet találhatunk,¹⁵ hanem még egy 1795-öst és egy másik 1813-ast is, ami Földváriéknál nem szerepelt.¹⁶ Mindezek fényében azt mondhatjuk, hogy legalább 50 darab 20. század előtti cirill betűs kiadvány található a Főegyházmegyei Könyvtárban.¹⁷ Ezek minden esetben nyomtatott kiadványok, az egyetlen cirill kéziratot¹⁸ Balezky Emil 1958-ban részletesen ismertette.¹⁹ Külön feladat lesz majd a leltárakban még meglévő, de mára elveszett könyveknek a pontos behatárolása.²⁰

Albert Ferenc találta meg az eredeti Eszterházy által beszereztetett könyvek jegyzékét, amelyből kitűnt, hogy az eredeti 13.879 mű és 20.293 kötet közül 5.726 műben (10.689 kötetben) van possessori bejegyzés, ahonnan a származást esetleg ki lehet mutatni. Az egri cirillikákra vonatkozóan erről Földvári Sándor írt *Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet*²¹ című tanulmányában. Ebből megtudhatjuk, hogy a magyarországi cirillikák provenienciájának kérdésével először és eddig legteljesebben Hodinka Antal foglalkozott, és bár az ő munkája nem terjedhetett ki Egerre²², kutatási eredményei azonban – a korszakra jellemző cirill betűs könyvek útjainak feltárásáról – így is hasznosíthatók az egri viszonyok feltárásában.²³

---

15 Новый Завет Нашего Иисуса Христа. Вена 1787. Изд. Британскаго и иностр. библейскаго общества. 490 [1] лл. – 13 см. Jelzet: Y–X–101; Fermendziu, Eusebius P. Fr. /collegit et digessit/ Acta Bulgariae Ecclesiastica ab A. 1565 usque d 1799. Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium (Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Volumen decimum octavum) Ex officin Societatis Typographicae, Zagrabiae, 1887. L. Hartman (Kugli – Deutsch), 328 p. -23cm. /cirillbetűs dokumentumok, documents in Cyrillica/ Jelzet: 125.012. *Szóke L.*: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban i. m. 77; 86.

16 [Szaller György] Венгерская грамматика г. Г. Саллера, ... на славеносербством языке изяснена Георгием Петровичем ... во Высокоучилищи Венском. [Въ Вене] 1795. типом Стефана Новаковича 216 [6] p. -18 см. Jelzet: Ww–IV–113; Часослов. тип. Крал. Университета, В Будине [1813] 157 лл. -19 см. Jelzet: (Cс–VIII–39) L–IX–125. *Szóke L.*: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban i. m. 79; 87.

17 Az Eszterházy-gyűjteményben lévő cirillikák száma ennél valamivel kevesebb, hiszen ott az 1799-es évet tekintjük lezárásnak, de végleges számot csak azután tudunk mondani, ha már az összes meglévő kötetet kezünkbe vettük.

18 Irmologion (ruszin énekeskönyv). Jelzet: T–XIV–12

19 Балецкий, Э.: Эгэрский рукописный ирмологий i. m.

20 Fontos még megemlíteni, hogy Egerben sem csak az EFK birtokában vannak szláv könyvek, hanem az Egri Hittudományi Főiskola Könyvtárában és a Budai Szerb Ortodox Egyházmegye birtokában lévő egri Szent Miklós-templom („Rác-templom”) szertartáskönyvei között is. *Szóke L.*: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban i. m. 18.

21 *Földvári Sándor*: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet. In: Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére. Szerk. Udvari István. Nyíregyháza 1993. 295–301.

22 *Földvári S.*: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet i. m. 297.

23 *Hodinka Antal*: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp. 1909. 787–814; *Hodinka Antal*: Muszka könyvtárosok hazánkban 1711–1771. In: Emlékkönyv Klebersberg Kuno negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére. Szerk. Lukinich Imre. Bp. 1925. 427–436.

Földvári Sándor tanulmányában 18 könyv ruszin possessori bejegyzését közli.²⁴ Ez – ahogy a szerző írja – különösen fontos a vizsgált korszak egri görögkatolikus papképzése szempontjából, hiszen a szeminárium erre vonatkozó 18. századi anyagai időközben megsemmisültek.²⁵ Az egri bejegyzések részletes forráskritikáját Földvári akkor ugyan még nem végezte el, de Hodinka és a szerb Mita Kostic alapján a következő lehetséges útjait írta le a cirill könyvek Magyarországra való kerülésének: orosz könyvárusok ténykedése által, Mária Terézia tilalmát követően csempészúton, Németországon keresztül, az Orosz Birodalomból érkező tanítókon vagy az ott tanuló, főként szerb diákokon keresztül.²⁶ Azóta Földvári Sándornak már megjelent több újabb publikációja is, amelyben nemcsak tovább árnyalja a magyarországi cirillikák provenienciakérdését, hanem korábban tévesnek tűnő megállapításokat is újrafogalmaz.²⁷

Az orosz földeken a görög és a latin kultúra és nyelv hatásainak vizsgálata jóval túlmutat jelen tanulmányunkon, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy már a Kijevi Nagyfejedelemség korától kezdődően a leghangsúlyosabb a saját, szláv-orosz nyelv és kultúra volt. Ennek élén természetesen az ortodox egyház járt, amely teljesen mentesülni igyekezett a latin, de részben még a görög behatásoktól is.²⁸ A nemzeti sajátosságok sokkal inkább jelen voltak, mint a nyugat-európai országokban, ahol ebben az időszakban egységesen a latin kultúra dominált. Az első teljes egyházi szláv nyelvű Biblia, az úgynevezett *Osztrogi Biblia* (Острожская Библия) 1581-ben jelent meg K. K. Osztrozsszkij²⁹ kijevi vajdának köszönhetően, *Osztrog* (ma:

24 Földvári S.: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet i. m. 299–300.

25 „Mintthogy a szeminárium levéltár iratanyaga – az idők viharainak köszönhetően – ma már nem tartalmazza a tizenharmadik századi anyagot.” Földvári S.: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet i. m. 300.

26 Földvári S.: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet i. m. 295., V. Molnár László: Cirill betűs kiadványok és orosz-ukrán diákok a XVIII. századi Magyarországon In: Valóság. 60. évf. (2017) 4. sz. 61–62.

27 Földvári Sándor: A Magyar Királyság szláv etnikumú ortodox parókiáinak liturgikus-könyv importja – mint a keleti s nyugati kereszténység korai kapcsolatainak tükrözője. In: Magyarország és a Balkán vallási és társadalmi kapcsolatai. Tanulmánykötet Ohridi Szent Naum halálának 1100. évfordulója emlékére. Szerk. Doncsev Toso – H. Tóth Imre – Menyhárt Krisztina. Bolgár Kulturális Fórum, Bp. 2011. 192–207., Földvári Sándor: A kora újkori szerb ortodoxia és a nyugat-ukrán kultúrközpontok kapcsolatai a liturgikuskönyv-kereskedelem tükrében. In: Belvedere Meridionale XXVI. (2014) 1. sz. 23–47., Földvári S.: The Way of an Exemplar of the First Book of the Suprasl Typography i. m., Фюльдварі, Шандор: Вплив української еліти на національне відродження сербів: книжкові видання українських братств у культурі слов'янських народів Габсбурзької імперії. In: Українознавчий альманах. Від. ред.: Микола Обушний. Випуск 17. Київський національний університет імені Тараса Шевченка – Центр українознавства, Київ 2014. 86–91.

28 Szabó Miklós: Az orosz nevelés története (988–1917). Budapest–Csíkszereda 2003. 26–27.

29 Константин (Василий) Константинович Острожский князь, 1526–1608.

Острор, Ukrajna) városában.³⁰ Ezt 1663-ban Moszkvában újra kiadták.³¹ I. (Nagy) Péter cár (1682/1696–1725) uralma az egész orosz egyházi életben jelentős változásokat hozott. A minta Nyugat-Európa lett, így például a *Moszkvai Szláv-latin Akadémia* (Московская Славяно-латинская академия) kötelező oktatási nyelvové a latint tette, sőt a görögöt – mint tantárgyat – ki is vették a tanrendből.³² Hogy ez a nyugatiasodás milyen módon jelent meg a cár 1712-től szorgalmazott bibliafordítási reformintézkedéseiben, nem tudjuk. Mindenesetre az elrendelt bibliafordítási munkálatok az 1720-as évek közepére már mutattak eredményeket, azonban az uralkodó 1725-ben váratlanul bekövetkezett halála félbeszakította azt. Bár Nagy Péter második felesége – az őt a trónon követő –, I. Katalin (1725–1727) folytatni kívánta a férje által megkezdett munkát, de az uralkodónő rövid időn belül bekövetkező halála miatt ismét megghiúsult az új fordítás kiadása. Ezt az orosz belpolitika zivataros időszaka követte, ami nem kedvezett a bibliafordítási munkálatoknak.

Több mint 20 évvel később, Nagy Péter és I. Katalin lányának, Erzsébetnek (1741–1762) a hatalomra jutásával rendeződtek a belső és külső viszonyok Oroszországban. Az ő uralkodása alatt ért célta majdnem fél évszázados munka, és 1751-ben került sor a revideált Biblia kiadására.³³ Ezért viseli ez a fordítás – így az EFK birtokában lévő két Szentírás is – az *Erzsébet-Biblia* (Елизаветинская Библия) elnevezést.³⁴ A szülőktől átvett munka folytatására a Szentírásokban is felfedezhetünk utalást: az impresszum után egy egész oldalas kép látható, amin I. Péter és I. Katalin az égből közösen egy könyvet adnak át az alattuk álló Erzsébetnek. A könyvön egy szalag fut át, amin szabad fordításban az alábbi olvasható: „Befejezni azt, ami nincs befejezve.”³⁵

---

30 Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона (továbbiakban: ЭСБЕ). Отв. ред. Андреевский, И. Е. Бергер–Бисы. т. IIIа. СПб. 1892. 679. A város kulturális jelentőségéről röviden: *Szabó M.*: Az orosz nevelés története (988–1917) i. m. 73. Osztrogi Bibliából az 1980-as években két példányt a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola is őrzött, amely vélhetően a mai napig megtalálható az állományban. *Ojtozi Eszter*: Az Osztrogi Biblia két példánya a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában. Könyv és Könyvtár, 13. 1982. 121–135.

31 Плетнева, А. А. – Кравецкий, А. Г.: Церковнославянский язык. Академический учебник. Аст-Пресс Книга, Москва 2014. 20.

32 A diákok például a képzés elején lévő grammatikai osztálytól kezdve már egymás között is csak latinul társaloghattak. Sőt, az 1740-es évekig a teológiát az akadémián a katolikus egyháztanító, Aquinói Szent Tamás alapján oktatták! A görög nyelv később ismét előtérbe került, 1775-től az intézet új neve Szláv-görög-latin akadémia (Славяно-греко-латинская академия) lett. *Szabó M.*: Az orosz nevelés története (988–1917) i. m. 105., 121–124.

33 Елеонский, Ф. Г.: По поводу 150-летия Елизаветинской Библии: О новом пересмотре славянского перевода Библии. СПб. 1902. 2–17.

34 Плетнева, А. А. – Кравецкий, А. Г.: Церковнославянский язык i. m. 20.

35 „ДАНЕДОКОНЧАННАЯ ИСПРАВИШИ”

1. kép: Erzsébet cárnő átveszi szüleitől a bibliafordítási munkát

Szinodiális fordítás (Синодальный перевод) néven vált ismertté.³⁷ Oroszországban ezt a fordítást használták, illetve használják egészen napjainkig. Bár több évtizedes munka után, az Orosz Bibliai Társaság gondozásában 2011-ben megjelent egy újabb fordítás,³⁸ azt az *Orosz Ortodox Egyház* (Русская православная церковь) nem ismeri el hivatalos fordításnak.³⁹

Mielőtt azonban rátérnénk a két Bibliára, még érdemes röviden lezárni az oroszországi bibliafordítások történetét. Az első modern orosz nyelvű fordításra egészen 1826-ig kellett várni. 1813-ban hozták létre az *Orosz Bibliai Társaságot* (Российское библейское общество), amelynek a feladata elsősorban a Szentírás terjesztése volt a lakosság körében. Ők kaptak megbízást a század elején egy (akkor) modern orosz nyelvű kiadás elkészítésére. A négy evangélium már 1818-ra elkészült, végül azonban a teljes fordítás kiadására csak 1876-ban került sor. A fordítói munkát legnagyobb részben a *Szentpétervári Teológiai Akadémia* (Санкт-Петербургская духовная академия) tagjai végezték. Mivel pedig a Szent Szinódus³⁶ vezetése alatt született meg a teljes fordítás, ezt követően

36 Святейший Всероссийский Правительствующий Синод. I. Péter hozta létre 1721-ben, az akkor megszüntetett Moszkvai Patriarchátus helyett, mint legfőbb vezetői szervet. ЭСБЕ. Отв. ред. Арсеньев, К. К. – Ф. Ф. Петрушевский. Сим–Слюзка, т. XXX. СПб. 1990. 38–43. Egészen az Orosz Birodalom 1917-es felbomlásáig működött.

37 Тихомиров, Б.А.: Первый русский перевод Библии: позиция светской и церковной власти. In: XV. Ежегодная богословская конференция ПСТГУ: Материалы. Том I. Глав. ред. Владимир Воробьев. ПСТГУ, Москва 2005. 42–54. Általánosságban az orosz bibliafordításról: Рижский, М.И.: Русская библия. История переводов библии в России. 2-е издание. Авалон–Азбука-классика, 2007.

38 <http://www.biblia.ru/news/show/?442>, letöltés 2018. dec. 10.

39 A témáról bővebben: „Проект документа »Отношение Церкви к существующим разнообразным переводам библейских книг«” <http://msobor.ru/document/7?fclid=IwAR3jTaP9cmkUcm5vRPNl8x3zSeFpEwBz40rjRHRmZ00Qsn57BYvi62Xswpo>, letöltés 2019. jan. 10.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért került bele ez a kép a Bibliákba Erzsébet uralkodása után is? Talán II. Katalin (1762–1796) legitimációját is próbálták segíteni ezzel a képpel, hiszen ő ugyan nem szerepel rajta, de azzal, hogy az uralkodása alatt kiadott Szentírásban is megjelenik Erzsébet, valamilyen kontinuitást sugallhatott közöttük. Szintén az interneten találtunk egy 1784-ben – tehát még II. Katalin uralkodása alatt – kiadott Erzsébet-Bibliát, abba viszont már nem került bele ez a kép.⁴⁶ Elképzelhető, hogy ekkor már II. Katalin is úgy érezte, nincs szüksége elődjének ábrázolására, hiszen uralma 1784-re megkérdőjelezhetetlen volt.

3. kép: A restaurálást jelző cédula

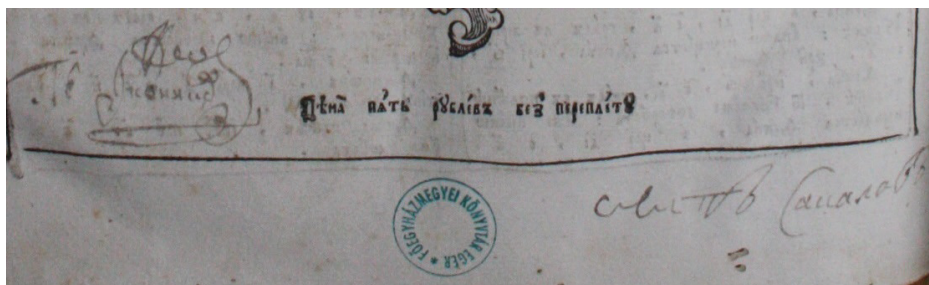
Földváriék a korábbi és a későbbi könyvről is megjegyzik, hogy „rongált példány”, ezzel szemben, ha kézbe vesszük őket, akkor a köztük lévő állapotbeli különbség elsőre feltűnik. Az 1766-os Biblián még az avatatlan szemek is restaurálás nyomát vehetik észre, amit a hátsó fedlap belső oldalán elhelyezett címke tesz biztossá. Eszerint a könyvet az „Országos Széchényi Könyvtár Könyvrestauráló Műhely” restaurálta. A restaurátor Vajda Alex volt. Mivel dátum nincs mellette, annyiban lehetünk csak biztosak, hogy 1992 után kellett megtörténnie az állapotjavításnak, hiszen Földvári Sándor és Ojtozi Eszter tanulmánya ebben az évben jelent meg. Sajnos hiába keresték nyomát, a Főegyházmegyei Könyvtár munkatársai sem találtak arról információt, hogy mikor restaurálhatták, ezért felvettük a kapcsolatot a műhely jogutódjával. A 2013 óta ArchivArt Könyvrestaurátor Műhelyként működő szervezet készségesen válaszolt megkeresésünkre: eszerint a könyvet valóban Vajda Alex restaurálta 1992-ben. Természetesen ez nincs ellentmondásban az említett tanulmány 1992-es megjelenésével, hiszen figyelembe kell vennünk a nyomtatásban való megjelenés átfutási idejét, illetve azt is, hogy a szerzők a szóban forgó Bibliát akár már évekkal korábban is feldolgozhatták. A Bibliák állapotáról Szőke Lajosnál nem találhatunk információt.

Possessori bejegyzésekről az Ojtozi Eszter és Földvári Sándor által összeállított bibliográfia még nem tett említést, de Földvári egy évvel később megjelent munkájában már nemcsak említést tesz róluk, hanem betűhűen le is ír 18 ruszin possessori bejegyzést. Az 1762-es Bibliában: „П Е Ио[а]ннид [...] (?) Сапалавъ (?)”.⁴⁷

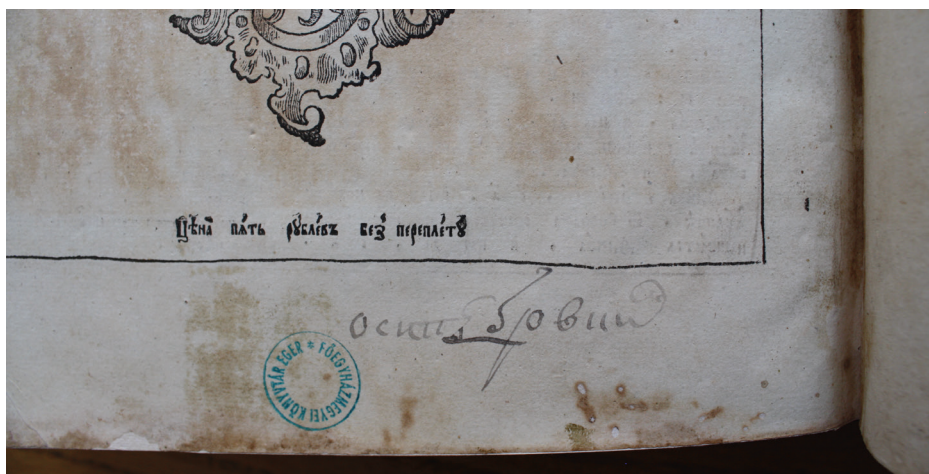
46 Az 1784-ben megjelent Biblia már a nyolcadik kiadás volt. <http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/10>, letöltés 2018. máj. 25.

47 „P Je Io[a]nnid [...] (?) Szapalav (?)” Földvári S.: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet i. m. 299–300.

Szőke Lajos ezt a bejegyzést később ugyanebben a formában közölte.⁴⁸ Az első rész egyértelműen egy személyt, vélhetően a valamikori tulajdonos nevét jelenti, viszont véleményünk szerint a második rész inkább „Сакаловъ”-ként olvasandó.⁴⁹ Abban az esetben, ha ezt a szót valamilyen településnévvel próbáljuk azonosítani, akkor ez az olvasat a másikkal szemben már eredményre vezethet, hiszen ilyen nevű település több is van a mai Belorusz területén. A későbbi példány kapcsán sem Földvári, sem Szőke nem említ possessori bejegyzést, pedig a végén – úgy tűnik ugyanazzal a tintával és kézírással, mint a korábbi kiadásban – az alábbi szöveg olvasható: „Осип[?] брвск[?]”.⁵⁰ Jelenleg nemcsak hogy nem sikerült megfejtenünk, hogy ez pontosan mit jelenthet, de még az átírásban is vannak kérdések.

4. kép: Az 1762-es Biblia possessori bejegyzése

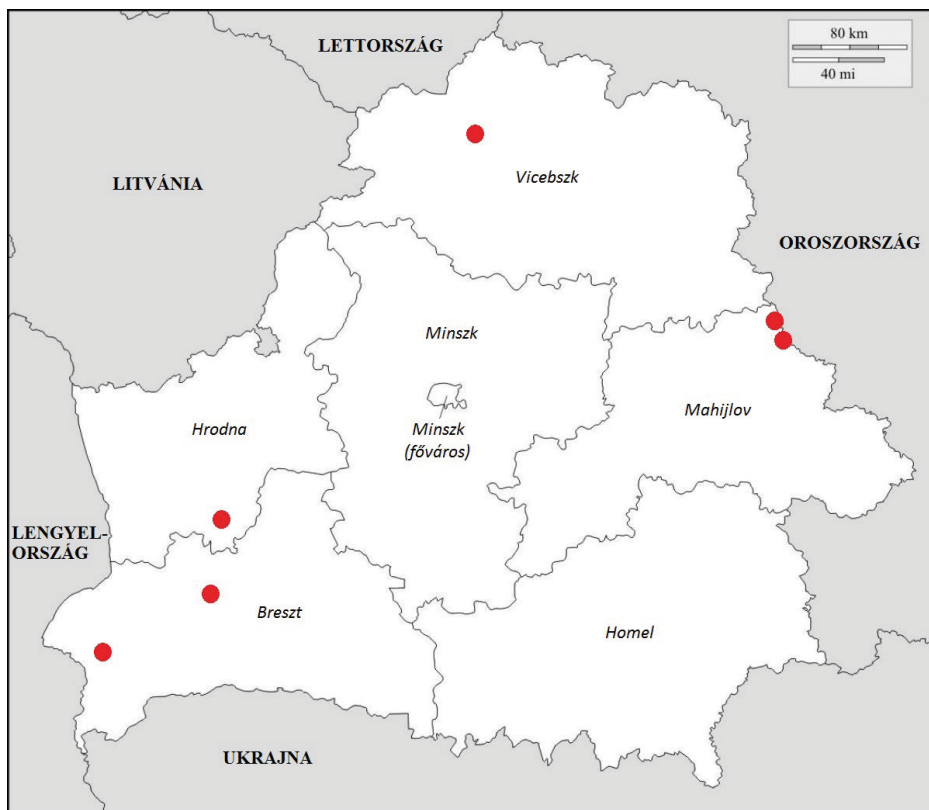
5. kép: Az 1766-os Biblia possessori bejegyzése

---

48 Szőke L.: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban i. m. 77.

49 Saját tapasztalataink szerint is a 18. századi kéziratokban a „к” (k) betűt bizonyos esetekben könnyen össze lehet téveszteni a „п” (p) betűvel. Fonetikusan: „Szapalav” helyett „Szakalov”.

50 Fonetikusan: „Oszip[?]brvsk[?]”

1. ábra: *Сакалоўскае* nevű mai és egykori települések (helységek) Belorusz mai térképén⁵¹

Mindkét Biblia fatáblás bőrkötéses, a korábbié az egyszerűbb: a barna bőrkötés közepén (elöl és hátul egyaránt) enyhén dombornyomott, aranyozott, növényi motívumokkal övezett ovális látható egy, a Szent András-rend jelvényéhez hasonló címerrel. Nem egyértelműen a Szent András-rendről van szó: bár a kétfejű sas mellkasán az andráskeresztre feszített Szent András apostol függ, a (heraldikai) jobb karomban egy országalma, a bal karomban pedig egy jogar található. Az egyik elentmondás éppen ebben rejlik, hiszen az apostolnak szentelt rendjelben ezek a felségelek soha nem találhatóak meg, azok csak a birodalmi címerben szerepeltek. De azt sem mondhatjuk, hogy ez biztosan az orosz birodalmi címer lenne, hiszen a kétfejű sas mellkasán Sárkányölő Szent Györgynek kellene lennie, nem pedig a megfeszített Szent Andrásnak. A birodalmi címer esetében csak a kétfejű sas nyakában függ a Szent András-rend lánc, ahogy egyébként az a Biblia címlapján is látszik.

51 A térkép eredetije: hu.maps-minsk.com/img/0/minszk-üres-térkép.jpg, letöltés 2019. jan. 15.

6. kép: Az 1762-es Biblia borítója

7. kép: Az 1762-es Biblia borítójának címere

További eltérés, hogy a birodalmi címeren az országalma a (heraldikai) bal, míg a jogart a jobb oldalon látható, tehát pont fordítva, mint ahogy a Biblián.⁵² A kétfejű sas és a korona ábrázolása megegyező mind a Szent András-rend jelvényében, mind pedig a birodalmi címerben. Végző soron tehát azt mondhatjuk, hogy az itt használt címer a birodalmi címer és a Szent András-rendjel egyfajta ötvözetének tűnik, ami azonban nem példa nélküli, elsők I. Péternél találkozhatunk vele a 17–18. század fordulóján. Igaz, a jogart ott is a (heraldikai) jobb, míg az országalmát a bal karom tartotta, erre magyarázatot nem tudunk adni.⁵³

A későbbi kiadású könyv díszesebb borítóval rendelkezik. A fedlapon egy enyhén díszes téglalap található, közepén egy oválisban a feltámadt Krisztussal. A téglalap sarkaiban a bal felső sarokból az óramutató járásának megfelelően Szent Máté, Szent Márk, Szent János és Szent Lukács evangélisták láthatóak attribútumaikkal. Az ovális tetejét korona díszíti, szélét növényi motívumok szegélyezik. A feltámadt Krisztus körül angyalok állnak, lábainál pedig legyőzött katonák fekszenek. A borító hátulján az elülső laphoz hasonló díszítéssel ellátott téglalapban ugyanaz az ovális kép található, mint a korábbi kiadású

52 A már említett szombathelyi konferencián egy hozzászólásban felvetették, hogy talán nyomdai hibából adódóan szerepel fordítva, de mivel nem csak egy kiadás esetében van így, ennek a lehetősége kizártnak tűnik. 40 év alatt bizonyára kijavítottak volna egy ilyen hibát. Vélhetően az sem mellékes, hogy melyik oldalon van melyik jelvény, ugyanis a koronázási cselekményben is az uralkodó meghatározott módon jobb kezébe vette a jogart, a balba pedig az országalmát. „Он возложил на императрицу корону, подал в правую руку скипетр, в левую – державу.” Герб и флаг России. X–XX века. Отв. ред. Вилинбахов, Г.В. Москва 1997. 282.

53 Герб и флаг России и. м. 264–267.

Szentírás elején és hátulján, azaz a kétfejű sas a felségjelvényekkel és a megfeszített Szent Andrással. Közös még a két Biblia borítójában, hogy mindkettőnek (elől és hátul) enyhén díszített a széle. A tartalmukat tekintve semmiben sem különbözik a két kiadás, így a részletesebb ismertetésnél már nem fogunk különbségeket tenni, nem tüntetjük fel, hogy éppen melyik könyvet idézzük, mindig azt a Szentírást használtuk, amelyik éppen olvashatóbb volt (ez nem minden esetben a restaurált példányt jelentette).

A kötés ismertetése után érdemes néhány szót ejteni a Bibliák áráról. Az utolsó oldalon – ahol a possessori bejegyzések is találhatóak – az olvasható, hogy „kötés nélküli ár öt rubel”.⁵⁴ Különböző korabeli

8. kép: Az 1766-os Biblia borítója

forrásokból megtudhatjuk, hogy ezért a pénzért 1759-ben Szibériában 1455 kg rozst, 267 kg búzát vagy 200 kg sertéshúst lehetett kapni, vagy 1764-ben egy ácsnak majdnem egy havi fizetése volt 5 rubel.⁵⁵ 1780-ban a Moszkovszkije Vedomosztyi egy éves előfizetése (heti két szám jelent meg), a papír minőségétől függően 5 vagy 6 rubelbe került.⁵⁶ Sajnos a Bibliák kötésének áráról nincs információnk, és mivel az egyéb könyveket is kötés nélkül hirdették eladásra, ezért eddig más forrásból sem tudtunk következtetni egy-egy díszesebb kötés árára. Az alábbi táblázatban összefoglalóan néhány korabeli példa olvasható.

54 Lásd: 4. és 5. képek. „Цѣна на пять рублевъ безъ переплатѣ”

55 Természetesen ezek az összegek nagyban eltérhettek az Orosz Birodalom különböző térségeitől függően, de befolyásoló tényező volt az adott évi termés mennyisége és minősége, hogy volt-e háború, illetve például az alkalmazottak fizetése esetében a megbízó gazdasági helyzete, a munka típusa stb. Зарплаты и цены с XVI века до 2017 года. <https://www.russian-money.ru/articles/zarplaty-i-ceny>, letöltés 2017. nov. 9.; Цены из мемуаров русских крестьян 18-19 вв. <http://statehistory.ru/3506/TSeny-iz-memuarov-russkikh-krestyan-18-19-vv/>, letöltés 2017. nov. 7.

56 Московские Ведомости, Центр. 2. № 71. 1780. 578.

Évszám	Hely	Tárgy/jószág/ termény/juttatás	Ár	1 Biblia értékével megegyezik
1762	Moszkva	Biblia (kötés nélkül)	5 rubel/db	-
1758	Szibéria	vasgyári őrnök fizetése	20-60 rubel/év	1-3 havi őrnöki fizetés
1759	Szibéria	rozsliszt	5,5 kopejka/16 kg	1.455 kg rozsliszt
		búzaliszt	30 kopejka/16 kg	266 kg búzaliszt
		sertéscomb	40 kopejka/16 kg	200 kg sertéscomb
1762	Pszkov	rönkfá (építkezéshez)	1 rubel/db	5 db rönkfá
1763	Pszkov	templomszentelés ⁵⁷	150 rubel	30 db Biblia egy templomszentelés
	Orosz Biro- dalom	réz	36,6 kopejka/kg	13,7 kg réz
		ezüst	4,82 kopejka/g	103,7 g ezüst
		arany	65,74 kopejka/g	7,6 g arany
1764	Pszkov	mesterember fizetése	23 rubel/év	egy mesterember 2,5 havi fizetése
		ács fizetése	50 rubel/év	egy ács 1,2 havi fizetése
1765	Opocska	kalap	2 rubel/db	2 db kalap
1780	Moszkva	Moszkovszkije Vedomosztyi előfizetés	5-6 rubel/év	1 éves előfizetés
1787	h. n.	egyéb könyv kötés nélkül	45 kopejka/db	11 db egyéb könyv
1793	Szentpétervár	havi lakbér (kőház)	8 rubel/hó	19 napi lakbér

1. táblázat: Kötés nélküli Biblia ára a 18. században

Az első oldalon szentírási jelenetek láthatóak, középen az alábbi szöveggel: „Biblia, azaz az Ó- és Újszövetségi Szentírás Könyvei”⁵⁸. A szöveget tartalmazó ovális alatt az orosz birodalmi címer található,⁵⁹ aminek a bal oldalán Moszkva, jobb oldalán pedig Szentpétervár látható.⁶⁰ A 7 további kép, ami ezen a lapon szerepel,

57 Korábban tévesen „templomvilágításként” fordítottuk az alábbi szót: „освящение церкви”.
Dinnyés P.: Cirill betűs könyvek Eszterházy Károly egri püspök könyvtárában i. m. 63.

58 „БИБЛІА СИРѢЧЬ КНІГН СЦЕННАГѠ ПИСАНІЯ ВѢТХАГѠ И НОВАГѠ ЗАВѢТА” Nehéz visszaadni a címlap szövegét betűhűen, mivel a betűtípusok keverednek az egyházi szlávval és a modern oroszsal.

59 Kétfejű sas a császári koronával, nyakában a Szent András-rend láncával, mellén Sárkányölő Szent Györggyel, (heraldikai) jobbában a jogarral és baljában az országmáival.

60 Moszkva esetében a Moszkva-folyó felőli Kreml, míg Szentpétervár esetében a Néva felőli Péter-Pál erőd, a Péter-Pál-székesegyház és egy vitorlás hajó látható.

9. kép: Az 1762-es Biblia címlapja

mérges kígyók lepték el a tábor (Szám 21,8–9). Így tehát a rézkígyó, amelyre feltekintve meggyógyultak azok, akiket megmártak a mérges kígyók, és a keresztre feszített Jézus mint az ó- és újszövetségi gyógyítók szerepelnek nagyon hasonló ábrázolással a belső lap legtetűjén. Bal oldalon a második kép a bizánci rítus szerinti áldozati edényekben az Oltáriszentséget mint újszövetségi, míg a jobb oldalon az éppen leölt bárányt mint ószövetségi áldozatot jeleníti meg. Az utolsó pár közül a bal oldali a pünkösödöt mutatja be, ahogy Szűz Mária és az apostolok lángnyelvekkel szimbolizálva megkapják a Szentlelket (ApCsel 1,14; 2,3–4), míg a jobb oldalon az a jelenet látható, amikor Mózes a két kötélával lejön a Hóreb hegyéről (2Móz 32,15).

Az impresszum nem a képet tartalmazó oldal hátlapján, hanem az azt követő oldalon található. Ennek kezdő sorai:

61 Itt szeretném megköszönni Buda Péter atyának a 2017. nov. 16-i *Eszterházy Károly, egy püspöki életmű a „tudományok és művészetek javára”* konferencián tett észrevételét a kérdéses képpel kapcsolatban.

Во славу
СѢМЯ ѲДИНОСѢШНАЯ , ЖИВОТВОРАЩІЯ , Ѳ НЕРАЗДѢЛИМАЯ
ТѢЦЫ , ѲЦА , Ѳ СѢИА , Ѳ СѢИГѢ ДѢИА :
ПОВЕЛѢНІЕМЪ БѢГОЧЕСТНѢЙШІА САМОДЕРЖАВНѢЙШІА ВЕЛІКІА
ГДѢРНИ НАШЕА ІМПЕРАТРИЦЫ ѲКАТЕРІНЫ
ІДѢЖІЕВНЫ ВСЕА РоссІи : при НаслѣдникѢ ѲѢ ,
БѢГОВѢРНОМЪ ГДѢРѢ ЦЕСАРѢВНЧѢ Ѳ ВЕЛІКОМЪ КНѢЗѢ ПАВЛѢ
ПЕТРОВИЧѢ : БѢГОСЛОВЕНІЕМЪ же СѢѢЙШАГО ПРАВИТЕЛ-
СТѢЮЩАГО ВСЕРОССІЙСКАГО СѢНОДА (Ѣ)

Dicsőség

az egy, élő és oszthatatlan

Szentháromságnak, Atyának, Fiúnak és Szentléleknek;

Parancsára az Istenfélő, Egyeduralkodó, Nagy,

Felséges, minden oroszok Császárnőjének Jekatyerina

Alekszejevnának [II. Katalinnak – DP]; és az Ő örökösének,

az Igazhitű Uralkodó, Cárévics és Nagyherceg Pál

Petrovicsnak; áldásával a kormányzó

összoroszoszországi Szent Szinódusnak (...)

A szöveg további részéből megtudhatjuk, hogy a Bibliát a Septuaginta és eredeti görög szövegek felhasználásával készítették. A korábban, 1663-ban szintén Moszkvában kiadott egyházi szláv nyelvű Bibliával „mindenben megegyezik, de amit ki kellett javítani, azt kijavították”.⁶² A kiadás éve két formátumban is szerepel, egyszer a keleti egyházban használt, világ teremtésétől datált évszámmal (7271., ill. 7274.),⁶³ majd pedig a Julián naptár szerint (1762. szeptember 11., ill. 1766. szeptember 14.),⁶⁴ szöveges kiegészítéssel: „(...) Császári Őfelsége békés és áldott uralkodásának első évében, szeptember hónapban a moszkvai nyomdában.”⁶⁵ Ez azt jelenti, hogy II. Katalin, aki

62 „(...) во всемъ ГОГЛАШЕННАѢ , Ѳ въ чѣмъ потреба бѣ , ѲСПРАВЛЕННАѢ (...)”

63 „ѢЗСѢА” ill. „ѢЗСѢД”

64 „ѢАѢѢѢѢ , ІНАІКТА АІ” ill. „ѢАѢѢѢѢ , ІНАІКТА ДІ” Oroszországban a 15. század második felétől kezdődően alkalmazták az évkezdést szeptember 1-jétől, míg a bizánci eredetű időszámítást – amely Kr.e. 5508-tól datálta a világ teremtését – már az orosz krónikások is használták. Ezt végül I. Péter uralkodása alatt, 1700. január 1-től cserélték le a Nyugat-Európában is használatos időszámításra. A Gergely-naptár bevezetésére még később, csak a 20. század elején, a monarchia bukása után került sor. *Morby, John E.*: A világ királyai és királynői. Az idők kezdetétől napjainkig. Maecenas, 1991. 235.

65 „(...) въ первое лѣто мѣрнаго Ѳ бѢГОПОЛЧНАГО ГДѢРСТВАНІА Ѳ ІМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА . МѢА СЕПТЕМВРІА , въ Москѡвскои ТѢПОГРАФІИ .”

a férje, III. Péter (1762) elleni sikeres palotaforradalom után lépett az orosz trónra 1762. június 28-án/július 9-én,⁶⁶ már uralkodása első évében újranyomtattatta az Erzsébet-Bibliát. Így tehát a Főegyházmegyei Könyvtárban megtalálható két Biblia közül a korábbi a II. Katalin uralkodása alatt nyomtatott első Bibliák közül való.

Minthogy Eszterházy Károly gyűjteményét vizsgáljuk, érdemes megjegyezni, hogy az 1762-es év a Főegyházmegyei Könyvtár történetében is jelentős dátum. Bár a megnyitáig még több mint 30 évet kellett várni (1796),⁶⁷ 1762. június 27-én foglalta el Eszterházy Károly – a későbbi könyvtáralapító – az egri püspöki széket.⁶⁸ Ha a két személy történelmi súlya nem is mérhető össze, egy lapon való említésük mégsem hiábavaló: az egri püspök 1799-ben halt meg, mindössze három évvel II. Katalin halála után, tehát a két személy legaktívabb évei azonos időszakra estek. Ez pedig abból a szempontból jelentős, hogy a Magyar Királysággal szomszédos balkáni területeken élő ortodoxoknak II. Katalin volt – az 1774-es kücsük-kajnardzsi béke értelmében – a legfőbb patrónusuk.⁶⁹ Ezzel összefüggően, tehát az Eszterházy Károly püspöksége alatt álló Egri Egyházmegyében, amelyben országos átlaghoz képest nagyszámban éltek bizánci rítusúak, bármilyen (közvetett vagy közvetlen) orosz jelenlét mögött végső soron II. Katalin érdekei álltak. Ugyanakkor az egri püspök is hatással volt az egyházmegyéje területén élő bizánci rítusú keresztényekre. Hosszú évtizedeken keresztül a Magyar Királyság néhány egyéb városa mellett Egerben is tanultak görögkatolikus diákok (nem csak papnövendékek).⁷⁰ Az Eszterházy püspök által beszerzett cirill betűs könyvek vélhetően elsősorban az ő képzésüket szolgálták. Érdemes még megjegyezni, hogy az egri Püspöki Nyomda mindent megtett annak érdekében, hogy engedélyt kapjanak cirill betűs könyvek nyomtatására is, ez azonban nem sikerült soha.⁷¹

66 A korábbi dátum az 1918-ig Oroszországban használt Julián-naptár, míg a későbbi a Gergely-naptár szerinti dátumot jelöli.

67 Az ország első nyilvános könyvtárát Klimó György pécsi püspök alapította 1774-ben, a második, 1796-os megnyitásával az egri lett. *Szelestei N. László*: Eszterházy Károly, a püspök. In: In Agriam adveni. (A helyi érték – Kulturális örökség tanulmányok, 1.) Szerk. Monok István. Líceum Kiadó, Eger 2013. 39.

68 Már 1761-ben kinevezték, püspöksége tehát innen számítandó, de a váci székesegyház építésének megkezdése miatt csak a következő évben foglalta el egri püspöki székét. Magyar Katolikus Lexikon. Szerk. Diós István – Viczián János. III. kötet, Éhi–Gar. Bp., 1997. 370.

69 *Bodnár Erzsébet*: Európai ügyek, a keleti kérdés és a Balkán az orosz külpolitikában (1801–1825). In: *Az Orosz Birodalom születései*. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Szerk. Frank Tibor. Gondolat, Bp. 2016. 181.

70 *Janka Görgy*: Görögkatolikus kispapok Egerben a XVIII. században. In: *Fejezetek az ezeréves Egri Egyházmegye történetéből*. Szerk. Horváth István. Egri Érseki Gyűjtemények kiadványai I. Eger 2018. 85–90., *Véghseő Tamás*: Eszterházy Károly és a görögkatolikusok. In: In Agriam adveni. (A helyi érték – Kulturális örökség tanulmányok, 1.) Szerk. Monok István. Líceum Kiadó, Eger 2013. 44–54.

71 *Szöke L.*: Slavica az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban i. m. 11–12. A nyomdáról általában: *Nagy Andor*: Eszterházy Károly és a 19. századi egri főpapok könyvkiadási tevékenysége. In: *Az Esterházyak*

Az impresszum hátoldalán látható a már említett kép, amelyen I. Péter, I. Katalin átnyújtja a Bibliát Erzsébet cárnőnek. Az uralkodókat ábrázoló kép mellett az első, 1751-es kiadású Erzsébet-Biblia létrejöttének története kezdődik és tart négy oldalon keresztül, majd az 1663-as kiadás előszava következik, szintén négy oldal terjedelemben. Ezt a részt az 1751-es kiadás előszava zárja. Ezek a szövegek kitérnek az addigi fordításokra, a korábbi uralkodóknak a bibliakiadás terén végzett munkájára, az aktuális fordítás elkészítésének menetére. Fontos megjegyezni, hogy egészen az ó- és újszövetségi könyvekig az oldalak számozása fólióként (oldalpáronként) történik, oldalszámot csak a jobb lap jobb felső sarkában találunk. Az Ószövetség kezdete után a számozás előlről kezdődik. Minden oldal (a maihoz hasonlóan) két hasábra van osztva, az oldalszámok pedig hasábonként vannak, ez azt jelenti, hogy amíg korábban egy oldalpáron egy oldalszám volt található, innentől kezdve már négy.⁷²

A bevezetőket a tartalomjegyzék követi, ami szintén kéthasábos: bal oldalon az Ó-, jobb oldalon az Újszövetség könyvei találhatóak. Az egyes könyvek egy sor-számból, az adott könyv nevéből és a fejezetek számából állnak. Így például:

Ѐ ПѢРВЫА КНИГИ МОВСѢВЫ БЫТІА .
ГЛАВЪ , Н .”

1. Mózes első könyve, Teremtés
50 fejezet

НѢ ІИСУСЪ СІРАКОВЪ . ГЛАВЪ , НА .
27. Jézus, Sirák fia könyve, 51 fejezet.

Ez utóbbi azért is érdekes, mert a történelmi keresztény egyházak közül csak a római katolikus egyház Szentírásában található meg a Jézus, Sirák fia könyve mint deuterokanonikus írás.⁷³ Ez a mai ortodox és nagy protestáns egyházak Bibliáiban nincs benne, ahogyan a többi deuterokanonikus könyv sem. Az 1762-es

---

fraknói ifjabb ága/Mladšia fraknovská lúnia Esterházyovcov. Főszerk. Strešňák Gábor. Szenc 2017. 430–444., *Nagy Andor*: A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949). In: Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék I. (1755–1852). (Kulturális Örökség 7.) Budapest–Eger 2017. 37–54., *Verók Attila*: A Typographia Lycei Episcopalistól az Érseki Líceumi Nyomdáig. Az egri egyházi nyomdászat kétszáz éve (1755–1949). In: Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 9–36. *Verók Attila*: Eszterházy Károly és egri nyomdája. In: Az Esterházyak fraknói ifjabb ága/Mladšia fraknovská lúnia Esterházyovcov. Főszerk. Strešňák Gábor. Szenc 2017. 402–428.

72 Az 1751-es kiadású, sokkal több illusztrációval ellátott, első Erzsébet-Bibliánál a csak képpel rendelkező oldalak nem kaptak oldalszámot. Az 1762-es és 1766-os Bibliákban már nincsenek olyan oldalak, ahol csak képek lennének, így ott ez a kérdés nem releváns.

73 A deuterokanonikus, azaz második kánonhoz tartozó könyvek.

és az 1766-os Erzsébet-Bibliákban azonban benne vannak. A tartalomjegyzékben összesen 76 könyv található, ezzel szemben a katolikus Bibliákban csak 73, míg a mai ortodox és a protestáns Bibliákban csak 66. Az Erzsébet- és a katolikus Bibliák közötti különbségek az Ószövetségben keresendők, hiszen az Újszövetség könyvei, ha sorrendben nem is, de minden történelmi keresztény egyháznál megegyeznek.⁷⁴ Ami tehát nincs benne a katolikus Bibliákban, de a vizsgált Erzsébet-Bibliákban igen: Ezdrás harmadik könyve, Makkabeusok harmadik könyve és Ezdrás negyedik könyve.⁷⁵ A mai ortodox és protestáns Bibliák 66 könyvéhez képest plusznak számít, de a katolikus Szentírásban benne vannak: Makkabeusok első és második, Tóbiás, Judit, Bölcsesség, Sirák fia és Báruk könyve.

10. kép: Az Erzsébet-Biblia tartalomjegyzéke

74 A két 18. századi Szentírás Újszövetségének felépítése eltér a katolikus és protestáns Bibliáktól: az Apostolok cselekedetei után előbb Jakab, Péter, János és Júdás apostolok levelei jönnek, csak azt követően Pál apostolé. A zárás minden esetben ugyanúgy a Jelenések könyve.

75 „Вторая книга Ездры, Послание Иеремии, Третья книга Маккавейская, Третья книга Ездры”. Az orosz nyelvű számozás szerint Ezdrás második és harmadik könyve a plusz, de a nyugati hagyomány Nehemiás könyvét is az Ezdrás könyvekhez számítja, mégpedig másodikként, emiatt minden további Ezdrás könyv számozása egyet csúszik.

A tartalomjegyzék után az Ó- és Újszövetség egyes könyveinek előbb rövid, majd kicsit részletesebb tartalmi összefoglalásai következnek, eltérő terjedelemben. Előbbi összesen csak 5 oldalnyi szöveget jelent, míg a részletesebb leírás összesen 31 oldalas. Persze itt is leginkább az adott könyv terjedelmétől függ az összefoglalás hossza, így például a Számok könyve két teljes oldalnyi szövegből, de Abdiás könyve csak két sorból áll. Ezt már maga az Ó- és Újszövetség követi, 1004 oldalon keresztül.

11. kép: A Teremtés könyvének elején található kép

Az első, 1751-es kiadás még gazdag volt képekben, amelyeknek képaláírása latin és német nyelven volt olvasható.⁷⁶ Ez a Főegyházmegyei Könyvtárban meglévő kiadványokra már nem igaz, azokban már csak az ószövetségi könyvek előtt találhatóak negyedoldalas ábrázolások, amelyek kapcsolódnak az adott könyvekhez. Így például a Teremtés könyvének nyitó képe azt a pillanatot tárja elénk, amikor Éva átnyújtja a gyümölcsöt Ádámnak, a Kivonulás könyve pedig a Vörös-tenger medrébe való visszaömlésének jelenetével kezdődik. Az újszövetségi könyvek minden esetben ugyanolyan növényi motívumokkal díszített és egy országalmát tartalmazó fejléccel kezdődnek. Az ószövetségi könyvek elején található képek

⁷⁶ Az 1751-es Bibliában rengeteg illusztráció kapott helyet, ami azt eredményezte, hogy a teljes Biblia négy kötetben került kiadásra (1. kötet: bevezetők és az Ószövetség a Királyok II. könyvéig; 2. kötet: Krónikák I. könyvétől Sírak fia könyvéig; 3. kötet: Izajás könyvétől Ezdrás III. könyvéig; 4. kötet: Újszövetség, liturgikus naptárak és névmutató), míg a későbbiek, amelyekből kihagyták ezeket a képeket, már csak egykötetesek. Biztos, hogy több száz képről van szó, ugyanis például csak Máté evangéliumában 43 db van.

azonosak az első és a későbbi kiadásokban, de emellett az 1751-es kiadásban 2-3 oldalanként az adott részt ábrázoló képek is találhatóak.⁷⁷ Az Újszövetség könyvei az 1751-es kiadásban sem képekkel kezdődnek, de a szövegben ugyanúgy, mint az Ószövetségben, néhány oldalanként találunk képeket.⁷⁸

12. kép: Máté evangéliumának kezdete

Az ó- és újszövetségi könyvek után két liturgikus naptár következik, amely arról ad tájékoztatást, hogy milyen napon ki(k)nek van az ünnepe, és az adott napon milyen szentírási rész(ek)e)t kell olvasni. A liturgikus év (a régi naptár szerint) szeptember 1-jével kezdődik. Ehhez a naphoz például az olvasandó szöveg 1Tim 2,1–7, Lk 13 és Mt 43. Szeptember 2-án Szent Mamasz (3. század) gyermekvértanú és Böjtölő Szent János (?–595) konstantinápolyi pátriárka ünnepén a Rómaiakhoz írt levélből és Szent János apostol evangéliumából kell olvasni. A könyvek és fejezetek tagolása is különbözik az általunk napjainkban használttól, ezért lehetséges például, hogy a római rítusú Bibliában 21 fejezetből álló János evangéliumból az 50. fejezetre találunk hivatkozást. Külön értelmezendő a *zacsalo* (ЗАЧАЛО) kifejezés. Bár magyar nyelvű fordításról nem tudunk, a szó jelentése tartalmilag azonos a római katolikus egyházban használt *perikópa* kifejezéssel, ami a görög *prikoptein* (körbevágni, kivágni) szóból ered. A keleti egyházakban a liturgiában külön egységként kezelik az Apostolok cselekedeteit és az apostoli

77 Az első példál (a teljesség igénye nélkül): Éva átnyújtja a gyümölcsöt Ádámnak, egy angyal elküldi Ádámot és Évát a Paradicsomból, Káin megöli Ábelt, vízözön, a bárka elhagyása stb.

78 Az első példál (a teljesség igénye nélkül): napkeleti bölcsek hódolata, menekülés Egyiptomba, Jézus keresése a Jeruzsálemből zarándoklók között, Jézus megkeresztelkedése a Jordánban stb.

növényi motívum látható, az alatt pedig a kötés nélküli Biblia ára. Szintén ezen az oldalon találhatóak a már említett possessori bejegyzések.

A leírtak összegzéseképpen, illetve a jobb átláthatóságért egy táblázatban foglaltuk össze a negyedik és ötödik kiadású Erzsébet-Bibliák tartalmi felépítését. Az oldalszámok alatt a Biblia saját oldalszámaira gondoltunk. Ahogy ezt már írtuk, két alkalommal is újrakezdődik a számozás: egyszer az Ószövetség kezdetekor, másodszor a névmutatónál. Míg az ó- és újszövetségi könyveknél, illetve a liturgikus naptáraknál egy oldalon két hasáb van, oldalszámozás pedig hasábonként, addig a többi résznél egy oldalpárra jut egy oldalszám. Ezért is alkalmaztuk a (b) és (j) jelek alkalmazását, amelyek a „bal” és a „jobb” oldalt jelentik. A terjedelemlél írt számok ezek alapján értendők. Az összesen 1250 oldal a szöveggel vagy képpel rendelkező oldalakra vonatkozik. Van pár üres oldal is, ezeket nem vettük bele a számításba.

Megnevezés	Tartalom	Oldalszám	Terjedelem
Címlap	Címlap, 7 biblikus, két város (Moszkva és Szentpétervár) és egy címer képével.	1(j) ⁸²	1 oldal
1762-es impresszum	A fordítás védnökei, közvetlen fordítói előzmény, nyomtatás időpontja és helyszíne.	2(j)	1 oldal
Kép	I. Péter cár, I. Katalin és Erzsébet cárnők képe.	4(b)	1 oldal
1751-es impresszum	A fordítás védnökei, közvetlen fordítói előzmény, nyomtatás időpontja és helyszíne.	4(j)–6(b)	4 oldal
1663-as előszó	A fordítás megszületésének története.	6(j)–8(b)	4 oldal
1751-es előszó	A fordítás megszületésének története.	8(j)–28(b)	40 oldal
Tartalomjegyzék	Az Ó- és Újszövetség könyveit tartalmazó jegyzék.	28(j)	1 oldal
Rövid leírás	Az Ó- és Újszövetség könyveinek rövid, tartalmi leírása.	29(b)–31(b)	5 oldal
Részletesebb leírás	Az Ó- és Újszövetség könyveinek bővebb tartalmi leírása.	31(j)–46(j)	31 oldal
Ószövetség	49 könyvből álló Ószövetség.	1–1744 ⁸³	872 oldal
Újszövetség	27 könyvből álló Újszövetség.	1–464	232 oldal
Liturgikus naptár (év napjai szerint)	Az egyházi év (szeptemberrel kezdődően) ünnepei, napi szentjei és az azokhoz tartozó olvasmányok jegyzéke a Szentírásból.	465–488	12 oldal

82 Az Erzsébet-Biblia első részében egy oldalpár rendelkezik egy oldalszámmal, emiatt alkalmazzuk a (j) mint jobb és a (b) mint bal oldal megkülönböztetést egy oldalszámon belül.

83 Az Ó- és Újszövetségben, illetve a liturgikus naptárban egy lapon két hasáb van, külön-külön oldalszámmal.

Megnevezés	Tartalom	Oldalszám	Terjedelem
Liturgikus naptár (jelentős ünnepek, események szerint)	Jelentősebb egyházi ünnepekhez, életeseményekhez kapcsolódó olvasmányok jegyzéke.	489–504	8 oldal
Katalógus	Helység- és névmutató bibliai lelőhellyel és rövid leírással.	1(j)–40(b) ⁸⁴	78 oldal
		Összesen	1250 oldal

2. táblázat: *Az Erzsébet-Biblia (1762/1766) tartalmi felépítése*⁸⁵

Jelen munkával a célunk az volt, hogy megközelítsük azt a maximum határt, ami lehetséges egy idegen nyelvű könyv tartalmi áttekintésében, de még éppen ne bocsátkozzunk a kötet egyes részeinek vagy egészének fordításába. Mivel az Erzsébet-Bibliák már a 18. század második felében a Magyar Királyság területén is megjelentek, a Kárpát-medence északkeleti részén elterülő Egri Egyházmegye történelmének is egy fontos dokumentuma. Ezen a területen ugyanis az országos átlaghoz képest kiemelkedően nagy számban éltek bizánci rítusú (görögkatolikus vagy ortodox) keresztények, akik használták ezeket a Bibliákat. A későbbiekben érdemes lehet összegyűjteni a régióban fellelhető további Erzsébet-Bibliákat, de nemcsak az esetleges possessori bejegyzések miatt, hanem hogy bővebb képet kaphassunk a Biblia magyarországi elterjedtségéről.

A két bemutatott Biblia tartalmilag azonos, az említett possessori bejegyzések pedig arra engednek következtetni, hogy valamiféleképpen az állományba kerülésüket megelőző történetükben is lehetnek párhuzamok. A rendelkezésre álló információk alapján sajnos ezt nem tudjuk egyértelműen sem megerősíteni, sem cáfolni. A Bibliák személyes történetét nem rekonstruálhattuk. Azonban bízunk abban, hogy a tartalmi áttekintéssel is hozzátehattünk az EFK állományában lévő Eszterházy-gyűjteményről való teljesebb kép kialakításához.

⁸⁴ A katalógusban újra az első részhez hasonlóan egy oldalpár rendelkezik egy oldalszámmal.

⁸⁵ Az EFK állományában meglévő 1762-es, negyedik kiadást vettük alapul, de attól tartalmilag nem tér el az 1766-os, ötödik kiadás sem.

Melléklet

Az Erzsébet-Biblia könyvei az alábbi táblázatban olvashatóak, a mai katolikus és ortodox kánonhoz hasonlítva.⁸⁶

<i>Római katolikus Biblia</i>	<i>Erzsébet-Biblia</i>	<i>Mai orosz ortodox Biblia</i>
Ószövetség	ВѢТХАГО ЗАВѢТА	Ветхий Завет
Teremtés könyve	ПѢРВЫА КНИГИ АВЪРЪВЫ БЫТІА	Бытие
Kivonulás könyve	ВТВОРЫА КНИГИ АВЪРЪВЫ НЪХУДА	Исход
Leviták könyve	ТРЕТІА КНИГИ АВЪРЪВЫ ДЕУІТЪ	Левит
Számok könyve	ЧЕТВЕРТЫА КНИГИ АВЪРЪВЫ ЧИСЛА	Числа
Második Törvénykönyv	ПЛТЫА КНИГИ АВЪРЪВЫ ВТОРОЗАКОНІА	Второзаконие
Józsue könyve	ИИСУСЪ НАУІНЪ	Книга Иисуса Навина
Bírák könyve	СУДЕИ ІНЛЕВУХЪ	Книга Судей
Rut könyve	РУДА	Книга Руфь
Sámuel I. könyve	ПѢРВЫА ЦРѢВЪ	Первая книга Царств
Sámuel II. könyve	ВТВОРЫА ЦРѢВЪ	Вторая книга Царств
Királyok I. könyve	ТРЕТІА ЦРѢВЪ	Третья книга Царств
Királyok II. könyve	ЧЕТВЕРТЫА ЦРѢВЪ	Четвертая книга Царств
Krónikák I. könyve	ПѢРВЫА ПАРАЛНПОМЕНУНЪ, ІНН СЛОВЕСА ДНІЙ	Первая книга Паралипоменон
Krónikák II. könyve	ВТВОРЫА ПАРАЛНПОМЕНУНЪ, ІНН СЛОВЕСА ДНІЙ	Вторая книга Паралипоменон
Ezdrás könyve	ПѢРВЫА ЁЗДРЫ	Первая книга Ездры
Nehemiás könyve	НЕМИА	Книга Неемии

⁸⁶ Az adott kiadásban nem vagy nem ugyanott található könyveket zárójelben írtuk. A mai orosz ortodox Biblia alapjául a legújabb, 2011-ben megjelent fordítást vettük. A kánon tekintve ez megegyezik a Szinodiális Bibliával. Az Erzsébet-Biblia esetében a tartalomjegyzékből írtuk ki a címeket, amelyek bizonyos esetekben eltérhetnek a könyvek elején található címeikkel.

A lelki megújulás színterei és forrásai

[Ezdrás II. könyve]	Вторыа ѣздры	[Вторая книга Ездры]
Tóbiás könyve	Товитъ	[Книга Товита]
Judit könyve	Иудифъ	[Книга Иудифъ]
Eszter könyve	Есфирь	Книга Есфирь
Makkabeusok I. könyve	[az Őszövetség végén van]	[az Őszövetség végén van]
Makkabeusok II. könyve	[az Őszövetség végén van]	[az Őszövetség végén van]
Jób könyve	Иовъ	Книга Иова
Zsoltárok könyve	Псалтирь	Псалтирь
Példabeszédek könyve	Притчи Соломонни	Книга Притчей Соломоновых
Prédikátor könyve	Екклесиастъ проповѣдникъ	Книга Екклесиаста
Énekek éneke	Пѣсни Пѣсней Соломона	Книга Песни Песней Соломона
Bölcsesség könyve	Премъдрости Соломонна	[Книга Премудрости Соломона]
Sirák fia könyve	Иисъхъ Сираховъ	[Книга Премудрости Иисуса сына Сирахова]
Izajás könyve	Исаи пророкъ	Книга пророка Исаии
Jeremiás könyve	Иеремия пророкъ	Книга пророка Иеремии
Siralmak könyve	Плачь Иеремиевъ	Книга плач Иеремии
[Jeremiás levele]	Послание Иереминно	[Послание Иеремии]
Báruk könyve	Варухъ пророкъ	[Книга пророка Варуха]
Ezekiel könyve	Иезекииль пророкъ	Книга пророка Иезекииля
Dániel könyve	Данииль пророкъ	Книга пророка Даниила
Ozeás könyve	Осия пророкъ	Книга пророка Осии
Joel könyve	Иоиль пророкъ	Книга пророка Иоиля
Ámosz könyve	Амосъ пророкъ	Книга пророка Амоса
Abdiás könyve	Авдия пророкъ	Книга пророка Авдия
Jónás könyve	Иона пророкъ	Книга пророка Ионы
Mikeás könyve	Михеа пророкъ	Книга пророка Михея
Náhum könyve	Наумъ пророкъ	Книга пророка Наума

Habakuk könyve	ⲁⲃⲅⲁⲔⲙⲗ ⲡⲣⲟⲕⲗ	Книга пророка Аввакума
Szofoniás könyve	Ⲓⲟⲫⲟⲛⲓⲁ ⲡⲣⲟⲕⲗ	Книга пророка Софонии
Aggeus könyve	ⲁⲒⲒⲉⲓ ⲡⲣⲟⲕⲗ	Книга пророка Агтея
Zakariás könyve	ⲒⲀⲬⲀⲚⲒⲀ ⲡⲣⲟⲕⲗ	Книга пророка Захарии
Malakiás könyve	ⲘⲀⲕⲀⲬⲒⲀ ⲡⲣⲟⲕⲗ	Книга пророка Малахии
[Makkabeusok I. könyve]	Ⲡⲉⲣⲱⲱⲗ ⲘⲀⲔⲔⲀⲱⲉⲓⲕⲓⲗ	[Первая книга Маккавейская]
[Makkabeusok II. könyve]	Ⲫⲧⲟⲣⲱⲱⲗ ⲘⲀⲔⲔⲀⲱⲉⲓⲕⲓⲗ	[Вторая книга Маккавейская]
[Makkabeusok III. könyve]	Ⲑⲣⲉⲧⲧⲓⲗ ⲘⲀⲔⲔⲀⲱⲉⲓⲕⲓⲗ	[Третья книга Маккавейская]
[Ezdrás III. könyve]	Ⲑⲣⲉⲧⲧⲓⲗ ⲉⲗⲉⲛⲛⲱⲱ	[Третья книга Ездры]
Újszövetség	ⲠⲟⲃⲀⲒⲦ ⲒⲀⲱⲄⲦⲐⲐⲀ	Новый Завет
Máté evangéliuma	ⲉⲩⲱⲗⲓⲉⲧⲗ ⲘⲀⲧⲉⲓⲉⲓ	Евангелие от Матфея
Márk evangéliuma	ⲉⲩⲱⲗⲓⲉⲧⲗ ⲘⲀⲣⲕⲟ	Евангелие от Марка
Lukács evangéliuma	ⲉⲩⲱⲗⲓⲉⲧⲗ Ⲙⲱⲕⲁ	Евангелие от Луки
János evangéliuma	ⲉⲩⲱⲗⲓⲉⲧⲗ Ⲓⲱⲁⲛⲛⲗ	Евангелие от Иоанна
Apostolok Cselekedetei	Ⲙⲉⲕⲁⲛⲓⲗ ⲁⲡⲓⲗⲟⲗⲟⲱⲱ	Деяния Святых Апостолов
Rómaiaknak írt levél [Jakab levele]	ⲒⲀⲕⲱⲱⲗⲉ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ	Соборное послание св. ап. Иакова
Korintusiaknak írt I. levél [Péter I. levele]	Ⲡⲉⲧⲣⲟⲱⲕⲟ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ ⲁ	Первое Соборное послание св. ап. Петра
Korintusiaknak írt II. levél [Péter II. levele]	Ⲡⲉⲧⲣⲟⲱⲕⲟ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ ⲑ	Второе Соборное послание св. ап. Петра
Galatáknak írt levél [János I. levele]	ⲒⲠⲁⲒⲱⲱ ⲁⲡⲓⲗⲁ ⲒⲱⲁⲛⲛⲀ ⲑⲦⲟⲗⲟⲃⲱⲱ Ⲓⲟⲃⲟⲣⲛⲟⲉ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ ⲡⲉⲣⲱⲟⲉ	Первое Соборное послание св. ап. Иоанна Богослова
Efezusiaknak írt levél [János II. levele]	ⲒⲠⲁⲒⲱⲱ ⲁⲡⲓⲗⲁ ⲒⲱⲁⲛⲛⲀ ⲑⲦⲟⲗⲟⲃⲱⲱ Ⲓⲟⲃⲟⲣⲛⲟⲉ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ ⲱⲧⲟⲣⲟⲉ	Второе Соборное послание св. ап. Иоанна Богослова
Filippieknek írt levél [János III. levele]	ⲒⲠⲁⲒⲱⲱ ⲁⲡⲓⲗⲁ ⲒⲱⲁⲛⲛⲀ ⲑⲦⲟⲗⲟⲃⲱⲱ Ⲓⲟⲃⲟⲣⲛⲟⲉ ⲡⲟⲗⲁⲛⲓⲉ ⲧⲣⲉⲧⲧⲓⲉ	Третье Соборное послание св. ап. Иоанна Богослова

Kolosszeieknek írt levél [Júdás levele]	ΣΟΒΟΡΗΟΕ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΙΨΔΗΝΝΟ	Соборное послание св. ап. Иуды
Tesszalonikaiaknak írt I. levél [Rómaiaknak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΡΗΜΛΑΗΩΜΧ	К Римлянам послание св. ап. Павла
Tesszalonikaiaknak írt II. levél [Korintusiaknak írt I. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΕΡΚΟΕ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΚΟΡΙΝΔ.ΑΗΩΜΧ	Первое послание св. ап. Павла к Коринфянам
Timóteusnak írt I. levél [Korintusiaknak írt II. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΒΤΩΡΟΕ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΚΟΡΙΝΔ.ΑΗΩΜΧ	Второе послание св. ап. Павла к Коринфянам
Timóteusnak írt II. levél [Galatáknak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΓΑΛΑΤΩΜΧ	Послание к Галатам
Titusznak írt levél [Efezusiaknak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΟ ΕΦΕΣΕΜΧ	Послание к Ефесянам
Filemonnak írt levél [Filippieknek írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΦΙΛΙΠΠΙΣΕΜΧ	Послание к Филиппийцам
Zsidóknak írt levél [Kolosszeieknek írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΚΟΛΟΣΣΕΜΧ	Послание к Колоссянам
Szent Jakab levele [Tesszalonikaiaknak írt I. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΠΕΡΚΟΕ ΚΧ ΣΟΛΩΝΑΗΩΜΧ	Первое послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам
Szent Péter I. levele [Tesszalonikaiaknak írt II. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΒΤΩΡΟΕ ΚΧ ΣΟΛΩΝΑΗΩΜΧ	Второе послание св. ап. Павла к Фессалоникийцам
Szent Péter II. levele [Timóteusnak írt I. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΠΕΡΚΟΕ ΚΧ ΤΙΜΟΔ.ΕΙΟΥ	Первое послание к Тимофею
Szent János I. levele [Timóteusnak írt II. levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΒΤΩΡΟΕ ΚΧ ΤΙΜΟΔ.ΕΙΟΥ	Второе послание к Тимофею
Szent János II. levele [Titusznak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΤΙΤΩ	Послание к Титу
Szent János III. levele [Filemonnak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΧ ΦΙΛΗΜΟΝΩ	Послание к Филимону
Szent Júdás levele [Zsidóknak írt levél]	ΣΤΨΑΓΩ ΑΠΠΛΑ ΠΑΥΛΛΑ ΠΟΣΛΑΝΗΕ ΚΟ ΕΒΡΕΕΜΧ	Послание к Евреям
Jelenések könyve	ΑΠΟΚΑΛΥΨΤΙΣΧ ΣΤΨΑΓΩ ΙΩΑΝΝΑ Δ.ΣΕΟΛΟΓΑ [ΒΨΟΣΟΒΛΑ]	Откровение (Апокалипсис) св. ап. Иоанна Богослова

Elizabeth Bibles in the Eszterházy Collection of the Eger Archdiocesan Library

The Cyrillic books (about 60 in volume) of the Eszterházy collection of the Eger Archdiocesan Library have been discussed several times, although in primarily bibliographic descriptions, without a detailed examination of the volumes. Continuing this work, this paper focuses specifically on the volumes themselves. Instead of the role they played in Eger, the emphasis is placed on the way these works were created (when, where and why they were printed) and what they contain. In the paper, after reviewing the literature of the Cyrillic research in Eger, two 18th century Cyrillic Bibles (1762; 1766) of the Eszterházy-collection are presented in detail. These Elizabeth Bibles appeared as early as the second half of the 18th century in the territory of the Kingdom of Hungary, especially in the North Eastern region, where a large number of Byzantine-rite (Greek Catholic or Orthodox) Christians lived and used these Bibles. Later, it may be worth collecting additional Elizabeth Bibles available in the region, to gain a more detailed understanding of the presence of the Bible in Hungary.

Publikácie vydané v cyrilike v Eszterházyho zbierkach – Alžbetínske biblie v Arcibiskupskej knižnici v Egeri.

Publikáciám tlačených cyrilikou (približne 60 zväzkov) predmetnej zbierky sa venovalo už viacero autorov. Ich práce sa zamerali predovšetkým len na bibliografické opisy, no podrobnejšie sa jednotlivým zväzkom venovali iba málo, alebo vôbec. Vychádzajúc z týchto prác sa snažíme zamerať na jednotlivé publikácie ako také. Aj z dôvodu chýbajúcich prameňov sme neskúmali ich možné využívanie v dobovom Jágri, ale sme sa zamerali na samotné diela: ako vznikli (kedy, kde a prečo boli vytlačené) a čo je ich obsahom. Po prehľade odbornej literatúry výskumu spomínaných tunajších tlačí v cyrilike sa budeme v prítomnej štúdií podrobne venovať dvom výtlačkom Biblie pochádzajúcich z 18. storočia (1762, 1766). Ide o tzv. alžbetínske vydania Biblie, ktoré sa na území Uhorského kráľovstva objavili už v druhej polovici 18. storočia. Ide najmä o severovýchodné regióny kráľovstva, kde žilo početné obyvateľstvo byzantského (gréckokatolíckeho či ortodoxného) rítu, ktoré tieto vydania používalo. V budúcnosti by bolo vhodné zozbierať informácie o zachovaných ďalších alžbetínskych Bibliách, čo by prospelo k lepšiemu prehľadu o ich možnom rozšírení na území vtedajšieho Uhorska.

Miskei Antal

Az Egri Egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768)*

Bevezetés

Az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményének különleges darabja az a szertartáskönyv, amelynek teljes címe így hangzik: *Rituale Agriense, seu formula agendorum, in administratione Sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus. Jussu et auctoritate excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini, domini Caroli e comitibus Eszterhazy de Galantha, perpetui in Frakno arcium et dominiorum Pápa, Ugod et Devecser haereditarii domini, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Agriensis, incl[ytorum] comitatum Heves et Exterioris Szólnok articulariter unitorum supremi, et perpetui comitis, utriusque S[acrati]S[simae] Caes[areae] et Apost[olicae] regiae majest[at]is status consil[iarii] actual[is] intimi, etc. etc. Agriae, typis scholae episcopalis. Anno M.DCC.LXVIII.*¹

A mű tartalmát tekintve öt fejezetre oszlik:

1. rész: szentségek (kereszttség, bérmlás, bűnbánat, oltáriszentség, betegek kenete, házasság), kivéve az egyházi rend;
2. rész: beteglátogatás, elhalálozás előtti áldások, temetés;
3. rész: rendes és rendkívüli áldások;
4. rész: körmenetek, litániák;
5. rész: ördögűzés.

* Tanulmányunk az Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Historiae. Nova Series. Tom. XXXV. Red.: János Makai. Eger 2008. 87–96. periodikában megjelent írásunk módosított változata.

1 A latin nyelvű szöveg magyar fordítása: „A szentségek kiszolgáltatásához és az egyház többi közfeladatának elvégzéséhez használatos egri rituále, azaz szertartáskönyv. A kegyelmes, méltóságos és főtisztelendő úrnak, galántai Eszterházy Károly grófnak, Fraknó vára örökös urának, Pápa, Ugod és Devecser uradalmak örökletes urának, Isten és az Apostoli Szék kegyelméből egri megyepüspöknek, tekintetes Heves és Külső-Szolnok vármegyék törvénycikkével szabályozott unitusai (görögkatolikusai) örökös és főispánjának, a szentséges császári és apostoli királyi felség valóságos belső titkos tanácsosának stb. stb. parancsára és végzéséből. [Szedetett] Egerben, a püspöki iskola betűivel, az 1768. esztendőben.” Az egri rituále könyvtári jelzete: HK 0073. A legfrissebben közreadott nyomdatörténeti munkában (egyéb leőhelyadatokkal is kiegészítve) lásd: *Mizera Tamás – Nagy Andor – Verők Attila*: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék I. (1755–1852). (Kulturális Örökség 7.) Budapest–Eger 2017. 136–137. Nr. 257.

Az Egri Egyházmegye pappai számára készült szerkönyv 1768-ban a vármegye-házán működő püspöki nyomdából került ki. A szedési munkálatokat Purhardt György nyomdász végezte, a nyomtatáshoz szükséges papír beszerzése a Pozsony megyei pilavöröskői papírmalomból történt. Az áru Pozsonyból Pest érintésével a püspökség szekerein érkezett Egerbe. A nyomda 1761 óta meglehetősen komoly felszereléssel dolgozott: három nyomtatóprésszel és számos betűkészlettel, amelynek jelentős részét 1768 májusában felújították, így korszerűsítve az amúgy is tekintélyes berendezést.²

A páratlanul értékes munka bevezetőjében – magyar fordításban – az alábbi sorok olvashatók: *„Csodálatra méltó tetteinek emlékezetes dolgai közepette, amelyeket az Úr, a mi Megváltónk az emberiség üdvére az Ő végtelen bölcsessége folytán létrehozott, és a földön küzdő egyházának – amelyet vérevel szerzett – mint irántunk való szeretete és el nem múló öröksége megtartásának igen hathatós és készséges, valamint állandó jelét apostolainak szolgálatára és igehirdetésére jóakaratóan rábízta, s méltónak tartotta elismerni; és nem utolsósorban az igen tiszteletre méltó szentségeket, úgy mint Krisztus vérenek és érdemeinek teljes edényét, amelyeket, ha méltóképpen használunk, ha megfelelő módon és időben alkalmazunk, akkor nemcsak megtisztultan és a bűnöktől feloldozva születünk újjá Isten fiainak reménységére, hanem annyiaval növekszünk és erősödünk is az égi erényben, ahányszor annak részeseivé válunk.*

Ezért van az, hogy a katolikus anyaszentegyház kezdettől fogva hívei lelki üdvéért és az erények gyarapodásáért buzgólkodik, és semmi sem kívánatosabb a számára, mint az, hogy a szentségeket minden időben pontosan és illő módon kiszolgáltassák azok, akik a lelkek gondviselését ünnepélyes és szent szertartásokkal szolgálják, s amelyeket a titkok méltósága és szentsége végett a katolikus egyház már régen létrehozott; és azokat nagy áhítattal, hittel, reménnyel és szeretettel támogassák ugyanazok, akik számára az üdvösség nagy becsben van, vagy pedig akik ezen [szertartások] nélkül nem tudnak sem megigazulni, sem az egyszer megszerzett [szentségekben] kitartóan megmaradni vagy növekedni.”³

Az idézett szövegben Eszterházy Károly egri megyéspüspök (1762–1799) két okot jelölt meg, miért tartotta fontosnak a kiadvány megjelentetését. Először is azért, hogy egyházmegyéje plébánosai számára olyan kézikönyv álljon rendelkezésre, amely a szentmisen kívüli papi teendők ellátásához nyújt hasznos útmutatást. Másodsor, hogy a lelkipásztorok kötelességteljesítésük közben semmiben se szenvedjenek hiányt, s előnyben részesüljenek azokkal szemben, akik a nem hivatalos, azaz a római katolikus egyház által jóvá nem hagyott rítusokat alkalmazzák.

---

2 *Iványi Sándor*: Az egri püspöki nyomda a 18. században (Vázlat). In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 6.) Szerk. Antalóczy Lajos. Eger 1993. 255–256.

3 *Rituale Agriense* i. m. Praefatio 1–3.

Tekintettel arra, hogy 1761-ben az Egri Egyházmegye területén mintegy 268 pap végzett lelkipásztori munkát, a szertartáskönyv megjelent példányszáma körülbelül 270–300 darab lehetett.⁴

A szóban forgó kötet érdekessége, hogy benne két alkalommal is latin–magyar–német–„szláv” nyelvű bejegyzés található egyidejűleg.⁵ A jelen írás ennek a négy nyelvűségnek az okát igyekszik feltárni. Arra a kérdésre keresi a választ, milyen módon illeszkedik a könyv kiadása Eszterházy Károly egyházpolitikájába.

2. Liturgikus könyvek a közép- és az újkori Magyarországon

A hittérítés jellegéből adódóan a keresztény magyar liturgiában eleinte dél-német, Rajna-menti, észak-itáliai és bizánci hatások érvényesültek. A Szent István király halálát követő évtizedekben a hazai istentiszteleti élet főleg francia nyelvterületről, Lotaringiából és a Német-római Birodalomból kapott ösztönzést. Ezt a megállapítást három korai liturgikus kódex is alátámasztja: az ún. *Szelepcsényi Evangelistarium*, amely a 11. század végén másolhattak a garamszentbenedeki bencés monostor szerzetesei számára, a szentmisében a pap könyörgéseit tartalmazó *Szent Margit Sacramentarium*, valamint az 1075–1083 között összeállított *Esztergomi Benedictionale*, amely frank hagyományokra épülő templomszentelési szöveget őrzött meg. A vízszentelés rítusában salzburgi mintákat követő Hartvik-féle *Agenda pontificalis* a napkeleti bölcsék betlehemi hódolatát és a „szent asszonyok” Krisztus sírjánál tett látogatását eleveníti fel. A 12. század elejéről származó, s Gyulafehérvárott vagy Székesfehérvárott másolt neumaírásos antifónás könyv, a *Codex Albensis* már a magyar gregorianizmus bizonyos fokú megnyilvánulását mutatja. A Pray-kódex *Nagy Sacramentariuma* nyelvtörténeti érdekességgel is szolgál: a *Halotti Beszéd és Könyörgéssel*, amely népnyelvű prédikációként került a latin nyelvű gyűjteménybe.⁶

4 *Sugár István*: Az egri püspökök története. (Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 1.) Bp. 1984. 430.

5 *Rituale Agriense* i. m. 14–16. és 20–23. (keresztelés), valamint 86–87., 89–91. és 94–96. (házasságkötés)

6 *Radó Polikárp*: Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelepcsényi-kódex. In: Magyar Könyvszemle 63. (1939) 352–412.; *Mezey László*: A Pray-kódex keletkezése. In: Magyar Könyvszemle 87. (1971) 109–123.; *Radó Polikárp*: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. (Commissio Academiae Scientiarum Hungaricae Pro Historia Libri) Bp. 1973. 230–231.; *Török József*: A középkori magyarországi liturgia története. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp. 1985. 52–54.; *Török József*: A katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig). (A magyar műveltség 1100 éve) Bp. 2000. 37–38.; *Czagány Zsuzsa*: Codex Albensis. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. II. Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. Bp. 2004. 61.; *Madas Edit*: A szóbeliség és az írásbeliség határán 1192–1195: A Halotti Beszéd. In: A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig.

A 13–16. században a nyugati eredetű liturgia végleg megszilárdult a Kárpát-medencében, s a szertartások nélkülözhetetlen kellékének számító kéziratok és nyomtatott szerkönyveket úgyszólván minden egyházi intézményben meg lehetett találni. Közülük a legfontosabbak az alábbiak (zárójelben a tartalmuk):

- I. A szentmisén használatosak: *Sacramentarium* (a pap állandó és változó imái), *Lectionarium* (olvasmányok, szentleckék), *Evangeliarium* (evangéliumok), *Antiphonarius missae* vagy *Graduale* (időszakos énekek, kiegészítve állandó részekkel – Kyrie, Gloria), *Missale* (teljes misekönyv), *Missale notatum* (hangjelzésekkel ellátott misekönyv).
- II. A zsolozsma végzésekor szükségesek: *Psalterium* (zsoltárok), *Hymnarium* (himnuszok), *Antiphonale* (antifónák, reszponzóriumok), *Capitulare* (a szertartásvezető imái), *Lectionarium officii* (olvasmányok), *Breviarium* (teljes zsolozsma), *Breviarium notatum* (kottás breviárium).
- III. Egyebek: *Rituale* (a pap és a diakónus által végzett szentségek, szentelmények, körmenetek), *Pontificale* (püspök-, pap-, templom- és harangszentelés) stb.⁷

A keresztény liturgia a középkorban országonként egyedi jellegzetességeket hordozott, ami főként a központi szabályozás hiányával magyarázható. A reformáció kibontakozásával azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A Trentói/Trienti Zsinat (1545–1563) után a római pápák a liturgikus könyvek többségét kijavították, s az új változatok bevezetését az egész nyugati egyházban szorgalmazták.⁸

Az első olyan magyarországi rituále, amelynek összeállításakor már figyelembe vették a Trentói Zsinat végzésit, Telegdi Miklós pécsi megyéspüspök és érseki helynök jóvoltából 1583-ban jelent meg Nagyszombatban (*Agendarius, liber continens ritus et caeremonias, quibus ... in dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur. Quibus additae sunt lingua vernacula piae et catholicae aliquae exhortationes ad eos, qui utuntur sacramentis et qui eorum administrationi intersunt*). Ezt követte Pázmány Péter esztergomi érsek 1625. július 26-án kibocsátott szerkönyve (*Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum ac ceteris Ecclesiae publicis functionibus*), amely V. Pál pápa 1614. évi *Rituale Romanum*ához igazodott, de a régebbi magyar szokások egy részét is fenntartotta.⁹ Minthogy a Pázmány-féle

---

Főszerk. Szegedy-Maszák Mihály. Szerk. Jankovics László és Orlovsky Géza. Bp. 2007. 59–70.; *Földváry Miklós István: Az Esztergomi Benedikcionále. Irodalom és liturgia az államalapítás-kori Magyarországon. (Műhelytanulmányok I.)* Bp. 2014. 27. és 41.

7 Liturgikus lexikon. Szerk. Kühár Flóris és Radó Polikárp. Komárom 1933. 12., 30., 90., 106–107., 232–233., 241., 337., 354. és 359.; *Várnagy Antal: Liturgika. Szertartástan. Az egyház nyilvános istentisztelete. Abaliget 1995. 352–361. és 503–505.*

8 A középkori és újkori egyetemes liturgiátörténet tanulmányozásához alapvető munka: *Radó Polikárp: A megújuló istentisztelet. Múlt – jelen – jövő.* Bp. 1973. 53–103.

9 *Rajner Lajos: A Rituale-kérdés Magyarországon.* Bp. 1901. 58–66.; *Mihályfi Ákos: A nyilvános istentisztelet.* Bp. 1933. 44–45.; *Liturgikus Lexikon* i. m. 106.; *Földváry Miklós István: A Pázmány-féle*

szertartáskönyv hatálya kiterjedt az egri püspökség területére is, joggal vetődhet fel a kérdés: miért került sor 1768-ban a *Rituale Agriense* kiadására. A jelenség háttérében meghúzódó tényezők közül legalább három ismérvet kell kiemelni: 1. a plébániahálózat helyreállításának és a papi fegyelem erősítésének szándékát, amely Eszterházy Károly egyházpolitikájának sarkalatos pontját képezte; 2. a ruszin népesség számának növekedését; 3. a görögkatolikusok egyházkormányzati igényeit, amelyek ellen az egri megyéspüspökök szívós küzdelmet folytattak.

3. A ruszinok uniós mozgalma az Egri Egyházmegyében

A 18. századi Magyarországon egyháztörténeti szempontból a legnagyobb horde-rejű változást az ortodox népesség egy részének Rómával való újra egyesülése idézte elő. A szakirodalomban vallási unióként emlegetett esemény a görögkatolikus (*unitus*) felekezet megszületését eredményezte, amelynek létszáma a század végére meghaladta a 600 000 főt.¹⁰

Az uniót elfogadó pravoszlávok alapvetően négy kérdésben adták fel korábbi álláspontjukat: elismerték a római pápa egyházfői hatalmát, tudomásul vették a tisztítóűz meglétét, elfogadták a Filioque-tant – azt a katolikus dogmát, miszerint a harmadik isteni személy, a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik –, és hogy a legszentebb Oltáriszentséget kovásztalan kenyérral is lehet ünnepelni. Mindezekért az engedményekért cserében megtarthatták szertartásaikat és liturgikus nyelvüket, elérték, hogy püspökeiket a papok színódusa választhatta meg, akiket a pápa erősített meg hivatalukban, papjaiknak pedig, akik elviekben egyenrangúak lettek a római katolikus papsággal, engedélyezték a nősülést és a családalapítást.¹¹

A Magyar Királyság területén az uniós mozgalom a ruszin nép körében a 17. század folyamán indult meg. Parthén Péter és Kossovics Gábor erőfeszítéseinek eredményeképpen az ungvári vártemplomban 1646. április 24-én 63 ruszin pap

---

rituále. <http://class-phil.elte.hu/sites/default/files/profilok/foeldvaymiklosistvan/A%20P%C3%A1zm%C3%A1ny-ritu%C3%A1le.pdf> letöltés 2018. máj. 4.

10 *Katus László*: Vallások, egyházak (1699–1790). In: Szultán és császár birodalmában. Magyarország művelődéstörténete 1526–1790. (Magyar Kódex 3.) Főszerk. Szentpéteri József. Szerk. Stemler Gyula. Bp. 2000. 323.; *Katus László*: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs 2012. 100.

11 *Pirigyi István*: A magyarországi görög katolikusok története. I. Bp. 1990. 87.; *Pirigyi István*: A görögkatolikus magyarság története. Bp. 1991. 27.; *Hollós János*: A bizánci egyház jog mint a Görög Katolikus Egyház jogforrása Magyarországon a XVII–XVIII. században. In: Posztbizánci Közlemények 1. (1994) 114.

Jakusich György egri megyéspüspök előtt letette a katolikus hitvallást, s az érintettek egyúttal kijelentették, hogy X. Ince pápát és utódait elismerik legfőbb vezetőjüknek. Példájukat a következő években több egyházi személy is követte Ung, Sáros, Abaúj, Torna, Szepes, Gömör és Felső-Zemplén megyékben. A második szakasz 1664-ben Munkácson kezdődött, s kiterjedt Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Zemplén vármegyék déli felére. A harmadik periódus 1721-ben fejeződött be Máramarosban.¹²

VIII. Sándor pápa 1689. november 5-én két brevét adott ki: az egyikben szebaszei püspökké, a másikban a magyarországi ruszin hívek apostoli helynökévé (*vicarius apostolicus*) nevezte ki a bizánci hagyományokban járatos Joannes De Camillist. A Vatikáni Könyvtár egykori görög származású tisztviselője, miután püspökké szentelték, Bécsbe utazott, ahol I. Lipót német-római császár, magyar és cseh király (1657–1705) 1690. március 11-én munkácsi püspökké tette meg azzal a feltétellel, hogy utódaival együtt engedelmessé tegye az egri megyéspüspököket.¹³

Titulusa ellenére az új főpásztor nem a Szentszéktől függött. Az egri megyéspüspök rítusvikáriusának számított, ezért apostoli helynöki címe nem érintette Fenesy György egyházkormányzati jogkörét.¹⁴ De Camillis mindenesetre komolyan vette megbízatását, s nagy lendülettel fogott hozzá hivatása gyakorlásához. Missziós munkájának elismeréseként I. Lipót király 1692. augusztus 23-án a ruszin papokat gyermekeikkel együtt kiemelte a jobbágysorból, s a latin rítusú plébánosokkal egyenlő jogokban részesítette őket.¹⁵ Mivel a rutén lakosság körében a liturgia nyelve

12 Papp György: Az ungvári unió időpontja. Miskolc 1941. 9., 11. és 13.; Pirigy István: Uniós törekvések az újkori Magyarországon. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia Keszthely, 1987. Szerk. Hölvényi György. Bp. 1989. 66.; Pirigy István: Az ungvári unió. In: Vigilia, 61. (1996) 405–406.; Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. (Collectanea Athanasiana. I. Studia. vol. 4.) Nyíregyháza 2011. 55–60.

13 A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára. I. 1458–1715. Gyűjt., összeáll. és közreb.: Hodinka Antal. Ungvár 1911. 289–290. Nr. 236. (1689. november 5.) és 296–297. Nr. 240. (1690. március 11.); Baán István: De Camillis szebaszei püspökké és apostoli helynökévé való kinevezése és felszentelése. In: Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk. Véghseő Tamás. (Collectanea Athanasiana. I. Studia. vol. 1.) Nyíregyháza 2008. 141.

14 Szabó Péter: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század). In: Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk. Véghseő Tamás. (Collectanea Athanasiana. I. Studia. vol. 1.) Nyíregyháza 2008. 23–33.; Maklár Ákos: Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században. In: Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30. Szerk. Véghseő Tamás. (Collectanea Athanasiana. I. Studia. vol. 1.) Nyíregyháza 2008. 156–158.

15 Hodinka A.: Okmánytár i. m. 347–350. Nr. 268.; Pirigy I.: A magyarországi görög katolikusok i. m. 144.; Véghseő T.: A történelmi Munkácsi i. m. 168–170. Nr. 16.

az egyházi szláv volt, Kollonich Lipót esztergomi érsek a nagyszombati egyetemi nyomdát cirill betűkkel szereltette fel, s ott kinyomtatta a munkácsi főpap számára fontos liturgikus könyveket.¹⁶

Gróf Eszterházy Károly 1762-től 1799-ben bekövetkezett haláláig állt az egri püspökség élén. Fennhatósága Heves, Borsod, Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár és Szabolcs vármegyékre, a Jászságra, a Nagykunságra és a hajdúvárosok egy részére terjedt ki. Ezen a hatalmas területen egri megyéspüspökként, Heves megye örökös főispánjaként, valamint Eger városa és a püspöki birtokok földesuraként tudta érvényesíteni akaratát.¹⁷

Alighogy megérkezett szolgálati helyére, Eszterházy nyomban összetűzésbe került Olsavszky Emánuel Mihállyal (Olšovský Emanuel/Manuel Michael), akinek – az unitus papság műveltségének és anyagi körülményeinek javításán túlmenően – határozott kívánsága volt egy önálló görögkatolikus egyházmegye felállítása.¹⁸ Az egyesült papok 1764-ben zsinatra gyűltek össze Munkácson, ahol megfogalmazták sérelmeiket, s választott ügyvivőjükön, Bradács Jánoson keresztül arra kérték a királynőt, hogy függetlenítse őket Egertől.¹⁹

Mária Terézia (1740–1780) 1766. április 30-án levélben indítványozta XIII. Kelemen pápánál a munkácsi püspökség felállítását. Az uralkodónő kezdeményezését a Kúriában két konzisztoriális ügyvéd, Stephanus de Angelis és Aloysius Coquelinus képviselte.²⁰ Hogy kellőképpen tájékozódjon az ügyben, az Apostoli Szentszék kikérte Eszterházy véleményét is, aki 1767. március 31-én küldte el terjedelmes – 113

16 *Hermann Eged:* A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) München 1973. 351.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. 155.

17 Mária Terézia királynő 1761. október 10-én nevezte ki Eszterházy Károlyt egri megyéspüspökké, aki azonban csak 1762. június 29-én kezdte meg főpásztori működését Egerben. Eszterházy életéről korszerű monográfia mind a mai napig nem készült. A rövidebb összefoglalások közül említésre méltóak az alábbi munkák: *Pfeiffer János:* Emlékezés gróf Eszterházy Károly püspökről (1725–1799). Veszprém 1940.; *Bitskey István:* „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 7–22.; *Sugár I.:* Az egri püspökök i. m. 425–443.

18 *Janka György:* A katolikus barokk szellemiség a magyarországi görög katolikusoknál. In: *Athanasiana* 1. (1995) 109–110.; *Bosák Nándor:* Eszterházy Károly püspök és a görög katolikusok. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 167–168.

19 *Zsatkovics Kálmán:* Az egri befolyás és az ez ellen vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. III. In: *Századok* 18. (1884) 848.; *Hodinka Antal:* A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Bp. 1909. 605–606.; *Janka György:* Az ezeréves egri egyházmegye és a görög katolikusok. In: *Athanasiana* 19. (2004) 155.; *Joachim Bahlcke:* A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig (1686–1790). Bp. 2013. 344–345.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. 158–159.

20 *Zsatkovics K.:* Az egri befolyás i. m. 851–852.; *Hodinka A.:* A munkácsi görög-katolikus i. m. 609–613.; *Pirigyi I.:* A magyarországi görög katolikusok i. m. 162.

pontba foglalt – beadványát az Örök Városba *Opinio et informatio de episcopatu G. R. Munkaciensis non erigendo* címmel. A Tridentinum szellemében nevelkedett főpap elsősorban egyházi érvekkel bizonygatta, milyen veszéllyel jár a ruszinok önállósulási törekvése. Írásában hangsúlyozta: Krisztus egyetlen személyt rendelt az egyház kormányzatára, s a részegyházaknak be kell simulniuk a római katolikus egyház hierarchikus rendjébe, amely kizárólag a hatalom osztatlansága és az alattvalók engedelmessége révén valósulhat meg.²¹

XIII. Kelemen pápa hosszas mérlegelés után elfogadta Eszterházy álláspontját, s 1768. július 30-án keltezett levelében kifejtette, hogy az autonóm görögkatolikus egyházmegye felállításához nem járul hozzá.²² Mária Terézia tudomásul vette Róma döntését, s 1768. augusztus 24-én elrendelte, hogy a ruszinok főpapja a területileg illetékes egri megyéspüspök joghatósága alá tartozzék. Az uralkodónő egyúttal felszólította Bradács János munkácsi apostoli helynököt, hogy a felmerülő vitás kérdéseket személyesen intézze el Eszterházyval. Ugyanakkor Kaunitz kancellár révén tudatta a pápával, hogy eredeti tervét nem adta fel, hanem csupán felfüggesztette azt.²³

4. Következtetések

Erős a gyanú, hogy a fent vázolt eseménysorozatba illik bele az 1763-ban tervbe vett egri rituále kiadása is, amelynek bevezetője 1766. november 14-én íródott, míg maga a szerkönyv 1768 nyarán–őszén, a nyomda új betűkészletének beszerzése után jelent meg. A magyar, német és „szláv” nyelvű mondatok a keresztelés és a házasságkötés szertartásának ismertetésekor fordulnak elő. Akkor, amikor a jelenlévők előszóban kapcsolódtak be a szentségek kiszolgáltatásába, illetve, amikor a papnak lehetősége nyílt arra, hogy a híveknek anyanyelvükön hirdesse az egyház tanítását.²⁴

---

21 *Janka György*: A munkácsi egyházmegye felállítása. In: *Athanasiana* 4. (1997) 64–70.; *Zsatkovics K.*: Az egri befolyás i. m. 855–859.; *Hodinka A.*: A munkácsi görög-katolikus i. m. 614–615.; *Bosák N.*: Eszterházy Károly püspök i. m. 170–178.

22 Eszterházy Károly 1767. október 5-én az új bécsi nunciust, Giuseppe Garampit is értesítette a ruszinok önállósulási törekvéseiről (A bécsi magyar követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786. Összegyűjt., vál. és a bev. tan. írta: Vanyó Tihamér Aladár. [Magyarország újkori történetének forrásai] Bp. 1986. 164. Nr. 16.).

23 *Zsatkovics K.*: Az egri befolyás i. m. 859–860.; *Hodinka A.*: A munkácsi görög-katolikus i. m. 616.; *Janka Gy.*: A munkácsi egyházmegye i. m. 78.; *Bosák N.*: Eszterházy Károly püspök i. m. 169.

24 Patachich Gábor kalocsai érsek 1738-ban kiadott rituáléjában szintén a keresztelés és az esketés szertartásának leírásakor található magyar, német és horvát nyelvű részek. Ez utóbbi főleg azoknak a katolikus délszláv népcsoportoknak (sokácok, bunyevácok, rác-horvátok) az érdekeit szolgálta, akiknek nyelvét „Illyrica” néven emlegették a korabeli dokumentumok (*Bárth Dániel*:

Eszterházy Károly kitüntetett figyelmet szentelt az Egri Egyházmegye területén élt nagyszámú ruszin lakosság pasztorációjára. Fontosnak tartotta, hogy a római katolikus szertartást minden keresztény hívő a saját nyelvén hallgassa. A katolikus megújulás legcélravezetőbb eszközének a térítést tekintette, s ennek jegyében nyomtatta ki – liturgikus, hitéleti és egyházpolitikai okokból – a szóban forgó munkát. Mária Teréziával folytatott vitájában arra igyekezett rávilágítani, hogy papjai rendelkeznek olyan szertartáskönyvvel, amely képes kielégíteni a magyar, a német és a „szláv” nyelven beszélő közösségek lelki szükségleteit. A német szavakkal tarkított „szláv” nyelvet azok a *rus*, *rusin*, *rus'kij* névvel illetett ortodox és görögkatolikus rutének beszélték, akiknek legnépesebb csoportjait Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Máramaros vármegyékben vették nyilvántartásba az összeírók.²⁵

Eszterházy erőfeszítései végül kudarcot vallottak, mivel XIV. Kelemen pápa „*Eximia regalium principum*” kezdetű bullájával 1771. szeptember 19-én felállította a munkácsi görögkatolikus püspökséget, amelynek metropolitája az esztergomi érsek lett. Az új egyházmegye élére Bradács Jánost nevezte ki a királynő, akit a Szentszék 1771. szeptember 26-án erősített meg hivatalában.²⁶ A régmúlt történései iránt érdeklődők számára mindazonáltal nem volt hiábavaló ez a küzdelem, hiszen annak folyamán jelent meg – no és persze maradt fenn – az a rituále, amely ma az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteményének féltve őrzött kincse.

Újjáépítés és reform. In: *Vigilia* 67. [2002] 15.). A történeti hűség kedvéért meg kell említeni, hogy a bűnbánat szentségének tárgyalásakor is előfordulnak magyar nyelvű betoldások az egri szerkönyv szövegében (*Rituale Agriense* i. m. 64.).

- 25 *Udvari István*: Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. (Vasvári Pál Társaság Füzetek 9.) Nyíregyháza 1992. 15. A plébánosok feladatait illetően Eszterházy szintén a Trentói Zsinat előírásait tartotta iránymutatónak. Az áldozópapság kultikus funkciójának lényegét jól megvilágítja Gárdonyi Máté tanulmánya: *Gárdonyi Máté*: A plébánossal szemben támasztott követelmények a Tridenti Zsinat után. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk. Bárh Dániel. (ELTE BTK Folklor Tanszék) Bp. 2013. 45.
- 26 *Zsatkovics K.*: Az egri befolyás i. m. 875–876.; *Hodinka A.*: A munkácsi görög-katolikus i. m. 624–625.; *Pirigyi I.*: A magyarországi görög katolikusok i. m. 157–165.; *Janka Gy.*: A munkácsi egyházmegye i. m. 81.; *Joachim B.*: A magyar püspöki kar i. m. 349.

A Ritual Book for the Priests of the Archdiocese of Eger (1768)

The collection of the Archdiocesan Library of Eger contains many valuable books. One of them is the ritual that was published in print in 1768, for the priesthood of the Diocese of Eger. Its special feature is that it contains a Latin-Hungarian-German-“Slavic” entry simultaneously. Károly Eszterházy, Bishop of Eger (1762–1799) considered the release of the publication important for two reasons. First, to provide a handbook for the pastors in his diocese, offering useful guidance for performing priesthood duties outside of Mass. Second, to provide Catholic pastors with an advantage in administering sacraments and sacramentals over those performing rites not accepted by the Roman Catholic Church. Eszterházy placed great emphasis on obstructing the union-aspirations of the Ruthenians in his jurisdiction. The publication of *Rituale Ageiense* also served this purpose.

Liturgická kniha kňazov jágerského biskupstva (1768)

Jedným zo skvostov zbierok Arcibiskupskej knižnice v Egeri je Liturgická kniha kňazov jágerského biskupstva. Liturgickú knihu určenú vyslovene farárom tejto cirkevnej provincie nechal v roku 1768 vydať jágerský biskup Karol Eszterházy (1762–1799). Jeho cieľom bolo ponúknuť kňazom vlastnej diecézy manuál vhodný nielen so zreteľom na omše ale aj na iné povinnosti. Ďalším jeho cieľom bolo, aby farári neboli počas výkonu svojich povinností v ničom ukrátení a aby boli uprednostnení pred tými, ktorí postupujú podľa rítov neschválených rímskokatolíckou cirkvou. Zaujímavosťou skúmaného zväzku je, že sa vňom nachádzajú aj dva latinsko-maďarsko-nemecko-“slovanské“ záznamy. V štúdiu sa pokúsime odhaliť aj príčinu vzniku týchto viacjazyčných záznamov. Tiež sa zaoberáme s otázkou, do akej miery zodpovedá publikácia cirkevnej politike Karola Eszterházyho.

Horváth István – Tengely Adrienn

Az egri egyházmegyei Oltáriszentség Társulatok 1783-as regulája*

A vallásos társulatok első virágkorának Magyarországon a késő középkor számított, amelyet azonban derékba tört a reformáció és a török hódoltság.¹ A 18. század elejétől ismét százával alakultak különféle hitbuzgalmi társulatok hazánkban, amelyek a barokk vallásosság meghatározó elemeivé váltak.² Az egyik legnépszerűbb társulatnak az Eucharisztia tiszteletéhez kapcsolódó³ Oltáriszentség Társulat (Confraternitas

* A tanulmány eredeti megjelenési helye: Az Oltáriszentség és az Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában. Szerkesztő: Barna Gábor. Szent István Társulat – Szent István Tudományos Akadémia, Bp. 2020.

- 1 *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 1940; *Kubinyi András*: Vallásos társulatok a késő középkori magyar városokban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 9. évf. (1998) 1–2. sz. 123–134.; *Marie-Madeleine de Cevins*: Koldulórendi confraternitások a középkori Magyarországon (1270 k. – 1530 k.). Pécs 2015.
- 2 A 18. századi vallásos társulatok átfogó összegzését lásd: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. In: Néprajzi Látóhatár 1. (1992) 8–36., *Juhász Miklós*: Magyarországi confraternitások a barokk korban. Katholikus Szemle 1944. június 161–169. Néhány helyi társulat, illetve társulati típus története és jellemzői már feldolgozásra kerültek, például: Barokk vallásos közösségek. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 15.) Bp. 2017; *Mohl Antal*: A Mária-kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra. Győr 1998; *Barna Gábor*: A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai. (Devotio Hungarorum 3.) Szeged 1996; *Tóth János*: A barkai Skapuláré Társulat története. Szerk. Barna Gábor (Devotio Hungarorum 8.) Szeged 2002; *Lénárt Andor*: Vallásos confraternitások Gyöngyösön a XVII–XVIII. században. In: Archivum 2. (1974) 33–46.; *Lénárt Andor*: A confraternitások mint szőlőműves céhek. In: Archivum 4. (1975) 96–102.; *Kádár Zsófia*: Az urak Patrona Hungarie-társulata a 17. században. In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk. Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt. Győr 2017. 307–333.; *Kádár Zsófia*: Jezsuita vezetési vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671). In: Századok 148. évf. (2014) 5. sz. 1229–1272.; *Horváth József*: Győri kongregációk a 18. század közepén. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében III. Pécs 2000. 160–170.; *Szelestei Nagy László*: Jézus Szíve Társulatok a Kárpát-medencében a 18. században. In: Magyar Sion 6. évf. (2013) 2. sz. 195–204.; *Szelestei Nagy László*: A győri Magyarok Nagyasszonya Társulat a 17. században. In: Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 4.) Piliscsaba 2013. 203–218; *Farmati Anna*: Mennyről szállott Jerusalemba. A kolozsvári Szentháromság társulat mint mennyország. In: Menny és pokol a barokk kori ember életében. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 7.) Bp. 2014. 111–120.
- 3 *Söveges Dávid*: Fejezetek a lelkiség történetéből. Pannonhalma 2007. I. 192.; *Szántó Konrád*: A Katolikus Egyház története. Bp. 1983–1987. I. 545., 562.

Corporis Christi) számított.⁴ A római anyatársulatot (Archiconfraternitas Corporis Christi) 1606-ban alapította V. Pál pápa (1605–1621) az Eucharisztia lehető legnagyobb és állandó tiszteletére, melyet másfél száz évvel később, 1747-ben XIV. Benedek pápa (1740–1758) újabb rendkívül gazdag búcsúkiáltásokkal látott el.⁵

Az Egri Egyházmegyében a társulatot Barkóczy Ferenc püspök (1744–1761) honosította meg. 1757. november 5-én az egri „Öreg Templomban”, vagyis az akkori székesegyházban ünnepélyes keretek között megalapította az Oltáriszentség Főtársulatot, melynek tagjai közé beiratkozott nemcsak a város sok egyházi és világi neves személyisége, hanem még Mária Terézia királynő és családja is, melyet saját kezű aláírásaik bizonyítanak a társulat gyönyörűen illusztrált albumában, mely az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyik legnagyobb becsben tartott kötete.⁶

Bár Barkóczy püspököt hamarosan esztergomi érseknek nevezték ki, és így elkerült Egerből, de utódja, Eszterházy Károly püspök (1761–1799) hasonló lelkesedéssel folytatta elődje munkáját, immár az egész egyházmegyében elterjesztve a társulatot.⁷ A 18. század második felében az Egri Egyházmegyében kimutatható mintegy 240 vallásos társulat⁸ döntő többsége Oltáriszentség Társulat volt, a jóval kisebb számban jelenlévő Szentháromság Társulat, Szent Kereszt Társulat, Agonia Christi Társulat, Szűz Mária-társulatok (Mária szeplőtelen fogantatása, Mária tisztulása, Mária mennybevétele, Mária neve, Mária látogatása), Rózsafüzér Társulat, Szent Anna Társulat és ferences harmadrend mellett. A feloszlítás előtt, 1785 körül összesen 14 esperesi kerületben több mint ötven Oltáriszentség Társulat működött az egyházmegyében, amely hozzávetőlegesen nyolc-tízezer tagot jelenthetett.⁹

A társulat első reguláját Barkóczy Ferenc püspök még az egyházmegyei főtársulat megalapítása előtt egy évvel, 1756-ban adta ki, jó „marketingfogással” előre kedvet

---

4 *Söveges D.*: Fejezetek i. m. II. 103.; *Szántó K.*: A Katolikus Egyház i. m. II. 239., 307.; A magyarországi barokk Oltáriszentség Társulatok általános ismertetését lásd: *Szelestei Nagy László*: A magyarországi barokk kori Oltáriszentség-társulatokról. In: Barokk vallásos közösségek. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 15.) Bp. 2017. 189–198.

5 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái. Bútsúk és Malasztok, mellyeket A Római Szentséges Pápák abban lévő Kristus Híveinek bővségesen ki-osztogattak. Eger 1783. 2–14.

6 *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Barkóczy Albuma. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae 37 (2010) 83–103.; *Böhm János*: Gr. Barkóczy Ferencz egri püspök megalapítja 1757-ben az Oltáriszentség főtársaságát. Egri Egyházmegyei Közlöny 29. (1897) 22., 32–35.; *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 409.

7 *Kovács Béla*: Az egyházmegye plébániái és filiái Eszterházy Károly püspöksége idején. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 85.; *Mihalik Béla Vilmos*: Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében. In: Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon. Szerk. Bárh Dániel. Bp. 2013. 96–98.

8 *Tüskés G. – Knapp É.*: Vallásos társulatok i. m. 14.

9 Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus 3199. Tabellae Congregationum.

1. kép: Az Oltáriszentség Főtársulat szabálykönyve

csinálva a híveknek a belépéshez.¹⁰ Az elkövetkező harminc évben Eszterházy Károly püspök buzgólkodása nyomán a társulat olyannyira elterjedt az egész egyházmegyében, hogy újból szükségessé vált a regula kiadása,¹¹ melyre utolsó alkalommal – nyilván nem számítva a két év múlva bekövetkező feloszlásra – 1783-ban került sor magyar és német nyelven.¹² A kötet felépítése megfelel a többi korabeli társulati regulában szokásos tartalmi és formai jellemzőknek.¹³

A szabályzatból megismerhetjük az Oltáriszentség Társulat szabályait és működését, csakúgy, mint a tagokkal szemben támasztott elvárásokat, melyek sok hasonlóságot mutatnak más barokk kori társulatok működésével.¹⁴ A társulati tagságot nem kötötték különösebb feltételhez, minden férfi és nő szabadon beléphetett, nyilván csak a megfelelő erkölcs lehetett kitétel.

- 10 Minden társaságok annyának, az az az egri püspökségben fel-állítatott Oltári Szentség Főtársaságának könyvtskéje, melyben foglaltatnak a' butsuk, regulák és a' mindennapi ajtatosságoknak gyakorlására alkalmaztatott imádságok és énekek. Eger 1756. A közelmúltban megjelent nyomdatörténeti bibliográfiában lásd: *Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék I. (1755–1852). (Kulturális Örökség 7.) Budapest–Eger 2017. 76. Nr. 12.* E munka elkészült német nyelven is, amelyet egy évvel később adtak ki Egerben. Lásd: *Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 78. Nr. 22.* A jelenlegi kutatások 1642-ből ismerik az első hazai Oltáriszentség társulati regulás könyvet, melyet a soproni társulat számára adtak ki. *Szelestei Nagy László: A magyarországi barokk kori i. m. 189–198.*
- 11 Minden társaságok annyának, az az egri püspökségben fel-állítatott Oltári Szentség fő társaságának könyvtskéje, mellyben foglaltatnak a bútsúk, regulák és a mindennapi ajtatosságoknak gyakorlására alkalmaztatott imádságok, és énekek. Eger 1769., *Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 143. Nr. 281.*
- 12 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m.; *Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 231. Nr. 643.*; *Erbauliche Andachts-Übungen sammt Ablaß, und Satzungen einer hochlöblichen Ertz-Bruderschaft des Allerheiligsten Altar-Sacraments in dem Ober-Ungarischen Bisthum Erlau. Erlau 1783., Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 228. Nr. 629.*
- 13 *Bán Izabella: A 18. századi katolikus társulatok regulái.* In: *Barokk vallásos közösségek. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 15.) Bp. 2017. 19–30.*
- 14 *Bán I.: A 18. századi i. m. 19–30.*

Az új tagokat a helyi plébános vette fel a havonta megtartott társulati mise keretében a Credónál. Előírás volt, hogy a tagok listáját külön társulati könyvben kellett vezetni, melybe a nevek mellé a társulatoknál szokásos módon beírták a beiratkozás és az elhalálozást dátumát is.¹⁵

A társulat egyházmegyei szintű hierarchiába szerveződött, mely élén protectorként, azaz fővédnökként maga Eszterházy Károly püspök állt. A társulat ügyeit legfelsőbb szinten az ún. Directori Tanács intézte, amely a directorból – aki rendszerint valamelyik egri kanonok volt, akit a püspök nevezett ki –, illetve két mellérendelt papi személyből állt. Esperesi kerületi szinten a helyi társulatok élén az ún. consultorok álltak, akik vagy az esperesek, vagy pedig a tapasztalt és buzgó plébánosok közül kerültek ki. Az ő feladatuk a kerületükbe tartozó társulatok működésének ellenőrzése, illetve az esetleges szabálytalanságok kivizsgálása volt, amelyekről évente kétszer – Szent György (április 24.) és Szent Mihály (szeptember 29.) napja táján – jelentést kellett tenniük a directornak.¹⁶

Az egyes helyi társulatok vezetői a prézesek voltak, amely tisztet a plébánosok töltötték be. A prézes elsősorban a társulat szabályszerű működésére felügyelt, amelyről negyedévente jelentést kellett tennie a consultornak. A tényleges szervező- és vezetőmunkát azonban a világi elöljáró, a prefektus végezte, akit minden év végén a prézes és a társulat „elei” választottak meg a tagságból egy jó erkölcsű férfi személyében. Ez minden bizonnyal komoly megtiszteltetésnek számított, ezért a prefektusok valószínűleg a falu elitjéből kerültek ki, erre utal, hogy például a csernelyi társulatot 1769-ben Bíró István községi bíró vezette.¹⁷ A prefektusok feladata volt, hogy a társulati ájtatosságokat és szolgálatokat megszervezzék, azok rendes lefolyását biztosítsák, az egyes feladatokra a tagokat beosszák, a társulat ügyeit – például egy tag temetésének időpontját – a többiek tudomására hozzák, illetve hogy egyes tagok nem megfelelő viselkedését és a szabályszegéseket a prézesnek jelentsék. A prefektus kezelte a társulat pénzügyeit is. A prefektus sokrétű munkáját két férfi asszisztens segítette, akiket a prefektussal együtt választottak. Az asszonyok számára külön választottak egy-két prefektát a női tagok közül, akik

---

15 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 20., 37–43.; Néhány ilyen társulati könyv a mai napig fennmaradt, például az egyházmegyei főtársulat reprezentatív alapítási kötete, az egri Főegyházmegyei Könyvtárban található gyönyörűen illusztrált ún. Barkóczy Album. Szintén a Főegyházmegyei Könyvtárban található a jászárokszállási társulat 1778-as könyve – melyet majd száz év kihagyás után 1876-tól másodlagos felhasználásként újabb hitbuzgalmi társulatok, az Oltáregylet és a Rózsafüzér Társulat névkönyveként hasznosítottak – és az egerszalóki társulat névkönyve is (MS 2074). Az Egeri Szemináriumi Könyvtár őrzi a Püspöki Iskolában 1764-ben alapított anyatársulat névkönyvét.

16 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 15–18.

17 Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye 1768–1769. Szerk. Kovács Béla. Eger 1998. 179.

a társulat elsősorban női feladatkörökhöz kapcsolódó ügyeit intézték – valószínűleg a lobogók hímzését, a betegek gondozását és hasonlókat –, de a prefektusok felügyelete alatt.¹⁸

Egyes plébániai társulatok fióktársulatokkal is rendelkeztek a filiákban – például a csernelyi anyatársulatnak három fióktársulata is működött Darócon, Csokván és Ományban –, amelyeket saját helyi előljáróik irányítottak, de az anyatársulat prefektusának vezetése alatt.¹⁹

A társulati élet gerincét – hasonlóan a többi korabeli hitbuzgalmi társulathoz – a rendszeres havi vallásos összejövetelek jelentették. Minden újhold vasárnapján a plébániatemplomban énekes társulati misét mondtak szentségkítéttel és körmenettel, majd este litániát tartottak az Eucharisztziáról, melyeken valószínűleg a filiákban működő fióktársulatok tagsága is részt vett.²⁰

A társulat fő céljának, az Eucharisztia lehető legnagyobb tiszteletének egyik megnyilvánulási formája az Oltáriszentség ünnepének, az úrnapijának²¹ a korban szokásos ékes külsőségekkel való megünneplése volt, melyet a Trienti Zsinat is előírt.²² A fényes úrnapi – vagy a filiákban az ún. kisúrnapi, vagyis a rákövetkező vasárnap tartott²³ – körmeneten a társulat tagjai közül hat férfi égő fáklyával vette körül az Eucharisztziát, míg a többi férfi a társulat zászlaja alatt párosával vonult a pap előtt égő gyertyákkal, a nők pedig közvetlenül a pap után ugyanígy kísérték a Szentséget, mivel az eucharisztikus társulatok kiváltsága volt, hogy a vallásos egyesületek közül ők vonulhattak a körmeneteken a legközelebb az Oltáriszentséghez.²⁴ Az úrnapija nyolcadában is minden nap ünnepélyes szentségimádást tartott a társulat tagsága a mise és a vecsernye alatt a templomban, ahol az adott időpontra beosztott kettő vagy négy tag egy „arra rendeltetett ruhában”, vagyis társulati egyenruhában térden állva imádkozott az Eucharisztia előtt. A szentségimádáson lehetőség szerint mindenkinek részt kellett vennie.²⁵

18 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 19–20.

19 Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei i. m. 179.

20 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 25.

21 Az úrnapija az Oltáriszentség külön ünnepe, mely a II. Vatikáni Zsinat előtt a Szentháromság vasárnapját követő csütörtökre eső parancsolt ünnep volt, ma már a rákövetkező vasárnap tartják.

22 Szántó K.: A Katolikus Egyház története i. m. II. 174., 307.; Söveges D.: Fejezetek i. m. II. 103.

23 Általában úrnapiján csak a plébániákon tartottak körmenetet, illetve ha egy településen több templom is volt, akkor is csak egy körmenetet tartottak a legmagasabb rangú templomból (ecclesia dignior) kiindulva, míg a filiákban, illetve a többi templomban a következő vasárnap, az ún. kisúrnapiján tartották meg a processziót. Mihályfi Ákos: A nyilvános istentisztelet. Bp. 1923. 161–162., 628–630.; Sipos István: Az új egyházi törvénykönyv főbb vonásai és utasításai. 1918. 166–167.

24 Sipos István: Katholikus egyházjog. Pécs 1928. 115.

25 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 21–22., 33.

A társulatok bekapcsolódtak a korban népszerű más eucharisztikus ájtatosságokba is. Jézus Krisztus háromnapos sírban nyugvása emlékezetére ún. negyvenórás szentségimádást szerveztek, mely a 16. századtól népszerű ájtatossági formának számított az egyházban.²⁶ Pünkösd első, második és harmadik napján reggel hattól délig, majd egy órától este hatig ünnepélyes formások között – „minden ki-telhető tiszteességgel” – folyamatos szentségimádást tartottak, a keresztény fejedelmek közötti békesség, az eretnokségek kiirtása, a katolikus egyház felmagasztalása és Magyarország számára az isteni irgalmasság kiesdése céljából. Ennek keretében a legalább hat égő gyertya közé kihelyezett Eucharisztia előtt a prefektus által kijelölt kettő vagy négy társulati tag – akiket óránként váltottak – a fentebb említett, kimondottan a szentségimádás ünnepélyesebbé tételét szolgáló társulati ruhában térden állva imádkozott. A regulák előírták a többi tag számára is, hogy amikor csak tudnak, vegyenek részt az ájtatosságon. A szentségimádás végén, a harmadik este gyertyás és fáklós szentségi körmenetet tartottak.²⁷

A társulat tagjai részt vettek az itáliai eredetű örökimádási mozgalomban is,²⁸ mely párhuzamba vonható a korabeli Szentháromság Társulatok hasonló imádási módjával.²⁹ Egyházmegyei szinten felosztották az év minden óráját a társulati tagok között, akik a plébánosuknál kihúztak egy cédulát, amelyen az imádás órája szerepelt. Ezt magánimával kellett tölteniük az Oltáriszentség tiszteletére és az esetleg éppen akkor haldokló tagtársaik megsegítésére, lehetőleg gyónás és áldozás után. Ha valaki nem tudott olvasni, akkor a rózsafüzér imádkozását ajánlották a regulák, ha tudott, elsősorban az Eucharisziáról szóló litániát javasolták, amit a társulati reguláskönyvben is közöltek.³⁰ Ha valaki meghalt, a céduláját azonnal vissza kellett adni, hogy egy másik tag megkaphassa, és ne szakadjon meg az állandó imádás láncolata.³¹

A betegekhez a Szentség méltó, ünnepélyes kísérete szintén a társulat fő kötelességei közé tartozott, mely – különösen vegyes vallású vidékeken – a katolicizmus propagálásának fontos eszköze volt, és így ellenreformációs színezettel is bírt. Ha beteghez kérték a Szentséget, és ennek jelzéseként megcsendítették a harangot, akkor a prefektus által minden héten kijelölt két tagnak azonnal a templomba kellett sietnie és onnan elkísérnie a papot az ún. umbellát vagy supellátot, azaz díszes hordozható baldachint tartva a Szentség fölött, mellyel minden egyes társulatnak

---

26 *Mihályfi Á.*: A nyilvános i. m. 655–658.; *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története i. m. II. 174.

27 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 22–25., 33.

28 1592-től Rómában a város templomaiban felváltva folyamatosan ki volt téve az Eucharisztia imáadásra. A szokás a 18. századra elterjedt más vidékeken is. *Szántó K.*: A Katolikus Egyház története i. m. II. 174.

29 *Bán I.*: A 18. századi i. m. 22.

30 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 43–47.

31 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 34–37.

rendelkeznie kellett. Másik két tagnak vagy – ha valószínűleg nagy munkálatok idején nem jelentek meg – két gyereknek az volt a dolga, hogy égő lámpást vigyen előtte. A társulat többi tagjának is ajánlották az Eucharisztia elkísérését, s míg a pap bent volt a betegnél, az udvaron kellett csendben imádkozniuk. Ha erre nem volt módjuk, a harang csendítését hallva legalább otthon kellett elmondaniuk leborulva egy Miatyánkot és egy Üdvözlégy Máriát a betegért.³²

A tagok kötelessége – vagy még inkább kiváltsága – volt a szent sír őrzése is nagy-pénteken. Ennek oka feltehetően az a 16. századi német eredetű eucharisztikus szokás lehetett, hogy a szent sírra fátyollal letakarva kihelyezték a monstranciát.³³ Ha egy településen több templom is volt – vagyis több szent sír –, ott ajánlott volt a plébániatemplomból kiindulva a plébános vezetésével a társulat zászlaja alatt körmenetben végiglátogatni sorra mind, miközben a fájdalommas rózsafüzér imádkozták.³⁴

A tagok egyéb kötelezettségeit jelentette továbbá a gyakori gyónás és áldozás, lehetőleg minden hónapban az újhold vasárnapi társulati miséhez kapcsolódóan és nagycsütörtökön, az Oltáriszentség alapításának emlékeztetére.³⁵ A korban ez viszonylag gyakorinak számított³⁶ – még több mint száz év múlva terjed majd el X. Pius pápa hatására a gyakori, akár napi áldozás szokása³⁷ –, így a társulati tagok ezzel kiemelkedtek saját vallási közösségükből. Emellett jó példával kellett előljárniuk a keresztény szeretet gyakorlásában is: segíteniük kellett a szűkölködőket, látogatni a betegeket, kibékíteni a haragosokat és igyekezniük kellett lehetőségük szerint mindenhol jót tenni.³⁸

A regulák a vallási előírások mellett nagy hangsúlyt helyeztek a társulat mint közösség megfelelő működésére is. Ennek érdekében a tagok között erős, szinte testvéri kapcsolatot kívántak létrehozni, amely kiterjedt nemcsak az élő, hanem a megholt tagokra is. Ennek legalapvetőbb követelménye az volt, hogy a tagoknak egymás iránt nemcsak jóakarattal, hanem igaz keresztény szeretettel kellett viseltetniük.

A társulati összetartozás legjellemzőbb megnyilvánulása a beteg tagtársak ellátása volt. E célból évente, vagy ha ezt túl súlyos tehernek érezték, negyedévente kijelöltek négy, legalább negyvenéves tagot – két férfit és két nőt –, akik feladata a beteg tagok látogatása és lelki gondozása volt. Kötelességük volt a betegeket a szentségek vételére

32 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 27–28.

33 Magyar Katolikus Lexikon. Szent Sír. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szents%C3%ADr.html> (2018. 06. 05.).

34 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 26.

35 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 26–27.

36 Szántó K.: A Katolikus Egyház története i. m. II. 173–174., 241.

37 Szántó K.: A Katolikus Egyház története i. m. II. 455., 470.

38 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 32.

buzdítani, velük imádkozni, és ha szükségesnek látták, papot hívni. A beteg tagok halálküzdelmükben sem maradtak magukra, hanem számíthattak tagtársaik imáira, mivel a fentebb említett állandó szentségimádás egyik célja az abban az órában haldokló tagok lelki megsegítése volt. A betegek testi szükségleteire is oda kellett figyelniük: ha a beteg családjának nem volt pénze élelemre vagy temetésre, szólniuk kellett a prefektusnak, aki erre pénzt utalványozhatott ki a társulati kasszából.³⁹ Ha valamelyik tag elhunyt, a tagok a társulati lobogó alatt testületileg vettek részt a temetésen, de aki nem tudott elmenni, az is imádkozott a megholtért otthon.⁴⁰ A kor ízlésének és elvárásainak megfelelően egyes társulatok rendelkeztek a tagok temetését különlegesebbé és díszesebbé tevő eszközökkel is, például temetési feszülettel és fából készült koponyával és könyvvel,⁴¹ mely utóbbi valószínűleg a bibliai Élet könyvét szimbolizálta, melybe a Jelenések könyve szerint az üdvözült lelkek nevei kerülnek.⁴²

A társulati lelki gondoskodás „eszköze” az élő és megholt tagokért évente mondott négy-négy énekes mise volt. Az élőkért a kántorböjtek utáni első vasárnap, a purgatóriumban szenvedő lelkekért pedig a következő vasárnap utáni alkalmas hétköznapon mondattak misét a társulat vagyonából.⁴³

A tagok a regulában előírt kötelességeik teljesítéséért cserébe a társulati imák és misék mellett részesültek a főtársulatnak adományozott gazdag búcsú kiváltságokban is, vagyis az ideig tartó evilági vagy purgatóriumi büntetés eltörlésében. A római anyatársulat eredeti, V. Pál pápa által adományozott búcsú kiváltságait XIV. Benedek pápa 1747-ben újabbakkal egészítette ki, amelyeket a megholt tagokra is kiterjesztett. Ennek értelmében a társulati tagok teljes búcsút nyerhettek a beiratkozásuk napján, ha előtte gyóntak és áldoztak; ha részt vettek az úrnapi vagy kisúrnapi körmeneten, és közben imádkoztak a keresztény fejedelmek egységéért, az eretnekségek kiirtásáért és a katolikus egyház felmagasztalásáért; illetve haláluk óráján, ha meggyóntak, áldoztak, és Jézust hívták segítségül legalább gondolatban. Emellett „kisebb szolgálat” fejében különféle részleges – például hét évi, száz napi stb. – búcsúkat is nyerhettek a tagok, például ha másdságos lélekkel beteghez kísérték az Oltáriszentséget, vagy részt vettek a társulat havi körmenetein, miséin vagy ájtatosságain. A regulák valójában nem sok kötelezettséggel terhelték a tagokat,

---

39 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 29–30.

40 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 30–31.

41 Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus 3199. Gyöngyöshalász 1784. Ezen felszerelések ritka esetben maradtak fenn, de más társulati „hagyatékokban” találkozhatunk velük, például egy ilyen célt szolgáló, rendkívül szép Purgatórium-ábrázolással díszített, fából készült társulati könyv található a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár gyűjteményben, mely a 18. században a bajai kordás társulaté volt.

42 Jelenések könyve 13,8; 21,27.

43 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 31–32.

az előírások a legtöbb esetben inkább csak erősen ajánlották az adott vallási cselekményben való részvételt – kivételt képeztek természetesen azok a feladatok, amelyek elvégzésére a prefektus beosztotta az egyes tagokat –, vagyis inkább arra szolgáltak, hogy lehetőséget teremtsenek a híveknek az egyes búcsúk elnyerésére.⁴⁴

A társulatok némi – meglehetősen eltérő nagyságú – vagyonnal is rendelkeztek, melyek kezelését szintén részletesen szabályozták a regulák. Bevétellel rendelkeztek a tagdíjakból, adományokból, hagyatékokból és kegyes alapítványokból, de egyes – főleg Gyöngyös környéki – társulatok ennél jóval nagyobb vagyonnal – saját szőlővel, szántófölddel vagy réttel – is bírtak. A kiadásokat elsősorban a társulati misék stipendiumai jelentették, de emellett kötelességük volt az Eucharisztia méltó elhelyezését is elősegíteni oly módon, hogy az erre szolgáló különféle templomi felszerelésekről – elsősorban az örökmécsesbe való olajról és a gyertyákról –, illetve az oltárok díszítéséről gondoskodtak. A társulatok gyakran jótékonykodtak is, elsősorban a szegény tagok támogatásával.⁴⁵

A társulatok jövedelmeit és kiadásait a prefektus kezelte, ezért a regulák ajánlották, hogy lehetőleg írástudó férfi töltsse be ezt a tiszteket, mivel könyvet kellett vezetni a bevételekről és a kiadásokról. A társulati vagyont rendkívül erős ellenőrzés alatt tartották, kizárva minden lehetséges visszaélést. A pénzt és a könyvelést egy kétkulcsos ládában kellett elhelyezni, amelynek egyik kulcsa a prefektusnál, másik a prézesnél volt. A prefektusnak csakis a prézes jóváhagyásával lehetett bármilyen kiadást eszközölnie, sőt nagyobb összeg esetén a consultor beleegyezésére is szükség volt. A prefektust minden évben elszámoltatta a plébános, a település bírása, két esküdtje és a társulat két-három tagja, majd a számadást elküldték a consultornak, ő pedig továbbította Egerbe a directornak, vagyis a legtovábbli társulat anyagi ügyeit is ismerték és felügyelték az egyházmegyei központban.⁴⁶

Az egyházmegye területén virágzó társulati életnek II. József feloszlatási rendelete vetett véget 1784-ben, amikor több más társulat után elrendelte az Oltáriszentség Társulatok működésének beszüntetését is. Bár Eszterházy püspök erőteljes tiltakozását fejezte ki, de a császár nem engedett, ezért a püspök 1785. október 20-i körlevelében kénytelen volt elrendelni, hogy a prézesek ne tartsanak többé társulati összejöveteleket, és ne vegyenek fel új tagokat.⁴⁷ Ezzel a barokk Oltáriszentség Társulat végérvényesen megszűnt az egyházmegyében,

44 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 2–14.

45 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 20–21.; Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Vetus 3199. Az egyes társulatok leltárai.

46 Az Oltári Szentség Fő-Társaságának Regulái i. m. 20–21.

47 *Böhm János: Az Oltáriszentség Főtársaságának további sorsa az egri egyházmegyében. Egri Egyházmegyei Közlöny 29. (1897) 88.*

csakúgy, mint az ország egész területén.⁴⁸ A 19. század második felében felvirágzó új eucharisztikus társulat, az Oltáregylet már egy teljesen új szerveződésnek számított, mely nem állt kapcsolatban a korábbi Oltáriszentség Társulattal.

---

⁴⁸ A 18. századi vallásos társulatok megszűnése valószínűleg nem minden esetben volt ilyen gyors és egyértelmű. Egyes társulatokba – például a fentebb említett egerszalóki Oltáriszentség Társulatba – még a 19. század elején is vettek fel tagokat, de néhány társulat túlélte az elmúlt két évszázadot is, például a tállyai Fáklyás Társulat vagy a barkai Skapuláré Társulat (*Barna G.*: A tállyai Fáklyás Társulat i. m., *Tóth J.*: A barkai Skapuláré Társulat i. m.). A kérdés megválaszolása a jövőben még sok új kutatást igényel.

The rules of the Eger diocesan Confraternity of the Holy Eucharist from 1783

Religious societies were among the most important factors of the Catholic religion in the previous centuries. The basic aims of the devotional societies was the cultivation of divine grace and special religious cults, for example the cult of the Eucharist. We can distinguish three periods in the history of these societies in the Eger Archdiocese: the Late Middle Ages and the Turkish era, the Baroque era, and the 19th-20th centuries. During the Baroque era, 242 societies were operating in the diocese. The most popular of them was the Confraternity of the Holy Eucharist. Bishop Ferenc Barkóczy published the first regulation of the Confraternity of the Holy Eucharist in Eger in 1756. Bishop Károly Eszterházy published the regulation once more in 1783. The regulation contained the duties and the privileges of the members therefore it reflects the life of the religious confraternities in the Eger Diocese in the Baroque era.

Regula bratstiev Oltárnej sviatosti jágerského biskupstva z roku 1783

Rozkvet náboženských bratstiev neskorého stredoveku bol v Uhorsku prerušený reformáciou a osmanskou nadvládou. Od začiatku 18. storočia sa na stovky zakladali opäť rôzne formy bratstiev veriacich a sa stali sa určujúcim prvkom barokovej nábožnosti. Ich základným cieľom bola Božia milosť a starosť o rôzne kulty, napr. o kult Eucharistie. Na území jágerského biskupstva evidujeme tri rôzne vývojové obdobia náboženských bratstiev: neskoro stredoveké a osmanské obdobie, barokové obdobie a obdobie 19.–20. storočia. Počas baroka tu pôsobilo 242 bratstiev. Jedno z najpopulárnejších z nich bolo Bratstvo Oltárnej sviatosti, presnejšie Kristovho tela (Confraternitas Corporis Christi). Na území biskupstva sa udomácnilo vďaka biskupovi Františkovi Barkóczymu (1744–1761) a vďaka biskupovi Karolovi Eszterházymu (1761–1799) sa rozšírilo na jeho celom území.

**Eszterházy püspök
a tudományért és az oktatásért**

Verók Attila

Az egyetemépítő Eszterházy Károly*

Kárpát-medencei és nemzetközi környezet

„Ennyi kar van ugyanis: első a teológiai, második a jogi, harmadik a filozófiai, negyedik a nyelveké, vagyis azoké a tanulmányoké, amiket a humanitás tárgyainak hívunk. Gyógyászati, azaz orvosi kar még nem tudott alakulni; nem azoknak hiánya miatt, akik tudnának és akarnának vele foglalkozni, hanem mert ennek a karnak illendő megalapítására és fönntartására még nem akadt mecénás. Az is hozzájárul ehhez, hogy nem is tudom, miféle tévedés folytán honfitársaink azt hiszik, ezt a tudományt külföldön kell tanulni. Egyébként van itt is orvos...”¹ – fejt ki véleményét Bél Mátyás (1684–1749) *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című, 1735-ben Bécsben megjelent négykötetes munkájának első kötetében a nagyszombati egyetem leírása kapcsán. Az egykor Pázmány Péter (1570–1637) érsek által alapított jezsuita universitas éppen a Bél-féle leírás megjelenésének évében ünnepelte megalapításának századik évfordulóját. Ebben az időszakban a Kárpát-medencében nem működött másik olyan felsőoktatási intézmény,² amely enyhíteni tudta volna az egyetemi tanulmányokra áhítozó magyarországi ifjak intellektuális igényét, akik számára így kézenfekvő megoldásnak kizárólag a külföldi peregrináció tűnt.³

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című projekt támogatásával készült.

1 A magyar nyelvű fordítás forrása: Kardos József – Kelemen Elemér – Szögi László: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2000. 33.

2 A közép- és kora újkori, magyarországi, rövid életű egyetemalapítási kísérletekhez összefoglalóan lásd Szögi László: *A nemzet kertjének nevelő oskolái*. In: *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. Szerk. Szögi László, Horváth Ákos, Kiss József Mihály, J. Király István. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Bp. 1994. 9–28.

3 A Kárpát-medencéből a szélrőzsa szinte minden irányába, elsősorban azonban Nyugat-Európa felé kirajzó egyetemlátogató ifjak névsorait országokkénti és intézményenkénti bontásban az évtizedek óta a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem égisze alatt működő Egyetemtörténeti Kutatócsoport (alapítója: Szögi László, jelenlegi vezetője: Draskóczy István) adja ki a *Magyarországi diákok egyetemjárása a középkorban és a Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* című sorozatok keretében. Az 1980-as és az 1990-es években egy szegedi, régi magyar irodalommal foglalkozó kutatókból álló csoport (egykori vezetője: Keserű Bálint) peregrinációs adattárakat és konkrét személyekhez kapcsolódó peregrinációs leírásokat, útinaplókat, albizáló füzeteket stb. adott ki a *Fontes Rerum Scholasticarum* és a *Peregrinatio Hungarorum* című sorozatokban.

A fenti idézet apropóján ebben a tanulmányban körbejáróm a 18. század utolsó évében elhunyt Eszterházy Károly (1725–1799) egri egyetemalapítási kísérletének tágabb hazai és nemzetközi oktatási-oktatáspolitikai és művelődéstörténeti környezetét. Alapvető kiindulópontként megállapítható, hogy a 16–17. századi felfokozott egyetemesítési kedv Európában a felvilágosodás évszázadára alábbhagyott. Nézzük meg ezt a kijelentést számokban is kifejezve!

Az egri egyetem Barkóczy Ferenc (1710–1765) püspöksége idején 1754-ben a 208., Eszterházy Károly püspöksége idején 1763-ban pedig a 212. egyetem lehetett volna a 8. század utáni egyetemes oktatástörténetben.⁴ (Emlékeztetőül: 529-ben zárta be kapuit az ókor utolsó felsőoktatási intézménye, a platóni akadémia.⁵ Ezt követően a 8. századtól – Ez-Zitouna, a legrégebbi iszlám egyetemnek és a világ legrégebb óta folyamatosan működő képző intézményének 737-ben a mai Tunisban bekövetkezett alapításától⁶ – gyökeresen új korszak kezdődik a felsőoktatás történetében.) A 18. századi Európán kívüli világban mindössze 11 egyetemet alapítottak,⁷

(Az eddig felsorolt, de főként a Szögi László által mentorált sorozatok alapos értékelését, érdemeit és hiányosságait lásd *Szabó András Péter*: Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban – egy nélkülözhetetlen adattár „korajtkorász” szemmel. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 1. sz. 133–170. Máig a legszélesebb körű, magyar nyelvű áttekintés a Kárpát-medencéhez kapcsolódó egyetemjárásról: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon, I–III. *Scriptum – Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Szeged–Budapest* 1993. A legjelentősebb áramlatról, a Magyarországról a német nyelvterületekre irányuló peregrinációról eddig egyetlen átfogó, nemzetközi közönségnek (is) szánt elemző összefoglalás látott napvilágot: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert.* Hg. Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006. (*Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte*; 64).

- 4 Az ókori akadémiaik egészen más struktúrában működtek, mint a középkortól máig létező egyetemek, éppen ezért az Eszterházy Károly által megálmodott intézményt érdemben kizárólag ez utóbbiakkal van értelme összemérni. A számok a 8. század óta a világban alapított, több esetben azonban ma már nem működő egyetemekre vonatkoznak, melyek számában, besorolásában és megítélésében óriási különbségek mutatkoznak a szakirodalomban. Jómagam ezen a helyen nem kívánok hosszas fejtegetésekbe bocsátkozni, csupán az egyik név- és adatsort (*The origin of Universities*) vettem alapul a viszonyrendszer érzékeltetésére (vö. <https://web.archive.org/web/20150712015657/http://www.cwrl.utexas.edu/~bump/OriginUniversities.html>, letöltés 2020. júl. 2). Francia és német szerzők kimutatásainak felhasználásával ettől lényegesen, mintegy hetvennél kevesebb egyetemmel számol *Mikonya György*: *Az európai egyetemek története 1700–1945.* ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Bp. 2017 munkájában (vö. 440–444. oldal). A fenti főszövegben szereplő konkrét sorszámok itt nem kizárólagosak, egyéni számítás eredményei, és mindössze az egri felsőoktatási intézmény viszonylagos helyének meghatározására szolgálnak.
- 5 *Veres Máté*: *Platón Akadémiája. Ókor. Folyóirat az antik kultúráról*, 12. (2013) 4. sz., 24–36. http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2015/04/2013_4_veres.pdf letöltés: 2020. júl. 2.
- 6 *Mary-Jane Deeb*: „Ez-Zituna”. In: *The Oxford encyclopedia of the modern Islamic world*. 4. Ed. John L. Esposito. Oxford Univ. Press, New York 1995. 374.
- 7 1701 – az amerikai New Haven városában a Yale Egyetem; 1721 – a venezuelai Caracasban;

Európában pedig 17-et.⁸ Köztük egyértelműen a reformáció nyomán létrejövő protestáns egyetemek játszottak domináns szerepet. A magyarországi viszonyokra legnagyobb hatással lévő német területeken ebben az évszázadban mindössze 8 universitas létesítésére került sor – szemben a 16. századi 13-mal és a 17. századi 16-tal.⁹ Jelentősége révén közülük egyértelműen a hallei előzményekre visszamenő göttingeni egyetem természettudományi orientáltságú képzési struktúrája szolgált mintául Eszterházy Károly számára. Erről részletesebben később.

Magyarországon ugyanebben a században – és tegyük hozzá, az azt megelőző hat évszázad során is – nagyon kicsi aktivitást tapasztalunk ezen a területen. A korábbi egyetemalapítási kísérletekről itt most nem kívánok szólni, hiszen ezek történetének feldolgozása már egyenként és összefoglalóan is megtörtént a szakirodalomban.¹⁰ Az ország egyetlen állandó egyeteméről, az 1635-ben alapított nagyszombati jezsuita universitasról már esett szó, ennek az intézménynek mind a kora újkori, mind új- és legújabb kori története jól dokumentált.¹¹ Ezen túlmenően 1753-ban Mária Terézia birodalmi egyetemnek ismerte el a filozófiai képzést újraindító és korszerűsítő kolozsvári jezsuita akadémiát, amelynek egyik leghíresebb tanára az Egerben is komoly hatást kifejítő Hell Miksa (1720–1792) volt. A jezsuita rend 1773. évi feloszlását követően a bölcsészeti és hittudományi fakultásokat megerősítő piaristák

---

1728 – Kuba legrégebbi egyeteme Havannában; 1746 – az amerikai New Jerseyben a Princeton Egyetem; 1754 – az amerikai New Yorkban a Columbia Egyetem, 1755 – a Philadelphiai Egyetem Észak-Amerika első orvosi fakultásával; 1764 – az amerikai Providence-ben a Brown Egyetem; 1766 – az amerikai New Brunswickban a Rutgers Egyetem; 1770 – az amerikai New Hampshireben a Dartmouth College; 1785 – Kanada legrégebb angol nyelvű egyeteme Frederictonban; 1789 – az amerikai Washington város egyeteme (Georgetown)

- 8 1702 – a mai lengyel Boroszló (Wrocław, Breslau) egyeteme (*Universitas Leopoldina*), amely később az első német egyetem lesz a Habsburg Birodalomban, ahol egy intézményen belül párhuzamosan működik egy katolikus és egy protestáns fakultás; 1714 – a spanyol Cervera egyeteme; 1722 – a francia Dijon egyeteme; 1724 – az orosz Szentpétervár egyeteme; 1734 – a német Fulda egyeteme; 1737 – a német Göttingen egyeteme (*Georgia Augusta*); 1743 – a német Erlangen egyeteme; 1748 – a spanyol Altamura egyeteme; 1755 – az orosz Moszkva egyeteme; 1760 – a német Bützow egyeteme (1789-ben megszűnt); 1765 – a spanyol Corte egyeteme; 1768 – a francia Nancy egyeteme; 1773 – az itáliai Modena és a német Münster egyeteme; 1781 – a német Stuttgart egyeteme; 1783 – a spanyol Murcia egyeteme; 1784 – a német Bonn egyeteme.
- 9 Az előző jegyzetben részletesen felsorolt egyetemek közül időrendben: Boroszló, Fulda, Göttingen, Erlangen, Bützow, Münster, Stuttgart, Bonn. A korszakhoz összefoglalóan lásd *Friedrich Paulsen: Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium*. Olms, Hildesheim 1966. 52–59; *Mikonya György: Az európai egyetemek története 1700–1945*. ELTE Tanító- és Óvőképző Kar, Bp. 2017. 32–160.

10 Lásd a jelent tanulmány 2. jegyzetét.

11 *Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói, 1635–1777*. ELTE Levéltára, Bp. 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből; 25); *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története, 1635–2002*. Szerk. Szögi László. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 2003.

vették át az intézmény irányítását, és 1776 végén – az orvosi kar felállításának királyi elrendelésekor – úgy tűnt, hogy Kolozsvárott megalakul Magyarország és Erdély második teljes szerkezetű egyeteme. A bécsi udvar elképzeléseinek rapszodikus változása nyomán azonban végül az 1579–1603-as korábbi előzmények után a második kolozsvári egyetemalapítási kísérlet is meghiúsult.¹² 1761-ben a bécsi udvar emellett erdélyi protestáns egyetem felállítását is javasolta. Mária Terézia elvi engedélye után a tervezetet kizárólag az evangélikus erdélyi szászok támogatták, akik az universitast Nagyszebenben kívánták létrehozni. Elképzelésük szerint teljes, tehát jogi és orvosi karral is rendelkező felsőoktatási intézményt hívtak volna életre a szász metropoliszban.¹³ A többi erdélyi felekezet azonban nem lelkesedett a koncepcióért, hiszen attól féltek, hogy jól kiépített külföldi kapcsolatrendszerük, peregrinációs útvonalaik megsínylik a változást. A leghatározottabb ellenvéleményt azonban Erdély katolikus püspöke képviselte, aki a szebeni protestáns egyetem megvalósítása helyett a kolozsvári jezsuita egyetem teljes, négyfakultású, klasszikus szerkezetű továbbfejlesztését látta egyedüli üdvös megoldásnak.¹⁴ A bécsi udvar gyakori nézőpontváltásaira jellemző, hogy 1767-ben az uralkodónő már egyértelműen elvetette a szász protestáns egyetem tervét, és a kolozsvári egyetem fejlesztését rendelte el. Ez utóbbival kapcsolatban 1774 januárjában Erdély minden felekezetétől véleményt kért. Még ugyanennek az évnek a végén engedélyezte jogi kar létesítését, majd 1775 januárjában orvosi képzés indítását Kolozsvárott. Aztán jött a fordulat: Bécs abszolutisztikus törekvéseinek nyomán 1777. augusztus 27-én királyi rendeletre felfüggesztették a kolozsvári egyetem fejlesztését, majd sorsa szeptember 22-én, a birodalmi oktatásügy átfogó új szabályozásával, a *Ratio Educationisszal* véglegesen megpecsételődött.¹⁵ A rendelkezés 14. §-a szerint ugyanis az „*egész országban és a magyar korona örökös területein csak egyetlen egyetem létezik, mely Budán, az ország kellős közepén nyert nagyszerű elhelyezést, gazdag alapítvány birtokában, ellátva a tudományok összes ágának szakembereivel*”.¹⁶ Noha a kolozsvári egyetem még néhány évig kitartott, 1784. augusztus 28-án II. József rendeletére eltörölték az erdélyi

---

12 Az egyetem történetének legfrissebb áttekintését adja *Szőgi László*: „kolozsvári jezsuita egyetem”. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. VI. Főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Balassi, Bp. 2006. 12–13.

13 *H. Balázs Éva*: A magyarországi felsőoktatás a felvilágosult abszolutizmus korában. Felsőoktatási Szemle 17. (1968) 7–8. sz., 407–413.

14 *Szőgi László*: „egyetemalapítási tervek a 18. században”. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. II. Főszerk. Kőszeghy Péter, szerk. Tamás Zsuzsanna. Balassi, Bp. 2004. 289–290.

15 A történeti kontextusba ágyazott részleteket lásd *Szőgi László*: A magyar felsőoktatás kezdetei 1–2. Természet Világa 127. (1996) 2–5 és 74–78; *uő.*: A magyar felsőoktatás évszázadai – a kezdetektől 1948-ig. INFO – Társadalomtudomány 49. (2000) 31–33.

16 A magyar nyelvű fordítás forrása: *Kardos József–Kelemen Elemér–Szőgi László*: A magyar felsőoktatás évszázadai. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2000. 40.

felsőoktatási intézmény universitas jellegét, és a királyi líceumi rangú képzőhelyek közé sorolták, azaz visszaminősítették az ekkora csupán kétfakultásosra zsugorodott iskolát. Ezzel egy időben elvesztette egyetemi rangját Olmütz, Graz és Innsbruck neves tanintézete is, Lemberg viszont egyetemi rangot kapott.

A 18. század harmadik és egyben utolsó egyetemalapítási kísérlete Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly püspök nevéhez fűződik Magyarországon. Anélkül, hogy a viszonylag széles körben ismert történet lépéseit részletesen újra elmondanám,¹⁷ néhány gondolatban világítok csak rá a folyamat alakulására. A hazai oktatástörténeti kutatás számára már régóta megkérdőjelezhetetlen ténynek számít, hogy Barkóczytól eredeztethető az egri *publica universitas* gondolata. A korszak kelet-közép-európai egyetemlétesítéseiinek realitását mérlegelő Ferdinand Seibt német történész szerint éppen a 18. századi második fele volt az, amikor erre Európa keleti felén, így Egerben is kevés kilátás mutatkozott. Szerinte ugyanis erre az időszakra olyan nagy szakadék alakult ki Nyugat- és Kelet-Európa között, hogy a kontinens nyugati felén folyamatosan születő és tartósan működőképes 40-nél is több egyetemmel szemben újabb felsőoktatási intézmény alapítására Keleten nem látszott még csak esély sem.¹⁸ Az ország leghatalmasabb egyházmegyéjének (Egri Egyházmegye) első számú emberei, Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly püspökök azonban ezt egészen másképpen ítélték meg: az „*anyagilag megalapozott bölcséleti, teológiai és jogi képzés [facultas artium, facultas theologiae, facultas juris], a könyvnyomda létesítése, a püspöki reprezentáció látványos elemeinek megjelenítése, a régió literátorainak szerveződő összefogása, az építkezések folyamatossága, külföldi művészek és mesteremberek jelenléte egyaránt biztatást jelentetett az erők további koncentrációjára, ami pedig érthető módon az univerzitás létesítésének gondolatát erősítette fel*” bennük.¹⁹ Barkóczy 1761-es esztergomi érseki kinevezése és Egerből való távozása azonban gátat szabott a felmerült terv kibontakoztatásának. A lényegi koncepció és annak megvalósítása tehát Eger utolsó, az egyetemi eszmére különösen fogékony püspökének, Eszterházy Károlynak jutott osztályrészül. Ennek értelmében 1763-ban már a püspöki, azaz katolikus egyetem tervét terjesztette az uralkodó elé. A tervet Bécsben, de itthon is sokan ellenezték, mert – az egyetemjáró magyarországi és erdélyi diákok

17 Ezt legújabbán megtette Nagy Andor: Egyetemalapítási törekvések a barokk Egerben (1700–1828). In: Bartók Béla – Makai János – Nagy Andor: Az egyetemi tervektől az egyetemmé válásig. A Líceumhoz kötődő egri oktatás története. Líceum Kiadó, Eger 2019. 17–57.

18 Ferdinand Seibt: Zum Problem der Universitätsgründungen in Mitteleuropa. In: Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation. Sozialgeschichtliche und politische Entwicklungen. Hg. Peter Wörster, M. Dorothee Goeze. Oldenbourg, München. 2008. (Völker, Staaten und Kulturen in Ostmitteleuropa; 3). 34.

19 Bitskey István: Eger a barokk kori Közép-Európában. In: Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013. Szerk. Petercsák Tivadar. Líceum Kiadó, Eger 2013. 24.

kiemelkedően magas számát ismerve – meglehetősen álszerűen módon attól tartottak, hogy Eger egyeteme elvonná a hallgatókat Nagyszombatból, az akkor éppen fejlesztés alatt álló univerzitástól. Az egri püspök állhatatosságát jelzi, hogy mindezek ellenére az 1760-as években díszes épületet emeltetett a leendő egyetemnek: a *Domus Universitatis*, azaz a Líceumot. Markhot Ferenc (1715–1792) szakmai irányítása mellett 1769-ben – utalva a jelen tanulmány bevezető idézetében foglaltak fontosságára és az országban elsőként – még az orvosképzést is megkezdték Egerben. Az uralkodó azonban nem engedélyezte az orvosi karon a doktori fokozat adományozásának jogát, így az egri orvosi iskola (*Schola Medicinalis Agriensis*) 1775-ben megszűnt. 1777-ben pedig – ahogy azt korábban már jeleztem – végérvényesen eldőlt, hogy az udvar Magyarországon csak egyetlen egyetem működését tartja szükségesnek, így az egri intézmény egyetemi rang hiányában püspöki jogakadémiaiaként folytatta tevékenységét.²⁰

Eszterházy egyetemépítő tevékenységének egyedisége

A fentebb dióhéjban elmondott kerettörténet után az Eszterházy-féle egri kísérlet nagyszerűségét kívánom értékelni a szakirodalomra támaszkodva, mégis szubjektív módon.

Az 1762. június 29-én a hevesi megyeszékhelyre érkező, széles látókörű, kiváló intellektuális és spirituális felkészültségű Eszterházy Károlyt Eger és az egyházmegye akkori lesújtó viszonyai „*nem tétlen rezignációra, hanem eltökélt munkára serkentették, és ebben a szellemben születtek mindent átfogó, nagyvonalú tervei egyházmegyéje és székvárosa felvirágoztatására is*” – írja Berényi László az Esterházyakról készült monográfiájában.²¹

A papi tanulmányait a katolikus világ központjában végző püspök Egerben, az ország hatodik legnépesebb városában (lakossága 1787-ben több mint 17 ezer fő) a római Palatinus domb tövében emelt egyetem, a *Palazzo della Sapienza* mintájára²² megtervezte az ország első, kizárólag felsőoktatási képzés céljára létrehozott épületét, amelybe egy gondosan összeválogatott egyetemi *biblioteca episcopalist* is

---

20 Régi magyar egyetemek emlékezete = Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez. Szerk. Szögi László. ELTE Könyvtár és Levéltár, Bp. 1995. 25.

21 *Berényi László: Esterházyak. Egy ezeréves család történetei. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, Fertőd 2014. 543.*

22 Uo. 554.

vizionált. Az épületből az 1770-es évekre,²³ míg a könyvtárból 1793-ra²⁴ valóság lett. Önálló, eredetileg is oktatási célokra tervezett egyetemi épületeket alig találunk ekkor Európában, ebben tehát Eszterházy igencsak megelőzte saját korát. Az általa alapított egyetemi könyvtár közel húszezer kötetes nyitóállományával pedig szintén nem volt szégyenkeznivalója nemhogy a 18. században létrehozott, de a nagy hagyományokkal rendelkező európai egyetemek között sem.

„Eszterházy zseniálisan sokoldalú érdeklődése egyetemének megszervezésében első-sorban a filozófiai Kar természettudományos katedráira s ezek között is legelsősorban Csillagásztornyára irányul” – írta Bevilaqua-Borsody Béla neves művészettörténész és muzeológus a két világháború között.²⁵ Hasonló kijelentésre bukkanunk Hell Miksa tollából is a bécsi *Ephemerides Astronomicae* című szaklap 1776. évi számában: „Eszterházy püspök Egerben oly nagy fényvel, célszerűséggel és alapos építészeti elgondolással emelt hajlékot Uraniának, hogy ennek párját egész Európában nem találja [...] és nincs Európában hasonlóan felszerelt obszervatórium.”²⁶ A méltatáshoz a *Magyar Hírmondó* tudósítója is csatlakozott 1781-ben: „Magyar Ország most három nevezetes Néző Tornyokkal ditsekedhetik: az első idejére nézve a Nagy Szombati, második a Budai, harmadik az Egri. Ritka az az ország, a melyben ennyi találkozzék.”²⁷ Ezeknél a tényeknél érdemes elidőznünk. Tanulmányom első felében röviden említettem Halle és Göttingen városok neveit. Itt és a következő bekezdésben tárgyaltak kapcsán részletesebben is kell szólnom Eszterházy német nyelvterületre irányuló szellemi kapcsolatairól. Igaz ugyan, hogy külsőségekben és mentalitásban Róma mély nyomokat hagyott az egri főpásztor tevékenységén (a Líceum előképe a római Sapienza Egyetem, az egri Főegyházmegyei Könyvtár freskójának itáliai kötődésű témája és itáliai mintájú barokk berendezése stb.), a korabeli modern felsőoktatáshoz fűződő elképzeléseit mégis a protestáns német területekről kölcsönözte. Európa első modern vagy minta-, modell-, illetve

23 Ludányi Gabriella: Építéstörténet. In: Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013. Szerk. Petercsák Tivadar. Líceum Kiadó, Eger 2013. 41–69.

24 Löffler Erzsébet: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Érseki Vagyongazdálkodási Központ, Eger. 2012; Kiss Péter: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár az ezredfordulóiig. Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger 2019.

25 Bevilaqua-Borsody Béla: A Galánthai gróf Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri egyetem csillagvizsgálójának története, 1762–1883. Adalékok a 18–19. század magyar műveltség történetéhez. Stella 4. (1929) 3–4. sz., 102.

26 Idézi: Kelényi B. Ottó: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának könyvtára és az egri asztronómusok működése. Stella 5. (1930) 1–2. sz., 26–27. (Az 1776-os írás bibliográfiai adatait lásd a 27. o. 1. jegyzetében.)

27 Bevilaqua-Borsody Béla: A Galánthai gróf Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri egyetem csillagvizsgálójának története, 1762–1883. Adalékok a 18–19. század magyar műveltség történetéhez. Stella 4. (1929) 3–4. sz., 126.

reformegyetemét²⁸ 1694-ben III. Frigyes (1657–1713) brandenburgi választófejedelem, a későbbi I. Frigyes porosz király hívta életre a Saale partján fekvő Halle városában. Az egyetemen zajló teológiai képzés kezdettől fogva összekapcsolódott az August Hermann Francke (1663–1727) által ugyancsak ezen a településen alapított (1698) árvaházzal. Ez a komplex, az emberi élet teljes spektrumára védelmet, tanulási és munkalehetőséget kínáló intézményegyüttes hamar ikonikussá vált Európában,²⁹ és az elmélet helyett a gyakorlatot, így például az empirikus kutatást feltételező természettudományokat preferáló képzési koncepciójával³⁰ mintaként szolgált sok más oktatási intézmény számára is a kontinensen. A 18. század elején itt kezdődtek el azok a reformok, amelyek később a másikkal nagy német mintaegyetemen,³¹ az 1737-ben II. György Ágoston (1683–1760) hannoveri fejedelem, egyben II. György néven angol király (ur. 1727–1760) által alapított göttingeni felsőoktatási intézmény tevékenységében teljesedtek ki.³² „Halle leánya”³³ vagy „Európa legmodernebb egyeteme”³⁴ az első nem alapítványi, hanem állami pénzből finanszírozott univerzális német univerzitás volt, ahol a neohumanizmus és a transcendentális természetfilozófia újszerű eszméit valló, oktatási és

- 28 A fogalmak magyarázatához lásd *Békés Vera*: A hiányzó paradigma. Latin Betűk, Debrecen. 1997. 50–52 és *úó.*: A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII. századi göttingeni egyetem. Előzetes megjegyzések a modern európai egyetem kialakulásának kérdésköréhez. *Ponticulus Hungaricus* 19. (2015) 2. sz., oldalszám nélkül, <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/bekes-a-kutatoegyetem-prototipusa.html>, letöltés 2020. július 2.
- 29 *Hermann Wellenreuther*: Weltweite Auswirkungen und Rezeptionen der Franckeschen Stiftungen. In: *Tief verwurzelt – hoch hinaus. Die Baukunst der Franckeschen Stiftungen als Sozial- und Bildungsarchitektur des protestantischen Barock*. Hg. Metta Scholz, Holger Zaunstöck, Claus Veltmann. Verlag der Franckeschen Stiftungen zu Halle – Harrassowitz Verlag in Kommission, Halle 2015. (Kataloge der Franckeschen stiftungen; 33) 179–185.
- 30 Vö. pl. *Thomas Müller-Bahlke*: „Gott und die Welt beßer und zeitiger kennen zu lernen”. Die Kunst- und Naturalienkammer des Halleschen Waisenhauses als Schaufenster in die Welt. In: *Durch die Welt im Auftrag des Herrn. Reisen von Pietisten im 18. Jahrhundert*. Hg. Anne Schröder-Kahnt, Claus Veltmann. Verlag der Franckeschen Stiftungen zu Halle – Harrassowitz Verlag in Kommission, Halle 2018. (Kataloge der Franckeschen Stiftungen; 35) 201–209.
- 31 Halle és Göttingen mintaegyetemek értékeléséhez lásd *Anton Schindling*: Bildungsinstitutionen im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation als Ziele der studentischen Migration. *Wanderungen im Zeichen von konfessionen und geistigen Strömungen*. In: *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Hg. Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2006. (Contubernium. Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; 64) 50.
- 32 *Mikonya György*: Az európai egyetemek története 1700–1945. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Bp. 2017. 49.
- 33 *Tar Attila Szilárd*: A Göttingeni Egyetem hatása Magyarországon. In: *Universitas – historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére*. Szerk. Draskóczy István, Varga Júlia, Zsidi Vilmos. Magyar Levéltárosok Egyesülete, Bp. 2018. (Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai; 15) 133.
- 34 *Krász Lilla – Kurucz György*: Úton lenni a 18. században. Utak, emberek, szokások Magyarországon és Európában. *História* 31. (2009) 1. sz., 32–35.

kutatási tevékenységet egyaránt folytató professzorok (ez eddig ismeretlen vagy legalábbis szokatlan jelenség volt a felsőoktatás világában!) oktattak a hagyományosak mellett olyan új típusú világi tárgyakat is, mint a jog- és államtudomány, a közgazdaságtan, a statisztika, a természettudományok vagy az ókortudomány.³⁵ A göttingeni egyetem első kurátora, Gerlach Adolph von Münchhausen (1688–1770), aki maga is hallei diák volt, és negyven éven át igazgatta a *Georgia Augustát*, új koncepciót dolgozott ki, mely szerint nem a hagyományos értelemben vett tudásátadás a fontos, hanem az oktatók és a hallgatók új felismerésekre történő ösztönzése, a gyakorlatias szemlélet bevezetése az oktatásba (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi stb. ismeretek).³⁶ A göttingeni egyetem oktatási tevékenységének megújításában jelentős érdemeket szerzett még a Halléból a magyarok által csak Göttingának nevezett városba áttelepülő jogászprofesszor, Johann Jacob Schmauss (1690–1757), akinek a hatására Arisztotelész oktatása helyett nagy hangsúlyt kaptak a matematikai és asztronómiai témák, ezért modern csillagvizsgálóval is felszerelték az egyetemet. A fizika oktatása során a kísérletezés vált fontossá.³⁷ Az orvostudomány terén az antik szerzők elméleteiből kevesebbet, gyakorlati ismeretekből, anatómiából és sebészetből pedig többet tanítottak.³⁸

Keveset szoktunk beszélni arról, hogy a „*Széchenyiek előfutára*”-nak³⁹ titulált Eszterházy az egri teljes jogú egyetemen rendszeres mezőgazdasági, katonai-mérnöki, építész-mérnöki, ún. kultúrmérnöki, valamint réz- és fametsző szakokat is

35 Az egész Göttingen-jelenséghez lásd Göttingen dimenziói. A göttingeni egyetem szerepe a szaktudományok kialakulásában. Szerk. Gurka Dezső. Gondolat, Bp. 2016.

36 *Hans-Albrecht Koch*: Die Universität. Geschichte einer europäischen Institution. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2008. (Besondere wissenschaftliche Reihe – BWR) 96.

37 Uo. 125.

38 A kérdéskörhöz általában vö. *Johann Stephan Pütter*: Versuch einer academischen Gelehrten-Geschichte von der Georg-August-Universität zu Göttingen. Olms – Weidmann, Hildesheim 2006. (Nachdruck der Ausgabe Göttingen 1765), konkrétan pedig *Mikonya György*: Az európai egyetemek története 1700–1945. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Bp. 2017. 51.

39 *Löffler Erzsébet*: Ad maiorem Dei gloriam. Eszterházy Károly művészetpártoló tevékenysége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger 1999. 205. Ehhez adalékként csak annyit, hogy 1790. október 3-án Eszterházy – számos szabadkőműves, református, kantianus gondolkodó mellett egyetlen katolikus főpapként – részt vett azon a pesti konferencián, amelyet gróf Széchenyi Ferenc házában tartottak, s amelyen számos magyar író jelenlétében tervezetet fogalmaztak meg egy magyar tudós társaság felállításáról. Ez a tény is kiválóan bizonyítja az utolsó egri püspök széles körben elterjedt elismertségét, tekintélyét, a műveltség és a tudomány ügye iránti elkötelezettségét, összességében pedig tanúbizonyságot tesz különleges, sok szempontból karizmatikus személyiségéről, korát meghaladó világfelfogásáról (vö. *Bitskey István*: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger 1999. 16.).

tervezett indítani,⁴⁰ amelyekkel csatlakozni kívánt az Európában is egyedülálló selmecbányai mérnöki (1735 bányatisztképző intézet), szenci mérnöki-mezőgazdasági-közgazdasági (1763 *Collegium Scientiarum Politico Oeconomico Cameralium*) és keszthelyi mezőgazdasági (1797 *Georgikon*) modellekhez. Mindez pedig kísértetiesen emlékeztet a Göttingenben tapasztalt mintához, amely aztán majd az Alexander von Humboldtról (1769–1859) elnevezett, a világnak máig 28 Nobel-díjas tudóst adó berlini csúcseyetem tevékenységében teljesedik ki a 19. században. Itt kell még megemlítenünk azt a tudományterületet is, amely egyértelmű szellemi hidat képez Halle (részben Göttingen) és Eger között. Az orvostudományi képzésről van szó. August Hermann Francke pietista indíttatású, árva- és kórházát is magában foglaló, komplex intézményében – úttörő módon, de részben kényszerűségből – kénytelen volt összekapcsolni a tényleges orvosi ellátást az elméleti képzéssel, korhű megfogalmazásban: a medicinális teóriát a klinikai praxissal. Halléban tehát megteremtették a lehetőségét a bölcséleti-nyelvészeti előképzettséggű Herman Boerhaave (1668–1738) leideni orvos által szorgalmazott, de feledésbe merült, betegágy melletti gyógyításnak.⁴¹ A holland tudós a gyógyításban a természetes módszereket (fiziko- és balneoterápia) részesítette előnyben, a növényi és vegyi úton előállított gyógyszereket tapasztalati alapon alkalmazta. Akárcsak az Eszterházy Károly által megbízott egykori bolognai peregrinus, a Kárpát-medence első felsőoktatási orvosképző intézményét elindító, a hazai gyógyászat kiemelkedő, eruditív egyénisége, Markhot Ferenc. A főpásztor Eszterházy 1769 júniusában ugyanis végérvényesen engedélyezte a világi orvosi szak felállítását Egerben, de ehhez részletes utasítást mellékelte a tanulmányokra, a használandó könyvekre és arra vonatkozóan is, hogy az egri kórházat működtető irgalmas rend tagjai odaadással támogassák Markhotot annak közhasznú munkájában. Előírta például, hogy az orvosi iskolába csak jó erkölcsű és filozófiát, azaz bölcséletet végzett ifjak vehetők fel. Ez a felfogás megint csak Eszterházy széles látókörűségét bizonyítja, ugyanis a teológiai is képzett orvosok kinevelésének elmélete és gyakorlata a protestáns evangélikus, konkrétan pietista Halléban született meg a 18. század első felében Francke összetett eszme-rendszerében. A mélyen katolikus Eszterházy és Markhot felvilágosult gondolkodását kiválóan illusztrálja az a tény is, hogy véleményük szerint a tudomány nem kapcsolódhat kizárólag a felekezetihez, hiszen akkor torzó marad. Mind a katolikus, mind a protestáns tudomány eredményeit hasznosítani kell a gyakorlatban. Ez

---

40 *Bevilaqua-Borsody Béla*: A Galánthai gróf Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri egyetem csillagvizsgálójának története, 1762–1883. Adalékok a 18–19. század magyar műveltség történetéhez. *Stella* 4. (1929) 3–4. sz., 106.

41 *Mikonya György*: Az európai egyetemek története 1700–1945. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Bp. 2017. 47.

a szemlélet meggyőzően kimutatható többek között az egyetemi könyvtárnak szánt orvosi könyvállomány összetételében is, amelyben a legkorszerűbb, Európa-szerte használt katolikus és protestáns tankönyvek egyaránt megtalálhatók voltak az Eger szívében berendezett líceumi bibliotékában.⁴²

Eszterházy és Markhot közös fellépése nyomán tehát az orvostudomány Egerben sem minősült már a filozófia „szolgálóleányának”, hanem kilépett az elméleti-spekulatív fejtegetések árnyékából, és megkezdte útját a modern gyógyászat világában. Egerben tehát akadt egy ügybuzgó mecénás, Magyarországon az első, akinek a hiányát Nagyszombat kapcsán szomorúan emlegette fel Bél Mátyás a jelen tanulmány elején idézett szövegében, neki köszönhetően pedig a hevesi megyeszékhelyen kezdetét vehette a szakemberképzés a Kárpát-medence első orvostudományi karán.

Számtani elmélkedés a meg nem valósult egri egyetem kapcsán

A konzervatív, határozott értékvilággal, szilárd meggyőződéssel és bölcs belátással kormányzó egyházfő nagyon tudatosan tervezte meg az egri egyetemet – felmérve annak meglévő szükségleteket kielégítő jellegét és kiterjedt vonzókörzetének mértékét a régióban (ma úgy mondanánk: előzetes hatástanulmányt készített). Ha megnézzük a korabeli Magyarország egyetlen egyetemének, a nagyszombatinak a matrikuláját, elgondolkodtató adatra bukkanunk: az 1635 és 1777 között eltelt 142 évben a jezsuita universitasra mindössze 102 heves megyei diák iratkozott be, azaz kevesebb, mint évi 1 fő!⁴³ A távoli és drága európai egyetemeken ez az arány még rosszabb. Az 1250 és 1800 közötti időszakból mindössze 129 egri peregrinusok által regisztrált beiratkozást ismerünk elsősorban német és olasz nyelvű európai területeken működő egyetemekről.⁴⁴ Minden bizonnyal a hevesi székváros is tudta volna hozni az évi átlagban 100-nál is kevesebb beiratkozó és 30 promoveált diákot. A Nagyszombatra jellemző adatok könnyen produkálhatók lettek volna csupán a keleti országrészből és a környező országokból is Egerben! Még a nagyszombati

42 *Gál Tibor*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár orvostudományi könyvei. In: De libris et bibliothecis. Szerk. Czeglédi László, Monok István. Líceum Kiadó, Eger 2011. (A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok. Sectio Iuvenum; 1) 9–43.

43 *Vö. Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia*: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói, 1635–1777. ELTE Levéltára, Bp. 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből; 25) (szétszórt adatok az adattárban).

44 *Vö. Szógi László*: Eszterházy Károly helye a magyar felsőoktatásban. In: In Agriam adveni. Konferencia Eszterházy Károly Egerbe érkezésének 250. évfordulója emlékezetére, 2012. október 25. Szerk. Monok István. Líceum Kiadó, Eger 2013. (A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok; 1) 32.

egyetemnek az ország közepére, egészen pontosan Budára, majd Pestre történő átköltöztetése után is. Eszterházy fennálló igényekre építő, logikusan átgondolt tervének zátonyra futtatásával azonban a peregrináció a 18. század magyar felsőoktatásának továbbra is rendkívül fontos tényezője maradt. A főpásztor maga is átérezte ennek a ténynek a fontosságát, hiszen végső soron meghíusult egri egyetemalapítási tervével párhuzamosan maga is támogatta egri diákok külföldi felsőfokú tanulmányait. Az egri helyszínről induló, adatolható peregrináció első 550 évében ugyanis a „18. század második felének az adata a legmagasabb. Ekkor 33 külföldön beiratkozott egri diákkal találkozunk, ami az összes peregrinus közel 12%-a. Ennél magasabb számot csak a 19. század második felében láthatunk, az azonban már egy egészen más korszak. Kimondható tehát, hogy Eszterházy Károly törekvései hatottak az egri polgárság oktatás iránti igényeire.”⁴⁵

A magas költségek miatt sokak számára korlátozó hatása ellenére a szerteágazó európai felsőfokú tanulmányi lehetőséghez azzal a kedvező hatással is járt, hogy Magyarország állandó és tartós kapcsolatba került a külföldi tudományos központokkal, peregrinusai sokszor a legmodernebb tudományos ismeretekkel térhettek vissza hazájukba. Vigasztaljon bennünket az a tény, hogy nem volt ez másként a tudatosan megkonstruált egri egyetem potenciális vonzáskörzetéből külföldi universitasokat látogató fiatal értelmiségiek körében sem. Összehasonlításukkal elmondhatjuk, hogy a 18. század elején a Kárpát-medence szempontjából legfontosabb német nyelvterület egyetemlein mintegy 9000 diák tanult, és ez a létszám a 18. század végére csaknem egyharmaddal csökkent, jelezve azt a recessziót, amelybe a német felsőoktatás jutott a francia forradalom kezdetére (1789). A szűkebb értelemben vett Németországban 1701-ben 25 intézménybe jelenlegi ismereteink szerint mintegy 4100-an iratkoztak be újonnan, 1750-ben 29 intézménybe pedig körülbelül 4000-en. Az egri viszonyok szempontjából is fontos arányok megértéséhez tudnunk kell, hogy például a század közepén csak 13 németországi intézmény beiratkozási létszáma haladta meg a 100 főt, de például a mai Schleswig-Holstein tartományban található Kiel és a Mecklenburg–Elő-Pomeránia tartományban lévő Greifswald egyetemeire mindössze 24, illetve 25 új hallgató jelentkezett. A francia forradalom előtti utolsó évben (1788), amikor névlegesen 36 egyetem létezett Németországban, még beszédesebbek a statisztikai adatok. Ebből az évből 28 intézmény immatrikulációs adatai ismertek, de az összlétszám csökken, mindössze 3449-en iratkoztak be az egyetemekre. A legnevesebb akadémiák sorából gyakorlatilag négy német egyetem emelkedett ki a 18. században. A két első helyen a Kárpát-medencéhez viszonylag közel fekvő és megfizethető áru városok, Halle és Jéna álltak, évi átlagban több mint 900 hallgatóval. A harmadik és negyedik helyet Lipcse

---

45 Uo. 31.

és Göttingen (Göttinga) egyeteme foglalta el. Az előbbi átlagos hallgatói létszáma évi 740, az utóbbié 660 fő körül mozgott. Az összes többi egyetem a fenti létszám felét is alig közelítette meg, és hat kivételével évi 250 hallgató alatt maradt a beiratkozott hallgatók száma.⁴⁶

Ismerve az Eszterházy Károly által irányított egyházmegye hatalmas kiterjedését és népességének becsült számadatait, kiegészítve azokat a potenciális egri egyetem távolabbi vonzáskörzetében élő, magasabb tanulmányokat folytatni szándékozó ifjak feltételezett számával, megkockáztathatjuk azt a hipotetikus kijelentést, hogy az egri univerzitás nem légiüres térben jött volna létre. Potenciális hallgatógárdája létszámban biztosan nem maradt volna el a nagyszombati-budai-pesti egyetem diákságának kontingensétől, hiszen a külföldi egyetemi tanulmányokat finanszírozni képtelen *domidoctusok* és a hazai egyetem megléte esetén esetleg itthon maradó „peregrinusok” biztos bázisát jelenthették volna a teljes szerkezetű, azaz négyfakultásosnak induló egri felsőoktatási intézménynek. A feltételezett 100–200 fős konsztans hallgatói keretszám pedig a korabeli európai egyetemek között is minimum a középmezőnybe pozicionálhatta volna Eszterházy egyetemét.

Mérleg

Egy másik Esterházy, azaz a Magyar Udvari Kancellária főkancellárja, Esterházy Ferenc (1715–1785) indítványa, melynek értelmében az ország központjában, Budán, illetve Pesten kell létrehozni Magyarország egyetlen egyetemét, sajnos véglegesen megpecsételte a rokon Eszterházy Károly nagyívű egri tervét is, így az végérvényesen kikerült a bécsi udvarban esetlegesen támogatandó kezdeményezések közül. Az egri püspök unikális kulturális örökségi elemeket felmutató egyetemének *genius lociként* folyamatosan élő víziója azonban, a két és fél évszázadon keresztül tapasztalható ugrásra – modern kifejezéssel élve: fokozatváltásra – kész állapot meg-edzette és kitartóvá tette az egri érsekség, valamint a Líceum mindenkori vezetőit és munkatársait, akik szinte bármelyik történelmi pillanatban hajlandók és képesek lettek volna átlépni az egyetemi szférába. 2016. július 1-től ebbéli szándékukat Magyarország Kormánya törvényben rögzítette: Eger egyetemvárossá avanszált.

Az emberfeletti erőfeszítésekkel teli 18. századi kezdetek nélkül azonban erre nem sok esély mutatkozott volna. Éppen ezért Eszterházy Károlyt joggal nevezi az egri egyetem alapítójának annak a szobornak a felirata, amely 2019 szeptembere

46 Vö. *Szögi László*: A közép-európai egyetemek a XVII–XIX. században és a magyar egyetemjárás. Világosság 40. (1999) 8–9. szám, 53–65, az adatok főként az 54–56. oldalról származnak.

óta a Líceum előtti Eszterházy téren áll. Ha *de jure* nem is, *de facto* mindenképpen a főpásztort tekinthetjük az egri egyetemi gondolat kiteljesítőjének, a helyi intézmény és felsőoktatás kimagasló mecénásának, élharcosának, aki mintegy kétmillió forintos beruházásával a korabeli európai felsőoktatási térség meghatározó alakjává vált, hiszen ennyi pénz a korban máshol sem áldoztak egyetem létrehozására az egész kontinensen. Neve bátran említhető egy lapon III. Frigyes brandenburgi választófejedelemmel, a későbbi I. Frigyes porosz királlyal vagy akár II. György Ágoston hannoveri fejedelemmel, aki egyben II. György néven angol királyként is regnált, akik Halléban és Göttingenben létrehozták a korszak legmodernebb egyetemeit, melyek közül az utóbbi manapság az egyik legelismertebbrek tekintett berlini Humboldt Egyetemnek a mintájául is szolgált. Ha a szerteágazó, egymást kioltó érdekek szövevényébe bele nem vesző Habsburg-adminisztráció felismerte volna Eszterházy Károly provincializmusból messze kiemelkedő és távlatokba tekintő tervének nagyszerűségét, ma büszkén és jogosan beszélhetnénk Magyarország legrégebbi, változatlan helyen, alapítása óta megszakítás nélkül működő felsőoktatási intézményének legalább 250 éves történetéről, míg jelenleg ezt csupán a lokálpatriotizmus nemes hevületével tehetjük meg, hiszen jogilag csupán néhány év óta létezik egyetem Egerben. Mivel azonban Eszterházy királyokat megszegyenítő kitarással, elhivatottsággal és anyagi áldozattal építette föl az egri univerzitás ikonikus épületét, a máig szemet gyönyörködtető Líceumot, és szerelte fel azt a legmagasabb tudományok művelését lehetővé tevő háttérintézményekkel (könyvtár, nyomda, csillagvizsgáló, boncterem stb.), valamint látta el a megfelelő humán erőforrással, így – a helyiek szemében legalábbis mindenképpen – benne kell tisztelnünk az egri felsőoktatás valódi megteremtőjét, akinek a nevét méltán viseli Eger egyeteme immár évtizedek óta.

Der Universitätsstifter Károly Eszterházy

Die weitverzweigte Tätigkeit des letzten Erlauer Bischofs wurde schon von vielen Autoren und nach zahlreichen Aspekten analysiert und gewürdigt. Károly Eszterházy ist unter einem glücklichen Stern und in einer steinreichen Familie geboren, wobei ihm möglich war, seine unterfangenen Sachen immer erfolgreich zu lenken und zu beenden. Betrachtet man sein Lebenswerk von der Kirchen- und Zivilpolitik über die wirtschaftlichen und verwaltungstechnischen Angelegenheiten der von ihm geführten Bistümer bis hin zur Seelsorge der in sein Obhut gegebenen Menschenmassen und zur Erneuerung seiner gebauten Umgebung, erfährt man überall Ausgeglichenheit, sorgfältig geplante Arbeitsschritte und ständige Entwicklung. Der einzige Punkt in seinem Leben, wo er seine Pläne nicht vollständig verwirklichen und damit seiner Werk die Krone nicht aufsetzen konnte, stellt das größte Unternehmen seines Lebens dar: die Stiftung der Universität in Erlau. Obwohl diese symbolische Zielsetzung des Eszterházy-Lebenswerkes in Torso geblieben ist, kann in Person des Erlauer Bischofs einer der größten und beharrlichsten Universitätsstifter – auch im europäischen Vergleich – verehrt werden. Das Ergebnis seines groß angelegten wissenschaftlichen, durch hartnäckige Entschlossenheit und Konsequenz durchgeführten Konzepts ist bis heute ohne Beispiel. Die Frucht seiner intellektuellen Arbeit spricht für sich selbst: Dieser Arbeit ist zu danken, dass das wunderschöne Lyzeum, das erste, ausschließlich zu Unterrichtszwecken vorgesehene und dienende Universitätsgebäude im Donau-Karpatenraum, gleichzeitig die unter den Trianon-Grenzen als erst gegründete, ständige Universität gilt (lange Zeit zu Mittelschule degradiert), die seit beinahe 250 Jahren in ihrem Sitz, nämlich in der Stadt Erlau ohne Unterbrechungen funktioniert, ins Leben gerufen wurde.

In dem vorliegenden Beitrag wird der Plan Eszterházy's zur Universitätsstiftung sowohl in engerem (Karpatenbecken) als auch in breiterem Querschnitt (Europa) untersucht, vor allem auf die frühneuzeitliche und insbesondere auf die Universitätsgeschichte des 18. Jahrhunderts fokussiert. Im Laufe der komparativen Analyse werden der Ausbau der universitären Struktur, die dem modernen Unterricht dienenden Hintergrundinstitutionen (Druckerei, Sternwarte, Bibliothek, Seziersaal usw.) und die aus dem Ausland – ohne konfessionelle Befangenheit – adaptierten bewährten Übungen unter die Lupe genommen. Die zusammengesetzte Denkweise des Bischofs wird durch das Anlagensystem, das im Interesse der Förderung der ungestörten und hochqualitativen Funktion der Universität stiftete, anschaulich abgebildet. All diese(r) Komplexität, Universalität und Profismus macht das sog. Eszterházy-Phänomen in der ungarländischen Universitätsgeschichte einzigartig und unwiederholbar.

Budovateľ univerzity, Karol Eszterházy

Rôznorodú činnosť posledného jágerského biskupa analyzovali a hodnotili viacerí z viacerých pohľadov. Karol Eszterházy sa narodil v šťastnom znamení a do takej bohatej rodiny, že prirodzenému rastu jeho talentu nestáli v ceste žiadne (najmä materiálne) prekážky a čoho sa len chopil, bolo ospevované a uznávané. Počas svojej životnej dráhy všetky činy starostlivo naplánoval, pričom každá z týchto dotknutých oblastí prešla znamenitým vývojom. Takto možno nazerať na jeho pôsobenie počnúc cirkevnou a svetskou politikou, pokračujúc cez hospodársku a cirkevnú správu ním spravovaných biskupstiev, stavebnú obnovu prostredia v ktorom pôsobil až po duchovnú starostlivosť o veriacich. Jediným začatým dielom, ktorému – obrazne povedané – nedokázal nasadiť korunu a svoje plány nemohol dotiahnuť až do konca, je jeho najväčšie podujatie: založenie jágerskej univerzity. Biskupa možno v uhorských podmienkach hodnotiť ako jedného z najudatnejších univerzitných budovateľov a to aj napriek tomu, že tento symbolický cieľ jeho životnej dráhy zostal v torzovitej podobe. Výsledok jeho veľkolepého snaženia je dodnes bezpríkladný. Odviedol kus intelektuálnej práce, ktorého dozretý plod hovorí za seba: Na základe tejto činnosti vznikla budova postavená prvý krát v oblasti Karpatskej kotliny s vysloveným, cieleným a jediným účelom vzdelávania, krásne Lýceum a (v rámci potrianonských hraníc myslená) prvá stála univerzita krajiny (dlhé roky degradovaná na stredoškolskú inštitúciu), ktorá už 250 rokov nepretržite pôsobí na svojom pôvodnom mieste.

Štúdia prináša analýzu Eszterházyho zámerov budovania univerzity a ich porovnanie v užšom zmysle regiónu Karpatskej kotliny takisto ako aj v európskom meradle. Komparatívnou cestou skúma nielen budovanie univerzitných štruktúr, jej predmetom sú aj rôzne inštitúcie stojace v pozadí (nemocnica, tlačiareň, hvezdáreň, knižnica) ako aj osvedčené praktické postupy preberané zo zahraničia bez konfesijných predsudkov. Komplexnosť predstáv biskupa sa ukazuje aj v inštitucionálnej sieti, ktorá mala zabezpečiť bezstarostný chod univerzity na vysokej úrovni. Práve komplexnosť, univerzálnosť a profesionalita je podstatou jedinečnosti a neopakovateľnosti úkazu zvaného Eszterházy v domácich univerzitných dejinách.

Csorba Erzsébet – Nagy Andor – Ujfaludi László

Eszterházy Károly egri püspök könyvtárának csillagászati könyvei*

A 18. század európai tudományos gondolkodásában a csillagászat már jelentős helyet foglalt el. A felvilágosodás szellemi áramlatának egyik fontos jellemvonásaként tekintünk arra, hogy a régi (középkori) gondolkodást felváltotta a „modern”, ami (erősen leegyszerűsítve) annyit jelent, hogy a természeti és társadalmi folyamatok értelmezésekor elutasított minden természetfölötti magyarázatot. Szabó Árpád (1913–2001), a neves klasszika-filológus az ókori tudományról szóló művében azt írja: *„A tudományban minden nemzedék ott folytatja, ahol a megelőző abbahagyta a munkát. A tudomány (tehát) kumulatív jellegű. (...) Ismer azonban a tudománytörténet olyan forradalmi korszakokat is, amelyek lerombolják, szinte semmivé teszik a korábban sok fáradsággal, türelemmel fölépített konstrukciót, hogy lerakják valami újnak, többet ígérőnek az alapjait.”*¹ A kora újkor természettudományos forradalmi korszaka után, amelyet Kopernikusz, Galilei, Kepler és Newton életműve fémjelez, nyugodtabb időszak következett: az adatgyűjtés, a felhalmozás (akkumuláció) kora, ami egyúttal a korábbi jelentős felismerések gyakorlati alkalmazását is jelentette. Ilyen korszak volt a természettudomány történetében a 18. század, ami a jelen tanulmány középpontjában álló Eszterházy Károly főpapi működésének is az időszaka.

Eszterházy maga is úgy vallotta, hogy századának magas színvonalú egyetemi képzéséhez szorosan hozzátartozik a csillagászat oktatása is. Pontosan látta a természettudományos kutatások előremutató jelentőségét, ezért és már a meglévő gyakorlatok hatására is – Leiden (1632), Koppenhága (1637), Párizs (1667), Magyarországon pedig először Nagyszombat (1753) – a tervezett egyetemében a csillagászat elméleti és gyakorlati oktatásának megteremtését is célul tűzte ki. Az egri csillagásztorony kivitelezése és műszereinek beszerzése mellett Eszterházy gondosan ügyelt a megfelelő szakkönyvek összegyűjtésére. A jelen írás elsősorban ennek a könyvgyűjteménynek az 1800 előtti anyagával kíván foglalkozni. Tesszük ezt egyfelől azért, mert még ma is kevés ismerettel rendelkezünk a kollekciónak összetételéről, és úgy gondoljuk, hogy egy lépéssel közelebb kerülhetünk e munkával az Eszterházy-féle püspöki könyvtár

* A tanulmány elkészítését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázata.

1 Szabó Árpád – Kádár Zoltán: Antik természettudomány. Bp. 1984. 8–10.

rekonstrukciójához.² Ezzel együtt arra a kérdésre is keressük a választ, hogy a kor legjelentősebb csillagászati eredményeivel összevetve mennyire tekinthető teljesnek a vizsgált könyvgyűjteménynek a témánkhoz kapcsolódó része. A jelen írás mindeközben egy nagyobb lépékű munkára is fel kívánja hívni a figyelmet: az egri Főegyházmegyei Könyvtár teljes csillagászati anyaga analitikus feltárásának hiányára. Ugyan a könyvtár cédulakatalógusa elkészült már, de annak átfogó bemutatására mindeddig nem került sor. E témában az eddigi legteljesebb összefoglalást Kelényi B. Ottó (1897–1944) történész, bibliográfus munkája jelenti, amelyben nagy alaposággal, a korabeli forrásokra támaszkodva tekinti át az egri csillagvizsgáló torony történetét, valamint értékes információkat nyújt a csillagászati szakrészleg kialakulásának történetéről is.³ A gyűjtemény pontosabb megismerését segítették elő Surányi Imréné (1928–2018), az egri Főegyházmegyei Könyvtár egykori tudományos munkatársának a könyvtár egyes csillagászati kiadványairól szóló leírásai is.⁴ A munka azonban azóta sem folytatódott átfogóbb leírásokkal. A jelen dolgozat tehát e hosszabb léptékű feltáró munkának egy állomása, amivel az Eszterházy-féle könyvgyűjtés hátterét (mind könyvtár-, mind tudománytörténeti oldalról) szeretnénk összegezni, valamint az 1800 előtti csillagászati kiadványok összetételét ismertetni.

Az egri Főegyházmegyei Könyvtár csillagászati könyveinek feltáró munkáját az egri Esterhazyánus Kutatócsoport két munkatársa (Csorba Erzsébet és Nagy Andor) kezdte el. E munkának a fizikai, csillagászati vonatkozású kérdéseiben szakmai útmutatást nyújtott Ujfaludi László, az Eszterházy Károly Egyetem Fizikai és Élelmiszerfizikai Tanszékének professzora is, aki a jelen tanulmányban a könyvek tudománytörténeti hátterére is rávilágít.

---

2 Legátfogóbban az Eszterházy-féle gyűjteményről lásd: *Antalóczi Lajos*: A kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1993). In: *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993*. Emlékkönyv. Szerk. Antalóczi Lajos. Eger 1993. 29–37. *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Eger, Érseki vagyonkezelő Központ, 2012.; *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 116–120.

3 *Kelényi B. Ottó*: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának könyvtára és az egri asztrológusok működése. *Stella* IV. 1–2. sz. 1930. 22–38. A csillagásztorony kialakulásának történetét lásd: *Bevilaqua-Borsody Béla*: A Galánthai Gróf Eszterházy Károly egri püspök által alapított egri egyetem csillagvizsgálójának története. 1762–1883. (Adalékok a 18–19. század magyar műveltség-történetéhez.) *Stella* IV. évf. 3–4. sz. 1929. 101–143.; *Kelényi B. Ottó*: Az egri érseki Liceum csillagvizsgálójának története. *A History of the Observatory of the Archbishopal College in Eger*. Bp. 1930.; *Petercsák Tivadar*: *Specula – Csillagászati Múzeum*. In: *Az egri Domus Universitatis és Liceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 151–167.; *Nagy Andor*: Az égboltot kémlelők varázstornya. In: *Eszterházy egyeteme. Az egri Liceum képes albuma*. Szerk. Nagy Andor. Eger 2017. 78–101.

4 *Surányi Imre*: Csillagászati könyvritkaságok az egri Főegyházmegyei Könyvtárban. Eger 2004. (Kézirat EFK); *Surányi Imre*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár könyvritkaságai. Válogatás 11–19. században megjelent kéziratos és nyomtatott művek közül. Eger 2009. 140–155.

Dolgozatunk első részében az egri egyetemi képzés háttérintézményét jelentő főpapi könyvgyűjtemény bemutatására kerül sor, különös tekintettel a kötetek beszerzésének szempontjaira. Ezt követően pedig a könyvtár csillagászati gyűjteményének statisztikai szempontú elemzését kívánjuk adni, utalva a tudománytörténet nagy hatású műveinek meglétére vagy azok hiányára.

Főpapi könyvgyűjtés a tudomány szolgálatában

Eszterházy Károly a püspöki székét 1762 június 29-én foglalta el Egerben. A Rómában tanult, széles látókörrel rendelkező főpap ekkor fejlesztette tovább elődjének, Barkóczy Ferencnek (1710–1765) az egri egyetem alapítására vonatkozó elképzelését oly módon, hogy az egyetem épületében helyet kaphasson – egyebek mellett – egy könyvtár és egy csillagásztorony is.⁵ A püspök négyfakultásos egyetem alapítását tervezte teológiai, jogtudományi, bölcséleti és orvostudományi karokkal. A könyvtár elsősorban a tudományok oktatóit és hallgatóit volt hivatott kiszolgálni. Mint ismeretes, az egri *universitas* azonban nem kapta meg a bécsi udvar jóváhagyását, ettől függetlenül azonban a püspök élete végéig feltétel nélküli támogatásban részesítette a Líceumot és a hozzá tartozó bibliotékát.

Eszterházy Károly tudatos terv alapján alakította ki a könyvtár állományát, a gyűjtést a tervezett egyetemi karoknak megfelelő tudományokra irányítva. Eszterházy püspök könyvgyűjteményét részben külföldről beszerzett kiadványok, részben Magyarországon gyűjtött művek teszik ki. A hazai gyűjtés egyik csoportja a korábban létrejött, később pedig a püspökivel „egybeolvasztott” könyvtárak anyagai, például az egri kanonokok (Barta István (1719–1785), Ambrosovszky Mihály (1702–1792), Berecz Mihály, Major József, Csák István (?–1789 előtt), Keller János stb.) magánkönyvtárai vagy az egyházmegye plébánosainak (Kasper Péter, Almásy József, Kocher István, Fischer István és Táhy József stb.)⁶ adományai és hagyatéka. A másik csoportba

5 A téma gazdag szakirodalommal rendelkezik, amelyeknek csupán a felsorolása is jelentős helyet igényelne. A legfrissebbek ezek közül: *Bitskey István*: Eger a barokk kori Közép-Európában. In: *Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 13–39.; *Mészáros István*: Egyetemszervezési tervek Egerben 1754–1948. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova series. Tom XXI*. Szerk. Nagy József. Eger 1993 25–42.; *Nagy Andor*: Egyetemalapítási törekvések a barokk Egerben (1700–1828). In: *Az egyetemi tervektől az egyetemig*. A Líceumhoz kötődő egri oktatás története. Szerk. Bartók Béla – Nagy Andor – Makai János. Eger 2019. 37–45. Illetve lásd a jelen kötetben: *Verók Attila*: Az egyetemépítő Eszterházy Károly. In: *Tanulmányok Eszterházy Károly szellemi és épített örökségéről*. Szerk. Dinnyés Patrik – Nagy Andor. Eger 2020. 79–94.

6 *Antalóczi Lajos*: *Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1996)*. Eger 2001. 21.

az egri egyházmegye településein gyűjtött könyvek tartoznak. Eszterházy püspök már az 1767–1769-es egyházlátogatásai során nagy gondot fordított a plébániai könyvtárak felmérésére. Így kerülhettek könyvek Egerbe Csépanyfalváról, a gyöngyösi plébánia mintegy 1000 kötete, a kassai domonkosok vagy a bártfai plébánia könyvtárának darabjai, melyek között protestáns szerzők művei is megtalálhatóak voltak.⁷ Itt kell megemlíteni Batthyány Ignác⁸ (1741–1798) egri prépost-kanonok szerepét a gyűjtésben, aki lelkesen segítette püspökét és barátját a könyvek felkutatásában az egyházmegye területén. Számos felbecsülhetetlen értékű kéziratot, ősnymtatványt, középkori magyar művet vásárolt össze, melyek közül azok, amikre Eszterházy nem tartott igényt, saját gyűjteményébe kerültek. Később erdélyi püspöki kinevezése után e művekből alapította meg 1794-ben Gyulafehérvárott megnyitott püspöki könyvtárát, a Batthyaneumot. A magyarországi gyűjtés harmadik csoportjába azok a könyvek tartoznak, melyeket Büky József⁹ könyvtáros az 1780-as években pesti és pozsonyi könyvkereskedőktől vásárolt, akik a külföldiekhez képest olcsóbban, akár cserekönyvekért is odaadták portékáikat.¹⁰

A könyvtár gyűjteményének másik részéhez Eszterházy püspök tervszerű beszerzés alapján jutott hozzá. Ebben egyik legnagyobb segítsége Giuseppe Garampi¹¹ (1725–1792) püspök volt, akivel még Rómában kötött barátságot. Mikor az olasz főpapot a pápa bécsi nunciussá nevezte ki, 1776-ban meglátogatta Eszterházyt Egerben, ahol volt alkalma megtekinteni a Líceumot és felajánlani segítségét a könyvtár külföldi könyveinek beszerzésére.¹²

Eszterházy sok segítségnyújtást kapott különböző egyetemek oktatóitól is. Az egri Líceum tanárai a püspök kérésére állították össze azon könyvek jegyzékét,

---

7 *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 21.

8 Batthyány az egri tartózkodása alatt segítette Eszterházy püspöknek a könyvgyűjtésben, aki átengedte neki a kéziratok, kódexek és ősnymtatványok nagy részét, köztük sok magyar vonatkozású munkát. 1780-ban nevezi ki a pápa erdélyi püspökké Gyulafehérváron, ahol Eszterházy példája nyomán megnyitotta könyvtárát, a Batthyaneumot, csillagvizsgálót építtetett és széleskörű tudományszervező tevékenységet folytatott. Bővebben lásd: *Jakó Zsigmond*: Batthyány Ignác, a tudós és tudományszervező. In: Erdélyi Múzeum, 53. évf. (1991), 1–4. sz., 76–99., *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 22. és legújabbban: *Varjú, Elemér*: Biblioteca Batthyaneum la sfârșitul secolului al XIX-lea. București 2014.

9 Büky József 1781–1805-ig volt a bibliotéka könyvtárosa, Torner Ignác (1736?–1786) után. Már korábban is a Püspöki Iskola tanára volt, fizikát, filozófiát és egyházjogot is tanított, aktívan részt vett a könyvek gyűjtésében. Saját könyveit 1781-ben a könyvtárnak ajándékozta. A könyvek elrendezése „rétnagságuk és bekötésük minősége szerint” neki köszönhető.

10 *Löffler E.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. i. m. 11.

11 Eszterházy püspök mellett Garampi Klimó György pécsi püspöknek is segítségére volt könyvtára kialakításában.

12 *Leskó József*: Garampi József nuncius és egyházmegyénk. In: Egri Egyházmegyei Közlöny 1921/17. 142.

melyekre az egyes tanulmányi ágaknak szüksége volt. Ezt a katalógust Dobronyai Miklós kanonok terjesztette a püspök elé.¹³ Ezzel egyidejűleg Eszterházy felkérte a budai egyetem tanárait és könyvtárát, hogy készítsék el egyes tudományágak alapvető katalógusait. Ezt a listát Madarassy János (1741–1814) terjesztette Eszterházy elé, aki megbízta azzal, hogy Bécsben csillagászati tanulmányokat végezzen, és az ottani könyvbeszerzésekben legyen segítségére.¹⁴ Madarassy Garampi nunciussal, Pietro Maria Gazzaniga (1722–1799) és Giuseppe Bertieri (1734–1804) dogmatikaprofesszorokkal, Ferdinand Stögerrel, az egyháztörténet és Karl Scherfferrel (1716–1783) a felső matematika tanárával folytatott tárgyalásokat, ahol a következő vásárlási stratégiát állították össze: először azokat a könyveket szerzik be, melyekre az oktatóknak sürgősen szükségük van, amelyek az oktatáshoz nélkülözhetetlenek. A könyveket lehetőleg nem könyvkereskedőktől vásárolják, mert úgy drágábbak, mintha könyvaukciókon, eladó magánkönyvtárak megvásárlásából vagy első kézből a kiadás helyéről szereznék be a műveket.¹⁵ Gazzaniga felajánlotta segítségét, valamint olasz és francia kapcsolatait a könyvbeszerzésekhez, illetve saját könyvtárából is kínált fel műveket megvételre.¹⁶ Garampi a teológiai és történelmi tárgyú munkák felkutatását vállalta magára, és javasolta, hogy Eszterházy bízta meg Jaszvics Bernát volt jezsuita világi papot, hogy a Bécsben zajló könyvlicitációkat figyelje, és alkalomadtán a filozófiai és „összes profán” tárgyú könyvet szerezze meg. Bertieri kiegészítette a meglévő listát néhány újabb, az egyetemi oktatás szempontjából fontos munkával. További segítséget nyújtott a beszerzésekben Agostino Gervasio (1730–1806) Ágoston-rendi tudós szerzetes is.¹⁷

1781–1785 között Garampi folyamatosan levelezett Eszterházyval és Büky József könyvtárossal a könyvtár érdekében. Könyvügynökeivel az egri könyvtár számára a kívánt dokumentumokat Eszterházy püspök költségén, Európa különböző pontjain, így Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, Angliában, Franciaországban és Németalföldön vásároltatta meg. Ezek a könyvek Bécsből hajóval érkeztek Pestre, ahol a szerviták zárdájába lettek elraktározva, míg szekerekkel Egerbe el nem szállították őket. 70 küldemény érkezett így a Líceum könyvtárába.¹⁸ 1785-ig Garampi segítségével 4336 művet 9323 kötetben sikerült beszerezni az egri püspöki könyvtár számára. Ezekért a munkákért Eszterházy 18 131 forintot fizetett.¹⁹

13 *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 19.

14 *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 19; *Kelényi B. O.*: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának i. m. 26.

15 *Kelényi B. O.*: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának i. m. 29–30.

16 *Kelényi B. O.*: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának i. m. 29–30.

17 *Löffler E.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 12.

18 *Leskó J.*: Garampi József nuncius és egyházmegyéink i. m. 142.

19 *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 20.

1793. december 28-án nyitotta meg Eszterházy Károly püspök könyvtárát az egri Líceum épületében. Az ország harmadik nyilvános könyvtára ekkor mintegy 16 000 kötetet kínálhatott olvasóinak.²⁰ Az épület első emeletén, impozáns teremben, Johann Lucas Kracker (1719–1779) és Joseph Zach (1730–1780) Trienti Zsinatot (1545–1563) ábrázoló mennyezetfreskója alatt, faragott tölgyfa állványokon sorakoznak a 16., 17., és 18. század legmodernebb tudományos művei. Batthyány Ignáccal és Patachich Ádámmal (1717–1784) ellentétben azonban Eszterházy nem volt bibliofil könyvgyűjtő, azaz aki a könyveket különleges szépségük, művészi kivitelük, ritkaságuk miatt gyűjti. Az egri püspök célja egy enciklopédikus jellegű egyetemi könyvtár létrehozása volt, mely korának legkeresettebb szakkönyveit tartalmazza az egyetemi oktatás elősegítésére. A beérkező könyvek összeírására, rendezésére Eszterházy püspök már 1777-ben könyvtárost nevezett ki. A többi főpapi könyvtártól eltérően az egri bibliotékához nem társultak egyéb gyűjtemények (pl. numizmatikai gyűjtemény, képtár) az alapításakor.

Eszterházy Károly püspök 1799-es halála után magánkönyvtárát is a líceumi könyvtárra hagyta, így alakult ki az ország egyik legnagyobb könyvgyűjteménye, mely 13 879 művet tartalmazott 20 293 kötetben.²¹ Albert Ferenc (1811–1883) könyvtáros 1868-ban készült leírása alapján az Eszterházy-féle állomány a különböző tudományágakra nézve a következőképpen oszlott meg: hittudomány 4148 mű 5493 kötetben; jogtudomány 2414 mű 2957 kötetben; orvostudomány 514 mű 564 kötetben; történettudomány 2525 mű 4804 kötetben; bölcsészet 1426 mű 1963 kötetben; nyelvészet 2682 mű 4042 kötetben és vegyes tartalmú 305 mű 654 kötetben. Ezek közül 115 kézirat 130 kötetben, 43 ősnymtatvány 47 kötetben és „ritkább nyelven írott könyv: 135 munka 187 kötetben”. Albert Ferenc leírása alapján a munkák 30-féle nyelven íródtak, latinul 8971 munka 11711 kötetben, német nyelven 2498 mű 3329 kötetben, franciául 1238 mű 3498 kötetben, olasz nyelven 662 mű 1149 kötetben, magyarul 224 mű 251 kötetben, angolul 50 mű 52 kötetben. Ezeken kívül arab, cseh, dalmát, dán, etióp, flamand, gael, görög, gót, héber, izlandi, kaledon, lengyel, oláh, orosz, perzsa, portugál, spanyol, svéd, szerb, szír, török, tót és „válezi” nyelvű munkák is olvashatók az Eszterházy-gyűjteményben.²²

A könyvtárnak eközben egy olyan különgyűjteménye is kialakult, amely Eszterházy püspök idejében, de már a könyvtár megnyitása előtt is létezett: ez a jelen írás fókuszpontjában álló csillagászati gyűjtemény. Ahogy már a bevezetőben olvasható volt, a 18. századi tudományos életben jelentős helyet foglalt el

---

20 *Antalóczi L.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 22.

21 *Montedegói Albert Ferencz*: Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása. Eger 1868. 117.

22 *Montedegói A. F.*: Heves és Külső Szolnok i. m. 118.

a csillagászat. Ebben az időben Magyarország különböző városaiban sorra épültek a csillagvizsgálók, köztük az egri Líceum obszervatóriuma, mely 1776-ra készült el. 1777-ben, a könyvtár megnyitása előtt már 58 mű 116 kötetben volt található a csillagda különtermében, melyek száma 1799-ben elérte a 75 mű 350 kötetet.²³ Sajnos a csillagászati munka még a püspök életében elhalt, holott a feltetelek adottak voltak hozzá. Eszterházy előbb Balajthy Máté (1732–?), majd Madarassy János egyházmegyei papokat küldte Bécsbe, hogy matematikát és gyakorlati asztronómiát tanuljanak Hell Miksától (1720–1792), a korszak legjelentősebb magyar csillagásztól. Hell nemcsak tanácsokkal segítette Eszterházyt a csillagda kialakításában, hanem az ő tervei szerint készült el a torony, a forgatható kupola és a csillagvizsgáló műszaki berendezése is. A gyakorlati munka mellett ő adott javaslatokat a csillagászati gyűjtemény szakkönyveinek kiválasztására is.²⁴

A gyűjtemény csillagászati könyvei

A csillagászati gyűjtemény 1800 előtti köteteinek statisztikai vizsgálatában a megjelenés idejére, helyére, valamint a nyelv szerinti megoszlásra fókuszálunk. A megjelenési idő tekintetében elmondható, hogy a 16. századból összesen 32 csillagászzal kapcsolatos nyomtatott mű került azonosításra. A legkorábbiként regisztrált kiadvány Oronce Fine (1494–1555) francia matematikusnak és kartográfusnak az 1532-ben Párizsban kiadott *Protomathesis* című műve.²⁵ Emellett több, a században jelentősnek tekinthető munka is megtalálható. A Konrad Celtis (1459–1508) neves humanista által 1501-ben a bécsi egyetemen alapított matematikai-asztronómiai iskolában (*Collegium mathematicorum et poetarum*) 1504-től Ptolemaiosz kozmográfiáját oktatták. Az innen kikerülő Celtis-tanítványok, majd aztán az ő diákjaik meghatározó szereplőivé váltak a 16. századi német regionális térképészet és kozmográfia művelésének. Itt végzett többek között Peter Bienewitz (Apianus) (1495–1552) reneszánsz tudós, valamint a brassói polihisztor, lutheránus reformátor

23 Antalóczy L.: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 26.

24 Kelényi B. O.: Eszterházy Károly gróf egri püspök csillagvizsgálójának. i.m. 22.

25 Fine, Orontius: Protomathesis: opus varium ac scitu non minus utile quam iucundum, nunc primum in lucem foeliciter emissum. Cuius index uniuersalis, in uersa pagina continetur. Parisiis 1532. Jelzete: EFK R. II. 2. A kézirat elkészítésére vonatkozóan a legkorábbi írás azonban Marcus Manilius római költő, asztrológus műve a Krisztus utáni első századból. Lásd: *Manilius, Marcus: Astronomicon libri quinque. Recensuit Iosephus Scaliger. Ejusdem Ios[ephi] Scaligeri Commentarius in eosdem libros, et castigationum explicationes. Mamertus Patissonius. Lutetiae 1579. Jelzete: EFK Bb.I⁸⁸.23.*

1. kép: *Nikolausz Kopernikusz faragott domborműve az egri Főegyházmegyei Könyvtár barokk termében (Szántó György felvétele)*

Johannes Honterus (1498–1549) is. Apianusnak a *Cosmographicus liber* (1524) című munkája egészítette ki Ptolemaiosz tanainak elméleti hiányait,²⁶ ami Honterus *Rudimenta Cosmographica* című világleírásának közvetlen elődjévé vált.²⁷ Ez utóbbi munka 126 kiadást ért meg a 17. század végéig, és Európa-szerte ismertté tette alkotóját.²⁸ Eszterházy könyvtárában egy 1558-ban Zürichben megjelent példánya található meg.²⁹ Szükséges azonban megemlítenünk, hogy Kopernikusznak a heliocentrikus Naprendszert összefoglaló, az utókor által a 16. századi csillagászat legnagyobb hatású művének tartott *Égi pályák rendjéről* (*De revolutionibus orbium coelestium*, 1543) című műve nem található meg a gyűjteményben. Ez aligha lehet meglepő, ha hozzávesszük, hogy a kötet 1616-ban a tiltott könyvek listájára került, és ott maradt egészen 1758-ig. A feltáró kutatás tanúságai szerint Eszterháznak ezt követően sem sikerült példányt szerezni belőle. A barokk könyvtártermében azonban egy faragott reliefet szentelt a lengyel csillagásznak.

- 26 Apianus e korai munkája nem áll rendelkezésre Eszterházy gyűjteményében, de egy későbbi munkája igen. Lásd: *Apianus, Petrus: Cosmographia, per Gemmam Phrysiam... restituta. Additis de eadem re ipsius Gemma Phry[sii] libellis. Imp. Arnoldi Berckman; absolutum per Aegidium Copennum. Antverpiae 1539. Jelzete: EFK T.VI.47/1.*
- 27 *Török Zsolt Győző: Világleírás dióhéjban, avagy bevezetés Honterus későreneszánsz kozmográfiai tankönyvéhez.* In: Johannes Honterus: *Rudimenta Cosmographica: Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt 1542). Hermannstadt–Bonn 2015. 64.
- 28 *Török Zsolt: Honterus: Rudimenta Cosmographica* (1542) – Kozmográfia és/vagy geográfia? In: Honterus Emlékkönyv: Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban, 1999. = Honterus-Festschrift: Wissenschaftlich Tagung und Ausstellung zum 450. jährigen Todestage von Johannes Honterus in der Ungarischen Széchényi Nationalbibliothek, 1999. Bp. 2001. 57. Az erdélyi szász tudós munkájának könyvtörténeti különlegességeiről lásd Verók Attila ismertetőjét az alábbi műről: Johannes Honterus: *Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt 1542). In: *Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte Faksimile-Ausgabe.* Hg. Offner, Robert – Roth, Harald – Şindilariu, Thomas – Wien, Ulrich Andreas. Hermannstadt – Bonn 2015. 364, [2]. In: *Magyar Könyvszemle. Könyv- és sajtótörténeti folyóirat*, 132. évf. (2016) 1. sz., 118–124. és *uő.*: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi szászoknál a kora újkorban. In: *A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században.* Szerk. *Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály.* Debrecen 2018. 75. (Loci memoriae Hungaricae; 7).
- 29 *Honterus, Johannes: Rudimentorum cosmographicorum... libri 3. cum tabellis geographicis elegantissimis. De variarum rerum nomenclaturis per classes liber 1. Apud Friscgouerum. Tiguri 1558. Jelzete: EFK Cs 4.030/3.*

Hiányoznak azonban Tycho Brahe (1546–1601) dán csillagásznak művei is, akinek a munkássága szintén rendkívül jelentős az új világnézet tudományos bizonyításának folyamatában. Ugyanakkor Erasmus Reinholdnak (1511–1553) a csillagászati táblázatai, amelyeket Kopernikuszhoz a műve alapján készített, rendelkezésre állnak.³⁰ Bár Reinhold munkásságában nem fedezhetőek fel Kopernikuszhoz a tanai, mégis azok terjedését ezen táblázatok is segítették.³¹

A kollekciónak 16. századi részének szerzői között túlnyomórészt a német birodalmi városok csillagászaiknak könyveit fedezhetjük fel, úgymint Johannes Stöffler (1452–1531), Johannes Schöner (1477–1547), Sebastian Theodoricus (1520–1574), Caspar Peucer (1525–1602), Christophorus Clavius (1538–1612) vagy Michael Maestlin (1550–1631) német csillagászok és matematikusok munkáit. Melléjük kivételként előfordul még egy francia és egy itáliai tudós munkája.³²

A 17. század legjelentősebb csillagásza között tartja számon a tudománytörténet Galileo Galilei (1564–1642) itáliai fizikust, matematikust és csillagászt. Az ő nevéhez fűződik a Jupiter és a Mars holdjainak felfedezése és részletes megfigyelése; ő fedezte fel a napfoltokat, a Nap forgását és a Hold krátereit. Ezen kívül kísérleteket végzett a gravitáció és a dinamika törvényeinek megismerésére is. Megfigyeléseinek eredeti kiadásai közül – Kopernikuszhoz hasonlóan – egyik sem ismeretes Eszterházy csillagászati gyűjteményében (bizonyosan az indexre tétele miatt). Egy 1699-ben megjelent műve azonban kivonatossan összefoglalja az 1632-ben kiadott *Dialogo* című nagyhatású művét.³³ Érdemes megemlíteni azonban azt is, hogy Eszterházy nemcsak Kopernikuszhoz, hanem Galileinek is emléket állított a könyvtárában egy relief által.

Hogy Johannes Kepler (1571–1630) német matematikus, csillagász műveinek megléte ritkaságnak számít a legtöbb csillagászati gyűjteményben.³⁴ A legjelentősebb munkái közül az első kettő (*Mysterium*

2. kép: Galileo Galilei faragott domborműve az egri Főegyházmegyei Könyvtár barokk termében (Szántó György felvétele)

30 Reinhold, Erasmus: Prutenicae tabulae coelestium motuum. Apud Gruppenbach. Tubingae 1571–1573. Jelzete: EFK Cs 2.030.

31 Mészáros Ernő: A természettudományok rövid története. Bp. 2011. 61.

32 A már említett Oronce Finé, illetve Giovanni Nicolò Dogliani (1548–1629) velencei matematikus.

33 Galilaeus, Galilaei: Systema cosmicum, in quo dialogis IV de duobus maximis Munda Systematibus, Ptolemaico et Copernicano... disseritur. Ejusdem tractatus De motu. F. Haaring – D. Severinus. Lugduni Batavorum 1699. Jelzete: EFK Oo VII. 33/1.

34 Lásd: *Surányi I.*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár könyvritkaságai i. m. 143.

cosmographicum, 1596; *Astronomia nova*, 1609), amelyben a gravitációs hatás megsejtését, másfelől a bolygómozgások első két törvényét írja le, Eszterházy gyűjteményéből is hiányzik. Ez az állítás azonban annyi kiegészítésre szorul, hogy Kepler első fő művének tanítása megtalálható egy másik, 1621-es csillagászati értekezésben.³⁵ Ezek mellett pedig megtalálható Keplernek a bolygómozgások 3. törvényét leíró *Világok harmóniája* (*Harmonices mundi*, 1619) című munkája is – első kiadásban.³⁶ Továbbá Kepler maga is úgy vélte, hogy a heliocentrikus világképpel pontosabb megfigyeléseket lehet tenni, ezért a csillagászati táblázatokat ő maga is tovább kívánta javítani. Éppen ezért szintén jelentős műveként tartjuk számon az 1627-ben Prágában megjelentetett és Habsburg Rudolf (ur. 1576–1612) császárnak ajánlott asztronómiai táblázatát (*Tabulae Rudolphinae*) is. Eszterházy könyvtárában ez nem, de az ugyanebben az évben Ulmban megjelent változata viszont már megtalálható.³⁷ Itt jegyezzük meg, hogy Eszterháznak sikerült szert tennie Keplernek a kopernikuszi csillagászatot kivonatoló kötetére is, amivel a lengyel csillagász tanai szintén megtalálhatók voltak a gyűjteményében.³⁸

Kepler mellett több jelentős 16–17. századi csillagász munkája is megtalálható Egerben. Ezek felsorolása helyett (amelyet a bevezetőben említett távlati munkánkban tételesen is be kívánunk mutatni) a 17. századi könyvek megjelenési helyeit említjük meg. Ezek körében szintén a német városok túlsúlya jelenik meg (Frankfurt am Main, Ingolstadt, Klagenfurt, Lipcse, Nürnberg, Ulm, Wittenberg, Würzburg stb.), amelyet immár több németalföldi (Alkmaar, Amsterdam, Hága, Leiden), itáliai (Bologna, Bracciano), osztrák (Bécs, Linz), lengyel (Gdańsk), francia (Párizs) és magyar (Nagyszombat) város is színesít.³⁹

Ha viszont a kora újkor három évszázadának kollekciónak kívánjuk egymással összehasonlítani, akkor azt mondhatjuk, hogy a 17. században közreadott művek száma csak kis mértékben haladja meg az előző évszázadét (47 csillagászati mű

---

35 *Keplerus, Johannes*: Prodomus dissertationum cosmographicarum, continens Mysterium cosmographicum de admirabili proportione orbium coelestium... Addita est erudita Narratio M. Georgii Joachimi Rhetici, de Libris resolutionum... Nicolai Copernici. Item eisudem Joannis Kepleri pro auro opere harmonices mundi Apologia. Sump. Tampachii. Francofurti 1621. Jelzete: EFK Cs 0.010/1.

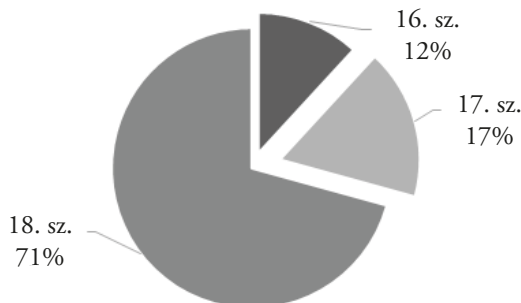
36 *Keplerus, Johannes*: Harmonices mundi libri 5. Sump. Tampachii. Lincii Austriae 1619. Jelzete: EFK Cs 0.010/2.

37 *Keplerus, Johannes*: Tabulae Rudolphinae, quibus astronomicae scientiae ... restauratio continentur; a Tychine ... Braheorum .. Familia ... primum ... concepta ... perfecit, absolvit Johannes Keplerus. Ulmae 1627. Jelzete: EFK Cs 0.006.

38 *Keplerus, Johannes*: Epitome astronomiae Copernicanae usitate forma questionum et responsionum conscripta, inque 7. libros digesta, quorum tres... De doctrina sphaerica... Imp. Schönwetter Francofurti 1635. Jelzete: EFK Cs 4.025.

39 A gyűjtemény 17. századi csillagászati kollekciónak egyetlen magyar származású asztronómusának műve a jezsuita szerzetes, Szentiványi Márton (1633–1705) hittudós munkája, 1689-ből. Lásd: Szentiványi Márton: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea: In tres partes divisa. Decas prima. Typ. Academicis. Tyrnaviae 1689. Jelzete: EFK Uu.IV.68.

került regisztrálásra). A 18. században megjelent csillagászati művek száma azonban jelentős fölényt mutat a 191 regisztrált kiadvány értékével. Az alábbi diagram az imént elmondottakat foglalja össze.

1. ábra: A csillagászati könyvek megjelenési idő szerinti megoszlása

Az újkori természettudomány legnagyobb alakjaként Isaac Newton (1642–1727) tiszteli a tudománytörténet. Ő valósította meg a tudósok évszázados álmát, a természet matematikai leírását. Végleg „széttörte” az arisztoteliai gondolkodás bilincseit, bebizonyítva, hogy az égi és a földi mozgásokat ugyanazok a törvények irányítják, vagyis csak egyetlen fizika létezik.⁴⁰ A korszak másik jelentős csillagászá-
nak, Edmund Halleynek (1656–1742) köszönhető, hogy 1686-ban – Halley anyagi támogatásával – megjelenhetett Newton legjelentősebb műve: *A természetfilozófia matematikai elvei* (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*). A kötet Newton több más művével együtt megtalálható Eszterházy gyűjteményében.⁴¹

Halley ebben az időben csillagászati obszervatóriumot alapított Szent Ilona szigetén (*Saint Helena*), ahol a déli félteke csillagképeinek katalógusát készítette el. Ugyanitt elsőként figyelte meg a csillagok úgynevezett saját mozgását. Már ekkor felvetette, hogy a Vénusz-átvonulást fel lehetne használni a Naprendszer méreteinek meghatározására.⁴² Newton mozgástörvényeit Halley az égitestek mozgásának elemzésére alkalmazta. Ennek alapján számította ki az 1682. évi üstökös

40 Ujfaludi László: Helyünk az univerzumban – A csillagászat rövid története: I. rész. Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei (Új sorozat 38–39. köt.). Tanulmányok a környezet-tudomány területéről In: Acta Academiae Agrimensis. Sectio Pericemonologica (Tomus 6–7.). Eger 2012. 69.

41 A könyvtárban őrzött Newton művek: *Newton, Isaac*: Opuscula mathematica, philosophica, et philologica Coll. Recensuit Joh[annes] Castillioneus 1-3. Tom. M. M. Bousquet. Lausanne – Genevae 1744. Jelzete: EFK I.VI.30-32; *Newton, Isaac*: Philosophiae naturalis principia mathematica: 1–3. Tom. 2. ed. emendatior Coloniae Allobrogum. Cl. A. Philibert, 1760. Jelzete: EFK H. VI. 19–21.; *Newton, Isaac*: Opera quae extant omnia : 1–2. T. Londini 1779. Jelzete: EFK S. IV. 13–14.

42 Herrmann, Dieter B.: Az égbolt felfedezői. Bp. 1981. 110–114.

pályáját, és megjósolta annak 1758. évi visszatérését.⁴³ Sajnálatosan Halleynek egyetlen munkája sem található meg a gyűjteményben.

A csillagásztörténet egyik legnagyobb adatgyűjtőjének nevezik Nicolas de Lacaille abbé (1713–1762) francia csillagászt, aki a déli égbolt egyik legjelentősebb megfigyelője volt, hosszú ideig a Jóreménység-fokán végzett megfigyeléseket, ahol több mint 10 ezer csillag katalógusát állította össze (ez volt az addigi legnagyobb csillagkatalógus).⁴⁴ A fontosabb művei közül egyet említhetünk meg az egri könyvtárban,⁴⁵ a többi tudományos megfigyelése, beleértve a csillagkatalógusát is, hiányzó példányok a gyűjteményben.

A század nagy vállalkozása a Vénusz-átvonulás megfigyelése volt. A Vénusz bolygó napkorong előtti átvonulásának pontos észlelése lehetőséget ad a Nap–Föld távolság meghatározására. Kepler 3. törvénye összefüggést ad a bolygók keringési ideje és a Naptól mért közepes távolságuk között, de ez csak arányszámokat jelent, a pontos távolságokat nem adta meg. A Nap–Föld távolság ismerete és a Kepler-törvény alapján viszont már valamennyi bolygó távolságát ki lehetett számítani, vagyis ismertté váltak a Naprendszer valódi méretei. Szent Ilona-szigeti obszervatóriumából Halley már 1677-ben megfigyelte a Vénusz-átvonulást, de nem volt elégedett a mérés pontosságával, ezért már akkor javasolta, hogy a következő átvonulást 1761-ben nagyobb felkészültséggel, pontosabb mérésekkel végezzék el. 1761-ben ennek érdekében jött létre az első nagy nemzetközi tudományos együttműködés. Számos kutatócsoport indult a világ különböző tájaira, hogy a pontos mérést elvégezzék. A nemzetközi összefogás sem hozott azonban kielégítő eredményt. Ezért már ekkor elkezdték a felkészülést a következő, 1769. évi Vénusz-átvonulás megfigyelésére. Lalande, korának egyik legjelentősebb csillagásza, 1764-ben nagy érdeklődést keltő tanulmányt írt a következő, 1769. évi Vénusz-átvonulás megfigyelésének lehetőségeiről. Nem kis mértékben ennek köszönhető, hogy 1769-ben újabb nagy nemzetközi együttműködés jött létre a cél érdekében. Az egri csillagászati szakrészlegben nemcsak az ez utóbbi (1764-es) munka van meg,⁴⁶ hanem munkásságának többi, jelentősebb írása is.⁴⁷

---

43 Az üstökös valóban visszatért 1758-ban. Halley akkor már nem élt, de az üstököst az ő emlékére azóta Halley-üstökösnek nevezik. Legutóbbi két visszatérése 1910-ben és 1986-ban volt.

44 Ezen kívül hajóútjain a tengeren történő helymeghatározással foglalkozott. Napfogyatkozás-táblázatot is készített, ebben több száz évre előre jelezte a várható napfogyatkozásokat.

45 *Lacaille, Nicolas Louis de: Leçons élémentaires d'astronomie géométrique et physique. Augm... notes par M. de la Lande. 4. ed. Paris 1780. Jeltete: EFK Cs 2.036/1.*

46 *Lalande, Joseph Jerome: Explication de la figure du passage de Venus sur le disque du soleil, qui s'observera le 3 juin 1769... Impr. Herissant. Paris 1764. Jeltete: EFK Cs 0.021/2.*

47 Az alábbi művei találhatóak meg az egri gyűjteményben: *Lalande, Joseph Jerome: Exposition du calcul astronomique. Impr. Roxale. Paris 1762. Jeltete: EFK Cs 4.039.*; *Lalande, Joseph Jerome: Abrégé d'astronomie. Paris 1774. Jeltete: EFK I.VII.14.* (illetve ugyanebben az évben egy újabb kiadása is: *Jeltete: EFK Cs 2.037*); *Lalande, Joseph Jerome: Memoire sur le passage de Venus ob. Paris 1772. Jeltete: EFK Cs 0.021/1.*; *Lalande, Joseph Jerome: Astronomie. 3. éd. Tom. 1–3. Paris 1792. Jeltete: EFK Cs 0.028-030.*

Hell Miksa (1720–1792) és Sajnovics János (1738–1795) magyarországi csillagászok szintén részt vettek a nemzetközi együttműködésben.⁴⁸ VII. Keresztély (Christian) (1749–1808) dán király támogatásával a Lappföldről, Vardø (Vardö) szigetről figyelték meg a Vénusz-átvonulást, és végeztek igen pontos méréseket 1769. június 3-án. Más kutatócsoportok Kanadából, Szentpétervárról, New Englandből (jelenleg: USA) figyelték meg a nevezetes eseményt. James Cook (1728–1779) kapitány Tahiti szigetéről végzett megfigyelést, majd onnan továbbhajózva első európaiként ismerte meg (fedezte fel) Ausztráliát és Új-Zélandot. Hell Miksa mérései igen pontos értéket adtak a Nap-Föld távolságra (150 millió km), és ennek nyomán nemzetközileg elismert csillagász lett.⁴⁹ Hell a számításait az *Ephemerides astronomicae* évkönyv 1770-es különszámában jelentette meg – saját cím alatt –, amely nem hiányzik az egri csillagásztorony könyvtárából sem.⁵⁰ Hell a következő években számos magyar csillagászati obszervatóriumot alapított, és ezzel úttörő jelentőségű lépést tett a magyarországi csillagászat fejlesztésében. Számos munkája közül jó néhány megtalálható Egerben.⁵¹

William Herschel (1738–1822) szász udvari muzsikusként vándorolt át Angliába, és ott vált nemzetközi hírnű csillagásszá. Londonban már királyi csillagászként óriás távcsöveket épített, ezekkel végezte megfigyeléseit. 1781-ben felfedezte az Uránusz bolygót (az első olyan bolygó, amely szabad szemmel nem látható). Később felfedezte az Uránusz és a Szaturnusz több holdját.⁵² Herschel jelentős művei közül egyet regisztráltunk Eszterházy egykori könyvtárában.⁵³

48 Az expedícióról és sok egyéb csillagászati vonatkozásról is olvashatunk nemzetközi közegbe helyezve az alábbi két monográfiában: *Párr, Nora: Maximilian Hell und sein wissenschaftliches Umfeld im Wien des 18. Jahrhunderts.* Nordhausen, Bautz, 2013. (Religionsgeschichte der frühen Neuzeit; 14) és *Aspaas, Per Pippin – Kontler, László: Maximilian Hell (1720–92) and the Ends of Jesuit Science in Enlightenment Europe.* Leiden–Boston 2020. (Jesuit Studies; 27)

49 Társa, Sajnovics János nagy érdeme, hogy felismerte a magyar és a lapp nyelv hasonlóságát és ezzel elindította a finnugor nyelvészet tudományát.

50 *Hell, Maximilian: Observatio transitus Veneris ante discum Solis die 3. Junii Anno 1769.* Wardoehusii facta, et societati. Reg. Scientiarum Hafniensis die 24 novembris 1769 praelecta. Vondobonae 1770. Jelzete: EFK Cs.3.035. Lásd még: *Surányi I.: Az egri Főegyházmegeyi Könyvtár könyvritkaságai* i.m. 151.

51 Hell további munkái az egri Főegyházmegeyi Könyvtárban: *Hell, Maximilian: Adjumentum memoriae manuale chronolog, genealogico-historicum...* Viennae 1750. Jelzete: EFK Gg. I. 53.; *Hell, Maximilian: Ephemerides astronomicae anni 1782.* Viennae 1781. Jelzete EFK G.III.44; *Hell, Maximilian: Monumenta, aere perenniora, inter astra ponenda...* proposita, et dedicata. Viennae 1789. Jelzete EFK: Cs 3.006.; *Hell, Maximilian: Chronologisch-genealogisch-historisches Handbuch zum des Gedächtnisses.* Aus dem Lateinischen überesetzt... und bis auf das Jahr 1797 fortgesetzt von Geusau Anton. Wien 1797. Jelzete: EFK Kk.Ix.63.

52 Emellett ő volt a spektroszkópiai megfigyelések úttörője is: prizmákkal figyelte meg a csillagok fényének spektrumát, módszerét később Robert Bunsen (1811–1899) és Joseph von Fraunhofer (1787–1826) fejlesztette tovább. Felfedezte a láthatatlan infravörös (hő)sugárzást és ezzel megtette az első lépést a teljes elektromágneses spektrum felfedezése felé.

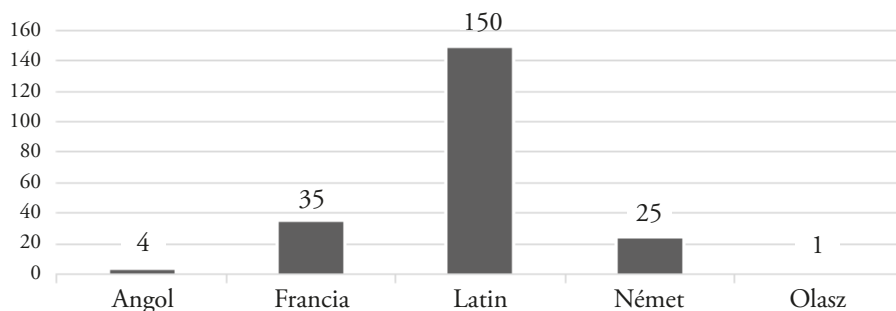
53 *Herschel, William: On the parallax of the fixed stars: catalogue of the parallax; description of a lamp-micrometer; and investigation of magnifying powers.* London 1782. Jelzete: EFK Cs 4.121/4.

Charles Messier (1730–1817) híres katalógusát 1784-ben adta ki *Catalogue des Nébuleuses & des amas d'Étoiles* címmel. A katalógus 110, akkor még kevésbé ismert mélyégobjektum leírását és rajzát tartalmazta. A Messier-katalógus máig a referenciaművek közé tartozik, az M1–M110 hivatkozás a csillagászati közleményekben jelenleg is az egyik legfontosabb hivatkozásnak számít az égi jelenségek helymeghatározásában. Messier csillagászati életműve más szempontból is jelentős: 13 üstököszt fedezett fel. Sajnálatosan azonban egyetlen példány sem ismert Eszterházy gyűjteményében tőle.

Immanuel Kant (1724–1804) 1755-ben jelentette meg a világegyetem keletkezéséről szóló tanulmányát *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* címmel, amely a Newton-féle gravitációs elmélet alapján írta le az univerzum fejlődését. Ezen munkája nem került regisztrálásra Eszterházy gyűjteményében – bár számos egyéb írása megtalálható.⁵⁴

Pierre Simon Laplace (1749–1827) 1796-ban megjelent művében a Newton-elmélet alapján pontos matematikai módszerek alkalmazásával alátámasztva ismereti kozmogóniai elméletét. Tanai azonban már csak Eszterházy halála után kerülhettek be az egri könyvtárba – egy német nyelvű fordításban.⁵⁵

A fent említett művek csupán a tudománytörténet legjelentősebb fordulatai alapján kerültek válogatásra. Hozzá kell tennünk, hogy ezeken kívül még számos 18. századi csillagászati munka előfordul a gyűjteményben, aminek felsorolása szétfeszítené a jelen dolgozat kereteit. Átfogó bemutatásunknál maradván azonban szükségét érezzük diagramon bemutatni a könyvek nyelv szerinti megoszlását.

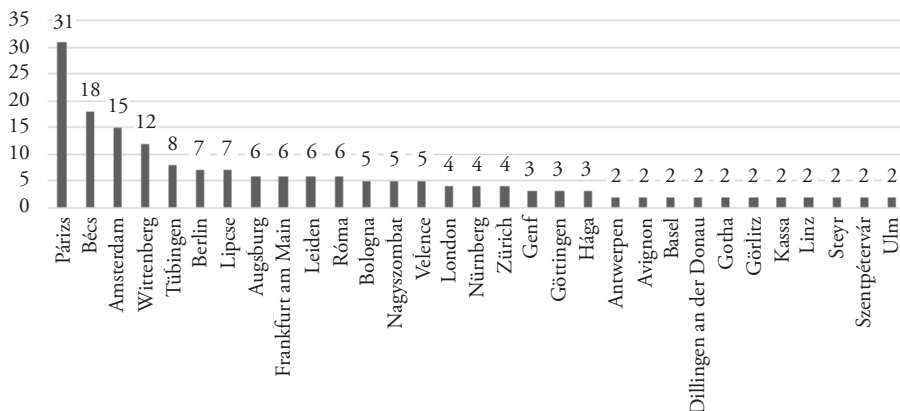
2. ábra: *A csillagászati könyvek nyelv szerinti megoszlása*

⁵⁴ A természettudományi munkáit tekintve az alábbi kötet ismert az egri gyűjteményben: *Kant, Immanuel: Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Riga 1786. Jelzete: EFK UU. X. 84. Ugyanennek a műnek egy 1796-os kiadása is megtalálható: jelzete: EFK T. III. 112.

⁵⁵ *Laplace, Pierre Simon de: Mechanik des Himmels*. Aus dem Französischen übers ... von J. C. Burckhardt. Berlin 1800–1802. Jelzete: EFK Cs 0.014-015.

A fenti diagramon jól látható, hogy az 1800 előtti csillagászati munkák jelentős része latin nyelven (150 mű) található meg a gyűjteményben. Ezt követi a francia (35 mű), a német (25 mű), az angol (4 mű) és egy olasz nyelvű alkotás.

Ha azonban a kiadványokat nyomdahely szerint figyeljük meg, akkor Párizs emelkedik ki a többihez képest 31 kötettel. Ezt követi Bécs, Amsterdam és Wittenberg, majd további német, itáliai, németalföldi, magyar és angol városok nevei.

3. ábra: A kiadványok nyomdahely szerinti megoszlása

A diagramon csak az egynél többször előforduló nyomdahelyeket tüntettük föl. Ezen kívül még további 25 településnév került regisztrálásra egy-egy kiadvánnyal, illetve még további 8 kötet esetében nem ismert a megjelenés helye.

Összegzés

A jelen tanulmányban Eszterházy Károly egri püspök 1800 előtt megjelent csillagászati könyvanyagát mutattuk be könyvtár- és tudománytörténeti szempontból. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Eszterházy a 16–18. század minden jelentős kiadványát igyekezett beszerezni, amivel teljes körű asztronómiai képzettségre tehetek (volna) szert az egri egyetemen tanuló hallgatók. Láttuk, hogy ha nem is tudta minden fontos kiadvány eredeti (első) változatát beszerezni, akkor gyakran későbbi kiadásokkal, összefoglaló munkákkal pótolta azok hiányát. Némely esetben azonban a hiányosságokra is fény derült, de azok is inkább a 18. század második felére, harmadik harmadára eső művek. A könyvtár későbbi (teljeskörű) csillagászati kiadványainak feltáró munkájával azonban árnyalhatóvá válhat még ezen hiányosság is.

Itt említjük meg, hogy az egri Főegyházmegyei Könyvtár gyűjteménye ma mintegy 175 000 kötet számlál. Már eddig is sok lehetőséget kínált a könyvészeti, irodalomtörténeti, illetve egyéb történeti kutatások számára, de az állomány nagysága és kora révén több, eddig kiaknázatlan forrást is biztosít azoknak, akik az egyes kötetek provenienciája, a gyűjteményegységek kora vagy azok összetétele iránt érdeklődnek. A könyvtár történetében két időszak volt, amikor tervszerű állománygyarapítás keretében bővítették: mégpedig a 20. század utolsó harmadától napjainkig, valamint az alapítás időszaka – amely jelen írás fókuszában állt. Az alapító halálával kialakult Eszterházy-gyűjtemény bőséges feladatokkal látja el az intézményben dolgozó könyvtárosokat, valamint a kutatókat, akiknek feladata ellenőrizni, hogy a 18. századi állomány minden egyes darabja fellelhető-e ma is a könyvtárban (illetve mit lehet tudni a hiányzó példányokról). További munkát jelentő feladat összevetni az egykor megvásárolt könyveket a gyűjtés során különböző egyetemek professzoraitól kapott listákkal, felmérni, hogy a hagyatékok, ajándékok milyen összetételűek, mely művek találhatóak meg belőlük a jelenlegi állományban. Könyvészeti szempontból pedig szintén fontos kutatási feladat a másodlagos kötések feltárása, beazonosítása is. A gyűjtemény témakörönkénti, tudományágak szerinti elemzése és vizsgálata is hiánypótló, időszerű feladat. A gyűjtemény tehát még nagyon sokáig jelent elvégzendő feladatot a kutatóinak. Tanulmányunk is ezen hiányosságok felszámolása felé kívánt lépést tenni és igyekszik felhívni a figyelmet a további elvégzendő feladatokra. Éppen ezért az írásunk célja az is, hogy ráirányítsa a figyelmet a püspöki könyvtár további szakrészlegeinek hasonló vizsgálatára.⁵⁶ Ezen feltáró munkák elvégzésével lehet esélyünk ugyanis arra, hogy még pontosabb ismeretekkel rendelkezünk Eszterháznak az egyetemi képzéséhez vásárolt könyvtáráról (illetve a gyűjtemény későbbi anyagáról). Ezen eredmények nyújtanak lehetőséget végül arra is, hogy minden korábbinál alaposabb összehasonlításokat végezhesünk az egri püspök és korának hazai és európai könyvgyűjtő személyiségeivel kapcsolatban is.

---

56 Ebből a szempontból kiemelendő Kiss Gábornak a jelen tanulmánykötetben megjelenő írása is. Lásd: *Kiss Gábor*: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyházi állományának vizsgálata a könyvtár alapításától 1899-ig. In: *Tanulmányok Eszterházy Károly i. m. Szerk. Dinnyés Patrik – Nagy Andor*. Eger 2020. 113–126.

Astronomische Bücher der Bibliothek von dem Erlauer Bischof Károly Eszterházy

Die Autoren der Studie untersuchen die Zusammensetzung der astronomischen Sammlung der Bibliothek von Károly Eszterházy. Beim Aufbau der Universität war eine der wichtigsten Bemühungen des Bischofs, die Astronomie auf einem hohen Bildungsniveau zu lehren. Durch seine umfangreichen Kontakte sorgte er auch für die Beschaffung entsprechender Fachbücher. Wir wissen jedoch auch heute noch wenig darüber, welche Veröffentlichungen der Bischof von Erlau für seine zukünftige Universität kaufte. Obwohl der Bibliothekskatalog bereits fertiggestellt ist, fand die analytische Präsentation davon noch nicht statt. Der vorliegende Beitrag beabsichtigt, bezüglich der astronomischen Bücher diese Lücke zu schließen, indem er versucht, nach Erscheinungsort, -zeit, thematischer und sprachlicher Verteilung der Veröffentlichungen über die Sammlung ein umfassendes Bild zu liefern. Die vorgestellten Ergebnisse bieten auch die Möglichkeit dazu, den Bischof von Erlau sowohl mit den einheimischen als auch mit den ausländischen Büchersammlern zu vergleichen.

Astronomické knihy v knižnici jágerského biskupa Karola Eszterházyho

Autori štúdie sa venovali predmetnej zbierke astronomickej literatúry z formálnych (bibliografických) hľadísk. V rámci snahy budovania jágerskej univerzity malo kvalitné vyučovanie astronómie nenahradiť miesto. Na zriadenie tunajšej hvezdárne preto biskup oslovil jedného z najvýznamnejších astronómov doby a vďaka svojim širokým kontaktom zároveň zabezpečil aj potrebnú kvalitnú literatúru. Presne ktoré knihy však nakúpil na plánovanú univerzitu, o tom vieme už pomenej. Lístkový katalóg tejto knižnice je už síce na svete, no jeho analýza sa dodnes nevykonala. Štúdia sa snaží odstrániť tento nedostatok predstavením kolekcie prostredníctvom údajov vypovedajúcich o mieste, čase, tematike a jazyku knižných jednotiek. Zároveň chce poukázať na možnosti pokračovania v tejto práci so zreteľom na ostatné odborné kolekcie knižnice spomínaného biskupa. Výsledky pomôžu aj komparáciám s knižnými kolekciami, resp. s osobnosťami dobovej domácej i európskej knižnej zberateľskej činnosti.

Kiss Gábor

Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyházjogi állományának vizsgálata a könyvtár alapításától 1899-ig

Jelen tanulmányban az egri Főegyházmegyei Könyvtár kánonjogi állományát vizsgáltam meg a gyűjteményben megjelenő művek kiadási ideje, helye, nyelve és tematikája fényében. A könyvtár alapításától 1899-ig terjedő időszak tekintetében megfigyelhetjük, hogy a kánonjogi kutatásokat szolgáló források főleg francia nyelvterületről érkeznek, azonban a különböző szisztematikus kérdéseket tárgyaló munkák jelentős része német eredetű. Számos tematikus egységet elkülönítve megállapítható, hogy az egyházjogi gyűjtemény főként tanítási, másodsorban pedig a szentszéki jogszolgáltatás működéséhez szükséges eljárásjogi célokat szolgálta.

A történelemtudomány több határterületével együtt számos alkalommal foglalkozott már a 18. századi magyar bibliotéka-alapítások történetével, így köztük az egri Eszterházy Károly püspök által 1793-ban megalapított egri Főegyházmegyei Könyvtár historiográfiáját is már többen tették kutatásaik tárgyává.¹ Eszterházy könyvtára természetesen nem választható külön az egyetemalapítási kísérletétől, hiszen a nevezett gyűjtemény jellegéből adódóan is szolgálni hivatott a felsőfokú oktatást.

E tanulmányban elsődlegesen a nevezett püspöki könyvtár egy többé-kevésbé jól elkülöníthető állományát teszem vizsgálatom tárgyává. Jelen írás az egri líceumi könyvgyűjtemény egyházjoggal, kánonjoggal foglalkozó szakirodalmára igyekszik fókuszálni figyelmét, és be kívánja mutatni, hogy milyen kánonjogi – az egyház jogrendjével foglalkozó – munkák kerültek felvételre benne.

Mivel Eszterházy könyvtára igen gazdag állománnyal rendelkezett, ezért elkerülhetetlen, hogy a jelen tanulmányban tett kijelentések egy része igaz legyen a vizsgált kor kánonjog-irodalmára tágabb értelemben is, hiszen ahogyan az olvasó látni fogja, az egri könyvtár magába foglalta a vizsgált időszak alatt az egyébként is megjelent egyházjogi munkák jelentős részét.

1 Vö. *Antalóczi Lajos*: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története 1793–1989. Eger 1989.; *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. In: Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 173–242.

Előzetes megjegyzések

A kutatás során alapvető forrásként Michalek Manó (Emánuel) (1838–1915) egri kanonok, majd pedig 1888-tól az egri Érseki Lyceumi Könyvtár vezetőjének grandiózus gyűjtőmunkája szolgált. Michalek elsőként 1893-ban adta ki „Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű címjegyzéke” c. kétkötetes állományjegyzékét, melyben tematikus egységekbe rendezve írta le a kutatott könyvtár munkáit 1893-ig.² A jelen tanulmány tárgyául szolgáló egyházi jogi művek az első kötetben kerültek feltüntetésre, a „Jogtudományok” tárgyeységén belül „Egyházi jog, zsinati végzések, bullák, decreták” megjelöléssel.³ Ezt követően még két „pótlékfüzetet” jelentetett meg az említett szerző 1894-ben⁴ és 1900-ban⁵. Mindkét munkában a fentiek szerint kerültek közreadásra a kánonjogi témájú könyvgyarapodások.⁶

Azonban a címjegyzékek más fejezeteiben (pl. jogtörténet) is található elvárva egyházi tematikájú munka, éppen ezért ezek áttekintése elengedhetetlen. Ugyanakkor jelen kutatás figyelembe vette az állam és egyházak jogi viszonyát bemutató értekezések mellett nem csupán a katolikus egyház, hanem a más felekezetek, és vallások joganyagát tematizáló munkákat is.

A kutatás során a több kötetből álló művek nem kerültek az egyes részadatok szempontjából szétbontásra, így egy munkaként nyertek feldolgozást. A kutatás eredményei a tanulmány grafikus szemléltetéseiben százalékos arányosításban kerülnek feltüntetésre. A könyvszetről szóló szakirodalom jártas olvasója minden bizonnyal könnyedén felfedezi majd, hogy jelen sorok szerzője témájával sokkal inkább a kánonjog, mintsem a könyvtártudomány szemszögéből kíván foglalkozni.

A Főegyházmegyei Könyvtár kánonjogi állománya

A könyvtár kánonjogi állományának minél teljesebb körű feltérképezéséhez négy szempont szerint került rendezésre az az 1541 munkát kitevő szakirodalom-gyűjtemény,

---

2 *Michalek Manó*: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke I-II. Eger 1893.

3 Uo. 554–603.

4 *Michalek Manó*: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. I. pótlék-füzet. (1891–1893. évi gyarapodás). Eger 1894.

5 *Michalek Manó*: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. II. pótlék-füzet. (1894–1899. évi gyarapodás) Eger 1900.

6 Vö. *Michalek Manó*: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. I. pótlék-füzet. (1891–1893. évi gyarapodás). Eger 1894. 59–64.; *Michalek Manó*: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. II. pótlék-füzet. (1894–1899. évi gyarapodás), Eger 1900. 38–39.

mely az egyházi jog és határterületeinek témaköréhez sorolható. Amennyiben összevetjük ezt a könyvtár 1899. évi teljes állományával, mely Mihalek számításai szerint 46863 írást tesz ki⁷, úgy elmondhatjuk, hogy a kánonjogi állomány a teljes gyűjtemény 3,28 %-át képezte. Természetesen a jelenleg összegyűjtött 1541-es szám sem tekinthető végleges és teljesen pontos eredménynek, hiszen a tematika szerinti besorolás rámutat arra, hogy több esetben fedezhető fel olyan tartalmi átfedés (pl. zsinattörténeti munkák esetében), melyek miatt joggal tarthat számot egy mű kánonjogi relevanciára is. Ezenkívül a vizsgált időszakban maga a kánonjog-tudomány(i) is még több ponton más jelleggel bírt, hiszen, a ma ismert (első [1917] és második [1983] kodifikáció utáni) formáját csak a 20. században nyerhette el.⁸

„Eszterházy könyvtára – noha kódexek, ősnymtatványok és egyéb könyvritkaságok is akadtak benne – elsősorban a felsőoktatást kívánta szolgálni, a négy fakultást arányosan képviselve, vagyis a püspök olyan alapkönyvtárat kívánt létrehozni, ahol mindenki megtalálja a számára szükséges korszerű irodalmat.”⁹ E gondolat alapján az egyházjog is megjelent Eszterházy szempontjai között, melyet a könyvgyűjtésben résztvevő munkatársak számára küldött: „A jogtudomány kútforrásai, azaz: közügyek tárgyalásai, fejedelmi összejövetelek jegyzőkönyvei, békekötések, államszerződvények, ország-gyűlési naplók, s az egyházi és polgári jogot előadó, fejtegető könyvek.”¹⁰ A kánonjogi egység alapvetően egyetemi képzést szolgáló karaktere jelen kutatás során is igazolást nyert.

Jelen tanulmány követi a vizsgálati szempontok négyes felosztását. Elsőként ezért a nevezett gyűjtemény keletkezési idejét szükséges közelebbi vizsgálat tárgyává tenni. Ezt követően a corpus nyelv szerinti megoszlása, majd pedig az ehhez néhol szorososan kötődő kiadás helye kerül feltérképezésre. Jelen tanulmány végén teszek arra kísérletet, hogy az így körvonalazott gyűjtemény tematikus egységei is felvázolásra kerüljenek, mely minden előbbi közül a legösszetettebb feladat.

7 Vö. *Michalek Manó: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke I.*, Eger 1893. IX.; *Michalek Manó: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. I. pótlék-füzet.* (1891–1893. évi gyarapodás), Eger 1894. III.; *Michalek Manó: Az Egri Érsekmegyei Könyvtár szakszerű cím-jegyzéke. II. pótlék-füzet.* (1894–1899. évi gyarapodás), Eger 1900. III.

8 Vö. *Fantappiè, Carlo: Dal paradigma canonistico classico al paradigma codificatorio.*, in: *Ius Ecclesiae* 29 (2017), 39–50

9 *Löffler E.: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m.* 184.

10 Uo. 184.

A könyvtár kánonjogi állományának kor szerinti megoszlása

A több mint 400 éves távlatban vizsgált korszerinti megoszlás viszonylag egységes képet rajzol az egi Főegyházmegyei Könyvtár kánonjogi állományát tekintve.

Két darab 1500 előtti egyházi jogi tematikájú ősnymtatványt őriznek a bibliotéka állományában. Ezeken kívül további 9 munka származik az 1500 és 1540 közé eső időszakból. E munkák többsége Párizsban, Lyonban vagy esetleg Bazelben kiadott klasszikus kánonjogi gyűjtemény, mint például a Gratianus „*Concordantia discordantium canonum*” műve, mely több kiadásban is (1493, 1584, 1861) fellelhető Egerben, vagy a IX. Gergely pápa által promulgált „*Liber extra*”-ként elterjedt joggyűjtemény (1505, 1510, 1511, 1553, 1573, 1601, 1773) szintén becses darabja a könyvtárnak.¹¹ Természetesen a jelentősebb kollekciók, így a *Corpus Iuris Canonici* több kiadásban is megtalálható az állományban.

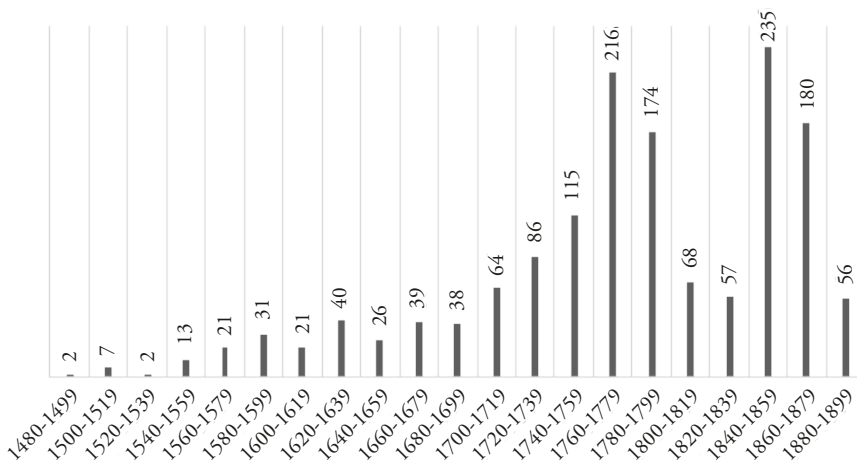
A klasszikus kánonjogi irodalom egyébként gazdag dekretalista munkái csekély mértékben jelennek meg a Főegyházmegyei Könyvtárban, azonban a fent már említett forrásokon kívül a „*Liber sextus*”-ként ismert gyűjtemény, vagy a *Quinque compilationes antiquae* egyes példányai részét képezik a gyűjteménynek.

A vizsgált szegmens állománya leginkább az 1700-as évek elejétől kezd gyarapodni, mely folytatódik egészen a 18. század végéig. Hasonló élénk egyházi jogi kutatómunkának lehetünk tanúi a 19. század közepétől. Egyértelmű és jól elkülöníthető okait nem lehet feltárni annak, miért ezekben az években került több egyházi jogi munka kiadásra. Mindkét esetben jelentékeny szerepet játszhatott az állam és egyház viszonyát vizsgáló számos kérdésfelvetés. Ugyancsak meghatározta a 19. századi gyarapodást a francia Jacques-Paul Migne grandiózus kiadói tevékenysége, mely esetünkben a kánoni jog forrásaként szolgáló főként a pápai leveleket, dekrétumokat és különböző kiváltsággyűjteményeket, és egyetemes zsinati szövegeket jelenti.

További kutatásokra tarthat számot annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a könyvtári állomány mennyire tudta követni a 20. század elején napvilágot látott új egyházi jogi munkák megjelenését, melyeket kezdetben főként az első kánonjogi kodifikáció (1917) inspirált.

---

11 Vö. Erdő Péter: Az egyházi jog forrásai. Bp. 1998.; A nevezett jelentősebb gyűjtemények kutatásának jelenlegi állásáról lásd: Anne J[osephine] Duggan: Current Research on decretals between Gratian's Decretum and the Liber Extra. *Ephemerides juris canonici* 57. (2017) 245–275.

1. ábra: A könyvtár egyházzjogi állományának kor szerinti megoszlása darabszámban megadva

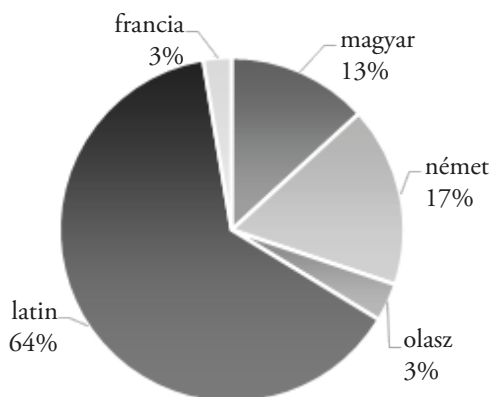
A könyvtár kánonjogi állományának nyelvi megoszlása

A legkisebb meglepetéssel talán az Eszterházy bibliotéka egyházzjogi állományának nyelvi megoszlása szolgál. A latin nyelv II. Vatikáni Zsinatig domináns jellege a katolikus teológián belül, különös tekintettel pedig az egyházzjog tudományára, vitán felül álló. Az egyházzjog talán annyiban volt a jelen kutatás időintervallumán belül (illetve van tulajdonképpen mind a mai napig) speciálisabb helyzetben, hogy alapvető szöveges forrásai (egyházi törvények – kánonok, pápai rendelkezések, zsinati gyűjtemények) szinte kivétel nélkül latin nyelven íródtak, mely tovább erősíti annak befolyását a tudomány egész területére nézve. Az egyházzjogi irodalomban az 1917-es *Codex Iuris Canonici* megjelenése után kezd erőteljesebben megjelenni a nemzeti nyelv, mely az Eszterházy könyvtár 1899-ig vizsgált állománya szempontjából is előrevetíti a vizsgálat eredményét.

A kánonjogi gyűjtemény 64%-a latinul íródott. Különösen jelentősek itt az ún. primer források, melyek a tudományterület esetében a pápai dokumentumok, egyetemes és részleges zsinati rendelkezések és egyéb joggyűjtemények.

Ezt követi a közel azonos arányban fellelhető német és magyar nyelv. Mindkét esetben alapvetően igaz, hogy a nemzeti nyelven íródó művek túlnyomó többsége a 19. századra, annak is inkább a második felére tehető. Mivel a németajkú

kanonisztika már a 18. illetve 19. században igen gazdag volt a népnyelvű tudományos munkákban (lásd: Ferdinand Walter, George Phillips munkái, melyek szintén megtalálhatóak a könyvtár anyagában), ezért egyértelmű a nyelvi túlsúly ezen a téren. Ahogyan az 1781–1784 közötti szisztematikus külföldi könyvtári gyűjtőmunkálatok is mutatják, németajkú tudományos központokban (lásd: pl. Tübingen, Bécs) számos munkát vásároltak, ezeken kívül azonban a német nyelv szempontjából jelentékeny szerepet játszott még Köln, Augsburg, Frankfurt és Regensburg is. A német kánonjogi kultúra dominanciáját tovább árnyalja a jelen tanulmány további részében bemutatott kiadások helyének megoszlása.

2. ábra: *A könyvtár egyházi állományának nyelvi megoszlása*

A 13%-ot kitevő magyar állomány jelentős hányada a 19. század második felében keletkezett, amikor is egyes szerzők (pl: Fejér György¹², Szeredy József¹³, Udvardy Ignác¹⁴ Porubszky József¹⁵, Konek Sándor¹⁶, Oltványi Pál¹⁷, Haudek Ágoston¹⁸, Kazaly Imre¹⁹) elkezdték elkészíteni áttekintő jellegű, sokszor tankönyvként használható kánonjogi traktátusait. Ezek mind megtalálhatóak az egri könyvtár állományában.

Végül pedig mindezekon kívül még 3-3%-ban olasz és francia szakirodalom is fellelhető.

12 *Fejér György*: Egyházi fejtegetések mostani szükségekre nézve. Pest 1841.

13 *Szeredy József*: Egyházjog. Pécs 1874.

14 *Udvardy Ignác*: Róm. ker. kat. egyh. jogtan. 1–2. köt. Buda 1843.

15 *Porubszky József*: Katholikus egyházjogtan Eger 1863.

16 *Konek Sándor*: Egyházjogtan kézikönyve. Pest 1863.

17 *Oltványi Pál*: Vegyesházasságok és az új polgári törvénykönyv. Temesvár 1854.

18 *Haudek Ágoston*: Egyházi-társadalmi alapjogtan művelt kath. számára. Győr 1884.

19 *Kazaly Imre*: A kath. egyházjogtan kézikönyve. Vác 1877.

A könyvtár kánonjogi állományának megoszlása a kiadás helye tekintetében

Ameddig az egyes művek nyelvi megoszlás nem mutatja meg pontosan, hogy a könyvtár egyházközi állománya esetében mely régiók és országok dominálnak, addig erről sokkal pontosabb képet nyújt az, ha – amennyiben feltalálható – a munkák kiadásának helyét vesszük górcső alá.

A kánonjogi corpus keletkezési helyeként alapvetően négy nemzeti terület határozható meg, melyek némelyike területileg aligha volt egységesnek mondható a 400 évet felölelő kutatási intervallum során, mégis a jelen vizsgálódás szempontjából nyelvi és tudománytörténeti aspektusból ez mégis figyelmen kívül hagyható.

Az egyházközi állomány legjelentősebb része francia területről származott (32%, közel 550 munka). Ennek túlnyomó többségét (500 könyv) – már csak Jacques-Paul Migne tevékenysége okán is – Párizs adta. Így a francia területekről érkező gyűjtemény igen jelentékeny részét képezték a pápai döntvénytárak és levélgűjtemények. Ezzel szemben azonban az egyedi kánonjogi kérdésekkel foglalkozó egyéni munkák sokkal ritkábban származtak a nevezett országból.

A kánonjogi gyűjtőkör második legjelentősebb egységének a németajkú területek bizonyultak. Az állomány 28%-át (több mint 450 könyv) kitevő nyelvi közeg azonban a kiadás helyét tekintve már közel sem olyan egységes, mint Franciaország esetében. Több mint 50 helyről érkeztek kiadványok a vizsgált régióból. A legjelentősebb kiadási helyek gyanánt Bécs, Augsburg, Köln, Frankfurt és Regensburg jelölhető meg. Ezek közül is kiemelkedik az osztrák főváros, mely már csak a Habsburg Birodalom miatt, illetve a város közelsége okán is könnyen elérhető volt a könyvszerzés számára.

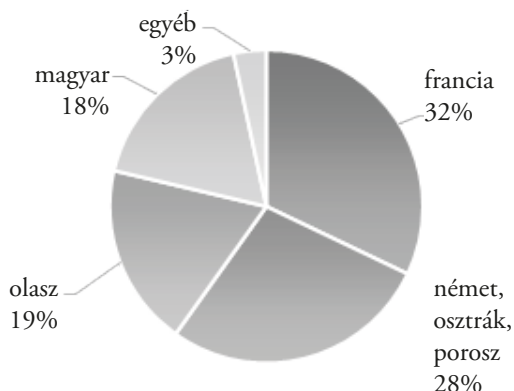
19%-ot (közel 320 könyv) tesznek ki az itáliai területekről érkező kánonjogi traktátusok. Ebben az esetben – a német mintához hasonlóan – noha szintén számos város (több mint 30) lelhető fel kiadási hely gyanánt, mégis a francia példát követve a számottevő többség Velencére és Rómára korlátozódik. Utóbbi ténye aligha is szorul külön magyarázatra a kánonjogi állomány vizsgálata során, továbbá Róma Velence mellett gyakran tűnt fel a 18. század végi könyvvásárlási számlákon is.²⁰

Bár csak a kánonjogi állomány 13%-a készült magyar nyelven, azonban a területi megoszlása tovább árnyalja a hazai egyházközi kultúra könyvtári megjelenését, hiszen a Trianon előtti magyar területekről a munkák 18%-a (kicsivel több mint 300 tétel) származik. Hasonlóan az olasz példához itt is számos helyről (több mint 30) érkeztek szakkönyvek, azonban a magyar állomány jelentős részét (125)

²⁰ Löffler E.: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár i. m. 185.

a fővárosban (Pest, Buda, vagy később Budapest megjelöléssel) adták ki. Ezt követi még Eger, Nagyszombat, Pozsony és Esztergom, mint a magyar területek legjelentősebb kiadási helyei az egyházi állomány tekintetében.²¹

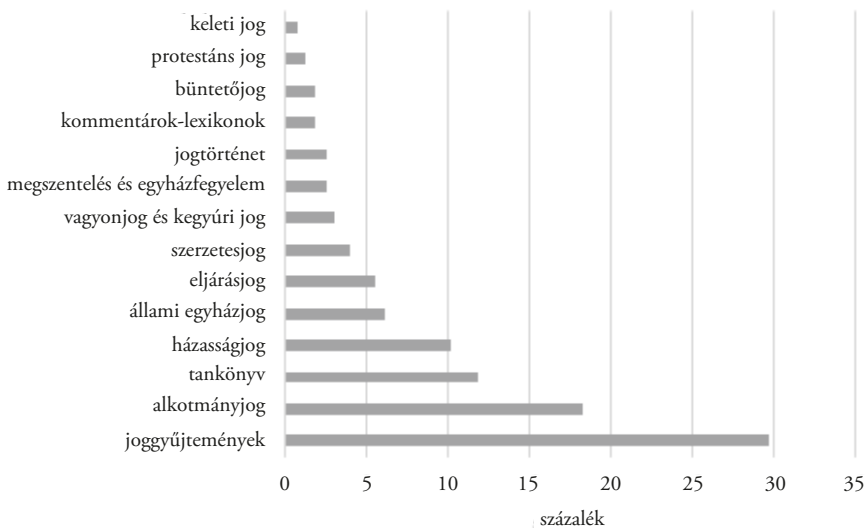
3. ábra: *A könyvtár egyházi állományának kiadás helye szerinti megoszlása*

A corpus 3 %-át alkotják a más területekről (jelenlegi cseh, lengyel, belga, holland, angol) származó művek.

A kánonjogi állomány tematikus megoszlása

A fentiekkel ellentétben a vizsgált gyűjtemény tematikus rendezése és értékelése igen jelentős kihívás elé állíthatja a jogtörténészeket, hiszen aligha lehetséges sokszor pontos határvonalakat húzni egymáshoz szorosan kapcsolódó jogterületi egységek közé, másrészt pedig közvetlenül nem is célszerű használni a mai tematikus fogalmaink szerinti kánonjogi felosztásokat, hiszen azok csak közvetett módon feleltethetők meg egy négy évszázadot felölelő könyvállomány besorolásának. E kutatás végzője 14 különböző kategóriát állapított meg, melyekben több esetben további alegységek állapíthatók meg.

21 A közelmúltban jelent meg az a bibliográfiai számbavétel, amely az egri Püspöki, majdan Érseki Líceumi Nyomda kiadványpalettáját ismerteti a teljesség igényével (valamennyi korabeli egri jogi kiadvány könyvészeti- és lelőhelyadataival): *Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék I–II. (1755–1949).* (Kulturális Örökség 7–8.) Budapest–Eger 2017. A helyi officina nyomdai működésének átfogó bemutatásához lásd: *Nagy Andor: A könyvkiadó egri Líceum tevékenysége a statisztikai adatok tükrében (1755–1949).* In: *Mizera T. – Nagy A. – Verók A.: A könyvkiadó i. m. 37–54.*

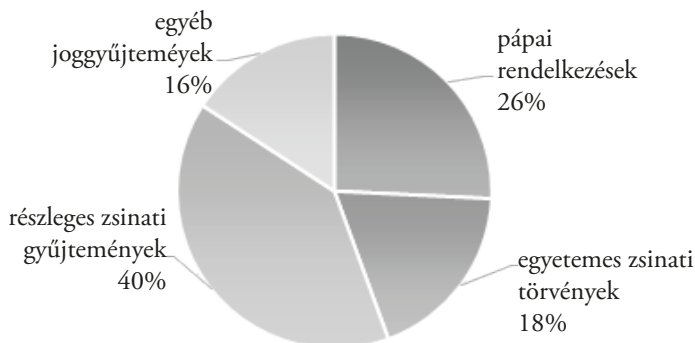

4. ábra: A könyvtár egyházzjogi állományának tematikus megoszlása

A kánonjogi corpus legjelentősebb egységét (29%, közel 500 mű) a különböző joggyűjtemények teszik ki. Mivel 1917 előtt nem létezett olyan többé-kevésbé egységes jogforrás, mint a jelenleg is használt *Codex Iuris Canonici*²², ezért különösen is fontos szerepet kaptak a különböző egyházi hierarchikus szintek által kiadott, egyedi esetre szóló rendelkezéseket összegyűjtő forrásmunkák. Ennek fényében négy ilyen altípust különíthetünk el a vizsgált egri könyvtár esetében is. A számszerűleg legjelentősebbként a különböző részleges egyházmegyei vagy nemzeti zsinatok rendelkezésgyűjteményei tarthatók számon. Az alkotmányjogi állomány 40%-át kitevő ilyen zsinati források a teljesség igénye nélkül felölelik a Trienti Zsinattól megtartott magyar és további Kelet-Közép-európai részleges szinódusokon született rendelkezéseket. A nevezett alkotmányjogi állományban ugyancsak megtalálhatók a már többször idézett Migne-féle kiadásban a különböző pápai levelek és dekrétumok, melyek annak kb. negyedét (26%-át) teszik ki. Ezt követik a különböző egyetemes zsinati rendelkezéseket kiadó művek (18%). Végezetül egy további alkategória is körvonalazható, melybe az előbbiekre nem besorolható – legtöbbször klasszikus kánonjogi joggyűjtemények (vö. *Decretum Gratiani*, *Liber extra*, *Liber sextus*,

22 CIC (1917): *Codex Iuris Canonici*, Benedicti PP XV auctoritate promulgatus, (1917. május 27.) és *Codex Iuris Canonici*, auctoritate Ioannis Paulis PP. II promulgatus (1983. január 25.). Utóbbi magyarul: *Erdő Péter* (szerk., ford., magy.): *Codex Iuricus Canonici*. Az Egyházi Törvénykönyv. Bp. 2015.

Quinque compilationes antiquae) – egyéb jogforrások kerültek. Összhangban a kodifikációs kor előtti kánonjog sajátosságával a könyvtár tematikus egyházi állományának legjelentősebb részét maguk a törvénygyűjtemények alkották.

5. ábra: *A kánonjogi állomány joggyűjteményeinek további megoszlása*

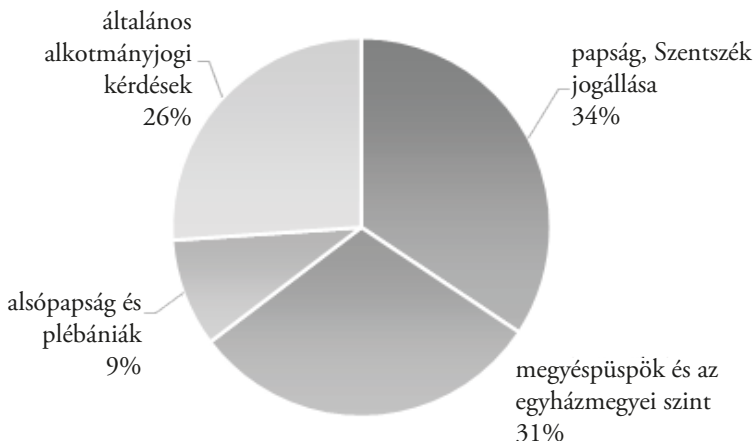
A kánonjogi corpus második legjelentősebb tematikai egységként az alkotmányjogi is további részekre bontható: egyrészt elkülönítésre kerültek a katolikus egyházi szervezet különböző szintjeivel foglalkozó tanulmányok (pápaság – Szentszék, megyéspüspökök és egyházmegyei szint, alsópapság – plébániák szintje), illetve azon általánosan alkotmányjogi jellegű értekezések, melyek előbbi három egységbe nem sorolhatók.

A vizsgált korszak egyházi szerzői igen nagy figyelmet szenteltek a pápaság, a római pápa, illetve ezzel összefüggően a Szentszék és annak egyes egységeinek közelebbi tanulmányozására. Az alkotmányjogi állomány több mint harmadát (34%) e művek gyűjteménye teszi ki²³, melyek igyekeztek hol a Vatikán területe kapcsán megfogalmazott kontroverziákra, máskor pedig az I. Vatikáni Zsinat kapcsán a pápai infallibilitás dogmájára, vagy a primátus kérdésére kánonjogi módszerrel reagálni. Hasonlóan komoly érdeklődéssel fordult nem csak a kánonjogi irodalom, de a könyvtári beszerzés a munkák azon második csoportja felé, melyek a részegyházak (legyen e fogalom bármennyire is anakronisztikus a vizsgált történeti korban) vezetésének kánonjogi tanulmányozására igyekeztek koncentrálni. Ide kerültek besorolásra a megyéspüspökkel, tevékenységével (pl. vizitációk), egyházmegyéjével, annak különböző magasrangú hivatalaival (pl. káptalani testület) foglalkozó traktátusok.²⁴

23 Pl. *Wilhelm Barclaii J. C.*: Abhandlung von der Macht des Papstes in zeitlichen Dingen, H.n. 1768.

24 Pl. H. n.: Wozu bedarf die katholische Kirche auch fernerhin der Bischöfe?. Augsburg 1805.

Hasonlóan az előbbi egységhez, ez is az alkotmányjogi állomány harmadát alkotja (31%). További kutatásokra sarkallhat a tény, hogy az alsópapság helyzetével, a plébániák jogi körülményeivel meglehetősen ritkán foglalkozik a könyvtár alkotmányjogi állománya (9%).²⁵ Végezetül pedig megtalálható az alkotmányjogi munkáknak egy jelentősebb, 26%-ot kitevő egysége, melyek általánosságban a katolikus egyház jogi státuszával, immunitásával, hatalmával és annak gyakorlásával – sokszor az apologetikus jelleget sem mellőzve – foglalkoztak.²⁶

6. ábra: A kánonjogi állomány alkotmányjogi részének további megoszlása

Ha figyelembe vesszük a könyvtáralapítás és az egyetemalapítási kísérlet szoros összefonódását, illetve a tényt, hogy a 17. századtól intézményes formában is folyt már papnevelés az Egri Egyházmegyében, nem meglepő, hogy a vizsgált könyvtár állományának harmadik legjelentősebb részét azon kánonjogi kézikönyvek és tankönyvek adják²⁷, melyek a szemináriumi és később joglíceumi egyházjogi képzés során elengedhetetlenek voltak. 12%-kal, közel 200 művel, a (főként latin, azonban elvétve később német és magyar) tankönyvállomány ugyancsak jelentős szerepet játszott a kodifikáció előtti korban egy-egy kánonjogi kérdés szisztematikus áttekintésében, melyekhez az esetlegesen szükséges jogforrások elszórva voltak csak fellelhetők.

A könyvtár állományában ezután olyan jelentős tematikus csoportok következnek, mint a mindig is nagy tudományos érdeklődésre számot tartó házasságjog (10%, több mint 160 mű) valamint állam és egyház viszonyát tárgyaló állami

25 Pl. *Barbosa Augustin*: De Officiis et Potestate Parochi. Venetiis 1635.

26 Pl. *Josephus Porubszky*: De Independentia potestatis Ecclesiae ab Imperio Civili. Agrariae 1841.

27 Pl. *Carlo Sebastiano Berardi*: Institutiones Juris Ecclesiastici. Venetiis 1777.

egyházjog, mely kitért az egyházi közösségre vonatkozó állami törvények bemutatására (6 %, több mint 100 mű). Előbbi az egyházi bírászkodás kapcsán is komoly jelentőséggel bír, mégis azonban a 19. század második felétől egyre égetőbbé váló vegyesházasságok²⁸, vagy állami-polgári házasságkötés miatt bírt komoly aktualitással, melyet a könyvtár állománya is visszatükröz. Az állami egyházjogi munkák közé kerültek besorolásra azon művek is, melyek kifejezetten egy-egy nemzetállamra fókuszálva igyekeztek bemutatni az egyházi jogszabályok rendszerét.²⁹ II. József egyházpolitikai döntései szintén bőséges alapul szolgáltak kora kánonjogi kutatásaihoz.

Jelen tanulmány nem vállalkozhat minden egyes jogterület átfogó jellegű bemutatására, így utolsóként az egyházi jogszolgáltatással foglalkozó egységre szeretnék egy pillantást vetni. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár kánonjogi állományának egy jelentékeny részét képezi az egyházi bírászkodásra koncentráló szakirodalom. Ennek gyakorlati jelentősége nem is elsősorban a líceumi vagy szemináriumi jogi illetve teológiai képzés során mutatkozhatott meg, sokkal inkább vonhatunk párhuzamot az állomány és a főegyházmegyei szentszék működése között.

Összefoglalás

Az Eszterházy Károly egri püspök által alapított Főegyházmegyei Könyvtár kánonjogi állománya nem csupán a teológiai szakkönyvtár tekintetében, hanem a teljes gyűjtemény fényében is jelentősnek mondható. A négy évszázadot felölelő corpus kutatása során alapvetően igazolást nyert, hogy az egyházjogi állomány összeállítására során az egyetemalapítási szándék mellett szerepet játszott az állomány hasznosulása nem csupán szemináriumi papképzés során, de a szentszéki jogszolgáltatás, bírászkodás esetében is. További kutatásokra tarthat számot annak áttekintése, milyen összefüggések fedezhetők fel más püspöki könyvtárak jogi gyűjteményével. Ha azonban csak a pécsi Klimó György püspök által alapított bibliotéka egyházjogi állományával (360 kánonjogi mű) hasonlítjuk össze az egri gyűjtemény nagyságát³⁰, úgy – az eltérő körülményeket és szempontokat is figyelembe véve – jelentékeny különbségre figyelhetünk fel, hiszen az egri ötszöröse a dél-dunántúli püspöki bibliotéka e szegmensének.

---

28 Pl. *Christoph Friedrich von Ammon*: Die gemischten Ehen. Dresden 1839.

29 Pl. *Joseph Augustin Ginzler*: Handbuch des neuesten in Oesterreich geltenden Kirchenrechtes. Wien 1857.

30 *Kiss Gábor*: A 19-20. század kánonjogi műveltsége Pécsen. In: Tudomány és kutatás a 240 éves Klimó könyvtárban. Szerk. Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelczér-Pohánka Éva. Pécs 2016. 149–162.

Az egyházi kutatás forrását képező törvényszövegek elsősorban párizsi és római kiadásokban kerültek Egerbe. Emellett azonban az Egerben fellelhető kánonjogi bibliográfia leginkább a német nyelvterületek szerzőinek gondolatvilágát tükrözi vissza, hiszen innen származott a legtöbb szisztematikus jellegű monográfia és egyéb tanulmány. További kutatások tárgyát képezheti, hogy vajon az egyházmegye külföldi egyetemét végzett papságának német területeken folyó tanulmányai mennyiben gyakoroltak hatást a könyvtár kánonjogi állományának illetően való gyarapodására.³¹

---

31 Vö. *Surányi Imre*: Eger főpásztorainak, főpapjainak és felsőfokú tanintézményeinek liber gradualisai az egri Főegyházmegyei Könyvtárban. In: Emlékkönyv Dr. Seregély István aranymiséje alkalmából. Szerk. Löffler Erzsébet – Seregély György. Eger 2005. 177–227.

Untersuchung der kirchlichen Bestände der Erzdiözesanbibliothek Eger von der Gründung der Biblio- thek bis 1899

Im Beitrag wird der kirchenrechtliche Buchbestand der Erzdiözesanbibliothek Eger im Licht von Zeitraum, Ort, Sprache und Thematik der Ausgabe der erwähnten Sammlung geprüft. Anhand der Ergebnissen dieser Forschung der Fachliteratur für Kanonistik ab der Gründung der Bibliothek bis zum 1899 lässt sich sagen, dass die Mehrheit der Rechtquellen aus Frankreich kam, jedoch die monographische, systematische kirchenrechtliche Literatur stammt aus den deutschsprachigen Gebieten. Die kanonistischen Sammlung der geprüften Bibliothek und seine zahlreichen thematischen Einheiten standen zuerst für das rechtliche und theologische Studium und für die Gerichtsbarkeit des Offizialats von Eger zur Verfügung.

Výskum cirkevnoprávneho fondu Arcibiskupskej knižnice v Egeri od jej založenia do roku 1899

V štúdiu sa venujem literatúre kanonického práva nachádzajúcej sa v Arcibiskupskej knižnici v Egeri z hľadiska miesta, času vydania ako aj tematiky a jazyka jednotlivých diel. Pre obdobie od založenia knižnice do roku 1899 možno konštatovať, že tu uložené pramene kanonického práva pochádzajú z francúzskeho jazykového teritória. Naopak, väčšina systematizujúcich prác je nemeckého pôvodu. Po vymedzení viacerých tematických celkov je zrejmé, že predmetná cirkevnoprávna zbierka slúžila v prvom rade edukačným účelom. Okrem toho bola využívaná aj z procesného hľadiska cirkevného súdnictva.

Hamzók Judit

A „gyámoltalanok” örökségének nyomában. Esettanulmány a Nemes Kilián István (1733–1825) egri közgyám ellen indított per tanulságairól*

A város- és társadalomtörténeti vizsgálatokban egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a hivatal- és karriertörténeti elemzések, amelyek fontos mikrotörténeti adalékként szolgálhatnak. Egy-egy településen az ilyen típusú vizsgálatok elősegíthetik a korábbi évszázadokban kialakított helyi közigazgatási egységek, hatósági testületek akkori működésének megértését. Jelenlegi tanulmányomban Eger város tanácsának egyik intézményét, a közgyám hivatalát vizsgálom egy kiemelt eset bemutatásával. Széles körben ismeretes, hogy Eger a 17. század végétől kettős földesúri (mindenkori püspök és káptalani testület) fennhatóság alatt állt.¹ A város kettős tanáccsal működött Eszterházy Károly (1725–1799) egri püspöksége idején is. A belső tanács (magistratus) és a külső (kis) tanács (minoris senatus) saját hatókörben külön tanácsstermeiben tartotta heti rendszerességgel a közgyűléseket. A városi hivatali szervek munkáját a püspök-főispán koordinálta, a tisztségi kinevezések előzetes jelöltek állítása után minden esetben a „tisztújító széken” Eszterházy jóváhagyásával történtek.² A város különböző ügyeit a magisztrátus tárgyalta, az üléseken feljegyzések készültek, amelyeket a város írnokai ügyiratszámok szerint (például B.LXXI/a.) jegyzőkönyvekbe (jelzet: V-1/a.) másoltak be, a fontosabb bejegyzéseket a püspök szentesítette az aláírásával. Így maradtak fenn a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárában (továbbiakban: levéltár és MNL HML)³ a városi ügyiratok (jelzet: V-1/b.) között tisztviselői választások iratai, hivatali ügyintézés során keletkezett számadások,

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatásával készült.

- 1 Fenessy-transactio MNL HML Egri Kápt. Mlt. XII-2/d/44.81. sz. 24–32. Magyar nyelvű fordítását közzétette Nemes Lajos az Eger város önkormányzatát bemutató monográfia 2. függelékében. *Nemes Lajos: Eger város önkormányzata 1687–1848.* Eger 2001. 142–147. (Tanulmányok Heves megye történetéből, 16)
- 2 *Nemes L.: Eger város önkormányzata* i. m. 40–46.
- 3 Általánosan megfigyelhető, hogy az ügyiratokat évenként csoportosították, de elhúzódó eljárások esetén az iratokat csomókba rendezték az adott üggyhöz kapcsolva, ezért nem tekintek el az ügyiratok dobozlelőhelyének feltüntetésétől.

kimutatások és folyamodvány témájú levelek. A város lakossága panaszkérvényeivel (instantia) először a magisztrátushoz fordulhatott volna, de az eljárásrendet gyakran megszegte.⁴ A kutatásom korábbi szakaszában autopszia alapján azt vizsgáltam, hogy milyen típusú ügyekkel fordultak a panaszosok a püspök-főispánhoz, mennyire volt megszokott jelenség, hogy helyi problémákkal keressék meg Eszterházyt. Eger, Heves és Külső-Szolnok vármegyéből, valamint az egri egyházmegyéből majdnem 700 db instanciát regisztráltam. A panaszkérvények között az ügyek egyik legnagyobb csoportja az árvák, félárvak helyzetének rendezésére irányult.⁵ Eger város esetében az egyik legkiemelkedőbb számot a Hatvani hóstya területéről származó árvák, félárvak megkeresései adták, közel 300 db levelezés valósult meg a tanács és a vizsgált csoportból származók között a püspök közreműködésével.⁶ Az általános elemzést követően a jelenlegi dolgozatomban egy konkrét példán keresztül kívánom bemutatni, hogyan zajlott le egy árva testvérpár, Detelli Anna és Ferenc (1766–1815), és a közgyámjuk, Nemes Kilián István (1733–1825) közötti nézeteltérés rendezésére irányuló eljárás legfőképp a tanács és Eszterházy püspök közreműködésével. A tanulmányom első felében röviden bemutatom a per résztvevőit, majd kitérek a családi háttérükre, illetve a hivatali, közéleti érvényesülésükre. A tanulmány második felében ismertetem a testvérpár és az árvagyám között kiobbant konfliktus forrását – az örökséget –, rekonstruálom az elégedetlenségi per folyamatát, a városi tanács meghallgatásától a helytartótanácsi procedúra lezárásáig. Végül kísérletet teszek arra, hogy bebizonyítsam, egy elmérgesedő, hosszan elhúzódó elégedetlenségi vita a hivatalnok pozícióját nemhogy gyengítette volna, hanem talán még elő is segítette is annak megőrzését.

---

4 Detelli Anna két alkalommal, 1782. szeptember 13-án és szeptember 20-án írt instanciát Eszterházy Károlyhoz, a püspök „pro prima Instantia” eljárásrend értelmében a városi magisztrátus elé utalta az ügyet. MNL HML V-1/b.107.B.LXXI/a.230.

5 *Hamzók Judit*: Eszterházy Károly egri püspökhöz címzett magyar nyelvű instanciák 1762–1772 között. In: *Egyház és társadalom. Válogatott tanulmányok a 2016. november 17-én az egri Eszterházy Károly Egyetemen rendezett Egyház és társadalom konferencia előadásaiából*. Szerk. Mizera Tamás – Nagy Andor. Líceum Kiadó, Eger 2017. 23–39.

6 *Hamzók Judit*: „Gyámoltalanok” a családban: A Hatvani hóstya területén élő árvák, félárvak helyzete Eszterházy Károly egri püspöksége idején az instanciák alapján. In: „A tudomány ekként rajzolja világát”: Irodalom, történelem és nevelés metszetei I. Az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzata, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata és a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály I. közös konferenciájának tanulmánykötete. Szerk. Fodor József Péter – Mizera Tamás – Szabó P. Katalin. Budapest–Eger 2019. 76–94.

1. A gyámoltalan árvák: Detelli Anna és Ferenc

A 18. század második felében élő Detelli család Alsó-Karintiából származott. Levéltári források tanúsítják, hogy az alsó-karintiai Wolfsberg városban élt Detelli József Zsigmond (?–1777), édesapja, Antal Ferenc (?–1779), és testvére, Szilveszter.⁷

A szakirodalmi⁸ megemlékezésen túl, a halálát követően készült hagyatéki leltár⁹ és egyéb források¹⁰ alapján Zsigmond Arad vármegye, majd Eger város orvosaként dolgozott. A nemesi származású Antony Erzsébettel (?–1777/1778) kötött házasságot, két gyermekük született, Anna Mária és Ferenc Xavér Vince. A testvérek 1777-ben édesapjukat, ezt követően egy éven belül édesanyjukat is elveszítették. Az árván maradt testvérpár Nemes Kilián István közgyám gondozása alá került. Anna 1780 májusában házasságot kötött Benkő Sámuel (1743–1815) Borsod vármegyei tiszti főorvossal, Miskolcra költözött,¹¹ és gyámsági nevelése az 1780. augusztus 10-én kelt végszámadás elkészítésével végérvényesen megszűnt. Kilián István gyámsági teendői fennmaradtak Ferenc esetében, aki alap-, majd középfokéú végzettséget szerzett Foglár György (1670–1754) jogi akadémiáján.¹² Elkezdte egyetemi tanulmányait, de rövid időn belül félbehagyta azokat. Az 1780-as évek második felében katonai és hivatali szolgálatot teljesített Európa számos területén.¹³ Hazatérését követően Heves és Külső-Szolnok vármegye írnoki tisztségét Tarródy

7 Szilveszter németül 1788. augusztus 26-án megfogalmazott válaszlevelében ”... Franz Anton Detl Ratgeburgerr zu Wolfsberg in Kärnten”, míg Zsigmondot ”Bruder Sigmund Detl” jelölte. MNL HML V-1/b.122.B.LXXXII/a.389. No.773.

8 *Szőkefalvi-Nagy Zoltán: Magyarország gyógyvízvizsgálatok a XVIII. században.* Bp. 1962. 168. (Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 25.)

9 Hagyatéki inventárium MNL HML V-1/b.86.B.CXVI/b.712.

10 Detelli Ferenc Xavér Vince születési anyakönyvi kivonata Zsigmondot ”...medico Aradiensis” jelölte. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) RK 422/2.; özvegy Detelli Zsigmondné a Hatvani hóstyai Tóth Pál és felesége, Téglási Katalin adósságrendezési ügyében az egri tanácshoz írt instanciáját „Deteli Sigmund Doctor Ur[na]k megmaradott Eözvegye”-ként írta alá. MNL HML V-1/b.86.B.CXVI/b.655.

11 „T. Doctor Benkő Sámuel Ur C. lakása” az 1789-i összeírás szerint nem a törzslakosságot magába foglaló középkori városmagban, hanem a görög klostrom mögött volt „Nagyságos Zsóry László és Zsóry István úr” szomszédságában, a minoriták majorjához közel. *Szabadfalvi József: Benkő Sámuel topográfija.* In: Miskolc város történeti – orvosi helyrajza írta Benkő Sámuel a filozófia és orvostudomány doktora, nemes Borsod vármegye tiszti orvosa. Miskolc 1976. 64.; 3 gyermek született: 1781-ben Károly, 1783-ban Ignác János, 1786-ban János Flórián. MNL OL RK 299/2–3.

12 MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.444.No.86.

13 Egri tanács 1788-ból származó leveléből olvasható, hogy Ferenc a Wolfsbergben élő Detelli Szilveszternél járt 1787 őszén. MNL HML V-1/b.122.B. LXXXII/a.389.Nro.773.; Ferenc 1788-ból származó levelében tartózkodási helyként Tarnopolt tüntette fel. MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.444.; Kilián István feljegyzésből kiderül, hogy Ferenc lengyelországi hivatali szolgálata után, 1788. október 23-tól 1789. november 22-ig az inasával együtt a közgyámnál lakott albérleti díj fizetése nélkül. MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.444.No.60.

István (1756–1815) alispán közbenjárásával nyerte el. Kicsapongó életmódja következtében elbocsátották a vármegyei hivatalából, majd az egri tanácstól írnoki, végül az ajtónálló állásából is. A fiú teljesen elmagányosodva, eladósodva,¹⁴ megtébolyodva fejezte be az életét.

2. Nemes Kilián István hivatali pályafutása Eszterházy Károly egri püspöksége idején

Nemes Kilián István a mai szlovákiai Biccsehez tartozó Felső-Hricsóról származott.¹⁵ István 1759-ben Egerbe költözött.¹⁶ A hivatali pályájáról származó első adatok alapján 1762. január 2-án szószólónak (Vormund, fürmender) választották meg.¹⁷ A szószólói pozíciója elősegítette a hivatali ranglétrán a fokozatos előrehaladását is, hiszen idővel átláthatta és érthette a belső tanács működését és az egyes helyzetekben hozott tanácsi döntések okát is. 1764-ben a városi tanács a tisztújító közgyűlésen adószedő, városi pénztárkezelői (perceptor) tisztségre terjesztették fel – az ekkor még külső tanácstagsággal rendelkező – Kiliánt, Eszterházy Károly egri püspök-főispán elé, a jelölését Eszterházy elfogadta. Kilián 1764–1771 között kisebb megszakítással töltötte be az adószedői, városi pénztárkezelői tisztséget. 1765. január 3-án számfeletti tanácsosnak (supernumerarius) választották meg.¹⁸ Számos levéltári irat bizonyítja, hogy több alkalommal igazolta aláírásával a kintlévőségek behajtását, a pénztárkönyvek számadását.¹⁹ A hivatali karrierjének következő lépcsőfokáról az 1770-ben megtartott tisztújító ülés tanúskodott, közgyámnak jelölték.²⁰ A hivatali pályájának legmagasabb fokára 1776. december 31-én jutott, Várad Horváth Mihályt követően Kilián Istvánt választották meg Eger

---

14 *Kapor Elemér*: Múlt századi ballada a „tántorító” italtól. Népújság, 1987. február 21.

15 Kilián István 1733. május 5-én Felső-Hricsói (Horný Hričov) birtokon született, édesapja Márton, édesanyja Pračnik Anna volt. Zsolna – Biccse (Štátny Archív v Bytči) Felső-Hricsó, (Dolný Hricsov) RK 157/5.

16 *Orosz Ernő*: Heves és a volt Külső-Szolnok Egyesült vármegyék nemes családjai. Eger 1906. 120.

17 A szószóló külső tanács irányítójaként a város polgárságát képviselhette – szavazati jog nélkül – a belső tanácsi üléseken. *Nemes L.*: Eger város önkormányzata i. m. 52, 187.

18 Helyettes belső tanácsos, éves fizetés nem járt érte. Számfeletti tanácsosok közül választották meg a betöltendő belső tanácsost. Kilián Fodor Ferenc helyére lépett. *Nemes L.*: Eger város önkormányzata i. m. 42.

19 MNL HML V-1/b.54.B.XLIV.7.

20 Kilián Istvánt Várad Horváth Mihály (1716/17–1781) Koschin Ferenc mellett jelölte a tanács árvagyámnak, de nem választották meg, viszont ez a tény is bizonyítja, hogy Kilián István már ekkor befolyásos személynek minősült Egerben.

város árvagyámjának.²¹ A gyámi tisztségét az iratok alapján egészen 1789-ig töltötte be, egyes források 1790-től már szegényházi gondoknak (curator) jelölték.²² Kiliánt az 1777. és 1781. évi tisztújítás után 1797-ben harmadjára is főbírónak jelölték, de végül nem választották meg.²³

3. Detelli testvérpár Nemes Kilián István ellen indított elégedetlenségi pere

A következő fejezetben a Detelli testvérek Kilián István ellen indított örökségi perének az előzményeit, az eljárás menetét és a kirobbanó per tárgyat – a testvérek örökségét – kívánom elemezni.

A szülők, Detelli József Zsigmond 1777-ben, Antony Erzsébet 1777/78-ban hunytak el. Az árvák vagyoni felmérését 1778 áprilisában háromtagú bizottság végezte el, a Detelli szülők által hátrahagyott ingóságokat rögzítették a 18 főlíóoldal terjedelmű füzetben.²⁴ A városi tanács az elvégzett összeírást jegyzőkönyvbe vezette, majd az ingóságok értékét felbecsülte e gri és nem e gri származású mesteremberek segítségével. Az elkészített hagyatéki inventárium és becslés eredményéről a magisztrátus írásban tájékoztatta Eszterházy Károlyt.²⁵ A püspök a gyermekkorú árvák körülményeit figyelembe véve utasította a tanácsot, hogy Kilián Istvánt rendelje ki gyámnak. 1778. június 1-től látta el Kilián a gyámi teendőket a Detelli testvérpár esetében. A fordulópontot Detelli Anna Benkő Sámuel miskolci tiszti főorvossal kötött házassága jelentette. A városi iratokban olvasható, hogy 1780 nyaratól a Detelli testvérek közös közgyámja, Nemes Kilián István e gri tanács tag már nem látott el további gyámi feladatokat Annával kapcsolatban. A közgyám 1780. augusztus 11-re elkészítette a fiatal házasszony vagyonára vonatkozó végszámadást. A házaspár tagjai a dokumentumokat jóváhagyták, a korábbi bírói osztályegyezséget tanúsító hatósági bizonyítvány hitelességét aláírásukkal igazolták.²⁶ 1782-ben váratlan fordulat következett be,

21 1777-ben Kilián Istvánt főbírónak is jelölték ifj. Nemes Farkas János és Nemes Bozsik Mihály, 1781-ben ifj. Farkas János és Ally Pál mellett. Restauratoria Judiciis Senatorii pro A[nn]o 1778. MNL HML V-1/b.86.B.CXVI/b.677.

22 Kilián István szegényház gondnoki jelentése. MNL HML V-1/b.116.B.LXXXVII/b.608.

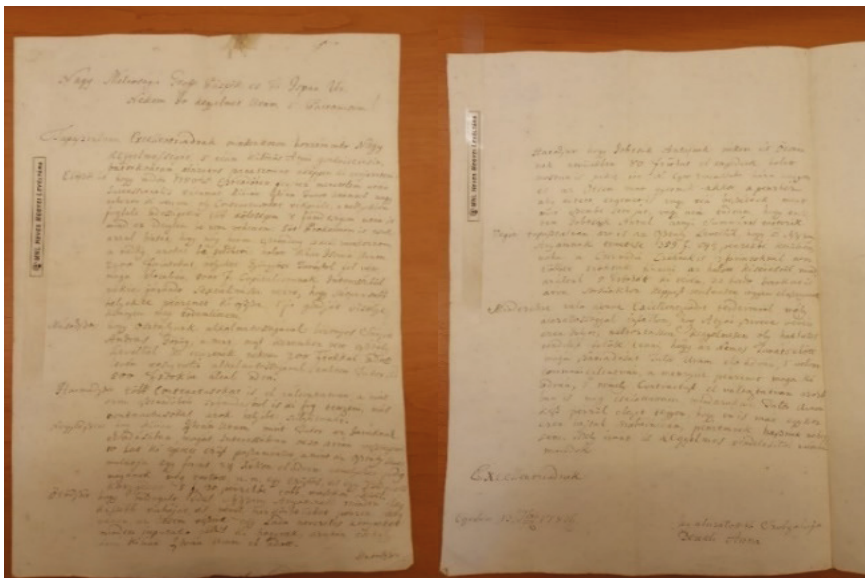
23 1797-től 1825-ben bekövetkezett haláláig kizárólag a belső tanács örökös tagjaként végezte hivatali teendőit. Belső tanács. *Nemes L.*: Eger város önkormányzata i. m. 193–200.; Városi tisztviselők kijelölése (Candidatio) MNL HML V-1/b.94.B.LXII/a.87. MNL HML V-1/b.89.BLVIII.6.

24 Hagyatéki inventárium MNL HML V-1/b.86.B.CXVI/b.712.

25 Jegyzőkönyvi bejegyzés Prothocollum Rerum Gestarum Liberae a Privilegiaie Ep[iscop]ales Ci[vi]t[at]is Agriensis de Anno 1778. MNL HML V-1/a.40. 186–194. pagina

26 MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.No 1.

Detelli Anna Mária két kérvényt fogalmazott meg egy héten belül az egri püspökhöz. Az 1782. szeptember 13-án (1–2. kép) és 20-án kelt levelekkel fordult Eszterházy Károlyhoz, amelyekben sérelmezte Kilián István közgyámi vagyonkezelését.²⁷

1–2. kép: *Detelli Anna 1782. szeptember 13-án
Eszterházy Károlynak írt panaszkérvénye*

Forrás: MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

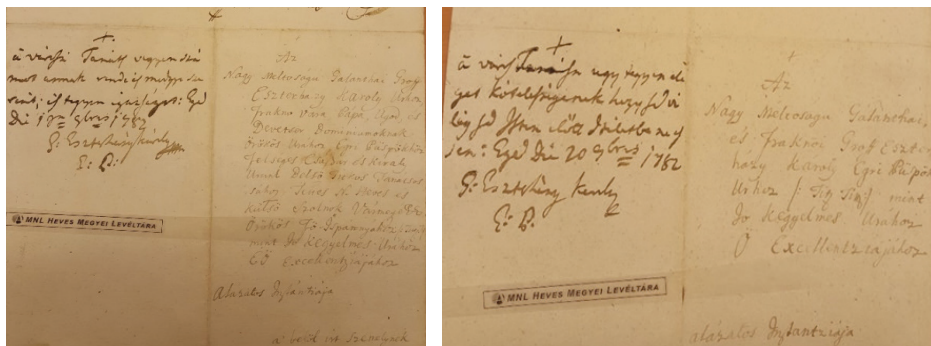
A püspök a kérvényekre az árvák ügyeire kiemelt figyelmet fordítva²⁸ még a beadásuk napján reagált (3–4. kép) az instanciák hátoldalán. Az első levélre adott válaszában „pro prima Instantia” eljárásrend²⁹ értelmében a városi tanácshoz utalta az ügyet, elrendelte, hogy a magisztrátus vizsgálja ki az ügyet. A tanács utasította

27 MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

28 Eszterházy Károly szíven viselte az árvák sorsát: az 1760–1768 közötti időszakban nyilvántartott, az árvák ügyeit érintő jegyzőkönyv bevezetésének („Praefatio”) első oldalát Mózes Második Könyvének 22–24. részéből származó, aláhúzással kiemelt isteni idézettel nyitotta meg: „Az árvák[na]k úgy mond ne árcsatok, mert ha őket meg bántjátok, felkiáltoznak hozzám, és én meg halgatom őket, és meg öllek benneteket fegyverrel, és lesznek a te feleségtek Eözvegyeké, gyermekeitek árvák.” – *Protocollum contractuum et pecuniarum orphanalium 1760–1768.* MNL HML V-3.2.1.

29 A városi tanács összefoglalójában szerepel, hogy Eszterházy Károly egri püspök a Pro prima Instantia alapján utalta az ügyet a tanács elé: „Anno 1782. Die 20-a 7bris in Senatu felvétetvén Detelly Arvanak N. Kiliány Istvány Ur Árvák Tutora ellen, jó Kegyelmes Urunk ö Excellentijához bé nyújtott s-onnand az igazság szolgáltatása végeth velut ad 1-a Instantia Forum Kegyelmesen hozzánk utasított Instantiájában...” – MNL HML V-1/b.107.B.LXXI/a.230.

a közgyámot, hogy válaszoljon a feltett kérdésekre. Kilián a felszólításnak eleget tett, de Benkőné nem tartotta kielégítőnek a megoldást, ezért újra megszegte az eljárásrendet, és a püspökhöz fordult. Eszterházy a második hozzá érkezett instanciára reagálva nyomatékosított hangnemben utasította a tanácsot arra, hogy a felmerülő nézeteltérést igazságos módon rendezze.³⁰

3–4. kép: Eszterházy Károly kézíratos megjegyzései

Detelli Anna 1782. szeptember 13-án és 20-án kelt panaszkérvényeire

Forrás: MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

A magisztrátus Eszterházy utasításának ismételten eleget téve kötelezte Kiliánt, hogy Anna észrevételeire reagáljon hosszabban, és nyújtsa be felülvizsgálatra az árva számadásait. Detelli Anna két folyamodványban megjelenő észrevételeit és Kilián István ellenérveit rögzítettem a táblázatban (1. táblázat). 1782–1786 között több szinten lefolytatott eljárás során ezek a tételek jelentkeztek leggyakrabban egy-két további vitatott kérdés³¹ mellett a tisztázandó álláspontok között.

30 „ugy tegyen eleget kötelességének hogy se[m] világ se[m] Isten előtt Ítéletbe ne essen” – MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

31 Fazekas Pál, Saffner János, Farkas János adósságrendezési ügyei. MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55. iratai.

A per legfőbb vitatott pontjai ³²	
<i>Detelli Anna álláspontjai</i>	<i>Kilián István álláspontjai</i>
5 222 rajnai forint 11 krajcár ³³ örökség járt volna.	4 794 Ft 89 krajcár jár.
Pók Judit, Kis Pál, György Judit, Takács Mária és Snájder Mátvás is tartozik hitelezett összegekkel.	Sarpe András hitelén kívül nem áll fenn további tartozás.
Sarpe András 500 forinttal tartozik.	Sarpe András 200 forinttal tartozik, 300 forint Ferencnek jár.
Az örökölt könyveket olcsón elajándékozta Dózler Károly egri orvosnak, és Ferenc ingyen kapott a könyvekből. Az eladott könyvek értékéhez nem jutott hozzá. A könyvek 24 * 20 forintot értek. Szándékosan felcserélt szerződéseket a számadásokban, saját érdekét képviselve, Kis Pál szerződését és az abban foglalt összeget nem kapta kézhez.	Eszterházy Károly egri püspök utasítására a nem orvosi témájú könyveket Ferencnek juttatta, többit értékesítette becslést követően. Az eladott könyvek ára Ferencet illette meg. Nem cserélte fel egyik szerződést sem, a számadások, kimutatások tanúsítják. Kis Pál szerződése és az abban foglalt összeg öccsét illette meg.
A gyám áron alul értékesítette a 10 lat súlyú ezüstös paszományt. Egy-két háztartási eszközt alacsony áron megvásárolt a közgyám saját részre.	Eladás előtt felértékeltek, állapotához képest magasabb áron értékesítette. A becsült áron vásárolta meg saját részre.
Az édesanyja temetésén a csizmadia céh számára 3 forintot kellett volna fizetni, 5 forint helyett. Kilián István az engedélye nélkül ajándékozott el 22 hordó bort.	A csizmadia céh kiállított összesítése alapján 3 forintot fizettek, a levéltárba helyezett számlák igazolják. Édesanyja lelki üdvéért ajánlotta fel szentmisék-re, raboknak, irlgalmasoknak.
Jobcsák Antal 80 forint tartozását engedte el a saját (befolyásolta korábban a gyám) és testvére engedélye nélkül.	Jobcsák Antal 74 forint összegű kötelezettségét törölték el, édesanyjuknál végzett szolgálatáért.

1. táblázat: *A Detelli–Kilián per legfőbb pontjai*

Az eljárás Kilián István 1778. június 1-től 1780. augusztus 10-ig terjedő időszakra elkészített, Detelli Anna örökségére vonatkozó számadásaira és végszámadására fókuszált. 1782–1786 között a püspökhöz, tanácshoz írt kérelmekre az alperesnek minősülő közgyám folyamatosan, néhány napon belül reflektált. Az iratok további

32 Detelli Anna Eszterházy Károlyhoz és a tanácshoz benyújtott instanciái, Kilián István válasza alapján. MNL HML V-1/b.107.B.LXXI.230. iratai.

33 Rajnai forintot továbbiakban forintban jelölöm. 1770-ben 1 rajnai forintért 12 db tyúkot, 160 db tojást vagy 1 pár csizmát lehetett vásárolni. *Berecz Ágnes*: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai I. A Brifautiana–aukció. A Ráday Gyűjtemény évkönyve VIII. Ráday Gyűjtemény, Bp. 1997. 125–134.; *Nemes L.*: Eger város önkormányzata i. m. 232.

Eszterházyhoz címzett kérelmet nem tartalmaznak, de az egész ügymenet során több alkalommal hivatkozott a tanács és a két szembenálló fél is a püspökre.³⁴ Eszterházy utasítására 1784-ig három alkalommal kellett Kiliánnak újra benyújtani az Anna és Ferenc esetében elkészített számadásokat, amelyeket a városi tanács, a püspök és az úriszék is kivétel nélkül elfogadott, és helyeselte is azokat.³⁵ A procedura során az érintett felek viselkedése negatív irányba fordult, egyre türelmetlenebbül³⁶ és egymás iránt érzett ellenszenvüket nem titkolva sértegető megjegyzéseket³⁷ tettek egymásra. Sőt, a fiatalasszony alkalmatlannak minősítette Kiliánt öccse gyámi feladatainak további ellátására, és megvádolta a tutort azzal is, hogy Ferenc miatta lépett le a helyes útról.³⁸ Ezenfelül Anna a tanács tagjait részrehajlással is megvádolta. A testület a számadásokra, a közgyám régóta végzett munkájára alapozta védelmét.³⁹ A fiatalasszony és férje az elhúzódon tanácsai eljárást kilátástalannak érezte az úriszéki döntés hatására, és végül az 1785. szeptember 26-án kelt kérelmükben a helytartótanácshoz fordultak ügyük kedvező elbírálásának reményében.⁴⁰ A helytartótanács 1786. szeptember 26-án kelt 27496/23523. számú leiratát megküldte a vármegyékbe, amelyben közzétették, hogy perben részt vevők egy esetben fordulhatnak a helytartótanácshoz, ha rendelkeznek elsőfokon meghozott bírósági ítélettel.⁴¹ Amennyiben nem zárult le az eljárás a városi magisztrátus vagy úriszék előtt, abban az esetben az ügyet visszautalják a városi testülethez. A Benkő házaspár elégedetlenségi perét is a tanácsnál kellett tovább lefolytatni.⁴² Az ügyben vitatott ellentétek az 1790-es években is fennálltak. 1793-ban Detelli

34 Anna asszony 1784. augusztus 4-i levelében az alábbi módon utalt Eszterházyra: „...mivel mind Kegyelmes Püspököm Ó Excltiájához és ezen N. B. Tanácshoz bėjutott Instantiáim után...” – MNL HML V-1/b.104.B.LXIX/a.251.; Kilián: „...N. Tanács akaratyval Eö Excellencia Doctorának ’778. 18-a 9br elattam...” MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.326.Nro 3.

35 MNL HML V-1/b.104.B.LXIX/a.251. számozatlan iratai.

36 Annának nem tudtak tovább Egerben maradni: „...tsetsemős károlykámnak változó egészsége, mind férjemnek szolgálatja kötelessége bennünket haza huzván...” Kilián egyik válaszelevelében kérte az eljárás lezárását, „aprós gyermekeinek” gondozására kívánta fordítani a per lezárásával felszabaduló idejét. Uo.

37 Kilián István Annát „gyenge eszűnek mondotta”. – MNL HML V-1/b.107.B.LXXI.230.Nro.107. Anna Kilián válaszat „motskosen nem egyenesen” jelölte. MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

38 1784. augusztus 4-i egri tanácshoz írt kérelmében: „Nzetes Kilián Tutor Uram mind pedig Testvér Ötsémnek Tutora lévén, nem tsak hogy Convictusból magához kivitte, és magatol idegen szállásra, söt Vácátio alatt szélllyel az országba keringeni roß erköltsöket tanulni eleresztette, hanem az ifjunak több pénzt is és (ez által a roßra mintegy alkalmatosságotis) mintsem kellett volna, ki adott; e végre a N. és B. Tanácsot mély alázatossággal kérem méltóztassék minél hamarébb Testvéremnek N Kilián uram helyett más Tutor urat rendeltetni...” – MNL HML V-1/b.104.B.LXIX/a.251.

39 A tanács 1782. szeptember 20-án adott válasza: „...magunk hites tudományába, s nagyobb részbe hiteles Prothocolumainkból fundált igassága” MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55.

40 MNL HML V-1/b.107.B.LXXI.230.No.107.

41 MNL HML V-1/b.108.B.LXII/a.326.

42 Uo.

Ferenc is kérvényezte Kilián Istvántól végszámadásának elkészítését,⁴³ és 1789–1798 között több alkalommal is panasszal élt a városi tanácsnál és közgyámjánál az adósok tőke- és kamattartozása miatt.⁴⁴ A jogi előképzettsége a kérelmein nyomott hagyott, rendszerint az 1659. évi 31. számú⁴⁵ és az 1723. évi 107. számú⁴⁶ törvénycikkekre hivatkozva nyújtotta be a követeléseit.⁴⁷ Ferenc nővérel ellentétben az eljárást nem kívánta magasabb fokon folytatni, a levéltári iratgyűjteményében elszámolásokon, feljegyzéseken, Kilián Istvánnak és a tanácsnak címzett beadványain kívül nem találtam Eszterházy püspökhöz, a vármegyéhez, az úriszékhez vagy a helytartótanácsához benyújtott instanciát.⁴⁸

4. A per tárgya: a Detelli örökség

A következő fejezetben áttekintem a Detelli testvérek örökségét. Az árvák örökségét orvos édesapjuk és édesanyjuk által hagyott ingóságok képezték a készpénzen felül.⁴⁹ Az inventárium tételesen rögzítette a három fő csoportba⁵⁰ osztható ingóságokat, melyek az alábbiak voltak:

- könyvek,
- hitelezett tőke- és kamatösszegek,
- egyéb ingóságok.

---

43 MNL HML V-1/b.109.B. XCIX.159.1169.

44 Detelli Ferenc ügyiratai. MNL HML V-1/b.143.B.XCII/a.; MNL HML V-1/b.144.B.CXIII/a.1046.

45 „1659. évi XXXI. törvénycikk: az adóssági keresetekben a költségek is megítélendők, a testi sértések megtérítése pedig a kártérítés módja szerint történjék.” Ezer év törvényei, URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=65900031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D21>, letöltés 2020. 06. 01.

46 „1723. évi CVII. törvénycikk a megyékben és városokban teljesítendő bejegyzésről vagy be-táblázásról.” Ezer év törvényei, URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300107.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24>, letöltés 2020. 06. 01.

47 Urbán Mihály és társai elleni adósságrende-zés. MNL HML V-1/b.143.B.XCII.1155. Dobrotka József és felesége elleni adósságrende-zés. MNL HML V-1/b.143.B.XCII.1149.

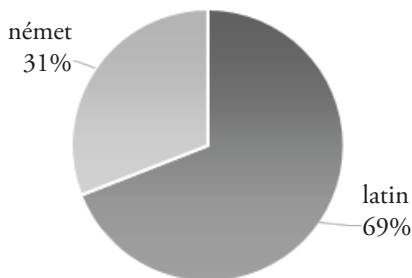
48 Feltételezéseim szerint vagy jogi képzettsége okán tudta, hogy nem érdemes kérelmet írni a püspökhöz, vármegyéhez, úriszékhez és helytartótanács-hoz, vagy tisztelte annyira Kilián Istvánt, hogy ne kényszerítse hosszadalmas vitákba.

49 Kilián István nagybátyja, Kilián Dániel kanonok Antony Erzsébetre hagyott 4 991 forintot és néhány ruhát. Ez az összeg az árvák örökségébe beleszámított. Az örökséget egyenlő arányban osztották el a testvérek között. MNL HML V-1/b.99.B.LXV/a.8.

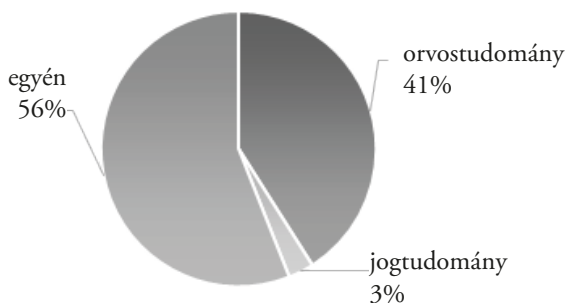
50 Detelliék ingatlanja a II. negyedben „Várallya uccában” állott, a hagyatéék összeírásakor Kiss Barakó János bérelte 1 000 forintért, Detelli Anna és Ferenc Nemes Koller Jánosné Vásárhelyi Sáránál laktak.

a) Könyvek:

Detelli Anna és Kilián István levelezéseiben az orvos által hátrahagyott könyvgyűjtemény központi helyet foglalt el. Anna egy alkalommal 480 forintra becsülte a láda könyv értékét.⁵¹ Ezért sérelmezte, hogy Kilián István áron alul adott tovább rajtuk, sőt testvérének ingyen ajándékozott az értékes kötetekből.⁵² A tárgyi leltár ismertetése Detelli Zsigmond 97 db könyvből álló gyűjteményével kezdődik. A könyveket nyelvük (1. ábra), témájuk (2. ábra) és szerzőik⁵³ szerint lehet csoportosítani. A könyvek nyelvi százalékos eloszlása az 1. ábrán látható, a 2. ábráról a két fő téma megoszlása olvasható le. A témájuk a könyvek elajándékozása és eladása miatt vizsgálendő szempont. Az elemzésekből az szűrhető le, hogy a latin és német nyelvű könyvek 56%-a kapcsolódott az orvostudományhoz. Dózler Károly egri orvos 55 darab könyvet vásárolt meg 20 rajnai forintért.

1. ábra: Detelli Zsigmond könyvgyűjteményének nyelvi eloszlása

2. ábra: A Detelli-könyvek témák szerinti eloszlása

51 MNL HML V-1/b.99.B.LXV.

52 Kilián István és a tanács is Eszterházy utasítására hivatkozott, miszerint a jogi témájú könyveket a jurátusképzőben tanuló Ferencnek kellett átadnia.

53 A teljesség igénye nélkül az alábbi szerzőktől leltáraztak könyveket: Hermann Boerhaave (1688–1738), Friedrich Hoffmann (1660–1742), Michael Etmüller (1644–1683), Johann Philipp Eysel (1651–1717) és Gerhard van Swieten (1700–1772), Heinrich Johann Krantz (1722–1797), Huszty István (1710?–1772?). MNL HML V-1/b.86.B.CXVI/b.745.

b) Hitelezett készpénzösszegek:

A Detelli testvérek örökségének egyik alappillérenek számítottak a szüleik és a közgámjuk által kifizetett kölcsönök. A Detelli testvérek örökségének egy nagyobb része kamatos készpénzes hitelekkel állt és állt volna, ha az adósok a kötelezettségeiket minden esetben az adóslevelük szerint teljesítették volna. Az Anna és férje által indított elégedetlenségi per legsarkalatosabb pontja volt ez a tétel. Az 1778. június 1-jén készített jegyzőkönyv alapján a testvérek vagyona 10 914 forint 68 és 2/3 dénár készpénz- és kölcsönösszegekből állt. Annának legmagasabb hitelezett összege 2 400 forint volt.⁵⁴ 1782–1798 között Detelli Anna és Ferenc a hitelbe adott összegek rendezésében várták a segítséget, és Kiliántól követelték, hogy adjon magyarázatot, miért fizetett ki⁵⁵ vagy engedett el⁵⁶ kölcsönöket az adósok esetében.

c) Egyéb ingóságok:

Az árvák örökségének további elemei közé a ruhák, a lábbelik, az ékszerek, a viseleti darabok és a kiegészítők, a textíliák és a lakástextíliák, a háztartási eszközök, a bútorok, a nippel tartoztak. A hagyatéki inventárium alapján ebből a csoportból írtak össze a legtöbb tételt, de ezek a tárgyak minősültek a legértéktelegebbek. Anna ebből a kategóriából mégis sok tárgyat váltott meg magának 686 forint 83 dénár értékben⁵⁷, valamint a szintén ebbe a csoportba sorolható 10 lat súlyra becsült ezüstös paszomány túl alacsony, 1 forint 24 dénár áron történő értékesítését is kifogásolta a teljes eljárás során.⁵⁸

Ferenc felnőtt korára ezekből a tárgyakból halmozott fel jelentős mértékben az előkelő mindennapi megjelenésének biztosítására. Több alkalommal előfordult, hogy nem fizette ki az öltözéket varró, cipő- és csizmakészítő mesteremberek elvégzett munkáját.⁵⁹ A mulasztást a mesteremberek jelezték Kilián István felé is, aki intézkedett az elmaradt összegek befizetéséről.⁶⁰

---

54 MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55. iratai.

55 Lásd: Sarpe András esetét. MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55. iratai.

56 Lásd: Jobcsák Antal 74 vagy 80 forint kölcsönének elengedését. Uo.

57 Jegyzőkönyvi bejegyzés, Prothocollum Rerum Gestarum Liberae a Privilegiaie Ep[isco]pales Ci[v]it[at]is Agriensis de Anno 1778. MNL HML V-1/a.40. 191. pagina

58 MNL HML V-1/b.99.B.LXV.55. iratai.

59 Detelli Ferenc számadási iratai MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.444.

60 MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.444.

5. A per tanulságai – Kilián István hivatali pályafutása?

Az eljárás 1782-től 1798-ig biztosan tartott a per ügyiratai alapján. Kilián István 1777-től 1789-ig Eger város tanácsának 1. számú közgyámi pozícióját töltötte be Eszterházy Károly egri püspök-főispán jóváhagyásával.⁶¹ Az Anna asszony és férje által indított per nem gyengítette Kilián személyiségét, a magisztrátus megbecsülését folyamatosan kiérdemelte. A procedúra összes szakaszában a tanács tagjai és a püspök kizárólag a közgyám álláspontját fogadták el.⁶² Egyetlen apró mulasztását ismerték el a szenátus tagjai, amely nem befolyásolta az eljárás menetét.⁶³ A Benkő házaspár nem tudta elérni a gyám meghurcolását, ezért is fordultak a per egy adott pontján a helytartótanácshoz. Az elfogulatlan testülettől várták a számukra kedvező döntést, de az ügy visszakerült az eredeti kiindulópontra, a tanács elé. Kilián István pozícióját nem meggyengítette, hanem megerősítette a panaszkérvények sorozata. Alighanem elősegítette a kedvező megítélését az a tény, hogy 1762-től állt a város kötelékében, a hosszú évek során kiismerték munkatársai a hivatali pozícióihoz szükséges mentális és szakmai kvalitását, megtapasztalták a környezetében élők a gyors problémamegoldó képességét. A város elismerte precízen, érthetően vezetett számadásait. 1790-ben mégsem választották ismételten árvagyámnak, de belső tanácsosként kiérdemelte a szegényház gondnoki tisztségét. Valószínűsíthető, hogy nem a Detelli testvérek ügyei miatt mozdították el állásából. 1789-ben idős, hétgyermekes édesapaként⁶⁴ megözvegyült⁶⁵, de nem maradt sokáig társ nélkül, a fiatalkorú Haraszi Mária Teréziával házasságot kötött, és egy éven belül gyermekük született.⁶⁶ Kilián István erkölcsi megítélését átmenetileg inkább az új házassága és a lakodalmuk után az utcájukban kirobbant botrány befolyásolta.⁶⁷ A város és

61 2. számú közgyám Viszlóczky János 1784-től. Rationes ... Prothocollum MNL HML V-1/a.44. 1. pagina

62 MNL HML V-1/b.107.B.LXXI.230 iratai.

63 Pók Judit Réti Gábor kezese által kifizetett 100 forintról szóló bejegyzése kimaradt az erogatióból, pótolni kellett, de az éves számadásban nem kellett javítani semmit. MNL HML V-1/b.108.B.LXXII/a.326.No.137.

64 Tapolcsányi Magdolnától (1757–1789) István Ignác János 1777. március 28-én, Mária Rozália Barbara 1778. szeptember 7-én, Terézia 1780. október 4-én, Anna Júlia 1782. május 22-én, Antal Ferenc Vince 1784. január 22-én, Anna Krisztina 1787. június 25-én született. MNL OL RK 422/5.; Ferenc Károly 1789. január 29-én született. MNL OL RK 422/6.

65 Tapolcsányi Magdolna elhunyt. MNL OL RK 71/2.; *Hevessy Sándor*: Macskazene az egri főutcán Népújság, 1969. június 7.

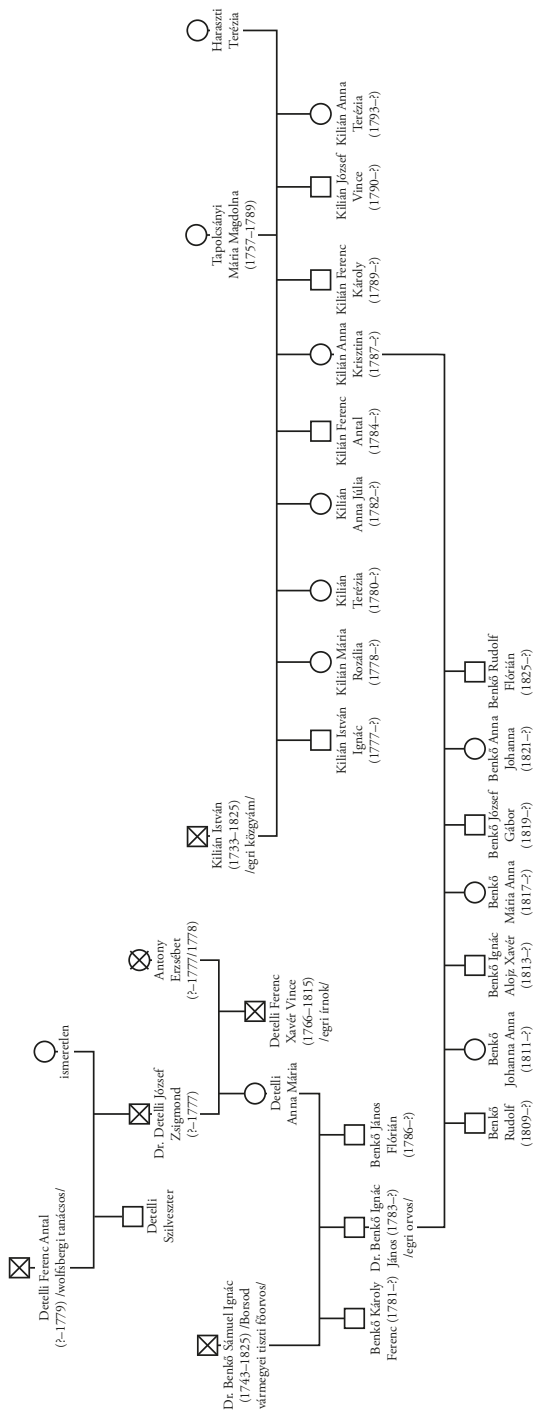
66 Haraszi Mária Teréziától József Vince György 1790. január 23-án, Anna Terézia 1793. január 5-én született. MNL OL RK 422/6.

67 A felesége korábbi udvarlója a Kilián-ház előtt a lakodalmat követő éjszakákon hangos cigányzenével zavarta meg az utca nyugalalmát. *Hevessy S.*: Macskazene i. m. 5. és *Pécsi István*: „Fiatall ticzca, vén kandúr...” Széchenyi utca 7. (Ódon házak, hajdanvolt Egriek rovat) Népújság, 1985. február 20.

a püspök tiszteletét hosszú távon mégsem veszítette el, hiszen a belső tanács tagja maradt haláláig, illetve 1797-ben még a magisztrátus tagjai főbírói tisztségre is jelölték.

Összefoglalás

A dolgozatomban egy közgyámi és árvasági viszonyt és egy Eszterházy Károly egri püspöksége idején kirobbant pert mutattam be. A vizsgálatom középpontjába Nemes Kilián Istvánt és a Detelli testvérpárt helyeztem. Mikrotörténeti megközelítéssel törekedtem bemutatni Eger város hivataltörténetének egy olyan mozzanatát, amelyben az árvagyámsági ügyeket kezelték a hivatalból kirendelt tutorok Eszterházy egri püspöksége idején. Jelenlegi esettanulmányomban többirányból kívántam megközelíteni az árvagyámsági kérdést: az árvák és közgyámjuk, Eger város magisztrátusi testülete, valamint a kialakult vita, illetve későbbi per résztvevőinek irányából. A viszonyrendszer értékeléséhez szükségesnek tartottam megismerni az árvákat és a tutorukat. A két árván maradt gyermeknek, Annának és Ferencnek a szüleik halála utáni életéről viszonylag sok információval rendelkezünk az elérhető források alapján. A tanulmányomban bemutattam az árva Detelli testvérpár sorsának további alakulását, Anna családalapítási törekvéseit, Ferenc tanulmányait, illetve külföldi tapasztalatszerző körútját is összefoglaltam. Röviden összegeztem Anna és Kilián István viszonyát, felvázoltam az 1782-től kirobbant per menetét az Eszterházy Károly egri püspöknek benyújtott instanciáktól a helytartótanács döntéséig bezárólag. Ezt követően kitekintést kívántam nyújtani Ferencnek és korábbi tutorának kapcsolatáról, illetve összehasonlítást végezni Anna és Ferenc panaszkezelését illetően. Végül azt próbáltam megismerni, hogy a per milyen hatást gyakorolt Kilián István hivatali pályafutására. Az itt bemutatott eredmények elsősorban a város és a püspök 18. századi történetének további kutatásaihoz nyújthatnak értékes adalékinformációkat. Éppen ezért munkám későbbi szakaszában Eszterházy Károly és Eger város tanácsa között előkerülő gyámsági ügyeket kívánom tovább vizsgálni, hogy tisztábban lássuk a püspöki székváros mozaikcsaládjainak helyzetét.

3. ábra: Detelli-Benkő-Kilián család genealógiája

Auf der Suche nach dem Erbe der Waisenkinder Fallstudie über die Lehren des Rechtsstreites gegen den Vormund, Adlige István Kilián (1733–1825)

In den Forschungen der Amtsgeschichte gibt es wenige Kenntnisse zu den Angelegenheiten der Waisen. Meine Abhandlung macht einerseits auf diesen Mangel aufmerksam, andererseits sie wünscht, dass die Analyse der Verhältnisse der Waisen und ihrer Vormünder bedeutende Angaben zu den Forschungen der Stadt- und Amtsgeschichte geben können. Nach dem Todesfall eines Medikus, József Zsigmond Detelli (?–1777), wurde Adlige István Kilián, ein Erlauer Rat zu Vormund Detellis Kinder in Rechts- und Vermögensangelegenheiten ernannt. Seit dem Sommer des Jahres 1780 erschwerten Anna Detelli und Ferenc Detelli (1766–1815) mit ihren Forderungen immer mehr die Arbeit des Vormundes. Meiner Meinung nach ist es auch wichtig zu sehen, wie sich die Amtskarriere von István Kilián in den 1760-er und 1770-er Jahren entwickelt hatte und wie seine Arbeit während und infolge des Detelli-Prozesses beurteilt wurde. Vor dem Rechtsstreit war István Kiliáns Amtskarriere durchgehend im Aufstieg. (Er hat als Fürmender, Perzeptor und Vormund in dem Erlauer Rat gearbeitet). In meiner Studie suche ich Antwort auf die Frage, ob die gewaltsame Forderungen der Waisen István Kiliáns Position im Stadtrat schwächen konnten.

Po stopách dedičstva „bezmocných“. Príkladová štúdia podľa svedectva sporu vedeného proti jágerskému verejnému poručníkovi, Štefanovi Kiliánovi Nemesovi (1733–1825)

V komplexných výskumoch dejín správy vecí sirotských sa ukazujú veľké medzery. Štúdia jednak vyzdvihuje túto skutočnosť, zároveň má za cieľ poukázať na užitočnosť analýz vzťahov verejných poručníkov a sirôt z hľadiska výskumov dejín miest a úradov. Po smrti lekára Jozefa Zigmunda Detelliho (?–1777) vymenovali za tútora jeho sirôt tak po právneho ako aj majetkovo-správneho hľadiska radcu Štefana Kiliána Nemesa (1733–1825). Úlohu tohto verejného poručníka postupne sťažovali narastajúce nároky a dožadovania sirôt, Anny Detelliovej a Františka Detelliho (1766–1815). Dôležitým faktorom je pri tom aj vývoj úradníckej kariéry Štefana Kiliána v rokoch 1760–1770 ako aj pohľad na jeho činnosť verejného poručníka počas sledovaného právneho sporu. Pred jeho začiatkom postupovala Kiliánova kariéra priamočiaro. V

mestskej rade zastával pozíciu fürmendera, perceptora a neskôr poručníka. V štúdiu práve preto hľadám aj odpoveď na otázku, či mohli násilné požiadavky sirôt ohroziť jeho pozíciu zastávanú v mestskej rade.

A püspöki jövedelmek és felhasználásuk a hit szolgálatában

Fülöp Éva Mária

Az Eszterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században (Pápa–Ugod–Devecser)

Gróf Eszterházy¹ Károly püspök családi birtoka, a pápa–ugod–devecseri uradalom 18. századi, az úrbérrendezés korszakát is magába foglaló megszervezésének és gazdálkodásának történetét a rendkívül hiányos forráslehetőségek keretei között a Pápa város históriáját bemutató tanulmánykötetben foglaltuk össze.² A domíniumra vonatkozó, fennmaradt gazdasági feljegyzések további elemzését – a dolgozatban területi korlátok miatt nem közölt, illetve a folytatódó kutatások nyomán azóta napvilágra került adatok közlésével – mindenképp indokolta a korszak agrártörténeti jelentősége, a nagybirtok úrbérrendezés előtti és azt követő időszakban folytatott mezőgazdálkodásának vizsgálata. E vizsgálódásaink eredményeit a *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményeiben* 2012-ben megjelent tanulmányban tettük közzé.³

A pápai uradalom az 1762. évi családi birtokosztályt követően került egyedi birtokosként – testvérének, Esterházy Ferenc (1715–1785) kancellárnak⁴ fizetendő bizonyos járadék kötelezettségével – Károly püspök kezére. Itteni önálló gazdálkodása kezdetén a domínium irányítását Balogh Ferenc (1708–1765)

1 A családnév írásában a szakirodalmi gyakorlatnak megfelelően, Eszterházy Károly saját kezű aláírásaiban tükröződő névhasználati gyakorlatát követjük.

2 Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. In: Tanulmányok Pápa város történetéből (A kezdetektől 1970-ig). Főszerk. Kubinyi András. Pápa 1994. 225–284.

3 Fülöp Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom gazdálkodása a 18. században, különös tekintettel az úrbéri rendezésre I. Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18. Tata 2012. 129–155.

4 Gróf Esterházy Ferenc kancellár, a tatai uradalmat megvásárló Esterházy József gróf (1682–1748) országbíró unokaöccse, az 1762. évi tatai családi tanácskozáson tett birtokosztályig testvérével, Eszterházy Károllyal közösen bírta a pápai és ugodói birtokokat, de unokatestvérük, Esterházy József gróf (1714–1762) altábornagy tatai uradalmában is nagy befolyása volt a gazdálkodás irányításában.

régensre, a nagy tekintélyű tatai jószágkormányzóra bízta.⁵ Balogh régens halálát követően a gazdálkodás a mindenkori pápai prefektus vezetésével folytatódott.⁶

Balogh Ferenc jól ismerte a pápai uradalmat, hiszen birtokgazdálkodási ügyekben rendszeres kapcsolatban állt Esterházy Ferenc kancellárral és annak édesapjával, gróf Esterházy Ferenc (1683–1754) tárnokmesterrel is.⁷ A magasabb rangú tisztviselők szolgálatait — hasonlóan például a tatai domínium gyakorlatához —, a pápai uradalomban is több esetben jutalmazták *inscriptió*val, házra, földre, esetleg részbirtokra kiterjedően. Az uradalom telekkönyvében, az inscriptionalisták közt megtalálhatjuk a pápai házzal honorált Balogh Ferenc nevét.⁸

A régens a pápai jószágkormányzat vezetőjeként, a tatai tapasztalatok alapján, sok esetben szorososan az ottani mintákat követve törekedett rendezni a gazdaságirányításban is kitűnő érzékű püspök birtokait. 1764-től ebben a domíniumban is *plenipotentiaris*i megbízással látta el feladatát.⁹

Balogh Ferenc régens uradalmi igazgatási tevékenysége az 1767. évi úrbérrendezés előtti időszakot fogta át, az 1740-es évektől kezdődően a tatai, gesztesi, semptei, illetve 1762–1765 között a pápa–ugod–devecseri uradalmak gazdálkodásában.

A pápa–ugod–devecseri uradalom 1735. évi felmérése alapján az évben az 1841 telekből 896 (48,66%) volt megszálltva.¹⁰ Az uradalmi irányítás az 1760-as évek

---

5 Balogh Ferenc prefektus, plenipotentiaris, régens pályafutásáról lásd részletesebben: *Fülöp Éva Mária – Schmidt Mayer Csaba*: Galántai Balogh Ferenc (1708–1765) régens. A billegpusztai rezidenciális központ. (Libelli Tatenses 3). Tata 2017.

6 *Fülöp Éva Mária*: A Pápa-Ugod-Devecser uradalom a XVIII. században és az 1829. évi családi egyezség. In: Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Szerk. Hermann István – Mezei Zsolt. Pápa 2000. 63–75.

7 A családi birtokosztályok során Esterházy Ferenc semptei és pápai főkapitány (1641–1683) három fia 1702-ben, édesanyjuk halálát követően kötött először egyezséget öröklött javaikról. A legidősebb fiú, Esterházy Antal gróf (1676–1722) Gesztes várat és domíniumot, öccsei, József és Ferenc, a későbbi országbíró, illetve tárnokmester, a semptei és Pápa-Ugod-Devecser birtokokat kapták.

8 A házat 1748-tól bírta, s azt halála után örököseitől az uradalom 400 Ft-ért visszaváltotta. A „Balogh Ferenc nevezetű ház” piac felőli szobájában kalmárbolt működött, a konyhát és a másik szobát évi 40 Ft-ért bérbe adták. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Az Esterházy család tatai levéltára (a továbbiakban: ETL) Domínium Tata. P 198 Fasc. 45. A tatai és gesztesi domíniumok számadáskönyvei 1746–1758. N. 12. , 16., 33–34.; MNL OL Az Esterházy család pápai levéltára (a továbbiakban: EPL) Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. pp. 189–190. Tóth István pápai prefektus levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Pápa, 1765. júl. 8.

9 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30as Octobris 1759 usque 26as Novembris 1766 inclusive. pp. 135–137. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1764. febr. 3.

10 1 egész telekhez 60 pozsonyi mérős szántóföld, 12 kaszás rét, valamint belsőség (házhely és kert) tartozott. Egy pozsonyi mérő vetésre 528, egy kaszás rétre 1584 ölet, a házra és kertre 14 öl széles, 71 öl 2 láb hosszú telket számítottak. Így egy egész telek (1000–1300 Pöles holddal

derekára épült ki teljes vertikumában: a birtokközpontban, Pápa mezővárosban működtek a központi irányító adminisztratív-gazdasági szervek (itt volt a prefektus, a tiszti ügyészek, a levéltáros, a számvevő székhelye). A Devecser *oppidum*hoz tartozó birtokrész gazdasági rendszere a pápának volt alárendelve, az Ugod mezőváros nevével jelzett jószág gazdálkodása pedig nem különült el a központi birtoktesttől.¹¹ Pápán és Devecserben tisztartóságot építettek ki. A devecseri rész értékét az uradalom balatoni szőleihez közeli fekvése adta, a mezőgazdálkodás nagyobb mérvű kiterjesztésére csak a század utolsó harmadában került sor. Devecserben két út találkozott: a Pápáról és Veszprémből jövők, így ott a bormérés igen jól jövedelmezett, s nem véletlen, hogy 4-5 bolt is működött a mezővárosban.¹² A bakonyi erdők irányítását 1762-től – a pápai prefektus alárendeltségében működő – főerdész látta el Ugodon.¹³

Az uradalom *possessioi* határában a vízrendezési munkálatokra is nagy szükség volt. 1769-ben Tóth István pápai prefektus biztosította földesurát, hogy a vízvezető és a malmok hajtására szolgáló, illetve a halastavakhoz készülő kanálist úgy tervezte, ahogy azt már Balogh Ferenc idejében elgondolták.¹⁴

Az 1720–30-as években az uradalom jövedelmei közt a gabona- és faeladások s – a domínium sajátos jellegéből következően – a bakonyi legelőbérletek, a sertésenyésztés voltak a túlnyomóak, amelyekhez a boreladás haszna társult.¹⁵ Erre alapozva az „erőskezű kormányzó”¹⁶ Balogh régens az uradalomban újjászervezte az erdőgazdálkodást,¹⁷ hiszen tetemes hasznot remélt az ölfaeladásból. Úgy gondolta megoldani az értékesítést, hogy mivel Győrhöz a Bakony közelebb van, mint a vértesi erdők, ezért az lehet az eladás elsődleges célpontja, de Tata és Gesztes erdeiből Pozsonyba is szállíthat. Eszterházy Károly szerint: „Ottis lesz ittis haszon a fábúl...”¹⁸ A faeladás,

---

számítva) mintegy 40–47 holdnak felelt meg. *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 246–248.

11 *Fülöp É. M.*: A Pápa-Ugod-Devecser uradalom a XVIII. században és az 1829. évi családi egyezség i. m. 66.

12 Uo. 68.

13 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 255.

14 Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL VEML) XI. 602/b. p. 330–334. Tóth István pápai prefektus levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Pápa, 1769. jún. 8.

15 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 238.

16 A majki kamalduli remetesség, 1733–1782. (Összeáll.) Weisz János lelkész. Várgesztes 1983 (kézirat), 10.

17 A fuvarpénz, az ölfavágás a jobbágyok „jobb előmenetelét”, s így az uradalom felé készpénz-szolgáltatásaik könnyebb teljesítését is jelenthette a régens szerint. *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 255.

18 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 62. Balogh Ferenc régens levele gr. Eszterházy Károlyhoz, a püspök rávezetésével. Csákvár, 1762. okt. 8.

a tervezett bevételek miatt Balogh Ferenc a jobbágyokat és a „faragó embereket”,¹⁹ a bakonyi falvak kézműveseit kitiltotta az erdőkből. Rendelést tett mészégetésre és -eladásra, téglakemencék építésére. Meghagyta, hogy a kasszában mindig legyen félretéve legalább hatezer forint favágásra és borvásárlásra.²⁰

A régens hamarosan már azt állapíthatta meg, hogy az ölfavágáshoz lassanként hozzászoktak a pápai uradalom *subditusai*.²¹ Az új szolgáltatás megkövetelésének nyomatékosságát szolgálta a tamásiak esete. 1764-ben a falu Baloghtól a kocsmárendát kérte, de mert fát még nem vágtak, és így „engedetlenek”²² voltak, azt nem kapták meg, sőt, mert *contractusuk* is letelt, a régens büntetésként ismét „robotra vette” őket. A rendelkezések következtében a bakonyi sertéstartás²³ és fakitermelés haszna továbbra is a jelentősebb bevételek közt szerepelt.

Az erősödő allodizáció jeleként, 1765-ben 28 jármos ökröt hajtottak a pápai uradalomba Egerből, emiatt növelni kellett a béresek számát.²⁴ Még ugyanabban az évben további 234 marhát hajtottak át Egerből, melyekből 14 tinó és a bikák a pápai, a többi állat a devecseri majorba kerültek.²⁵

Az uradalom gazdálkodását továbbra is a főként a hagyományos, fa-bor-gabona eladására épített, e bevételi forrásokat erősítő gazdasági rend jellemezte, de törekvésüket a piaci lehetőségek jobb kihasználására az allódiумok erősítése mellett a regálék visszaváltása is jelzi. Ismét saját kézbe vették a sör- és pálinkaházakat, a kocsmáltatást, amely egyre több bevételt hozott.²⁶ A kocsmaházak ellátásra az allodiális

---

19 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 255.

20 Uo. 256.

21 A pápai tisztartó Baloghhoz intézett levele szerint Pápan, a várnál volt ekkor 1300 öl Koppány, Szentivány, Ság, Szűcs által vágott fa, ezt Győrbe szánták eladásra. Gyimót és Csót is a várhoz hordott fát, míg a nórápiak és kúpiak a serházhoz és a téglakemencéhez, ott 600 ölet tároltak. A tisztartó Baloghnak írt levelében nem említette a munkába bekapcsolódott falvak közt Gannát, Bébet, Fenyőfőt, Teszért. Nyárád sem vitt még semmit, de Nyögér már hordott fát, s készültek az ugodiak is. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 128–129. Balogh Ferenc régens levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1764. jan. 10.

22 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 128–129. Balogh Ferenc régens levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1764. jan. 10.

23 Eszterházy Károly Balogh levelére írt rávezetésében a makkot „édes Bakonyi gyümölcs”-nek nevezi. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 58–60. Balogh Ferenc régens levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Tata, 1762. szept. 10.

24 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 258.

25 A hajtókat 4 db 2 éves üsző illetve munkájukért. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 205–206. Tóth István pápai prefektus levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Pápa, 1765. dec. 9.

26 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 256–257.; *Hudi József*: Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799). In: Emlékkönyv galántai és fraknoi gróf Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Szerk. Hermann István – Mezei Zsolt. Pápa 2000, 81.

borok mennyisége nem volt elegendő, azt a hegyvámából, dézsmából,²⁷ egyéb szolgáltatásokból befolyt borokkal²⁸ kellett pótolni.²⁹

Balogh javasolta a püspök-földesúrnak, hogy a bevételek harmadik nagy forrását jelentő, eladható gabona mennyiségének növelésére a kilencedet és a tizedet szemben kérjék a jobbágyoktól.³⁰

A gazdálkodás valódi intenzív fordulatót jelentő belterjes, istállózó állattartásra történő átállást – annak vonzatával, a vetésforgókban művelt földekkel, a természet takarmányokkal – még nem sürgették a nagy, benépesítetlen területek, a rengeteg erdők, a gabona eladhatósága a vízi szállítás révén elérhető közelségű nagyvárosokban és katonai élelemtárakban. Így 1763-ban a nem sokkal azelőtt építeni kezdett pápai és devecseri „svájcerájokat” *granáriummá* alakították át.³¹

A kor érdekes átmenetet jelent a tapasztalatra alapozott (empirikus) és az elméleti megalapozottságú gazdálkodás között. A század végére hazánkban elkezdődő felsőfokú agrárszakoktatás, uradalmi szakemberképzés megelőző formájának, ugyanakkor alapvetően még az empirikus felkészülés alkalmazásának is felfogható a tatai uradalom különféle gazdasági hivatalaiban, Balogh Ferenc felügyelete alatt gyakorló, gazdasági pályára készülő fiatalok képzése.

A pápai magánföldesúri és egri javadalmas birtokok gazdálkodása számos ponton összefüggött, különösen, ha gazdasági újításokról volt szó. A termékek rendszeres közvetítésére, miként az előzőekben is bemutattuk, több példa akad a pápai és egri uradalmak között, de szoros kapcsolatot találhatunk a gazdasági tisztségviselők képzését illetően is.

27 Amint a pápai prefektus meg is fogalmazta, a „Dézsmabéli a Bor nem tartani való”, ezért ezeket a borokat árultatták. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 3. p. 219–220. Kiss Ferenc pápai prefektus levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1779. jan. 25.

28 A pápa-ugod-devecseri uradalomban 1761-ben az allodiális borok Badacsonyból és Kisörsről jöttek be, a pincében a legrégebb allodiális bor 1756-os évjáratú volt. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 26–27. Thanoffer József pápai prefektus levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Pápa, 1761. márc. 16. Hegyvám járt az uradalomnak Kisörs, Szentbékállá, Ecséd, Szentivány, Szűcs, Kemenesalja szőlőhegyeiről.

29 1762-ben Balogh régens azt jelezte, hogy nem várható több termés 2000 akónál, ám az éves szükséglet az uradalomban 7–8000 akó. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 C. 51. N. 1. p. 62. Balogh Ferenc régens levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Csákvár, 1762. okt. 8.

30 A tatai és gesztesi uradalmakban egy jobbágy minden elvetett mérő után fél-fél forintot, a kilenced és tized együttes összege helyett a mérőszámnak megfelelő fél pozsonyi mérő szemet szolgáltatott a szerződéshez kapcsolt egyéb munkákon kívül. *Fülöp É. M.: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése* i. m. 256.

31 Uo. 257.

A püspöki birtok tisztiszéke (*oekonomi/clalis conferentia/sessio*), azaz „a számadó tisztek kollektív tanácskozása”³² 1764. április 22-től minden hét pénteken, később negyedévente tartotta üléseit a püspöki székhely és birtokközpont Egerben, különösen, hogy „a dunántúli magánbirtoka igazgatását már megszervezett püspök tudatosan a gazdatisztek nevelő intézményének is szánta a gazdasági üléseket”.³³ Eszterházy Károly emellett a Balogh Ferenc által felkészített gazdatisztekre is számított uradalma tisztikarában. Így amikor 1763-ban számtartóra volt szüksége a püspöki birtokon,³⁴ azt kérte Baloghtól, hogy „tanítványai közül”³⁵ javasoljon valakit. Ez kétséget kizáró megfogalmazása annak, hogy Balogh Ferenc irányítása mellett a tatai uradalom különféle gazdasági hivatalaiban megindult, létezett ez a képzési forma. Sajnos, összehasonlító kutatások e korra és erre az átmeneti képzési formára más nagybirtokok vonatkozásában célzottan még nem történtek, aminthogy arra sem, hogy az Esterházyak családi, illetve az egyházi méltóságot viselő családtag révén javadalmas birtokán kívül más nagybirtokokra is képzett-e Balogh Ferenc gazdasági tisztségviselőket.

A püspök fentebb említett kérésére Balogh Ferenc 1764-ben egy pápai számtartósági gyakornokot (*practicánst*) küldött Egerbe.³⁶ Nagyobb jelentőségű a püspöki birtok irányítása szempontjából, hogy a tatai uradalom hivatalaiban tanult az egri Ulrich János, aki 1763 tavaszán – akkor még mint egri tiszttartó – érkezett Tatára, hogy Balogh Ferenc mellett fejlessze tudását. Amint Eszterházy Károly írta, jó lenne, ha egri jószágát is Balogh régens szedné rendbe, de mivel ez a nagy távolság és Balogh számtalan feladata miatt nem lehetséges, elküldi a tiszttartót, hogy a tatai uradalom gazdálkodását tanulmányozza. Előírta, hogy a gazdálkodásban az ölfavágás, a tégláégetés, az irtások belső rendje, az épületek milyensége, a regálék hasznának megbecsülése stb. legyen tapasztalatszerzésének tárgya.³⁷ A püspöki birtokon a prefektusságig emelkedett Ulrichot „Egerben és részben Tatán szisztematikusan

---

32 *Bán Péter*: Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly idején. In: Eszterházy Károly Emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 273.

33 Uo. 278.

34 A pápai és egri uradalom egységes szemléletű kezelése bizonyítékként a püspök úgy rendelkezett, ha a pápai uradalomból tennék át a számtartót Egerbe, akkor Pápara kell keresni helyette valakit.

35 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato ^{30^{ae}} Octobris 1759 usque ^{26^{ae}} Novembris 1766 inclusive. pp. 124–126. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1763. dec. 7.

36 Az alkalmas személyt a régens a pápai uradalom egyik birkása fiában vélte megtalálni, aki már harmadik esztendeje volt gyakornok a pápai számtartónál, illetve a számvevőnél, s mindkettő dicsérte. MNL OL ETL P 197 Familiaria 1528–1903. Fasc. 107. N. 5. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Tata, 1764. jan. 10.

37 MNL OL ETL P 197 Familiaria 1528–1903. Fasc. 107. N. 3. p. 113. Gr. Eszterházy Károly levele Balogh Ferenchez. Eger, 1763. febr. 7.

oktatják az építkezések menetére” is.³⁸ 1763 júniusában Balogh beszámolót küldött Károly püspöknek, mely szerint Ulrichhal addig a tisztségűi ülések (*conferentia*) jegyzőkönyveit olvastatta, s ezeket az egri tiszttartó nagyrészt le is másolta. A számadások (*perceptorium*) formálása, a számtartóság és kebelbeli számvevőség (*gremialis exactoratus*) működése, a számtartó (*exactor*), az erdőmester (*forstmeister*), a tőmester (halastavak mestere, „*teicht meister*”) feladatainak megismerése is része volt a képzésének. Az uradalmi épületekről a tudnivalókat maga Balogh Ferenc magyarázta el neki.³⁹ Összefoglalóan s Balognak elsősorban még a gyakorlati, személyes tapasztalatra alapozott megközelítésre épülő módszerére is rávilágító módon „valami tsak eszemben jutott mindeneket megmondottam néki, magammal minden felé elhordoztam, és valami Szemünkben tűnt megmagyaráztam”.⁴⁰

Mindezért Károly püspök meleg hangú köszönetet mondott Balognak: „Köszönetet mondok kegyelmednek, minden fáradságáért, mellyel tanította Ulrichot.”⁴¹ 1764-ben, nyilván Ulrich János hasznosnak bizonyult példája nyomán, taníttatásra kívánta küldeni Balogh Ferenc mellé az egri kasznárt, a kulcsárt és az összetett feladatkörű építési írnokot (*Bauschreiber*) is.⁴²

Az 1760-as évek derekán az úrbéri rendezést megelőző időszak nyugtalansága érezhetővé vált a pápai uradalomban is. A várható központi szabályozást újabb szerződések megkötésével kívánták megelőzni, különös tekintettel az addig szokásjog alapján („*usus szerint*”)⁴³ szolgáltató falvakban.⁴⁴ 1763-ban, a püspök kérésére, Balogh régens minta gyanánt elküldte Egerbe a tatai uradalom szerződéstípusait: az örökös jobbágyok, az örökös jobbágyok mellé települt német és szlovák jobbágyokkal (*advenák, hospesek*) népesített falvak, a tisztán német „jövevényekkel”⁴⁵

38 Cs. *Dobrovits Dorottya*: Építkezés a 18. századi Magyarországon. (Az uradalmak építészete). (Művészettörténeti füzetek 15) Bp. 1983. 30.

39 MNL OL ETL P 197 Familiaria 1528–1903. Fasc. 107. N. 5. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Tata, 1763. jún. 1.; Cs. *Dobrovits D.*: Építkezés i. m. 30.

40 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30^{ae} Octobris 1759 usque 26^{ae} Novembris 1766 inclusive. pp. 107–108. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1763. máj. 12.

41 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30^{ae} Octobris 1759 usque 26^{ae} Novembris 1766 inclusive. pp. 107–108. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1763. máj. 12.

42 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30^{ae} Octobris 1759 usque 26^{ae} Novembris 1766 inclusive. pp. 127–128. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1764. jan. 4.

43 MNL OL Helytartótanács Levéltára. Departamentum Urbariale C 59 Úrbéri tabellák. Veszprém, Zala, Győr vármegyéék

44 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 260–267.

45 MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30^{ae} Octobris 1759 usque 26^{ae} Novembris 1766 inclusive. pp. 111–113. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. 1763. jún. 14.

telepített falvak ún. örökös szerződéseit (*perennalis contractus, ewiger Vertag*) s a szűk határu irtásfalvak számára kidolgozottakat.⁴⁶

Az új szerződések életbe léptetésére irányuló uradalmi törekvések előzményei között meg kell említenünk azt a folyamatot, amikor is az 1740-es évektől Balogh Ferenc új kontraktusok megkötésére törekedett az általa irányított uradalmak jobbágyfalvaival. Ekkortól ugyanis a „bővülő értékesítési lehetőségek előtérbe helyezték a szolgáltatások közt a termény- és munkajáradék visszaszorulásával, a pénzjáradékot”.⁴⁷ Az ekkor megszületett egyezségeket a robotszolgáltatás megváltása jellemezte. A tatai uradalomban a tisztán német jobbágyokkal telepített falvak fentebb említett ún. örökös szerződesei,⁴⁸ valamint az ezek mintájára végrehajtott átfogó, 1750. évi uradalmi *regulatio* már számos olyan elemet tartalmazott, mely később az úrbéri szabályozásban is megjelent: „A német falvak szolgáltatási rendje az uradalom számára olyan előnyöket jelentett, hogy ezek mintájára 1750-ben az egész uradalom területén egységesítette a jobbágyi szolgáltatások rendjét.”⁴⁹

Balogh régens Eszterházy Károlyhoz írt, ismert utolsó levele 1765 januárjában kelt.⁵⁰ Az 1764/65. évi országgyűlés fő tárgyalási témái közül az egyik az adóemelés ügye volt,⁵¹ s ez messzemenően összefüggött a jobbágyterhek szabályozásával, az úrbérrendezéssel. Ez utóbbi érdemi tárgyalását azonban a rendek elvetették.⁵² A várható, jobbágyi szolgáltatásokat érintő szabályozásra reagálva Balogh Ferenc levelében az uradalmak haszonvételei között a kisebb királyi haszonvételek (*regálék*) általa mindig is vallott fontosságát hangsúlyozta a püspöknek, hiszen ezek független

---

46 Így aligha lehet kétséges, hogy ezek a mintegy mintául szolgáló szerződések, illetve Balogh elgondolásai tükröződtek a püspöki birtokon az 1763-tól indulóan megkötött, a bevételek növelését célzó, a szolgáltatások összetételét szabályozó új úrbéres szerződésekben. Lásd a *Bán P.*: Az egri püspöki uradalom i. m. 260.

47 *Fülöp É. M.*: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 239.

48 *Fatuska János*: Gesztes a 18. és 19. században. In: Várgesztes. Szerk. Hartdégén Sándor – Rabazzi Stepancsics Gusztáv. Várgesztes 2008. 78–79.

49 *Fatuska János*: A tatai és gesztesi uradalom újranevesítése a török kiűzése után. In: Kecskéd település-története. A község újratelepítésének 200. évfordulója tiszteletére. Szerk. Fatuska János – Fülöp Éva Mária. Kecskéd 2007. 150.

50 Balogh Ferenc 1765 februárjában hunyt el Tatán. MNL OL X Tata, rk. halotti anyakönyvek. A 19/39 RK 603/17–20.

51 Ismeretes, hogy az országgyűlésen a másik, az adóügyekhez szorosan tartozó, kiemelt fontossággal tárgyalási téma a nemesi felkelés (*insurrekció*) szabályozása volt, amely a nemesi adómentesség kérdését is érintette.

52 „Az országgyűlés fő tárgya az adóemelés követően az úrbérrendezés lett. Az ország rendjei ahhoz ragaszkodtak, hogy az úrbéri ügyek ne közigazgatási, hanem bírói útra kerüljenek, és a nemesi kiváltságok (vélt és várt) sérelmei miatt igen merev álláspontot foglaltak el. Az alsótábla elutasította a királynő utolsó leiratát, a felsőtáblának a rendek által is elfogadott áthidaló javaslata viszont túl későn jött: a diétát bezárták, és az úrbéri viszony törvényi szabályozásának ügye elbukott.” *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Keszthely 2010. 255.

bevételek jelentettek az uradalmi alattvalóktól várható jövedelmek mellett: „Az mostani Diaeta ujjabb oktatást ád, és erőssít régi Principiumomban, hogy az földes úri regálék mindenek előtt tellyes szorgalmatossággal és igyekezettel administráltassanak. Ezekben Principaliter keresheti az földes úr maga hasznát, és innend a *contribuens* jobbágnak ereit is *conserválhattya*, és elő menetelihez módot találhat.”⁵³

1765-ben Veszprém vármegye, amelynek területén a pápa–ugod–devecseri jószág irányító központja és tartozékainak (a Zala, Vas és Győr vármegyei birtokrészek mellett) nagy része feküdt,⁵⁴ elrendelte, hogy a szeptemberi vármegyegyűlésig az urbáriummal nem rendelkező, *contractust* sem bíró helységeknek úriszéken urbáriumot adjanak, majd azokat a vármegyénél referálják. Eszterházy Károly egyelőre a halogatást választotta, igyekezett elodázni ennek megtételét. Várakozó álláspontja azonban, miután az új szabályozás bekövetkeztének elkerülhetetlenségéről meggyőződött, 1767 elejére gyökeresen megváltozott. Arra törekedett, hogy ő maga adjon urbáriumot uradalmi alattvalóinak, a várható egységes szabályozásnál talán az uradalom részére előnyösebb megállapodásokat kötve.⁵⁵ Mária Terézia 1767. évi úrbéri rendeletével azonban ez már végre nem hajtható próbálkozásnak bizonyult.

---

53 Ennek megfelelően, tavaszra építőanyagokat akart előkészíttetni, kocsma, vendégfogadó építéséhez. MNL OL EPL Domínium Pápa. P 1216 A pápai uradalom lajstromozott iratai. C. 51. N. 1. Prothocolum Papense Correspondentiarum a dato 30^{ae} Octobris 1759 usque 26^{ae} Novembris 1766 inclusive. pp. 165–166. Balogh Ferenc levele gr. Eszterházy Károlyhoz. Tata, 1765. jan. 5.

54 MNL OL S 18 Kisebb családi fondokból kiemelt térképek; Gróf Eszterházy Károly Múzeum, Pápa (a továbbiakban: EKM) Lt. sz. 64.149.1.

55 Fülöp É. M.: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése i. m. 262–263.

Agricultural Production on the Feudal Estates of Pápa-Ugod-Devecser of the Esterházys in the 18th Century

Count Károly Eszterházy (1725-1799), Bishop of Eger, acquired these domains as a patrimony in 1762 due to the landowning classification with his brothers among their inherited properties.

In the 18th century the manorial lands of Pápa-Ugod-Devecser had strong connections with the Transdanubian estates of the younger Fraknó (Forchtenstein) line of the Esterházy family, regarding mainly the Tata-Gesztes estates. This period saw the Urbary Regulation in 1767, when the villein socage of serfs was regulated by the state.

The Bishop's economic activity, as well as his patronage of science and arts were significant. The Bishop entrusted Regent Ferenc Balogh of Galánta (1708-1765) at Tata with the management of these estates, and the family's property as well. So from 1762 onwards, Ferenc Balogh, who had great reputation in economy management of that time, also managed the family estates of Károly Eszterházy. After his death in 1765, the prefect (estate steward) at Pápa was running the estates.

Regent Balogh, as the appointed governor of domain of Pápa-Ugod-Devecser, managed the agricultural production based mainly on his experiences at the Tata-Gesztes estates.

Among the agricultural products of these estates were primarily grain and timber. Because most of the domain was situated in the territory of Bakony mountain, they could increase their income by pig-breeding. Pasture leasing and wine sales were the leading sources of income. It was important that Regent Balogh reorganized the domain's forestry.

They enhanced the rate of market-oriented production. Their aim was to increase manorial production by increasing the number of farm-labourers and draft animals. They also cancelled the leasing of the so-called right of regalia (*ius regaliae*).

To increase the quantity of grain to sell, the domain demanded from their serfs to pay the ninth tenth of their income and the tithe (*decima*) in kind.

This period can be considered an interesting transition from the empirical to theory-based farming. The training of young people for an economic career under the supervision of the Regent in the different economic offices at the Tata domain employed the continuation of the old empirical method, and at the same time it was a forerunner of higher agricultural education for estate officers' training in Hungary at the end of the 18th century. There were close connections between the estates officials' training for the family possessions of Károly Eszterházy and for the property of his episcopal benefice.

Because of the expected state socage regulations, the Bishop and his estates' Regent made great efforts to sign new contracts (urbary, *urbarium*) with the serfs in favour of the domains.

Hospodárenie esterházyovského panstva v 18. storočí (Pápa-Ugod-Devecser)

Výhradné vlastníctvo panstva Pápa-Ugod-Devecser získal jágerský biskup gróf Karol Eszterházy po rodovej majetkovej delbe v roku 1762. Panstvo bolo v 18. storočí mnohonásobne prepojené s ostatnými zadunajskými panstvami fraknovskej línie Esterházyovcov, najmä panstvom Tata-Gesztes. V tomto období bol vydaný urbársky patent Márie Terézie (1767). Hospodárska činnosť biskupa Eszterházyho nezaostávala za jeho aktivitami podporujúcimi umenie, či vytvárajúce podmienky rozvoja vedy, preto výskum tejto témy je takisto relevantný.

V začiatkoch svojho samostatného hospodárenia prenechal riadenie panstva na veľaváženého prefekta/regenta panstva Tata-Gesztes, Františka Balogha, ktorý v jeho službách vykonal skutočne záslužnú prácu. Po Baloghovej smrti (1765) pokračovala správa panstva pod vedením prefekta so sídlom v Pápe. Tunajšie hospodárenie vynikalo najmä v tradičnom predaji dreva, vína a obilia. Okrem posilňovania alodiálneho hospodárstva sa snažili aj o prinavrátenie regálií a vlastnoručne sa ujali pivných domov, páleníc ako aj výčapov, ktoré prinášali čoraz väčší osoh.

Haris Andrea

Eszterházy Károly és pápai parochialis temploma. Építészeti források

Eszterházy József gróf 1762-ben utód nélkül halt meg, így unokaöccsei, Eszterházy Ferenc fiai örökölték birtokait. Miklós a tata–gesztesi uradalmat kapta, Ferencnek a cseklész–semptei birtoktestek, míg Károlynak a pápa–devecseri domínium jutott.¹ Az osztálytevésre Tatán került sor. Erről a látogatásáról Eszterházy Károly a következő, első olvasatra talán kissé meglepő sorokat vetette papírra, amely azonban szemléletesen világítja meg a barokk építető főúr pragmatikus gondolkodását. „Ha ugyan az Isten azt adná érnem hogy az Pápai Tóban az káposzta fejek között ugy sétálhatnék, mint az Tataiban sétáltam, és hogy nagyobb Parochialis Templom épülne Pápán, mint Tatában, valamit adnék érette.”² A forrás gazdaságtörténeti összefüggéseit Fülöp Éva Mária már rég publikálta.³ A mondat ma egy kissé nehezen értelmezhető első fele – a káposztafejek – egy akkor korszerű művelési módra utal: a halastavakat időnként leengedték és bevetették, hogy ezzel is növeljék eltartó képességüket. A káposztafejek így jelképei az uradalom jól, szakszerűen működő gazdaságának, azaz jövedelmezőségének, amely lehetővé tette racionálisan gondolkodó földesurának egy nagyszabású, hatalmát és a katolicizmus diadalát szimbolizáló építkezés elkezdését. Olyan építkezését,

1. kép: A pápai fő tér és a plébániatemplom a 20. század elején.

Műemléki Fotótár ltsz. 080.560

- 1 Korábban a pápai birtokot Károly és Ferenc közösen birtokolta. *Fülöp Éva Mária:* A pápa–devecseri Esterházy uradalom gazdálkodása a 18. században, különös tekintettel az úrbéri rendezésre. I. In: Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18. (2012) 131.
- 2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) P 197. Fasc. 107. No. 5. Pápa 1762. nov. 15.
- 3 *Fülöp Éva Mária:* Halgazdálkodás a tata–gesztesi Eszterházy-uradalomban az 1740-es években. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984–1985. (1985) 493.

amelynek jövedelmei csak abból az adott uradalomból származnak, mivel a püspök felfogása szerint a különböző típusú bevételei nem keverhetők: „Egerből az ide való Cassát [azaz a pápait] nem segíthetem...”⁴

A tatai Nagytóban bizonyosan látta a püspök a káposztafejeket, azonban a plébániatemplom 1762-ben még nagyon távol állt a befejezéstől. Tatán a birtoktestet 1727-ben megvásárló Eszterházy József határozta el és teremtette meg az anyagi alapjait egy új templom építésének, de már az alapkőletételt sem érte meg.⁵ Tatán – és ez teljesen azonos folyamat volt a pápai építkezéssel – állt még a település középkori temploma a piactéren, és azt elbontva, annak közelében építették fel az újat. A tatai templom alapkövét 1751-ben tették le, de sok barokk építkezéshez hasonlóan csak a lábazat magasságáig vagy afelett néhány méterig jutottak el.⁶ A korszakban a legtöbb építkezésnek ez volt a kritikus pontja, mivel eddig még el lehetett a munkát végezni jelentősebb állványozás nélkül, majd egyszerűen le lehet védeni/takarni a falakat, előlött azonban már állványokra volt szükség, amely jelentős beruházás volt, és az állványok sem állhattak romlás nélkül évtizedekig a szabadban.⁷ Erre a legszemléletesebb példa az Eszterházy Károly birtokainak másik központjában, Devecserben 1794-ben megkezdődött templomépítés,

amely a püspök halála (1799) miatt félbeszakadt, és falai egészen az 1950-es évek végéig befejezetlenül meredeztek a település főterén, amikor végül elbontásra kerültek. A devecserihez hasonló állapotot láthatott Eszterházy Károly 1762-ben Tatán, és a püspöknek az építészetben való jártasságát mutatja, hogy a meredező falakban nemcsak az épület nagyságát érzékelte, hanem

2. kép: Az 1794-ben megkezdett devecseri templom falai 1956-ban.
Műemléki Fotótár ltsz. 042.975n

4 Cs. Dobrovits Dorottya: *Építkezés a 18. századi Magyarországon.* (Az uradalmak építészete). (Művészettörténeti füzetek 15) Bp. 1983. 23.

5 1746-ban már megkezdődött az építőanyag felhalmozása, majd 1747-ben Eszterházy elrendelte, hogy „a Fiscalis Jóságok és büntetéseket” az építésére fordítsák. MOL Est. cs. lta Dom. Tata Missilis familiarum 51. cs. Fasc. 104. p. 112. (Műemléki Adattár); MOL Est. cs. lta. Dom Gesztes Fasc. 106. cs. 157. No 1. 51. (Kuny Domonkos Múzeum, Révhelyi hagyaték)

6 Az építkezés történetéhez a kiinduló forrás: *Mohl Adolf*: Tata plébánia története. Győr 1909. 83–92; valamint az Eszterházy levéltár számadáskönyvei, amelyek szerint az 1770-es évekig lényegi kiadásokat nem könyveltek el a templom építésére, és igazi lendületet csak ezután kap, amely révén eljut a befejezéshez. MOL Est. cs. lta Dom. Tata P. 212. 13–37. k.

7 Cs. Dobrovits D.: *Építkezés a 18. századi Magyarországon* i. m. 57.

meglátta a számára követendő építészeti formát, típust, és ezt választotta tíz év elteltével is a saját birtokai központjában felépítendő temploma számára.⁸

A tatai templom tervezője évtizedek óta vitatott. A korabeli források Fellner Jakabot nevezik meg a templom építészeként,⁹ azonban a szakirodalom megkérdőjelezte Fellner szerzőségét.¹⁰ A 18. századi Magyarország építetői egy ilyen nagy, az uradalom erősségét is szimbolizáló munka esetében egy ismertebb, rangot, hírnevet szerzett (bécsi) építész kerestek meg a feladattal. A templom tervezése már 1747-ben elkezdődhetett, Fellner Jakab ekkor még pályája kezdetén állt, csak 1748-ban tette le mestervizsgáját, és ezután vált céhes építőmesterré. Bár írásos források nem állnak rendelkezésre, de az uradalom szinte bizonyosan a vele állandó munkakapcsolatban álló Franz Anton Pilgramot bízta meg az új plébániatemplom tervezésével. A tatai templomot befejező Fellner Jakab tervezői tevékenységét elsősorban a kéttornyos homlokzat kialakításában, annak is elsősorban architektonikus tagozatai esetében lehet kimutatni.¹¹

Az alaprajzi típus, amit a tatai templomnál 1750 körül az építésznek, azaz Pilgramnak követnie kellett, az a bécsi spanyol bencések temploma volt. A korszak művelt és sokat építkező urai tervrajzokat gyűjtöttek, amelyek mintául szolgáltak építkezéseikhez.¹² A tatai birtokok nagyhatalmú irányítójánál, Balogh Ferencnél is volt egy olyan alaprajz, amelyet mintául állított az építész elé. 1751-ben Balogh azt írta Eszterházy Józsefnek, „az ide való Templom egészen a' Schwartz Spanierek bécsi temploma formája léssen, nagyobb mindazon által, mert annak hossza szélességével és magasságával és sanctuariuma sem cum corpore, navi Ecclae nem correspondeal”,¹³ azaz magasabb és jobb arányú lesz, mint a bécsi templom. A bécsi templom a 18. század elejére épült fel, és híven követte a barokk „Il Gesù típusú” oldalkápolnás térképzést.¹⁴ A század közepének építészeti ízlése azonban már eltávolodott ettől a formától. Egymás mellé téve az alaprajzokat, jól látható az arányrendszer módosulása

8 Eszterházy Károly gimnáziumi tanulmányait a pozsonyi, majd a nagyszombati jezsuitáknál végezte. A rend iskoláinak képzését ismerve, alapos építészeti oktatásban részesült. *Bitskey István*: „Püspökünk, példánk és tükörképünk volt...” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 8.

9 *Gabriel Kolínovits*: Posthuma memoria Josephi Esterhazii... Tyrnaviae 1754. 264.

10 *Voit Pál*: Franz Anton Pilgram. Bp. 1982. 222–231.

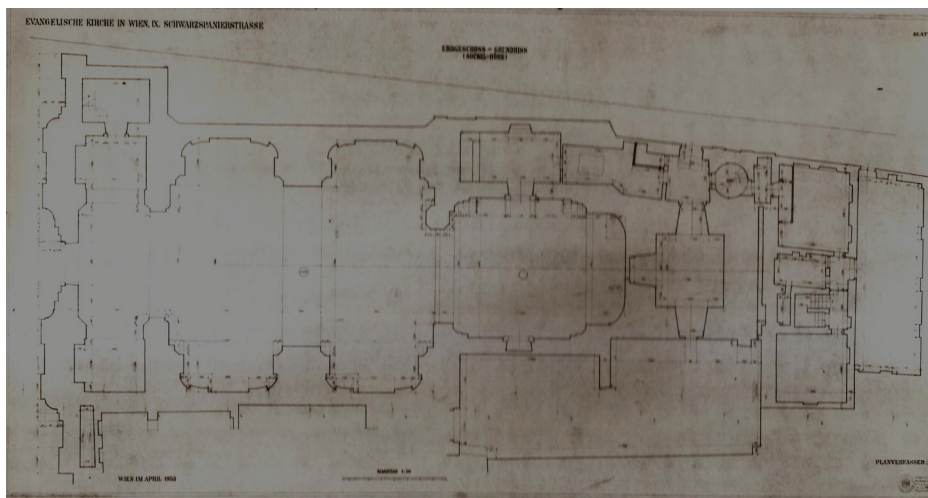
11 A tatai templom megáldására csak Fellner 1780-as halála után, 1783-ban került sor.

12 A Grassalkovich-tervtér ismert anyagának jelentős része nem saját építkezéseik tervrajza, hanem mintalapok. *Haris Andrea*: A Grassalkovich-tervtár odisszeája. In: Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Szerk. Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna. I–II. Bp. 2013. I. 589–631.

13 MOL Est. cs. Ita Dom. Tata P 197. Fasc. 106 No 1.

14 A bécsi spanyol bencések temploma ma már nem áll, 1944-ben bombatalálatot kapott, majd a háború után lebontották, csak a homlokzatát tartották meg. A templom 1690–1739 között épült, építészete ismeretlen. A templom alaprajza a Bundesdenkmalamt (BDA) archívumából származik, a másolatért Lővei Pálnak tartozom régóta hálás köszönettel.

– oldalkápolnák termélységnek csökkenése –, ugyanakkor egyértelműen kiviláglik azon építészeti gondolat és nem az alaprajzi típus, amelyet a megrendelő célul tűzött ki: egyhajós, két boltszakaszos, nyújtott szentélyű belső tér kialakítása. Ez az alaprajzi típus arra is lehetőséget adott, hogy az orgonakarzat alatti előtér összekapcsolódjon a kétoldalra kilépő tornyokkal, de az egytornyos megoldás is kivitelezhető volt. A tervezéskor nem volt kitűzött cél, sőt kerülendő volt, hogy a korszak másik nagy téralkotási törekvése a centralitás, kör vagy ovális terek formájában megjelenjen.

3. kép: Bécs, az elbontott spanyol bencések templomának alaprajza.

BDA Archivum

A pápai birtoktest jövedelme az 1770-es évek elejére bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy Eszterházy Károly hozzáfogjon 1762-től dédelgetett terve megkezdéséhez: az új, nagyszabású plébániatemplom felépítéséhez. A tatai templom alaprajzi típusát és tömegét koncepcionális változtatás nélkül rendelte meg a püspök Fellner Jakabtól. Az egyetlen lényegi eltérés a főhomlokzat esetében volt. A Tatán alkalmazott két torony mögé visszahúzott főbejárat konkáv íve Pápán teljesen megszűnt, a főbejárat előrelépett a tornyok síkjába, és a tornyok az oldalhomlokzatok síkjához viszonyítva sokkal erőteljesebb rizalittá váltak. A pápai főhomlokzatot nem a barokk mozgalmasság, hanem a síkszerűség, a nyugalom határozza meg, és ez a módosítás nem eredeztethető másból, mint Eszterházy Károly építészeti, művészeti megrendeléseiben a klasszicizáló törekvések egyre határozottabb megjelenéséből.

A pápai templom építésekor azonban nemcsak az anyagi források megteremtésére volt szükség, hanem komoly városrendezést is végre kellett hajtani a város főterén. A középkori, háromhajós, szintén Szent István vértanú tiszteletére szentelt templom

keletelve, körítőfallal és cinteremmel körbehatárolva állt a téren, amelyhez kis üzletek csatlakoztak, valamint a téren további lakóépületek, üzletek és pincék is álltak.¹⁵ Ezek az épületek részben az uradalom tulajdonában voltak, részben azonban olyan kiváltságjogokkal bírtak, amelyek gátolták vagy lassították az építkezés elkezdését. A legértékesebb az a telek, amely a jelenlegi hajó nyugati oldala mellett, attól néhány méterre állt. A N^o79-es ház mezővárosi kiváltságjogai – pl. földesúrnak fizetendő adó és bezállásolás alóli mentesség – 1622-ig vezethetők vissza. Az ugyanabban az évben III. Ferdinándtól nemességet nyert ságfai Sándor György birtokolta, és kései leszármazottait csak 1790-ben sikerült, éveken át húzódó pereskedés után, kiköltöztetnie az uradalomnak az épületből, majd azt elbontani; közel 10 évvel a templom befejezése után.¹⁶

A pápai új templom helyének kijelölésekor Fellnernek nem volt lehetősége – és a források szerint megbízása sem – egy nagyszabású barokk főtér kialakítására.¹⁷ Nemcsak a téren álló épületeket, a tér nyugati térfala mentén évszázadokon óta elhaladó Győr–Veszprém főútvonalat kellett figyelembe vennie, hanem Eszterházy Károly külön kívánságát is. Az építető kastélyától távol szerette volna tartani a főtér zaját, ezért fel sem merült a kastély és a templom építészeti összekapcsolása.¹⁸ Eszterházy Károly földesúri birtokai központjában nem a püspöki székhelyein eltervezett nagyszabású koncepciókat, a püspöki székhely reprezentációját kívánta megvalósítani; nem óhajtotta összekapcsolni palotáját a székesegyházzal, ahogy Vácott Pilgrammal megtervezte, vagy ahogy Egerben a Líceum és a székesegyház együttesét elképzelte.¹⁹ Pápán a földesúri hatalmat jelképező kastély és a városi plébániatemplom, közelségük ellenére, az építészeti egység megteremtése nélkül épültek fel. Minden bizonnyal ezeknek a tényezőknek az összessége eredményezte a pápai templom nem túl szerencsés telepítését, a meglévő és szabálytalan térfalakhoz való igazodás teljes hiányát. Nélkülözi az épület egy rávezető útvonalról való feltárulkozás lehetőségét, ahogy hátat fordít a kastélynak is. Ezzel szemben a tatai plébániatemplomot 1751-ben a korábbi, főtéri elhelyezéséből teljesen kimozdították, és a tér egyik oldalán emelkedő dombra, a Szöny–Tata közötti 18. századi fő közlekedési útra tájolva helyezték el.

15 A középkori és a jelenlegi templom viszonyának alaprajza publikálva: *Mordovin Maxim: A 15–17. századi textiltkereskedelem régészeti emlékei Pápán*. In: *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Szerk. Varga Máté. Kaposvár 2013. 269.

16 *Haris Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hoszu uttza” krónikája a 17–18. században*. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István – László Csaba. Bp. 1998. 360.

17 Ezzel szemben szinte bizonyos, hogy az 1740-es években Franz Anton Pilgram a pápai kastély és a főtér reprezentatív összekapcsolódását is papírra vetette. Lásd a *Vöit P.: Franz Anton Pilgram i. m. 231–232*.

18 *Cs. Dobrovits D.: Építkezés a 18. századi Magyarországon i. m. 61*.

19 A váci elképzelés tervdrajzon is fennmaradt. Lásd a *Vöit P.: Franz Anton Pilgram i. m. 362*.

Pápán az új templom helyének kijelölését láthatóan nem az a szándék határozta meg, hogy minél messzebből hirdesse az egyház és az uradalom dicsőségét. Gyakorlati probléma volt, amit az is jelez, hogy már 1771. május 15–16-án megtörtént a hely kijelölése, két évvel korábban, mint ahogy a templom tervezéséről adataink lennének.²⁰ A régi plébániatemplomból 1773. december 26-án költöztették át ünnepélyesen az oltári szentséget a ferences templomba, majd elkezdődött a robbantásokkal is meggyorsított bontás. 1774. március 27-re már csak a toronynak egy kis része állt, amely után elkezdődhetett a tényleges építkezés.²¹

A pápai plébániatemplom a hazai barokk templomépítkezések írott forrásokkal, tervrajzokkal egyik legjobban dokumentált emléke. Eszterházy Károly és pápai prefektusai közötti, illetve az építésszel, festőkkel, szobrászokkal folytatott levelezésből – kis túlzással – napi szinten végigkísérhetjük a templom felépítését.²² A pápai templomhoz, hasonlóan a többi nagy barokk építkezéshez, számos, napjainkra megsemmisült tervrajz készült, sőt az egri érsekség iratanyagából arról is tudunk, hogy egy famodellje is volt az épületnek.²³ Az épület 1785-ben még 29 rajzból álló tervsorozatából ma összesen hat tervlap ismert, ebből is csak egy létezik fizikai valójában, a többi csak fényképfelvételen maradt fenn.²⁴

Pigler Andornak a templomról 1922-ben megjelent monográfiájában látható az épület Fellner által szignált homlokzati rajza, hosszszemléte, a szentély belső oldalfalának terve, valamint Grossmann József rajza a főoltárhoz. Ebből a négy rajzból napjainkra csak

4. kép: *A pápai templom főhomlokzatának első tervváltozata. Kuny Domokos Múzeum, Tata Révhelyi Elemér hagyatéka*

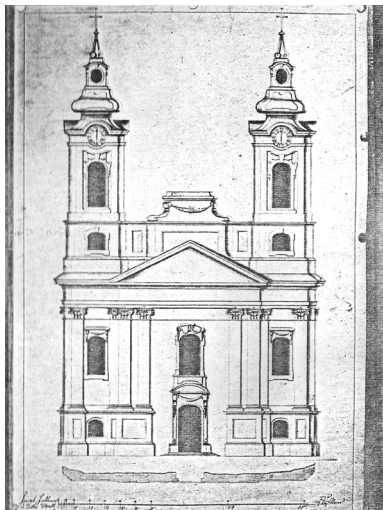
20 Lukács Pál – Pfeiffer József: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém 1933. 220.

21 Kiss István: A pápai plébánia története. Veszprém 1908. 100–102.

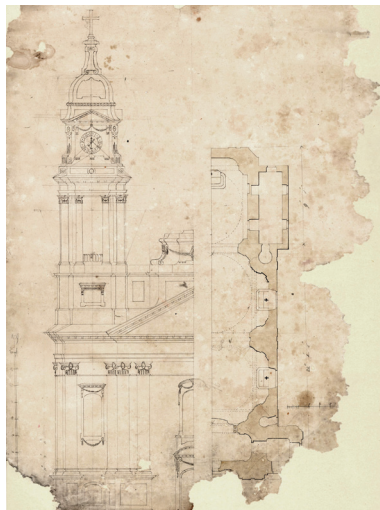
22 A levéltári források alappublikációi: Kiss I.: A pápai plébánia története i. m; Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. Bp. 1922; Lukács P. – Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki vár i. m; Szemrecsányi Miklós: Eger művészetéről. Bp. 1937; Mithay Sándor: Adatok Esterházy Károly építő tevékenységéhez. Művészettörténeti Értesítő 28. (1979) 131–150.

23 Cs. Dobrovits D.: Építkezés a 18. századi Magyarországon i. m. 43.

24 1785. május 2-án összesen 29 rajz volt a pápai templomról abban a mappában, amelyet Grossmann halála (máj. 2.) után utóda, Gött Antal Pápara vitt. („Ecclesia Papensis in 26 frustris, Sacelli Ecclesiae Papensis 3 frutis”) MOL Est. cs. lta Dom. Tata csomó 262 p. 40 (Az adat forrása: Műemléki Topográfiai adattár, hiányos jelzettel)

5. kép: A pápai templom főhomlokzatának második tervváltozata.
Kuny Domokos Múzeum, Tata
Révhelyi Elemér hagyatéka

6. kép: A pápai templom főhomlokzatának harmadik tervváltozata az alaprajzzal. MNL VeML XV.18.a. Tr.33.

a homlokzaté maradt fenn, amely 1984-ben egy pápai lakóház bontása során,²⁵ annak padlásáról került ismét elő. A rajzot a pápai hitbizományi levéltárban a 27. leltári szám alatt tartották nyilván, és itt volt az a két darab, kéttornyos homlokzati változatot mutató terv is,²⁶ amelyek fényképfelvételen Révhelyi Elemér hagyatékában maradtak fenn.²⁷ Ez utóbbi két rajz szignált, dátum nélküli, de Fellner eltérő névhasználatú aláírásai segítenek a datálásban. Az első tervvariáns „Jacob Fellner Baumeister in Totis” (ez áll a Pigler által közölt hosszmetseten is), a másodikon „Jacob Fellner de Felln Thal Architekt” szerepel. Fellner 1773. augusztus elsején kapta meg Mária Teréziától nemesi rangját – amelynek elnyerésében nem kis szerepe volt Eszterházy Károly hathatós támogatásának –, így az első variáns még ezelőtt született.

1773. március 13-án juttatta el Fellner Egerbe a templom első terveit, először csak az alaprajzot és a hosszmetsetet, amelyet a megbízó már március 24-én részletesen

25 Pápa, Fő tér 21. A tervrajz jelenleg a megyei levéltárban található. MNL VeML XV.18.a.Tr33. A fennmaradt tervrajz a középtengelyben elvágott homlokzat mellett tartalmazza az épület szintén hosszanti középtengelyben elvágott alaprajzát, ez utóbbi a Pigler-féle közlésben nem szerepelt. (Köszönettel tartozom a levéltárnak, Jakab Réka főlevéltárosnak a tervrajz digitalizálásáért.)

26 Lukács P. – Pfeiffer J.: A veszprémi püspöki vár i. m. 220.

27 Révhelyi Elemér hagyatéka a tatai Kuny Domokos Múzeumban található. A két tervrajz korábbi publikációja: Haris Andrea: Révhelyi Elemér munkássága, a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében. Tata 1988. O. n.

bírált.²⁸ Április 15-én került sor az oldalhomlokzatok megküldésére,²⁹ és feltételezzük, hogy a két tétel között, netán azokkal együtt, a főhomlokzat is elkészült és postázásra került. Április 22-én a homlokzat kváderezésének elhagyására utasította a püspök Fellnert, majd ugyanakkor arról is rendelkezik, hogy a torony a váci székesegyház – azaz a váci székesegyház Pilgram-féle terveinek – mintájára készüljön el.³⁰ Ezt az utasítást Fellner valószínűleg csak a toronysisakokra értelmezte először, aztán újabb utasításra vagy esetleg személyes megbeszélés után – mivel ez év szeptemberében Fellner Egerben járt – készült el a harmadik, immár végleges változat az áttört tornyokkal.

Az első homlokzatterv még rendelkezik a Fellner munkásságára jellemző összes stílusjeggyel. A homlokzatot uralja a sarkokat és a rizalitok sarkait is optikailag megerősítő, az egykori kváderes sarkok barokk utóéleteként megjelenő sávozás, valamint a főbejáratot és az orgonakarzat ablakát összefogó és egyben kiemelő sávozott, kosáriréses fülke, amely mint a középtengelyt hangsúlyozó elem gyakorta visszatér Fellner épületein. Templomhomlokzaton ebben a formában csak a révkomáromi görögkeleti templomon található meg, de kastélyainak emeleti erkélynyílás-keretelésénél szinte elmaradhatatlan. Jellegzetes fellneri motívumok még a füles keretelésű nyílások vagy a toronysisak lapos félgömbbel való lezárása.

Eszterházy rendelkezései alapján a második tervváltozaton – a homlokzat szerkezeti felépítését megtartva – megszűnt a kváderezés, eltűnt a bejáratot keretelő kosárirés, a címerrel együtt. Díszítőmotívumként megjelentek a klasszicizáló késő barokk jellegzetes fesztonjai: a főbejárat, az oratóriumszínti ablakok felett és az oszlopfejeketben. Feszton váltotta fel az attikán emelkedő szoborcsoport talapzatán a virágfüzért is. A tornyokon megmaradtak a füles keretelésű ablakok, és megváltozott a toronysisak, amely a váci terven alkalmazott felfelé keskenyedő formájú lett.

Fellner harmadik, végső változata tartalmazta az Eszterházy Károly által elvárt áttört, oszlopokkal keretezett toronytestet. A püspök a váci székesegyház terveinek tornyára hivatkozott, de a motívum forrása Rómába vezet, a Piazza Navonán álló Sant' Agnese Agone Borromini által tervezett tornyaihoz.³¹ Fellner a toronysisak felső lezárásával visszatért az első tervvariánsban lévő formához, s a téglatesttel megemelt toronysisak alsó elemébe helyezte be az órát. A klasszicizáló díszítőmotívumok még nagyobb szerepet kaptak: további fesztonok jelentek meg az ablakok köténydíszében, cseppsoros tagozatot is kapott a főpárkány, a timpanon és a torony koronázópárkánya.

A pápai templom harmadik tervváltozata már a megvalósult homlokzatot mutatja, a főkapu kivételével, amely egy újabb áttervezés során jött létre. 1780 elején

---

28 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 274.

29 Uo. 276.

30 Uo. 276–277

31 A minta római eredetét már Voit Pál kimutatta. Lásd a Heves megye műemlékei. Szerk. Dercsényi Dezső – Voit Pál. I–III. Bp. 1969. I. 204.

küldte el Fellner a püspöknek a főkapu tervét, amelyet rózsaszín, fényesre csiszolt (ahogy akkor nevezték, tatai, ma tardosinak hívtak) márványból képzelt el, ezt azonban a püspök a klasszicizáló megjelenést szorgalmazva elutasította, mivel szerinte az egész homlokzat fehér lesz, tehát a kapunak is fehérnek kell maradnia.³² A tervet nem ismerjük, és Fellner ez év végi halála miatt kérdéses, hogy a két oszlop által tartott, hangsúlyos, párkánnyal lezárt kapuépítményt saját vagy inkább segédje, majd a munkáit átvevő utóda, Grossmann József nevéhez lehet-e kötni.

Eszterházy Károly minden építkezésén, történjen az saját birtokain vagy egyházmegyéjében, nagy figyelmet fordított az építészeti minta kiválasztására. Az építészeti mintát meg lehet mutatni, oda lehet adni az építésznek; ezek azonban elsősorban a követendő alaprajzi és tömegtípus körülhatárolására szolgáltak, és nem a részletek pontos másolására. Az építetők bíztak és számítottak az általuk kiválasztott mesterek alkotói, művészi invenciójában, ahogy ezt maga Eszterházy Károly is megfogalmazta. A pápai építkezés 1777-ben már jelentősen előrehaladt – a templom tető alatt volt, a tornyok is emelkedtek már –, amikor a püspök papírra vetette a templom mennyezetképeinek, majd a mellékoltároknak az ikonográfiai programját.³³ A tematika hitelessége, a klasszikus minták követése érdekében a római S. Stefano Rotondo falképeinek másolatát is megkérte Herzan Ferenc bíborostól Rómából, hogy „az eredeti színek megtartassanak s a tárgy is világosan kifejezésre jusson, amint ezt a festő képzelőerejének segítése megkívánja”.³⁴

A pápai templomot tervező Fellner nem rendelkezett azzal a klasszicizáló építészeti formakincssel, amelyet megbízója elvárt. A püspök ezért is bírálta a terv szinte minden elemét, látta el mintákkal tervezőjét, és a megrendelő szándékából – mondhatnánk: ízléséből – származtatható a templom főhomlokzatának nyugodt, klasszicizáló, síkszerű megjelenése. Szintén az 1780-as évek elejére elkészült tatai templom főhomlokzata – amely mögött nem állt ilyen határozott ízlésű megbízó – még magán viseli a 18. század közepének építészeti világát; az ott megjelenő klasszicizáló elemek nem homlokzatképző elemek, hanem rátett, kiegészítő díszítések.

Eszterházy Károly egyházmegyéjében és birtokain a hagyomány szerint majdnem 100 plébániatemplomot építtetett fel, de püspöki székhelyein, Vácott és Egerben az elképzelt székesegyházai csak tervek maradtak. Pápai birtokán emeltette földesúri hatalmát és egyben egyházi méltóságát is jelképező nagyméretű plébániatemplomát, amely a hazai barokk legnagyobb plébániatemploma lett. Mind külső megjelenésében, mind belső dekorációjában ez az épület a püspök – római tartózkodásából is eredeztethető – klasszicizáló késő barokk esztétikai és vallási programjának a foglalata.

32 Cs. Dobrovits Dorottya: Pápa. Római katolikus templom. Bp. 1984. O. n. [6]

33 Pigler A.: A pápai plébániatemplom i. m. 61–62.

34 Uo. 13.

Die Pfarrkirche von Károly Eszterházy in Pápa. Quellen der Baukunst

Der Bischof Károly Eszterházy erbt 1762 das Familiengut in Pápa. Schon damals hatte er vor, die neue Pfarrkirche nach dem Vorbild der Pfarrkirche in Tata zu errichten. Die Kirche in Tata befand sich in Bau – die Mauer streckten sich kaum 6 Meter hoch –, aber der Bischof erkannte in ihr – dank seinen gründlichen Kenntnissen in der Architektur – den für ihn geeigneten Typ. Die Bauarbeiten der Kirche in Tata fingen 1751 an, die Pläne stammten wahrscheinlich von Franz Anton Pilgram, und der Bauherr József Eszterházy stellte dem Architekten die Schwarzspanierkirche in Wien als Vorbild hin. Die ungarischen Auftraggeber des 18. Jahrhunderts erwarteten keineswegs eine pünktliche Nachahmung des Modells, sie wiesen nur auf einen Typ, auf eine Richtlinie hin. So wurde keine zweite „Il Gesu“ in Tata gebaut, es entstand ein Gebäude mit langem Schiff und erstrecktem Chor.

Die Planung der Kirche in Pápa begann 1771 und der Bischof überwachte die Bauarbeiten aus seinem Bischofsitz Eger. Er beurteilte und bewilligte die Pläne, die Handwerker und die Materialenauswahl. Es wurde mindestens 29 Zeichnungen und ein Holzmodell gefertigt, heute sind 6 Zeichnungen überliefert, 5 als Fotoaufnahme und eine als Originalexemplar. Die Pläne der Hauptfassade sind in drei verschiedenen Variationen erhalten. Aufgrund der Pläne und der schriftlichen Quellen ist es eindeutig, dass der Bischof von dem Architekten Jakob Fellner den Stil der Klassik erwartete, dessen er nicht mächtig war, deshalb entstanden drei Variationen und deshalb wurde der Haupttor zusätzlich geplant.

Karol Eszterházy a parochiálny kostol v Pápe. Pramene architektúry

Jágorský biskup Karol Eszterházy zdedil pápske rodové majetky po bezdetnom strýkovi v roku 1762. Výstavbu nového parochiálneho kostola centra svojho panstva plánoval podľa vzoru vtedy stavaného parochiálneho kostola v Tate. Ten, svojimi vtedy sotva šesťmetrovými múrmi, zapôsobil na tohto preláta-mecenáša disponujúceho aj s poznatkami architektúry natolko, že v stavbe našiel vzor hodný nasledovania. Stavba kostola v Tate bola začatá v roku 1751, pravdepodobne podľa plánov Franza Antona Pilgrama. Podľa zadávateľa stavby, Jozefa Esterházyho, mal byť jeho vzorom viedenský kostol španielskych benediktínov. Prípravné práce na kostole v Pápe sa začali o dvadsať rokov neskôr v roku 1771. Tie trvali podľa plánov

Jakuba Fellnera (resp. po jeho smrti jeho pokračovateľa Jozefa Grossmana) do roku 1795, kedy bol kostol vysvätený. Biskup Eszterházy dozeral na prebiehajúce stavebné práce z Jágra: posudzoval a schvaľoval plány, výber remeselníkov a stavebného materiálu. Predmetný kostol je svojimi zachovanými plánmi, písomnými prameňmi azda najlepšie dokumentovaným domácim kostolom barokového stavebníctva. Z pôvodných, aspoň dvadsiatych deviatych plánov a jedného dreveného modelu sa dodnes zachovalo šesť plánov. Z toho päť v podobe novodobých fotodokumentácií a jeden v origináli. Plány samotnej fasády dokumentujú tri rôzne verzie. Vonkajší vzhľad kostola, ako aj jeho vnútorný dekor je akýmsi stelesnením estetického vkusu biskupa Eszterházyho, prejavujúcim sa podobou klasicizujúceho neskorého baroka. Zároveň je aj prejavom jeho náboženského programu. Pôvod týchto možno nesporne hľadať aj v jeho niekdajšom rímskom pobyte.

Hermann István

Gróf Esterházy Károly egri püspök magánuradalmának Főtemploma, a pápai Nagytemplom (belső architektúra) (DVD-melléklet)

Gróf Esterházy Károly római tanulmányai befejezése után 1748-ban tért haza szülei rezidenciájába, Pápara. Egyházi szolgálatát is a városban kezdte, két évig volt káplán. Misézett, gyóntatott, betegeket látogatott, ismerkedett az egyház szolgálóinak mindennapjaival.

Később, mint földesúr a középkori város piacteréből kialakította a mai barokkos hangulatú Fő teret. Lecsapolta az egykori várat és várost körülölelő mocsaras tavat. Itt jött létre a Várkert, később egy új városrész is.

A földesúr-püspök főműve városunkban a monumentális Nagytemplom. A film és az előadásban ennek belső tereivel ismerkedhetünk meg.

A templom külső és belső méretei érzékeltetik Esterházy Károly földesúri gazdagságát és egyházfői vallásos elkötelezettségét magánuradalmi központja, Pápa iránt.

Az egybefüggő belső teret a hajó boltozatai a diadalív és a szentély tagolja. A hajóban lévő pillérekkel íves fülkébe került a négy mellékoltár. A lábazatból indulnak a pillérek, záródásukban aranyozott, díszes oszlopfőkkel, amelynek motívumai megismétlik a torony oszlopai külső fejezeteit. Ezeket nyugszik a jól tagolt, a belső-teret körbefutó párkány rendszer.

A mennyezet freskóit egyetlen nézőpontra komponálták, a belépő hívő ember nézőpontjára. Mindenben érvényesült a megrendelő akarata. Maulbertsch többször átalakította terveit, amelyek híven követik a római Santo Stefano Rotondo templom kompozícióit. (Esterházy Károlyt egykor ebben a templomban szentelték pappá.)

A kupola freskók: Szent István és társai diakónussá szentelése. Majd a prédikáló szent, a későbbi vértanú jelenik meg a másodikban. A szentélyben lévő kupola freskón elfogják. Végül sorsa Huber Maurer hatalmas oltárképén teljesedik be: megkövezik.

Maulbertsch szignója az első kép bal alsó oldalán látható. Anton 'A' szígláját egy gyönyörű vadrózsa ág választja el a tulajdonnév teljes alakjától.

A főoltár tabernákulumának a háza monumentális uráli malachitból készült. Gyönyörű bronz ajtaján Ábrahám és Izsák jelenete látható. A főoltár alkotója

Grossmann József építész, aki a templomot tervező Fellner Jakab halála után vezette az építkezést.

A főoltár melletti oszlopcsarnokban Szent László és Szent István királyaink életnagyságú alakjai uralják a teret. Carrarai márványból készültek, a többi oltáron lévő szobrászati alkotással együtt, Philip Prokop alkotásai.

A mellékoltárokat: Szent Annának Szűz Mária édesanyjának, Szent Józsefnek Krisztus nevelőapjának, Boromeo Szent Károlynak, – ezen a képen megjelenik a donátor Esterházy alakja, mint első szerep – végül az utolsót Nepomuki Szent Jánosnak, a gyónási titok vértanújának szentelték.

A szószék, a padok és a gyóntatószékek művészi faragásúak, horvátországi tölgyfából készültek. Mindezek jól illeszkednek a templom visszafogott klasszicizáló belső világához.

A keresztút domborműveit a pápai származású festőművész Cziráki Lajos készítette.

A templom történetének jeles eseményeit, személyiségeit emléktáblákkal örökíti meg az utókor. (A felszentelés, ennek a 200 éves évfordulója, a tervező és a festő, a pápai Nagytemplomban szolgált plébánosok névsora.) A missziós keresztben a Veszprém megyei születésű Kopácsi József veszprémi püspök, később bíboros hercegérsek emléktáblája látható, melyet a kései leszármazott rokonok állítottak. Ő volt a Széchenyi kezdeményezte Magyar Tudós Társaság első főpapi támogatója. Egyházmegyéiben elrendelte a magyar nyelv hivatali használatát.

A templomhoz a fő tömegén kívül, oldalkápolnaszerű megoldással sekrestye és Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna és mindkettő emeletén oratórium csatlakozik.

A Szűz Mária kápolnában és az oratóriumban egyházművészeti kiállítás látható.

Az oltár menzájában üvegkoporsóban, található Szent Martialis vértanú, magyaros ruhába öltöztetett vázereklyéje.

Jelenleg itt látható a barokk keresztelő medence is, amelynek Jézus megkeresztelkedik a Jordán folyóban c. szoborkompozíciója szintén Prokop alkotása. Sajnos az eredetét a kilencvenes évek elején ellopták, a jelenlegi alkotást Marton László készítette, az eredetivel mindenben megegyezően.

Kérem, nézzék meg a filmet és látogassák meg a pápai Nagytemplomot! Jöjjenek el hozzánk! Pápa városképe Egerhez hasonlóan a magyarországi barokk építkezés egyik szép példája.

The Main Church on the Private Estate of Count Károly Esterházy, Bishop of Eger: the Great Church of Pápa (interior architecture)

In 1748 Count Károly Esterházy returned home to Pápa after his studies in Paris. He started his parochial services in the town. He was a chaplain for two years during which he familiarised himself with the everyday routine of the servants of the church.

Later as a squire, he had the the medieval town's marketplace refurbished into today's Baroque-style main square. As part of this development, he had the ancient swamp surrounding the castle and the town drained.

The masterpiece of the lord-bishop is, however, the main church. The DVD-documentary and the paper aims to introduce its interior spaces.

The inside and outside measurements of the church showcase Károly Esterházy's wealth as a squire, as well as his religious commitment to the centre of his private estate, Pápa.

The contiguous interior of the church is divided by the nave's vaults, the arch and the temple. The four side altars are set into the arched niches with pillars in the nave.

The frescos on the ceiling were composed to only one point of view, that of the believer who enters the church. The frescos are as follows: The consecration of Saint Stephen and his companions to deacons. The preaching saint appears in red, white and green hemmed cloak in the second one. On the fresco in the sanctuary he is taken captive. Finally, his fate of being stoned is depicted on Mauer's huge altarpiece.

The monumental house of the tabernacle is made of Ural malachite. On its door the story of Abraham and Isaac can be seen.

Next to the main altar, two of our kings, Saint László and Saint István, dominate the space. The statues were made of Carrara marble by Philip Prokop.

In the side altars there are paintings of Saint Anne, mother of Saint Mary; Saint Joseph, Jesus' adoptive father; Saint Charles Borromeo; and Saint John of Nepomuk.

The pulpit, the pews and the confessionals are artistically engraved. The reliefs of the Way of the Cross are made by a painter, who was born in Pápa, Lajos Cziráki.

There are remembrance plaques of the milestones of the Church's history and its significant persons.

The main body of the church connects a sacristy and a side chapel to Saint Mary, each with an oratory upstairs.

In the Saint Mary chapel and its oratory there is a religious art exhibition. In the mensa of the altar the body relic of Saint Martialis can be seen in a glass coffin.

The chapel also boasts of a Baroque baptismal font which was made by Prokop.

Please come and visit us and the Main Church of Pápa. The cityscape of Pápa, similarly to Eger, is a beautiful example of Baroque architecture.

Parochiálny kostol v Pápe - hlavný kostol súkromných majetkov Karola Eszterházyho (vnútorná architektúra) (príloha na DVD)

Gróf Karol Eszterházy sa vrátil do pápskej rezidencie svojich rodičov po ukončení svojich štúdií v Ríme v roku 1748. Zároveň tu začal aj slúžiť. Neskôr, už ako zemepán, nechal pôvodné stredoveké trhovisko prebudovať na dnes známe barokové Hlavné námestie, kde nechal postaviť monumentálny kostol. Prostredníctvom prednášky i dokumentu na DVD-nosiči sa zoznámime s interiérom tohto kostola.

Vonkajšie a vnútorné rozmery kostola nám pripomínajú nesmierne zemepanské bohatstvo Karola Eszterházyho ako aj jeho oddanosť vo vzťahu k centru svojich majetkov, Pápe. Súvislý celok interiéru je členený na menšie celky kostolnými klenbami, víťazným oblúkom a svätyňou. Vďaka pilierom kostolnej veže sa štyri bočné oltáre ocitli v oblúkovitých výklenkoch. Piliere sa uzatvárajú pozlátenými, bohato zdobenými hlavami, motívy ktorých opakujú vonkajšie motívy vežových stĺpov. Nad nimi dokola sa tiahne členená rímsa.

Stropné fresky sú komponované z pohľadu jedného zorného uhlu: z pohľadu veriaceho vstupujúceho do interiéru. Vo všetkom sa pritom zohľadnil úmysel objednávateľa prác. Maubertsch aj viackrát prepracoval svoje plány, ktoré inak verne nasledujú kompozície vzorového kostola Santo Stephano Rotondo v Ríme. V kupole sú znázornené tematiky programu fresiek: Sv. Štefan sa stáva diakonom. Druhá freska zobrazuje neskoršieho svätca počas kázne, ktorý na freske kupoly svätyne padne do zajatia. Na záver sa jeho osud naplní na obrovskom plátne obraze hlavného oltára: je ukameňovaný.

Maubertschovo signo je viditeľné v dolnom ľavom rohu prvého výjavu, pričom prvé písmeno jeho krstného mena „A“ je od ostatnej časti oddelené krásnou stonkou ruže. Tabernákulum hlavného oltára bolo vyrobené z monumentálneho uralského malachitu. Na krásnych bronzových dvierkach je výjav Abraháma a Izáka. Hlavný oltár je dielom Jozefa Grossmana, ktorý vedenie stavby prevzal po smrti Jakuba Fellnera.

Stĺporadiu vedľa hlavného oltára vládnu v životnej veľkosti vyhotovené sochy svätých kráľov: Štefana a Ladislava. Vyhotovené boli z carrarského mramoru a spolu s ostatnými sochami oltárov sú dielom Prokopa Philipa.

Bočné oltáre boli zasvätené sv. Anne, matke Panny Márie, sv. Jozefovi, sv. Karolovi Boromejskému a posledný sv. Jánovi Nepomuckému, mučeníkovi spovedného tajomstva.

Kazateľnica, lavice a spovednice sú bohato vyrezávané. Vyrobené sú z chorvátskeho dubu. Všetky zapadajú do príjemne klasicizujúcej vnútornej atmosféry kostola.

Významné udalosti histórie kostola a výročia ním súvisiacich osobností si pripomenuli ďalšie generácie viacerými pamätnými tabuľami. Misijný kríž nesie pamätnú tabuľu vesprémskeho biskupa, neskôr kardinála a primasa, miestneho rodáka Józsefa Veszpémiho, ktorú tu odhalili neskorí rodinní potomkovia. On bol prvým vysokopostaveným cirkevným hodnostárom, podporujúcim snahu Uhorského vedeckého spolku (Magyar Tudós Társaság) založeného na popud Széchenyho. V diecézach patriaciach pod jeho správu zaviedol používanie maďarčiny ako úradného jazyka.

Ku kostolu je spôsobom akoby bočnej kaplnky prilepená sakristia a Kaplnka Panny Márie. Na poschodí oboch sa spája oratórium

Na oltárnej menze sú v sklenenej truhle uložené relikvie sv. Martialisa, odeté na uhorský spôsob.

Momentálne je tu umiestnená verná kópia barokovej krstiteľnice, ďalšieho Prokopovho diela, so sochársky stvárneným výjavom pokrstenia Ježiša v rieke Jordán. Žiaľ originál krstiteľnice bol ukradnutý začiatkom 90. rokov minulého storočia. Vernú kópiu vyhotovil László Marton. Prosím, pozrite si priložený dokumentárny film a prídte kostol i mesto Pápa navštíviť! Podobne mestu Eger, aj Pápa je jedným z pekných príkladov domáceho barokového staviteľstva.

Löffler Erzsébet

Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa

Eger a török kiűzését követő században

Eltekintve a Rákóczi-szabadságharc éveitől, a 18. század Egerben a békés fejlődés időszaka volt, amit gazdasági konjunktúra is kísért. Igaz ez annak ellenére, hogy az egri polgárság viszonya a püspökkel és a káptalannal mint földesuraival gyakorlatilag az egész 18. század folyamán kisebb-nagyobb konfliktusokkal volt terhelt.¹

Így volt ez Eszterházy Károly esetében is, aki a káptalannal együtt *földesúri jogokat* gyakorolt a város lakossága felett. A város *két vármegye* – Heves és Borsod – területén helyezkedett el, a hevesi részen – a pataktól nyugatra – a püspök, a borsodi részen pedig – a pataktól keletre – a káptalan volt a földesúr. *Teljes jogú polgárok* csak a *fal-lal körülvelt belváros* lakói voltak – ők egy összegben, egyetemlegesen fizették a földesuraknak járó szolgáltatásokat – a külvárosok lakói azonban tényleges jobbágyi sorban éltek, és fejenként adóztak földesuraiknak egészen a feudális korszak végéig.²

A város polgárai az 1687-ben bekövetkezett felszabadulás óta egészen a 18. század végéig több kísérletet tettek arra, hogy a település a szabad királyi városok sorába emelkedjen. Elsőként Fenessy György püspök idején, még a 17. század utolsó éveiben, közvetlenül a török kiűzése után. Eger mint új szerzeményi birtok szabad királyi városi rangra emelkedhetett volna (erről I. Lipót 1688-ban egy resolútiót is kiadott). Amikor azonban az egri püspökség és káptalan bizonyítani tudták régi birtokjogukat, és kifizették a fegyverválságot, a rangemelés érvényét veszítette, és a város az úgynevezett *püspöki mezővárosok* sorába került vissza. 1694-ben Lipót visszavonta a resolútiót, a város pedig kiegyezett földesuraival. Ez azt jelentette, hogy a lakosság belenyugodott a rangemelés elmaradásába, a püspök és a káptalan pedig bizonyos kiváltságokkal kárpótolta ezért őket: többek között az önrendelkezés, a bíróválasztás (a püspök által jelölt három személy közül) és az egész belvárosra egy összegben megállapított adózás lehetőségével, aminek összegét ráadásul hosszú évekre előre állapították meg. A püspök és a káptalan bizonyos jogokat

1 *Bél Mátyás*: Heves megye ismertetése, 1730–1735. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Soós Imre. Eger 1968. 65.

2 *Bél M.*: Heves megye i. m. 65.

(vásár-, kocsmá-, mézárszéktartás stb.) megosztott a lakossággal. Ez az egyezmény a *Fenessay-féle transactio* néven vonult be Eger történetébe, és egészen 1854-ig a település működésének jogforrása volt. Aláírására 1695. január 4-én, Kassán került sor³ (ennek ellenére 1848-ig a város több alkalommal próbálta a szabad királyi rangot megszerezni). A transactio kedvezőnek bizonyult a városlakók részére, mert Mária Terézia 1767-ben meghozott úrbéri rendelete után 1771-ben Eszterházy püspök felajánlása nyomán a lakosság az urbárium helyett a sokkal előnyösebb transactio mellett döntött. Ez a döntés csak rövid távon bizonyult hasznosnak, mert néhány évtized múlva az 1848-as törvények, melyek a jobbágyságot (állami kárpótlás mellett) az általa használt földek birtokába juttatták, nem vonatkoztak a nem úrbéri jellegű földekre.

Később II. József és Eszterházy közismerten rossz viszonyát kihasználva a város lakossága 18 pontból álló memorandumot nyújtott be az uralkodónak felszabadítási kérelmével,⁴ aki 1789 decemberében tájékoztatta Eger lakosságát és a püspököt, hogy a települést a szabad királyi városok sorába kívánja emelni. Két hónappal később bekövetkezett halála akadályozta meg ebben.⁵

Számos ellentét forrása volt az is, hogy a püspökök által foglalkoztatott iparosok és művészek nem voltak hajlandók a városnak megfizetni a letelepedés lehetőségéért járó összeget, az úgynevezett *purger taxát* (a „purger” a Bürger német szó módosulása). Így nemcsak a város magisztrátusa esett el jelentős bevételtől, hanem a püspök alkalmazottai konkurenciát is jelentettek az itt élő céhes iparosoknak. Megjegyzendő, hogy Eszterházy tanult elődje, Barkóczy Ferenc esetéből – aki ellen 1756-ban fellázadtak a helybeli kézművesek –, ezért ő már előszeretettel foglalkoztatott helybeli iparosokat is, sőt az általa ideinvitált idegenek is többnyire „egrivé” váltak. Letelepédtek, házat vettek, egri leányt vagy özvegyet vettek feleségül, ezáltal polgárjogot nyertek.⁶ De azért az ő emberei közül is sokan szembeszegültek a céhekkel, illetve a magisztrátussal.

Eszterházy Károly a török kiűzését követő korszak egri püspökei sorában a legmarkánsabb személyiség volt, aki közel 40 éves itt-tartózkodása során többet tett székvárosáért, mint bárki előtte vagy utána. Nagyvonalúsága és áldozatkészsége is minden idők legönzertlenebb egri püspökévé tették. „A kormányzásban szóval és

3 Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban HML) Az Egri Főkáptalan Magánlevéltára XII.-2/d/44. 81. A Fenessay-féle transactio.

4 HML Az egri Főkáptalan Magánlevéltára, nagypréposti iratok II. A-II. -37, XII-2/c/2 Az egriek sérelmei, melyeket II. József elé tártak. Elsősorban a szőlőföldek allodizálása ellen tiltakoztak, de amiatt is, hogy a transactio által biztosított haszonvételeket a földesurak kisajátították, egyúttal a földesúri terheket megemelték.

5 *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története IV. Eger 1891. 144–246.

6 *Löffler Erzsébet*: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. In: *Agria XVIII*. Az Egri Múzeum Évkönyve. Szerk. Bodó Sándor. Eger 1981. 87.

tettel olyannyira bizonyította kegyességét, szeretetét és bölcsességét, hogy mindazok, akik ismerik, a magyarországi papság tükrének tartják.” Egri püspökké való kinevezése előtt a bécsi nuncius által végzett processzus egyik tanúja így nyilatkozott Eszterházy püspökről:⁷

Eszterházy puritán ember volt, sohasem értett egyet a céltalan fényűzéssel, építkezéseit – amelyeket viszont művészi igénnyel végeztetett – mindig magasabb célok és eszmék szolgálatába állította. Egyszerű életvitele az élet minden területén megnyilvánult; rendkívül fegyelmezett életmódot folytatott, korán kelt, sokat dolgozott, és egyházkormányzati tevékenysége mellett mindig végzett lelkipásztori munkát is.⁸

A püspök hatalmas bevételeinek csak töredékét használta föl személyes célokra, azonban semmilyen nehézségtől nem riadt vissza akkor, amikor az általa elképzelt nagyvonalú tervek megvalósításáról volt szó. Nagyszabású építkezéseihez magánvagyonát is felhasználta, tehát nem kizárólag a reá bízott közösség, az egyházmegye jövedelméből gazdálkodott. Eszterházy igényes, fizetőképes megrendelő volt, aki a pénzéért minőséget, pontosságot és megbízhatóságot várt el, ha valaki ezeknek a követelményeknek nem tudott eleget tenni, mennie kellett.

Az a legenda kapcsolódik a nevéhez, mely szerint a Líceum építésével kapcsolatos számlákat megsemmisítette. Ez nem igaz, de felvetődik a kérdés, hogy a hatalmas építkezéshez szükséges pénzt honnan teremtette elő. Eszterházy bevételeiről tájékozódhatunk Sugár István egri püspökökről szóló könyvéből, ennek alapján kirajzolódik előttünk egy nagyvonalú, rendkívül gazdag mecénás alakja. Püspöki jövedelmei három részből tevődtek össze, egyrészt a püspökség saját birtokainak jövedelméből, másrészt a földesúri járandóságokból, végül pedig az egyházmegyei dézsmabevételekből. Ezeket azonban még kiegészítették a püspök személyes vagyonából származó bevételek is, a pápai, a devecseri és az ugodai családi birtokok jövedelmei. Gazdálkodásának illusztrálására az említett szerző az alábbi példával szolgál: 1771 és 1797 között évi átlag 190 000 forint jövedelméből évente nagyjából 16 000 forintot vett föl „úgymond” saját céljaira, de ezekből a saját célokra felvett összegekből vásárolta meg például a Líceum könyvtárába szánt könyveket is.⁹

Eszterházy fő művével, a *Líceum* felépítésével nemcsak egy reprezentatív épülettel gazdagította a városképet, hanem át is tette a hangsúlyt az Universitas monumentális épületére. Ez lett a város legnagyobb, legtekintélyesebb, emiatt emblematikus épülete. Ezt a „funkciót” korábban a püspöki palota töltötte be. Ebben az időszakban a városi

7 Tumor Péter: Eszterházy Károly kánoni vizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 35.

8 Nováky József: Halotti dicséret, melyet Nagy Méltóságú és Fő Tisztelendő Galántai s' Fraknói Gróf Eszterházy Károly, egri püspöknek... mondott tisztelendő Nováky József kömlői plébános... Eger 1799. 15–21.

9 Sugár István: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 427–428.

magisztrátus nem rendelkezett sem elegendő hatáskörrel, sem a szükséges anyagiakkal ahhoz, hogy bármely városi ingatlan – például a városháza – közvetlen környezetébe tudta volna szervezni a centrumot. Ez csak a polgári korszakban következett be. A Líceum hatalmas és elegáns tömege ugyanakkor még feltűnőbbé tette a szemközti katedrális jelentéktelenségét, amely a Líceumhoz képest még úgy is eltörpült, hogy a vele szemközti magaslaton állt. Ezért is tartotta fontosnak Eszterházy az új katedrális megépítését, attól függetlenül, hogy természetesen a püspökség rangjához méltó, nagyobb méretű székesegyházra egyébként is szükség lett volna. Mint tudjuk, ezt csak Pyrker érsek valósította meg a következő század közepe táján. A sors különös fintora, hogy Eszterháznak sem Vácott, sem Egerben nem sikerült új székesegyházat építtetni, noha Vácott – Egerrel ellentétben – épp ez volt az első önmaga számára kitűzött cél, az ott eltöltött idő azonban kevésnek bizonyult a megvalósításhoz. Utóda, Migazzi Kristóf pedig túl költségesnek tartotta a Pilgram által készített terveket, ezért új tervezőt bízott meg. Egerben viszont életműve végére hagyta a katedrális építését, ezzel akarta megkoronázni itteni működését, ám itt „kifutott az időből”.

Székvárosában nemcsak olyan épületeket hozott létre vagy támogatott, melyek a püspöki reprezentáció nélkülözhetetlen helyszínei, illetve kellékei voltak, és bárhol Európában méltón képviselhetők volna egy egyházmegye központját, hanem a kor szükségleteinek megfelelően egy modern intézményhálózat felépítésén is fáradozott. A püspöki iskoláknak egy négykarú egyetembe való integrálása (illetve annak terve), az egyetem épületének felállítása és berendezése pedig arra utaló jel volt, hogy székvárosát a nagyvonalú püspök *szellemi központtá, a tudomány fellegvárává* is kívánta tenni. Ez utóbbi törekvésében nagy szerepet játszottak a római benyomások, a „*kis Róma*” kifejezés nemcsak városrendezési és építészeti tartalommal bírt, hanem itthoni kamatoztatása is volt mindannak a szellemi muníciónak, amelyet a Rómában tanult főpapok hoztak magukkal.

„A magyarországi papság tükre”

A püspök családi körülményei, tanulmányai, római tartózkodása meghatározó szerepet játszottak személyiségének alakulásában, amelynek legfőbb vonásai a *mély és elkötelezett hit, a reábizottakért érzett felelősségtudat és a rendkívüli műveltség* voltak.

Olyan aulikus katolikus arisztokrata családba született, amely predesztinálta a későbbi sikeres életpályára, és ahol a szűkebb vagy tágabb família tagjai szinte minden számottevő világi vagy egyházi pozíciót betöltöttek. Eszterházy Károly édesapja Esterházy Ferenc, édesanyja pedig Pálffy Szidónia, gróf Pálffy Jánosnak,

a szatmári békekötés császári megbízottjának a leánya volt. Édesanyja hét fiú- és hat leánygyermeknek adott életet, ezek közül három fiú hamar meghalt. Károly a nyolcadik gyermek volt, 1725. május 4-én Pozsonyban született. Családtagjai közül nagy hatást gyakorolt rá fivére, Esterházy Ferenc, a későbbi kancellár, és apai nagybátyja, Esterházy Imre, veszprémi püspök, későbbi esztergomi érsek. Esterházy érsek is nagy építető volt, akinek Pozsony számtalan építészeti értéke köszönheti létét. Eszterházy Károly ilyen irányú indíttatása egészen idáig vezethető vissza.¹⁰

Iskoláit Pozsonyban, a jezsuiták gimnáziumában kezdte. Itt a latin nyelven kívül klasszikus irodalmat, poétikát, retorikát, történelmet tanult.¹¹ A jezsuiták iskoláiban nagy hangsúlyt helyeztek a nyilvános disputákra és a színpadi előadásokra is, melyek felkészítették a tanulókat a későbbi nyilvános szereplésekre. A lelki életre való nevelés a Mária Kongregációban történt. Kitűnő tanulmányi eredményei, tehetsége és szorgalma révén előbb a jezsuiták nagyszombati kollégiumába került, ahol filozófiát és teológiát tanult az 1745/46-os tanévben. Innen került a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba 20 éves korában. Ez az intézmény Eszterházy idejében a *Szent Apollináris palotában* – Palazzo Sant’ Apollinare – működött. Nagyszombati előtanulmányainak köszönhetően egyből a theologia speculativa második évfolyamára vették föl. A kollégium matrikulái mindig a legnagyobb elismeréssel szóltak tehetségéről, hamarosan az újoncok magistere lett.¹²

A Collegium Germanicum et Hungaricum diákjai a Collegium Romanumban, a jezsuiták központi egyetemén tanultak, ahol Európa vezető teológusainak előadásait hallgatták. Eszterházy is itt tanult, tanárai között volt Pietro Lazzari, aki a Collegium Romanum könyvtárosa és professzora volt. Bizonyára nem múlt el nyomtalanul az ő hatása sem a későbbi püspökre, elég, ha csak könyvgyűjtő szenvedélyére és ennek nyomán létrehozott könyvtárára gondolunk.¹³

A Rómában töltött három évvel kapcsolatban említést érdemel az is, hogy saját szemével láthatott kitűnő műalkotásokat. Óriási hatást gyakorolt rá például Francesco Borromini (1599–1667), a svájci származású Itáliában tevékenykedő építőművész által hátrahagyott életmű, aki a barokk építészet meghatározó személyisége volt.¹⁴ A fiatal papnövendéket különösen a Collegium Germanicum et Hungaricum közelében

10 Kádár László: Eszterházy Károly racionalizmusa. In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Szerk. Antalóczi Lajos. Eger 1993. 69–70.

11 Bitskey István: Római hatások a barokk kori magyarországi főpapi könyvgyűjtésben. In: Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Szerk. Antalóczi Lajos. Eger 1993. 69–71.

12 Bitskey I.: Római hatások i. m. 8.

13 Bitskey István: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt” Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 9.

14 Polónyiné Kiss Adrienn: Főpapi könyvtárak múltja és jelene. Adatok az Egri Főegyházmegyei Könyvtár történetéhez. Szakdolgozat. Eszterházy Károly Főiskola, Médiainformatikai Tanszék. Eger 2007. 15.

lévő Sant' Agnese in Agone-templom, Borromini talán legnagyobb alkotása nyűgözte le. Több kortárs művésszel személyesen is megismerkedhetett.¹⁵

A Collegium tanárai, sőt többnyire diákjai is tagjai voltak az Árkádia tudós társaságnak. Körükben ismerkedett meg a *janzenizmussal*, mely a katolikus egyházon belüli, a kálvinizmushoz közel álló reformmozgalom volt, elsősorban Franciaországban terjedt el a 17–18. században. Nevét a leuveni Jansenius püspökről (1585–1638) kapta.¹⁶

Biztos nagy hatást gyakoroltak rá Lodovico Antonio Muratori (1672–1750) olasz tudós történetíró eszméi is, aki a reformkatolicizmus megalapítója volt.¹⁷ Muratori fontosnak tartotta a túlbujánzó barokk pompa háttérbe szorítását, és az evangélium eredeti szelleméhez kívánt visszatérni, mely szerint a főparancs a szeretet. Az volt a véleménye, hogy a szenteknek nincs szükségük a mi hódolatunkra, de a szegényeknek szüksége van arra, hogy segítsünk rajtuk. A pompa, a luxus kerülése és az elesettekhez való odahajlás végigkísérte Eszterházy életét is. Muratorit sokan eretneknek tartották, ám XIV. Benedek pápa szerint műveinek egyetlen gondolata sem volt ellentétes a katolikus egyház tanításával. Ennek ellenére a magyar egyháztörténészek sokszor őt hibáztatták II. József egyházpolitikájáért, sőt nevét még a szabadkőművességgel is kapcsolatba hozták (muratore olaszul: kőműves). Napjainkban Ferenc pápa próbálkozik hasonló szellemben gyakorolni „hatalmát”.

Rómában szerzett kapcsolatait egész további élete során jól kamatoztatta, így mindig voltak friss információi nemcsak az Örök Város, hanem Európa több jelentős egyházi központjának eseményeit illetően.¹⁸

Eszterházy egyébként a fenti tapasztalataiból kiindulva elődeinél jóval több papot küldött római tanulmányokra, és az egyetem létesítésével biztosítani akarta azt is, hogy hazai körülmények között is szert lehessen tenni magas szintű műveltségre, képzettségre.

Személyisége összetett volt, egyrészt *példaképei* (Borromeo Szent Károly, Szalézi Szent Ferenc és XIV. Benedek pápa)¹⁹ *nyomdokain kívánt haladni*, a *katolikus megújulás* tántoríthatatlan híveként a *Trienti zsinat* határozatainak következetes végrehajtójává vált. Mély vallásossága arra ösztönözte, hogy tartózkodjon minden szélsőségtől, mindent megtegyen a katolikus megújulásért és a szakadárak

---

15 *Nováky J.*: Halotti dicséret i. m. 6.

16 *Bitskey I.*: „Püspökünk, példánk” i. m. 9.

17 *Szelestei Nagy László*: Eszterházy Károly, a püspök. In: A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok. In Agriam adveni. Szerk. Monok István. Eger 2013. 35–37.

18 *Tóth Tamás*: A Collegium Germaicum et Hungaricum szerepe Eszterházy Károly életében. In: A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok. In Agriam adveni. Szerk. Monok István. Eger 2013. 69.

19 *Bitskey I.*: „Püspökünk, példánk” i. m. 17.

visszatereléséért a katolikus egyházba. Rendkívüli lelkipásztori képességeinek köszönhetően Borromeo Szent Károly (1538–1584) példájára nemcsak jó püspök, de jó pap is volt, aki naponta misézett, kánoni vizitációi során minden templomot és plébániát meglátogatott, és híveinek személyesen szolgáltatta ki a szentségeket. Borromeo Szent Károly nemcsak védőszentje volt Eszterháznak, hanem minden Rómában tanult főpap példaképe, aki a Trienti Zsinat határozatainak első végrehajtója volt. Különös érdeme továbbá, hogy a milánói pestisjárvány idején nagy áldozatkészségről tett tanúságot, amikor nem menekült el, hanem megszervezte a betegek gyógyítását.²⁰ A szentéletű milánói püspök szemináriumokat, kórházakat, templomokat főpapi rezidenciákat építtetett, Eszterházy nemcsak e területeken követte a példáját, állítólag az ő napirendje szerint is élt.²¹

Példaképei közül legkevésbé Szalézi Szent Ferencre volt képes hasonlítani, noha lélek-és egyházépítő munkáját igyekezett a tőle tanult szeretetteljes türelemmel végezni. Szalézi Szent Ferenc (1567–1622) nem véletlenül szerepelt az ideálok sorában. A szentéletű genfi püspök a katolikus hit védelmében úgy szerzett elévülhetetlen érdemeket, hogy hihetetlen szelídséggel végezte azt. Az volt az álláspontja, hogy „egy csepp mézzel többet lehet fogni, mint egy vödör ecettel”. Páli Szent Vince mondta róla, hogy „milyen jó lehet az Isten, ha már a genfi püspök is ilyen jó”.²² Az ő példája azért volt fontos Eszterháznak, mert tisztában volt saját gyengeségeivel, sok konfliktusa volt nemcsak a protestánsokkal, hanem egyházmegyéjében a görögkatolikusokkal, székvárosában az ortodox hitűekkel is, és tisztában volt azal, hogy vallási türelmetlensége nem egyeztethető össze a szeretet parancsával. Ezzel kapcsolatban elég, ha említést teszünk az egri szerbek és görögök – együttesen rácok – templomépítésével kapcsolatos gáncsoskodásairól. Ennek a konfliktusnak II. József 1784-es egri látogatása vetett véget, aki a Helytartótanácsra keresztül még abban az évben engedélyezte a rácoknak új templomuk fölépítését.

Építkezései során XIV. Benedek pápa (1675–1758) volt a követett példakép. A pápa maga is tudós volt, és bőkezűen támogatta és fejlesztette a Vatikáni Könyvtárat. Eszterházy nemcsak a tudományosságban, hanem a művészetpártolásban, a nagyszabású építkezésekben is a pápa nyomdokait követte, aki odaadó figyelemmel vette gondjaiba az egyetemi oktatást nemcsak Rómában, hanem szülővárosában, Bolognában is. Több új tantárgyat rendszeresített, köztük az anatómiát, eltörölve a boncolásra vonatkozó 13. századi egyházi tilalmat. Nagyvonalúan bővítette az egyetemi könyvtárat, csillagvizsgálót létesített, de jelentős érdemei voltak Róma városrendezése terén is.

---

20 *Diós István*: Szentek élete. Bp. 2001. 802–808.

21 *Gebei Sándor*: Eszterházy Károly egri püspök és a „barokk Eger”. In: Barokk – Történelem – irodalom – művészet. Warszawa 2010. 290.

22 *Diós I.*: Szentek élete i. m. 79–82.

Ebben az időszakban épült ki a pompás barokk Róma. Ez rendkívüli hatást gyakorolt a fiatal Eszterházyra. A reneszánsz és barokk templomok, a festmények és szobrok, az újonnan feltárt ókeresztény emlékek lenyűgözték a fiatal papnövendéket.²³

A püspök egyetemalapítási elképzelése meglehetősen illuzórikus volt, hiszen hazánkban a felvilágosult abszolutizmus korában – amikor a legfőbb célkitűzés az oktatás állami kézbe vétele volt – semmi esélye nem volt egy katolikus egyetem alapításának. Még Barkóczy Ferenc esztergomi érsek, a királynő „oktatási tanácsadója” sem támogatta, annak ellenére, hogy egri püspökként kezdeményezője volt az egyetem alapításának. Ennek ellenére nagy szükség lett volna rá, ugyanis a 18. század második felében Magyarországon mindössze egy egyetem működött, az is csonka volt, hiszen két karral létesült, később bővült jogi és orvosi fakultással, miközben Európa többi országában nagyhírű egyetemek sokasága állt az ifjúság rendelkezésére. Említést érdemel, hogy hazánkban az egri Líceum volt az első olyan épület, mely kimondottan egyetem céljára épült. Sajnos abban is egyedül, hogy csak több mint 250 év múlva lett belőle egyetem. Az egri Líceum impozáns épülettömege a város egyik szimbólumává vált, és nemcsak Eger, hanem Magyarország egyik legjelentősebb építészeti emléke. Eszterházy életművének csúcspontját ez az épület jelenti.

„Legforróbb vágyam, hogyan az egri iskola ... universalis Lyceummá fejlődjék”

Eszterházy 1762. június 29-én vonult be Egerbe, a nap kiválasztása szimbolikus volt: a két főapostol ünnepén kezdte meg itteni apostolotódi működését.²⁴ Október 1-jén tartotta első megbeszélését Josef Ignaz Gerlrel, a Barkóczy püspök által megbízott tervezővel. Székfoglalásakor már elfogadott tervek várták, de azután 1765-ben máig ismeretlen okok miatt szakított Gerlrel, kifizettetett számára 106 forintot, és soha többé nem kerültek kapcsolatba; Fellner Jakab kapta meg a megbízást. A Gerl által készített terv nem tartalmazta a kápolnát és a színházat, ugyancsak ilyen új, már Fellner beléptével kapcsolatos elem volt a csillagvizsgáló torony is.²⁵

Fellner sajátos területe a palotaépítés volt. Ebben a műfajban kiemelkedő alkotásai az egri érseki palota egyes részei, a tatai piarista rendház, a veszprémi agg papok háza, a veszprémi szeminárium, az egri nagypréposti palota, valamint a Batthyány Ignác-féle kerti pavilon. Európai mércével mérve is egyik legjelentősebb alkotása a veszprémi

---

23 *Gebei S.*: Eszterházy Károly i. m. 290–291.

24 *Bitskey I.*: „Püspökünk, példánk” i. m. 12.

25 *Dercsényi Dezső – Voit Pál*: Heves Megye Műemlékei II. Bp. 1972. 444.

püspöki palota (1765–76). Hasonlóan kiemelkedő kvalitású épület a Líceum is.²⁶

Fellner honosította meg Egerben az ún. XVI. Lajos (copf) -stílust, amelyet elsőként a Domus Universitatis épületén alkalmazott, majd később a Batthyány Ignác-féle kerti pavilonon és a majdani erdélyi püspök által megrendelt nagyréposti palotán is felfedezhetjük stílusjegyeit.²⁷ 1763. október 14-én kelt beadványában a püspök így ír terveiről a királynőnek: *“Legforróbb vágyam, hogy az egri iskola Felseged védő szárnya alatt universalis Lyceummá fejlődjék.”*²⁸

Az egyetemi tervekkel kapcsolatban meg kell emlékezni a püspöknek és Markhot Ferencnek azon kezdeményezéséről, mely szerint megpróbálkoztak Egerben az orvostképzéssel, ami az egyetem negyedik kara lett volna a már meglévő püspöki iskolák (teológiai, jogi és bölcséleti) mellett. Markhot Ferenc a 18. századi magyar orvostörténet egyik legkiemelkedőbb személyisége volt, 1718 táján született, tanulmányait a bolognai egyetemen végezte, ahol a kor legszínvonalasabb képzésében részesült. A balneológiában – vagyis a gyógyvizek segítségével végzett terápiában – különös jártasságra tett szert. Mint Heves és Külső Szolnok vármegyék tisztii főorvosa 1769-ben Eszterházy Károly püspök támogatásával az *Irgalmasrendiek* egri kórházában kezdte meg az orvostképzést. Ez kiemelkedő jelentőségű kezdeményezés volt, mert az iskolának megvolt a kórházi háttere, ahol a hallgatók a gyakorlatban is megismerkedhettek az orvoslással. Megjegyzendő, hogy ugyanebben az időszakban a nagyszombati egyetem orvosi fakultása semmilyen kórházi háttérrel nem rendelkezett. Mivel Mária Terézia az egri iskolának, a *Scola Medicinalisnak* nem adta meg a doktoráltatás jogát, 1775-ben jelentkezők hiányában be kellett azt zárni.²⁹

A csillagásztorony építésének gondolata úgy született, hogy Eszterházy, amikor még váci püspök volt, megismerkedett az ottani székesegyház általa megbízott mestérének a fiával, Pilgram Antal jezsuita csillagással, aki helyettese volt Hell Miksának, a bécsi csillagda vezetőjének. A csillagvizsgáló felállításának tervét erősítette a kor azon szokása, hogy a többi könyvtáralapító püspök is olyan épületekben helyezte el könyvtárát, ahol csillagda is működött. Fellner 1765 májusában jelölte ki a csillagásztorony helyét az épületen belül. 1773 májusára készültek el a meridiánterem boltozatai. Hell a délvonalat carrarai márványból rakatta ki, és felsőtárcányi szürkemárvánnyal szegélyezte azt. Ő írta elő, hogy miként kell kivésni azokat a nyílásokat, melyeken keresztül a napsugár be tud hatolni. Az ő utasításai alapján emelték a camera obscurát, és alakították ki az obszerváló helyiséget. 1778-ra fejezte be a mozgatható kupola tervét.

26 Lajta Edit [et al.] (szerk.): Művészeti Lexikon II. Bp. 1966. 39–40.

27 Szemcsányi Miklós: Eger művészetéről. Bp., 1937. 119–120.

28 Szepesy Sándor: Az egri Lyceum bölcsőköra. Egri Egyházmegyei Közlöny. Eger 1893. 164–165.

29 Ringelhann Béla – Soós Imre: Adatok az egri orvosi iskoláról kezdeményezőjének és tanárának, Markhot Ferencnek működéséről. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. Szerk. Palla Ákos. Bp. 1963. 131.

A sötétkamra a 9. emeleten kapott helyet, itt szerelték föl azt a periszkópot, amelyet Hell „a vendég mulattatására” tervezett. A torony a mannheimi és a kremsmünsteri csillagvizsgáló tornyokkal mutat formai rokonságot.³⁰

A könyvtárral kapcsolatban meg kell említeni, hogy Eszterházyval közel egy időben szinte valamennyi magyar főpap gyűjtötte a könyveket, és hasonló színvonalú könyvtárakat létesített. Ezek egy része az egrihez hasonlóan azzal a szándékkal jött létre, hogy a felsőoktatás céljait szolgálja.³¹ A főpapi könyvtárak alapításának körülményei között fontos szerepet játszott a római Collegium Germanicum et Hungaricum. Ott végezte tanulmányait a 18. század szinte valamennyi magyar főpapja.³² A Collegium Germanicum et Hungaricum diákjai több alkalommal töltötték be a kollégium könyvtárosi állását. Köztük Batthyány Ignác, későbbi erdélyi püspök is, aki például 1766-ban 5.000 kötet könyvvel tért haza Rómából, benne értékes ritkaságokkal, ősnymtatványokkal és 12–15. századi kéziratokkal. Ott szerzett tapasztalatait – mint egri kanonok – Eszterházy püspök segítőjeként a könyvgyűjtésben nagyon jól kamatoztatta.³³

Említésre méltó, hogy a 18. század végén alapított püspöki könyvtárak állománya – a gyulafehérvári több mint 18.000 kötetet kivéve – nagyjából 15-16 ezer kötet volt. 1793-ban, mikor az egri könyvtár megnyitotta kapuit a nyilvánosság előtt, a Nagyszombatból Budára költöztetett egyetemi könyvtár állománya is csak 15.000 kötet volt. Tehát a 18. század második felében létesített főpapi könyvtárak – beleértve az egrit is a maga 16.000 kötetével – a könyvek számát tekintve megfeleltek az egyetemi könyvtár kritériumainak (legalábbis Magyarországon).³⁴

A könyvtár faburkolatát és állványzatát 1778-ban Fellner Jakab tervezte, és Lotter Tamás egri asztalos 1778–1780 között készítette el. A reliefeket és az egyéb díszítményeket Halblechner Vencel egri szobrász faragta.³⁵ A reliefekben megjelenített keresztény tudósok személye jól tükrözi a püspök műveltségének irányait.

A freskó az 1545-től 1563-ig tartott Trienti Zsinatot ábrázolja, összesen 132 alakkal. Johann Lucas Kracker vejének, *Joseph Zachnak* a segítségével festette 1778-ban. A püspök Krackerral mint udvari festőjével nem kötött szerződést, hanem minden egyes munkáját külön díjazta. A könyvtár mennyezetének freskójáért 1600 forintot fizetett.³⁶

---

30 *Dercsényi D. – Voit P.*: Heves megye i. m. 452–453.

31 *Löffler E.*: Eger város i. m. 113.

32 *Bitskey István*: Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. 1996. 160–163.

33 *Bitskey I.*: Római hatások i. m. 83–87.

34 *Farkas Gábor Farkas*: A nagyszombati egyetemi könyvtár az alapításkor 1635. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 23. Szeged 2001. 32.

35 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 121.

36 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 122–123

A freskó témájának kiválasztása sokat elárul Eszterházy Károly személyiségéről. Az egri Főegyházmegyei Könyvtár egyetemi könyvtárnak készült, és mint ilyenben, legkézenfekvőbb az lett volna, ha a mennyezetkép az egyetemen oktatott négy fakultást ábrázolta volna. De a püspököknek az épület adottságai miatt három, sőt a színházteremmel négy reprezentatív, nagyméretű terem kialakítására volt lehetőség, ezt a témát pedig a vizsgateremhez tartogatta, ahol azok az események zajlottak, melyek az egyetemi fokozatok (baccalaureatus, magistratus, doctoratus) elnyerése (promóció) alkalmából tartott nyilvános viták voltak.

1. kép: *Carolus Zanetti metszete: A Tridenti Zsinat, 1673. Forrás: Michelangelo Mariani: Trento con il sacro consilio. Trento 1673.*

Egy kánoni látogatás során, a szatmári főesperesnél látott egy Trienti Zsinatot ábrázoló metszetet, amelyet egy bizonyos Carolus Zanetti készített 1673-ban I. Lipót számára, és ami könyvillusztrációként is megjelent. Ez a téma rendkívül illett a püspök világképéhez, melynek egyik legjellegzetesebb eleme épp a posztridentizmus volt. A könyv, amelynek a metszet melléklete volt, *Michelangelo Mariani Trento con il sacro concilio et altri notabili* című, 1673-ban Trentóban meg-

jelent műve. A metszetet Jávor Anna találta meg a bécsi Universitätsbibliothekban, a könyv magyarországi példányainak viszont egyike sem tartalmazza a szóban forgó mellékletet. Mikor a metszetet átadta Krackernak, arra is utasította, hogy akiknek kiléte a metszeten nincs feltüntetve, azokat egy bécsi jezsuita atya segítségével azonosítsa. Ezen kívül azzal is megbízta, hogy tudakozódjon a jellegzetes ábrázolási módok tekintetében, és nagy gondja legyen a történeti hűségre.³⁷ A mennyezetkép a katolikus egyház legfőbb fórumát, a zsinatot rendkívül színpompásan jeleníti meg, és rajta nagyon jól érvényesül a barokk térfokozás a valóságos architektúra látszólagos folytatásával. Ez utóbbi Joseph Zachnak, Kracker vejének a munkája.³⁸

A terem négy sarkában négy jelenet látható: a papszentelés, az egyházi cenzúrát szimbolizáló kép, az utolsó kenet kiszolgáltatása, valamint a szentképek és a szent ereklyék tisztelete. Ezek a reformáció által megkérdőjelezett témák egy-egy zsinati dekrétumhoz kapcsolódtak.

37 Kiss Péter: Arcvonalások Eger művelődéstörténetéből. Eger 1993. 60.

38 *Szmrecsányi M.: Eger művészetéről* i. m. 122.

Mikor a díszteremre került a sor, Kracker már nem volt életben. Ezért a püspök Maulbertschre gondolt, akivel ettől kezdve rendszeres kapcsolatban állt, de ő Győrben volt elfoglalva, így esett a választása Sigristre. Franz Sigrist 1780. december 26-án küldte meg Egerbe az első vázlatokat. Eszterházy a régi bécsi egyetem aulájának freskóihoz hasonlóan képzelte el az egyes tudományszakok ábrázolását, így a művészt megkérte annak tanulmányozására. A szerződésben összesen 3500 forintban állapodtak meg. Sigristnek a fia volt a segédje. Az volt a feladat, hogy a díszterem mennyezetének mind a négy oldalán jelenjen meg egy tudományszak, a jog, az orvostudomány, a bölcelet és a teológia. A vázlatok nincsenek meg, de azt tudjuk, hogy a megrendelő püspök nem volt velük teljesen megelégedve. A freskó 1781-ben készült el, de a művész a következő évben még sok mindent átfestett rajta a püspök instrukcióinak megfelelően.³⁹

A díszterem után 12 esztendővel került sor a harmadik rizalit termére, a kápolnára, melynek mennyezetét Anton Maulbertsch festette 1793-ban. A kép a mennyországot és annak lakóit ábrázolja. A szerződést 1792. szeptember 15-én kötötték, mely a vázlat alapján tartalmazza a leendő kép leírását, amelyet 3300 forint munkadíjért vállalt el a művész. Az oldalfalak és a mennyezet festése között nincs semmi szerves kapcsolat, ez szándékos volt, hogy jobban elváljon egymástól a menny és a föld. A két nagy körben lebegő alakok között a kép centrumában a Szentháromság és Szűz Mária ábrázolása látható. Az Ó- és Újszövetség üdvözültjei kis felhőgomolyokon lebegnek, János evangélistát – az egyházmegye védőszentjét – az egyik kör közepén angyalok viszik az égbe. A másik körben egyházatyák és női vértanúk láthatók. Eszterházy kérésének megfelelően a magyar szentek az oltár feletti részen láthatók. Előttük egy szárnyas angyal az apostoli kettős keresztet emeli a magasba, a másik pedig címeres magyar zászlót lobogtat.

Az oltár falpilléreit és oromzatát, valamint a tabernákulumot Adami János készítette 1793-ban. Az eredeti oltárképet, mely Máriát, Magyarország védőasszonyát ábrázolja az előtte hódoló Szent István királlyal, Huszár Ferenc festette, akit Eszterházy élete utolsó éveiben kezdett el foglalkoztatni, de ezt a képet később Fischer érsek kicseréltette egy ugyanilyen tárgyú képpel, amit Hesz Mihállyal, az egri születésű bécsi festőtanárral készíttetett. Az oltár angyalszobrait és a szószék reliefjeit Motzer József szobrász 1794-ben mintázta. A tabernákulum érdekessége, hogy úgynevezett *verde anticóból* készült. Ez a Szentpétervár környékéről származó ásvány csak apró darabokban lelhető föl, ezért többnyire ékszereket készítenek belőle. Ez a tabernákulum is több száz kis darabból lett összeállítva.⁴⁰

---

39 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 124–126.

40 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 128–129.

A három freskó ikonográfiai programja jól tükrözi azt a háromirányú elkötelezettséget, mely a püspök életének vezérmotívuma is volt, a *Tridentinum* katolikus megújulásban játszott kiemelkedő szerepének, általánosságban az egyház védelmének, a *négy fakultás* a tudomány iránti elkötelezettségének és *az üdvözültek serege*, köztük kiemelten a magyar szentek a haza iránti elkötelezettségének akár szimbólumai is lehetnének. Ebbe a programba jól illik a kápolna *Szent István király korona felajánlását* ábrázoló oltárképe is. De ugyanezt a hazaszeretetet támasztja alá az a tény is, hogy Eszterházy Wittmann János egri festővel egy olyan képsorozatot is készíttetett a Liceum második emeleti folyosójára, amely Szent László legendájából vett jeleneteket ábrázol.⁴¹

Külön említést érdemelnek az épület *mázás cserépkályhái*, melyekből Szmracsányi Miklós szerint 42 darabot, a Heves Megye Műemlékei című topográfia szerint pedig 52 darabot rendelt Eszterházy Mágner Károly győri fazekasmesternél, a legutóbbi kutatások szerint valójában 78 volt a kályhák száma. A kályhák copf stílusban készültek, és részben fehér, részben zöld mázzal lettek bevonva. Díszítményeiket tekintve nincs közöttük két egyforma. 220-280 cm magasak, valamennyi kályha 30-40 cm-es lábakon, vasból vagy rézből készült tálcacon áll. Ma már a kályhák közül mindössze 17 db található eredeti helyén, a többit elbontották, a Dobó István Vármúzeum raktárában körülbelül ugyanennyinek a maradványai léteznek még, a többi elkallódott.⁴²

Az érseki, korábban püspöki palota középső szárnyát Erdődy püspök építtette, melyre utóda, Barkóczy még egy emeletet húzatott. Eszterházy Károly jelentős változtatásokat hajtott végre az épületen. A püspök Fellner Jakab tervei alapján az a két szárnyal bővítette, melyek magukban foglalják a kocsithajtót, valamint a kápolnát, melyet a püspök 1766. szeptember 7-én szentelt föl a Szent Kereszt tiszteletére. A palotának ez a legértékesebb része, amely két emelet magasságát foglalja el, oltárának két oldalán felsőtárkányi márványból készült lapos pillérek, lángoló urnákkal díszített párkánnyal. Ezek adják meg az oltárt díszítő szoborkompozíció keretét, mert kép helyett a sárgás stukkó alapba egy egyszerű, felsőtárkányi fekete márványból készült kereszt van illesztve, a Megváltó ólomból öntött alakjával. A kápolna falait műmárvány borítja, melyeket aranyozott rokokó ékítmények díszítenek. A bővítést és az átalakítást Fellner Jakabkal tervezte meg Eszterházy püspök. Az épületet mind északi, mind déli irányba meghosszabbította, mindkét végébe jól elkülöníthető, balluszteres korlátokkal díszített végszárnyat, ún. „galériát” építtett, melyek tetejét szobrok díszítették.

A déli oldalon lévő szárnyba helyezte az új kápolnát, melynek mennyezeti freskóját Johann Lucas Kracker készítette, mely Krisztus feltámadását ábrázolta. A freskó

41 *Dercsényi D. – Voit P.*: Heves megye i. m. 473.

42 *Kiss Adrién*: Az egri Liceum és kályhái. Eger 2013. 41.

2. kép: Franz Hauptmann: *Johann Lucas Kracker Krisztus feltámadása című mennyezetfreskója a Püspöki (ma Érseki) Palota magánkápolnájának leégése után, 1816-ból. Akvarell, papír, 630 × 465 mm. (Köves-Kárai Petra felvétele)*

az 1801-es tűzvész során semmisült meg, ma egy id. Storno Ferenc által készített freskó díszíti a kápolnát, 1877-ben pótolták a megsemmisült freskót. A kép a gyermek Keresztelő Szt. János és a kis Jézus találkozását ábrázolja. Az oltárt díszítő ólomfeszület Georg Leitner bécsi szobrász munkája, az oltárasztal szürke márványból készült koporsó alakú építmény. A tabernákulum Schäjrer József egri ötvös munkája 1765-ből. Az építkezés során keletkezett iratok tanúsítják, hogy valahol itt lehetett az üvegház, az *orangéria*, amit a kápolna építése miatt kellett elbontani.⁴³

Az épület északi végében a korábbi külső lépcső helyett egy reprezentatív belső lépcsőházat alakítottatott ki, amely a kápolnán kívül az épület legimpozánsabb része, és melynek földszintjén egy kocsíathajtó kapott helyet, melyet keleti oldalán egy díszes, nyugati oldalán pedig egy szerényebb kapuval láttak el. Ezáltal a keleti, díszudvar felőli kapu

vált a palota főbejáratává. Hintóval be lehetett állni az előcsarnokba, és miután az utasok kiszálltak, a hintó továbbhajtott, ki a hátsó kapun, és egy éles kanyarral közelítette meg az istállóudvart, illetve a kocsiszíneket.⁴⁴

A főépület, amely Barkóczy püspök jóvoltából korábban már egy emelettel is bővült, most már teljesen összeépült az északi szárnyal, amelyben immáron a szemeélyzet került elhelyezésre, az északi szárny legnagyobb földszinti terme volt a szemeélyzeti ebédlő, a sarokban lévő helyiségekben pedig a konyha működött⁴⁵. Ez utóbbi maradványai az utóbbi időben feltárára is kerültek.

Eszterházy Károly püspök különös gondot fordított az *egri szeminárium* fejlesztésére is, Az épület 1772-ben Fellner Jakab tervei alapján emeletráépítéssel bővült.⁴⁶

43 Szmrecsányi M.: Eger művészetéről i. m. 110–112.

44 Dercsényi D. – Voit P.: Heves megye i. m. 498.

45 Dercsényi D. – Voit P.: Heves megye i. m. 493.

46 Sugár I.: Az egri püspökök i. m. 435.

A Historia Domusban erről a következők szerepelnek: „*A szeminárium tetejét a negyedik contignatio (3. emelet) ráépítése céljából egy emelőszerkezettel megemelték, de mivel nem tudták egyensúlyban tartani, leszakadt. Ezért a püspök elrendelte az emelőgép szétbontását, majd felépítették a falakat és ráépítették a tetőt. Ezt követően Grossmann József és Francz József is készített terveket a Szeminárium bővítésére, amelyek közül a Grossmannéi valósultak meg, 1784-ben kezdték el a Foglár utcai épületszárny kivitelezését.*” Ebben az új kelet–nyugati irányú épületrészben kapott helyet a kápolna, a refektórium és a lépcsőház. Amikor 1784–85-ben ismertté vált, hogy II. József a megszüntetett egyházmegyei papneveldek helyett az egyik kerületi szemináriumot Egerbe akarja telepíteni, Eszterházy lázas sietséggel egy új szárnyat emeltetett hozzá. Miután II. József halála után visszavonta az egyházzal kapcsolatos rendeleteit, és visszaállt a régi rend, az ily módon túlságosan nagygyá vált épületben a püspök arra kívánt lehetőséget biztosítani, hogy más egyházmegyék növendék papságát is itt képezzék. Ennek érdekében tovább folytatta a bővítést.⁴⁷

A szeminárium épületével kapcsolatban említést érdemel még az elaggott papok elhelyezésére szolgáló épület, a *Domus Emetitorum Parochorum*, a mai Szent József Kollégium épülete a szeminárium szomszédságában. Az épületet Kiss János kanonok adományozta a fenti célra, ám a bejárat fölött olvasható kronosztichon szerint csak 1769-ben kezdte el betölteni az alapító szándéka szerinti funkcióját, addig az idős papokat a szemináriumban látták el, ebben az épületben pedig konviktus működött. Eszterházy püspök 1768-ban döntött úgy, hogy az épület nyerje vissza eredeti funkcióját. Oltárképét Szmrecsányi Miklós szerint Johann Lucas Kracker készítette, Szent József halálát ábrázolja.⁴⁸

1769–71 között került sor a *kertek* kialakítására. A díszkert a Bél Mátyás leírásából ismert Erdődy-féle vadaskertek egyikéből létesült, mégpedig Barkóczy idejében. Trapéz alaprajzú, két széles, egymást derékszögben metsző út képezi a park vázát a találkozásuknál rondóban kialakított francia kerttel. A négysoros vadgesztenyén és a középső körön meglátszik a francia kertépítészet hatása. A terv valószínűleg a püspök geometrájának, Házael Hugó szervita barátnak a munkája, aki nemcsak számos szép kivitelű birtoktérképet készített a püspök számára, hanem amikor Barkóczy esztergomi érsek lett, több gyönyörű kerttervet készíttetett vele. Eszterházy 1769-ben kezdte el a park bekeríttetését, mely korábban csak palánkkal volt körülvéve, és amelybe ettől kezdve remek vasrácsos kapukon át lehetett bejutni. Ekkor épült a legdíszesebb, északi kapu. Ma már pontosan megállapíthatatlan, hogy a kertnek hány kapuja volt, azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy a meglévőkön kívül

47 *Dercsényi D. – Voit P.*: Heves megye i. m. 289.

48 *Kiss Péter*: Adatok az egri Domus Emeritorum Parochorum történetéhez. In: Eszterházy Károly emlékkönyv, Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 249–250.

1966–68 között minden évben lebontottak egyet-egyet. A kerítés köveit a Rác kapunál lévő városfalzakasz lebontásából nyerték. Fazola Lénárd ekkor 3317 font rúdvasat kapott a nagykapu elkészítéséhez. A falakat Povolni János építette, a kőkockákat pedig részben Miller János, részben Adami József faragták ki. A kert hátsó végén, az Eger patakon és a malomárkon át bájos kőhíd vezetett keresztül egy nyári kastélyhoz, melyet Eszterházy 1770–71-ben újjáépített, és Krackerral 1772-ben kifestetett. A romokból megmaradtak faragott kövek, oválisan áttört, rózsakelyhekkel díszített balluszterek, gyümölcsös vázák, virágos oszlopfők, melyekből Pyrker érsek utolsó titkára, Majzinger Károly a kerecsendi plébánia kertjében egész gyűjteményt helyezett el, mikor ott lett plébános. A tervezést feltehetőleg Fellner végezte, és Hesz János, valamint Steinhauer Antal szobrászok faragták ki a szép formákat. Ezzel egyidejűleg történt az érseki palota kerítésének megépítése is.⁴⁹

Eszterházy Károly a *fürdőt* is jelentősen átépíttette, elsősorban azért, mert fontos bevételi forrásnak tekintette. A fürdő (az egykori *Arnaut pasa fürdője*) egy úgynevezett ilidzsa volt, melyet még a törökök építettek a 91 évig tartó hódoltság alatt. Az alapfalak ásásához 1795 januárjában láttak hozzá, nagyon nehezítette a munkát a források minduntalan feltörő vize. Ekkor boltozták be a nyolcszögletű török medencét, és a már korábban is meglévő egyik Extra-Bad mellé egy másikat is építettek. Az építkezésen a legjobb hírű mesterek dolgoztak: Franz József építészen kívül Pliczner János kőfaragó, Ploreczky György ács- és Fazola Lénárd lakatosmesterek. A költségek 2600 forintra rúgtak.⁵⁰

1771 és 1781 között építtette meg a püspök azt a völgyzáró gátat, mely Eger várost volt hivatott a patak árvizeitől megvédeni. A városon keresztül folyó patakocska ugyanis a heves nyári záporok idején gyakran kilépett a medréből, hatalmas károkat okozva a településen. Az uralkodó szélirány miatt a felhőszakadások ugyanis Egertől északra, a Bükkben kezdődtek, és néhány óra múlva, mire a zivatarfelhők a város fölé érkeztek, a patak medre már tele volt a hegyekben leesett eső vizével. A terveket Zathureczky Sándor városi geometra készítette, a kivitelezés pedig Povolni János nevéhez fűződik. Az építmény egy 240 m hosszú és 3,78 m széles híd volt, mely keresztbe szelte a patakot, és pillérei között két nyílás volt, melyeken csak annyi víz juthatott az Eger-patak medrébe, amennyit az biztonsággal le tudott vezetni. A híd a Mária utca vonalában helyezkedett el, és utolsó nyomai csak néhány évtizeddel ezelőtt tűntek el teljesen. A tervek alapján az óriási gátfalon a zsilip fölött egy nyitott kápolna volt. A kápolna közepén Szűz Mária szobra állt, egyik oldalán Szent Mihály, a város védőszentje, másik oldalán pedig Nepomuki Szent János szobraival. A kápolna tornyában harang is volt, amely vészjelzőként szolgált. A védművet a püspök

---

49 *Dercsényi D. – Voit P.*: Heves megye i. m. 321–332.

50 *Dercsényi D. – Voit P.*: Heves megye i. m. 301.

1781. május 22-én áldotta meg az Énekek énekéből vett idézettel: „Posuerunt me custodem in vineis, vineam meam non custodivi” (Én. 1. 5.) (*Szőlőt őriztettek velem, a magam szőlőjét azonban nem őriztem*), mely szavakat a híd falára is felvésték. Így a védmű hivatalos elnevezése is *Posuerunt* lett.⁵¹ Ezzel összefüggésben a püspök 1780-ban a patak szabályozására is megbízást adott Fellner Jakabnak, de annak halála után Grossmann József kapta meg a feladatot.⁵²

A régi székesegyházat a püspök igyekezett szépíteni, csinosítani addig is, amíg – tervei szerint – hozzá nem tud fogni az új katedrális építéséhez. Elsőnek a szentélyt díszítette ki, 1765-ben tárkányi márványból új főoltárt építtetett Rupert Schnattmann bécsi márványfaragó mesterrel 3000 forintos költségen, s fölője Krackerral megfestette az új oltárképet is, mely olajbafőtt Szent Jánost ábrázolta, és amely most a sáta templomot díszíti. A szentély és a Mária-kápolna mennyezet-freskóját 1767-ben Kracker festette meg 2700 forintos tiszteletdíjért.⁵³ 1769-ben Eszterházy Schnattmannal készíttetett még két márványoltárt, melyek fölé Szent István és Szent László oltárképeit ugyancsak Kracker festette meg 1773-ban.⁵⁴ A két kép ma a székesegyház oldalhajóinak utolsó két mellékoltárát díszíti.

Szmrecsányi Miklósnál, Eger művészeti értékeinek eddigi legjobb ismerőjénél olvashatjuk az alábbi gondolatokat, melyeket tulajdonképpen maga is idéz: „*Eszterházy Károly, Egernek utolsó püspöke átellenben a püspöki kisdud és dísztelen templommal alkotó a Lyceumot királyos költséggel, s úgy szándékozván, hogy ha majd ezt elvégzendő, elhordattya a dísztelen templomot, s ollyat állít, melly a Lyceum mellett méltólag foglal helyet.*” (Kazinczy Ferenc)⁵⁵

Nováky József kömlői plébános gyászbeszédében így emlékszik meg erről: „... *kívánva kívánta Eger városát egy roppant templommal felékesíteni, annak leendő formáját többször kirajzoltatta, annak helyét kitövekelte, mindazonáltal sok ízben megújított feltételét nem teljesíthette.*”⁵⁶

Eszterházy Károly elsőként Grossmann Józseffel készíttette el a székesegyház terveit. Úgy tűnik azonban, hogy Grossmann terveivel nem volt megelégedve, mert két év múlva új megrendelést adott Karl Zillachnak, aki a magyar királyi kamara és a primás építész volt. A két terv nagyjából azonos méreteket és elrendezést tartalmazott, azok színvonala között azonban nagy különbség van Grossmann javára. A tervek készítésének mindkét esetben maga a püspök volt az irányítója, és ez

51 *B. Pap György*: Árvíz Egerben 1878. augusztus 30-31-én. In.: *Agria Annales Musei Agriensis* XXXIV. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 1998. 5.

52 *Breznay Imre*: Eger múltjából. Eger 1926. 44.

53 *Sugár István*: Az egri bazilika. Bp. 1971. 17–18.

54 *Egri Főegyházmezei Levéltár Archivum Vetus (EFL AV) 2777*. Kracker levelei Eszterházyhoz.

55 *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 144–147.

56 *Nováky J.*: Halotti dicséret i. m. 9.

nemcsak a rendeltetés eszméjére, a szükséges méretekre vonatkozott, hanem a formai megoldásokban, a művészi alakításokban is az ő elgondolásai érvényesültek. Mindkét alkalommal a térrendezés egységessége lebegett a megrendelő püspök szeme előtt. Mindkettő úgy készült, hogy a tervezett katedrális a Líceum tengelyébe épült volna (a barokk székesegyház homlokzata a Hatvani kapu irányába nézett), tehát Eszterházy terveiben is a később megvalósított térrendezés volt az egyik legfontosabb szempont, amely szerint az egymással szemben álló két épület a városkép szempontjából azonos súllyal esik latba, sőt együttesen váltják ki azt a lenyűgöző hatást, amelynek ma a szemtanúi lehetünk.⁵⁷

A megvalósult „kis Róma”

Összefoglalva a püspök egri tevékenységét megállapítható, hogy Eszterházy Károly valóban *konceptiózusan* folytatta székvárosának fejlesztését, építkezéseinek célja egy intézményrendszer megvalósítása volt. Mindössze a szeminárium bővítésével kapcsolatban tapasztalható némi átgondolatlanság, ami azután további kapkodásba torkollott. A püspök illúziókba ringatta magát azzal összefüggésben, hogy az uralkodó II. József ígéretét bírta arra vonatkozólag, hogy a szemináriumok államosítása és összevonása után az egyik kerületi szeminárium Egerben fog működni. A papnevelde ily módon végrehajtott bővítései teljesen indokolatlanok voltak, különösen annak ismeretében, hogy a papképzés oktatási része a Líceumban zajlott, a szeminárium mint konviktus a növendékek szállása és a papnevelés színhelye volt.

A püspök által létesített épületek elsősorban a kultúrát és a hitéletet szolgálták, de találhatunk köztük olyat is, amelynek funkciója a szociális gondoskodás, a lakosság jobb ellátása vagy éppen a város védelme volt a rendszeresen fenyegető árvizekkel szemben. Úgy véljük, hogy még az egyetlen „csupán” reprezentációs funkcióval rendelkező épület, a püspöki palota sem a saját kényelmét szolgálta, hanem személyétől függetlenül a hivatalának és az egyháznak kijáró tisztelet vezérelte a püspöki palota bővítése során. Szimbolikus jelentősége volt annak is, hogy a felsőtárkányi és a harsányi kastélyokat – püspöki nyaralókat – egyaránt lebontatta, úgy vélte, hogy az azokban megtestesülő luxus, valamint a bennük korábban lezajlott mulatságok nem méltóak főpásztori hivatásához.

Építkezései során a kor legjelesebb építészei, festői és szobrászai kaptak tőle megbízást. Eszterházy nem egyszerűen megrendelő volt, hanem igényes műértő, aki

---

⁵⁷ *Szmrecsányi M.*: Eger művészetéről i. m. 144–147.

birtokában volt mindazon képességeknek, melyek segítségével a művészi produktumokat értékelni és minősíteni tudta. Ebben az értelemben mecénási tevékenysége korrekt szerződéseken alapult, melyek minden egyes pontját következetesen betartatta és betartotta. Az általa alkalmazott művészeket maga instruálta, egy-egy tempom vagy épületbelső ikonográfiai programját személyesen dolgozta ki. Erre a legjobb példa a líceumi freskók témájának kiválasztása, különösképpen a könyvtaré, mely sűrítve magába foglalja a püspök egész világgépét, melyben hit és tudomány szerves egységet alkottak. A hitnek ugyanis nem a tudomány, hanem a hitetlenség, a tudománynak pedig nem a hit, hanem a tudatlanság az ellentéte. Több általa megvalósított épület – a szeminárium emeletráépítése, a Posuerunt vagy a Líceum csillagvizsgáló tornya – arról tanúskodik, hogy műszaki, természettudományos ismereteknek sem volt híján. Rendkívüli műveltségének legékesebb bizonyítéka a 16 ezer kötetes egyetemi könyvtár létrehozása, mely a tervezett négy fakultás igényeinek megfelelően a kor legmodernebb szakirodalmával várta olvasóit.

A 18. század négy nagy építő püspöke – Telekesy István, Erdődy Gábor, Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly – közül ő volt az egyetlen, aki olyan nagyszabású tervekkel érkezett egyházmegyéje élére, melyek koncepciót sejtetnek nemcsak székvárosának igazi püspöki székhellyé való alakításában, hanem az egyházmegye, illetve annak központja működésének tekintetében is. A püspöksége alatt városunkra ragasztott jelzők: „*keis magyar Róma*” vagy „*magyar Athén*” jelzik tevékenységének irányait, miszerint az egyházmegye szakrális centrumát külsőségeiben és szellemileg is hozzá akarta igazítani a funkcióhoz. A Rómában tanult főpapok – köztük Eszterházy – onnan hozták tudásukat, invencióikat, Rómából kaptak eligazítást egyházszerzői tevékenységükhöz, sőt többnyire itáliai művészeket, építészeket is foglalkoztattak, akik azután itt műhelyt teremtettek, tanítványokra találtak. Athén nevének szimbolikus használatát a püspöki iskolák megszervezése, illetve működése indokolta, amit az egyetem alapítása koronázott volna meg, de a Domus Universitatis létrejötte mindenképpen hangsúlyossá tette azt a tényt, hogy Eger az egyetem nélkül is a tudományok fellegvára volt.⁵⁸

Az új szerephez idomult a város szerkezete is. A török hódoltság előtt még a vár volt a település és a püspökség központja. A 18. század elején Telekesy István kezdte kiépíteni az új püspöki lakhelyet a forgalmas, a Felvidékre vezető főútvonal mentén, az egykori Hosszú utcában, az elpusztult várbeli épületek pótlására. Ezt követően pedig az Erdődy Gábor által épített kelet–nyugati tájolású palotaszárny volt a város legrepresentatívabb épülete, amely egyben Eger új centrumát is jelentette. Erdődy utóda, Barkóczy Ferenc is sokat hozott a püspöki székhely

58 *Bitskey István*: Eger a barokk kori Közép-Európában. In: Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1773–2013. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 38–39.

és környéke csinosításához (Megyeháza, felsőtárkányi Fuorcontrasti kastély és a barátréti nazarénus kolostor). Entz Géza művészettörténész szavaival élve: „... *Barkóczy püspöksége alatt a legjelentősebb érett barokk épületek (minorita templom, trinitárius templom, megyeháza) rangot és színvonalat jelentenek az egész város számára, s bizonyos mértékig alapot is adnak a továbbfejlődésre.*”⁵⁹ Ez a továbbfejlődés az évszázadból még hátralévő négy évtizedben, Eszterházy idejében teljesedett ki.

Eszterházy Károly alatt azonban paradigmaváltás is bekövetkezett; egyrészt csúcspontjára érkezett az a folyamat, amelyet elődei elkezdtek, másrészt áttevődtek a hangsúlyok, nemcsak külsőségekben, hanem szellemi-spirituális értelemben is. Továbbra is fontosak maradtak a reprezentatív épületek, a műalkotások, de felértékelődött a tudás, a műveltség és a kultúra, amely immáron intézményes keretek közt gyarapodhatott, és egyre több ember számára elérhetővé vált.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a püspök mellett és részben az ő hatására a szerzetesrendek és a káptalan tagjai is számottevő építkezésekbe kezdtek, és ők is alkalmazták a püspök által idehívott művészeket. Ebben az időszakban fejeződött be a minoriták templomának építése (Kilian Ignaz Dientzenhofer tervei alapján), melynek pompás oltárképét (Páduai Szent Antal a Szűz Mária előtt) Kracker festette. Az egykori jezsuiták, ma ciszterciek templomában is látható egy Kracker-mellékoltárkép Szent Anna, Joachim és a gyermek Mária alakjával, a fölötte lévő freskó ugyancsak Kracker műve, egy angyal tartja magasba a 12 csillagból álló koronát. Sajnos, a Kracker által készített mennyezeti freskók az 1800. augusztus 23-i tűzvészben elpusztultak.⁶⁰ Szintén Kracker festette az Androvics Miklós által épített kispéposti palota dísztermének mennyezeti freskóját (Az erény diadala a bűn fölött). Fellner Jakab tervezte a bájos Batthyány-féle kerti pavilont és a szintén Batthyány, illetve Dobronyai Miklós által építtetett nagypréposti palotát.

Ezek a jelentős építkezések inspirálták a tehetős polgárságot is, hiszen ebben az időben nőttek ki a földből azok a belvárosi barokk lakóházak, melyek ma is meghatározói a városképnek.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a püspök tényleg csúcspontra juttatta székvárosát, mint hogy halálát követően megtorpant a négy évtizeden át tartó töretlen lendület, és bár igaz, hogy Pyrker és Bartakovics érsekek személyében a 19. században is kerültek valóban nagyformátumú főpapok az egyházmegye élére, egyiküknek sem sikerült túlszárnyalni Eszterházy püspök teljesítményét.

---

⁵⁹ *Entz Géza*: Opponensi vélemény Voit Pál „Eger művészetföldrajza és a közép-európai barokk” c. kandidátusi értekezéséről. In: *Művészettörténeti Értesítő* I-II. Bp. 1968. 148–150.

⁶⁰ *Breznay I.*: Eger múltjából i. m. 80.

Bischof Károly Eszterházy und seine Residenzstadt Eger

Der herausragendste Bischof in der Geschichte der Diözese Eger war Károly Eszterházy, der zwischen 1762 und 1799 das Amt des Bischofs innehatte.

Er kam in einer der reichsten aristokratischen Familien Ungarns auf die Welt, und bereitete sich schon seit jungen Jahren auf eine geistige Laufbahn vor. Sein Studium absolvierte Eszterházy an der Heiligen Gregorius Universität in Rom, wo er nicht nur eine außergewöhnliche Bildung erhielt, sondern auch die Gelegenheit bekam, Papst Benedikt XIV., der zu seinem Vorbild wurde, kennenzulernen. Er machte dort ebenfalls die Bekanntschaft zahlreicher Wissenschaftler und Künstler, die im Dienst des päpstlichen Staates standen.

Nach seiner Rückkehr nach Ungarn übte Eszterházy auf seinen eigenen Besitztümern jenseits der Donau die Priestertätigkeit aus. Während dieser Zeit gab er die Errichtung zahlreicher Bauwerke in Auftrag, von denen die wichtigsten die große Kirche in Pápa (Poppa) und das dortige Schloss sind.

Bereits mit 34 Jahren wurde er zum Bischof von Vác (Waitzen) ernannt, wo er gleich mit dem Bau der Kathedrale begann. Nach seinen Plänen hätten die Kathedrale und das damit verbundene Priesterseminar und der Bischofspalast eine Einheit gebildet. Nachdem er aber 2 Jahre später zum Bischof von Eger ernannt worden war, wartete die Realisierung seiner Pläne auf seinen Nachfolger.

Während der 37 Jahre in leitender Position des Bistums Eger wurde er zu einem hochkarätigen Bischof. Er bereicherte die Stadt mit bedeutenden Gebäuden, die bis heute das Bild der barocken Innenstadt prägen. Sein größtes Werk war die Realisierung des Universitätsgebäudes, das das größte Bauwerk Ungarns im Stil von Ludwig XVI. ist. Das Universitätsgebäude verfügt über eine prächtige Bibliothek, einen Prüfungssaal und eine Kapelle, die alle mit Fresken von berühmten Malern verziert sind. Besonders erwähnenswert ist der Turm der Sternwarte, der heute ein Museum der Astronomie beherbergt.

Der Bischof ließ den Bischofspalast und das Gebäude des Priesterseminars renovieren und erweitern einen französischen Park auf dem Gelände des ehemaligen Wildparks errichten sowie das bereits im 17. Jahrhundert von den Türken erbaute Bad modernisieren.

Eszterházy kümmerte sich ebenfalls um den Hochwasserschutz von Eger. Er veranlasste den Bau eines Dammes am Nordrand der Stadt. Dieser ließ nur so viel Wasser durchfließen, wieviel das Bachbett ohne Gefahr aufnehmen konnte. Für die Bauarbeiten beschäftigte er namhafte Künstler (Architekten, Bildhauer und Malermeister), die ihr bedeutendes Lebenswerk- in erster Linie in Eger- hinterließen.

Von den vorgenommenen Aufgaben konnte Eszterházy lediglich den Bau der neuen Kathedrale nicht realisieren, obwohl die Pläne ihn von Anfang an beschäftigten. Die Realisierung schob er auf sein Lebensende hin, weswegen die Kirche bis zum Zeitpunkt seines Todes 1799 nicht fertiggestellt wurde.

Die Bauvorhaben des Bischofs waren nicht eigennützig. Wichtige Institutionen wie Hochschulen, Druckerei, Bibliothek wurden in den neugebauten oder renovierten Gebäuden betrieben. Damit vollzog sich ein Paradigmenwechsel. Mit diesen Bauwerken wurde nicht nur das Außenbild der Stadt verändert, sondern seine Residenzstadt Eger wurde zur Hochburg der Wissenschaft und der Kunst.

Biskup Karol Eszterházy a jeho sídlo, Jäger

Karol Eszterházy bol v 18. storočí najvýznamnejším biskupom jágerskej diecézy. Na biskupskom stolci sedel medzi rokmi 1762–1799. Narodil sa v roku 1725 v jednej z najvýznamnejších rodín dobového Uhorska a od mladého veku sa pripravoval na cirkevnú dráhu. Vysokoškolské štúdiá skončil na Univerzite sv. Gregora v Ríme, kde získal nielen mimoriadne vzdelanie, no mal možnosť sa osobne poznať s pápežom Benediktom XIV. (stal sa jeho vzorom) ako aj celým radom vedcov, umelcov stojacich v pápežských službách. Po svojom návrate pôsobil ako farár na svojich zadunajských majetkoch, zároveň započal mnohé stavebné aktivity. Z nich najvýznamnejšou je kostol v Pápe a prestavba tamojšieho kaštieľa.

Ako mladý, len tridsaťštyri ročný sa stal biskupom vo Vacove, kde začal s budovaním tamojšej katedrály. Podľa jeho predstáv, tá mala byť spolu s kňazským seminárom a biskupským palácom súčasťou väčšieho stavebného komplexu. Nakoľko sa však už o dva roky stal jágerským biskupom, realizácia tejto úlohy čakala na jeho nasledovníka.

Počas 37 rokov na čele jágerskej diecézy sa stal skutočne veľkoformátovým biskupom. Sídlné mesto Jäger obohatil viacerými významnými stavbami. Tie sú dodnes markantnými barokovými činiteľmi centra mesta. Jeho najväčším dielom bolo vybudovanie univerzitného komplexu – najväčšej uhorskej stavby v štýle Ľudovíta XVI. Jej súčasťou je knižnica, kaplnka, skúšková sála – všetky sú zdobené freskami slávnych majstrov. Osobitne treba spomenúť tunajšiu hviezdáreň, ktorej veža dnes plní funkciu hviezdárskeho múzea.

Biskup nechal obnoviť a zväčšiť biskupský palác, budovu seminára, na mieste niekdajšieho zverinca zriadil francúzsky park a zmodernizoval kúpele, postavené Osmanmi ešte v 17. storočí. Veľkú pozornosť venoval aj protipovodňovým prácam.

V snahe uchrániť mesto od záplav potoka Eger nechal na severnom konci mesta vybudovať mohutnú hrádzu, ktorá púšťala do potoka regulované množstvo vody.

Na stavebných prácach zamestnával kvalitných umelcov (stavbárov, sochárov, umeleckých maliarov atď.), ktorí zanechali za sebou významné životné diela – z veľkej časti aj v Jágri.

Z vytýčených cieľov sa mu nepodarilo zrealizovať iba jeden: výstavbu novej sídelnej katedrály, a to i napriek tomu, že ho plány súvisiace s kostolom zamestnávali už od začiatku. Realizáciu však nechal na záver, a tak kostol nebol do jeho smrti v roku 1799 dostavaný.

Stavebné aktivity biskupa neboli samoúčelné. Vo vynovených alebo novopostavených budovách fungovali dôležité inštitúcie (školy vyššieho typu, tlačiareň, knižnica), čím došlo k dôležitej zmene paradigiem. Stavebnými aktivitami nielenže zmenil vonkajší obraz mesta, ale preformoval ho na akropolu vedy a kultúry.

Köves-Kárai Petra

Eszterházy Károly püspök mecénási együttműködése Johann Lucas Kracker festővel

A nagy hanyatlás után, amely a török bejövételétől a reformáció néhol romboló erején át Telekesy István püspök (1699–1715) Kassáról Egerbe való 1699-es visszatéréséig tartott, az egyházmegye központja a 18. században óriási fejlődésnek indult. Az egyház színtere megújulhatott, s ezzel kezdetét vette az egyházmegye lelki, szellemi és kulturális fellendülése. Telekesy és utódai, Erdődy Gábor (1715–1744), Barkóczy Ferenc (1744–1761) és Eszterházy Károly (1761–1799) olyan városépítészeti, kulturális és szellemi elgondolások megvalósításába kezdtek, amellyel Eger városa a barokk kortól kezdve európai szinten is kiemelkedővé vált.

1. kép: Ismeretlen festő: Eszterházy Károly portréja, 18. század vége (?).

Olaj, vászon. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger. Fotó: Balogh Ferenc

tészeti, kulturális és szellemi elgondolások megvalósításába kezdtek, amellyel Eger városa a barokk kortól kezdve európai szinten is kiemelkedővé vált.

A 37 éven át az ország legnagyobb kiterjedésű egyházmegyéje élén álló Eszterházy Károly püspök művészetpártoló tevékenysége kiemelkedő. Ifjúkori tanulmányai a római Collegium Germanicum et Hungaricumban művészi látásmódjára is meghatározóak voltak.¹

Hazatérése után Pápán látta el lelkipásztori teendőit, Padányi Bíró Márton veszprémi püspök idejében. A családi birtok fejlesztését – ahogyan ekkor – később is előtérbe helyezte, gondoljunk csak a pápai várkastély felújítására és a templom építési és festési munkálataira, melyre később még visszatérünk.

Rövid váci püspöksége idejéből – amely nem melleleg, igen jelentős egyházszervező készségéről tett tanúbizonyságot – fontos megemlítenünk azt, amit aztán

1 Voít Pál: Eger és Heves megye művészettörténete (XVI–XIX. század). In: Heves megye műemlékei, 1. kötet. Szerk. Dercsényi Dezső – Voít Pál. Bp. 1969. 204. Idézi: Bitskey István: „Püspökünk, példánk és tükörünk volt...” – Eszterházy Károly életpályája és egyénisége. In: Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999. 9.

magával hozott Egerbe. Bár a reprezentatív székesegyház terve halála miatt itt sem valósult meg, különleges terveket hozott magával Franz Anton Pilgramtól, illetve kért újabbakat már Egerre alkalmazva, Grossmann Józseftől.²

1762. június 29-én vonult be Eger városába püspökként, annak az egyházmegyének a központjába, amelynek élén rendkívüli templomépítési programba kezdett. A hagyomány szerint száz új templomot és ugyanennyi plébániát alapított. Már Kovács Béla kimutatta, hogy a 130 új templomból valójában csak a püspökség birtokában lévő falvak részesültek annak jövedelméből, mindemellett természetes hatással volt a püspöki iniciativa a faluközösségekre és a földesurakra.³

2. kép: Terv a felsőtárkányi templom Szentsírjához, 1816. Akvarell, papír. Érseki Levéltár, Eger, Tervtár I/85. (A szerző felvétele)

Érdekes adatokat közöl a történész a sematizmusokból és a statútumokból. Eszerint három úrkoporsó (*sepulchrum Domini*) létezett az egyházmegyében: Kálban, Szurdokpüspökiben és Karácsondon.⁴ Az úrkoporsók vagy önállóan álltak (mint a garamszentbenedeki), vagy pedig részei lehettek egy nagyobb kompozíciójú Szentsírnak. A Magyarország területéről származó emlékanyag igen csekély. Sajnos nem bukkantunk nyomára eddig ezeknek a konkrétan említett történeti tárgyaknak. Ha meglennének, akkor az 1480 körüli garamszentbenedeki után ezek lennének nagyjából egyidősek az 1780 körüli szepesszombati szent sírral, megelőzve a nemrég előkerült 1807/1861-es boldogkőváraljai egyedi alkotást (amelynek két adoráló angyala 18. századi eredetű),⁵ a tervezett 1816-os felsőtárkányit, a 19.

- 2 Franz Anton Pilgram tervei a váci székesegyházhoz, 1761. Érseki Levéltár, Eger; ill. Joseph Grossmann: Bau-Risz zur neuen Dom Kirchen nach Erlau. Az új egri székesegyház főhomlokzati terve, 1784. Mindkettő megtalálható: Érseki Levéltár, Eger, Tervtár 29.
- 3 Kovács Béla: Az egyházmegye plébániái és filiái Eszterházy Károly püspöksége idején. In: Eszterházy Károly emlékkönyv i. m. 54–55.
- 4 Uo. 77.
- 5 Mészáros Erika: A boldogkőváraljai szentsír restaurálása és liturgiátörténeti jelentősége. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIV (2015), 513–521.; valamint a Mészáros Erika 2014-es szakdolgozata, Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszék.

század eleji bátori szentsír-őrzőket, valamint a 19. század végétől származó ipari munkákat: a ma is használatos gyöngyöshalászt és ludányhalászt.

Eszterházy Károly művészpártolói és egyházszerzői szerepének különösen szép példája a főpap és egyik „alkalmazottja”, Johann Lucas Kracker (1719–1779) festőművész együttműködése. Hiszen a templomok és plébániák megalapításával, illetve – ahogy majd később láthatjuk – Eszterházy még nagyobb terveivel, annak érdekében, hogy ezen épületeket ízlésesen ki tudja alakítani, szüksége lesz igazi mesterekre, kiváló építészekre, szobrászokra és festőkre.⁶

3–4. kép: Szentsír-őrző katonák, 19. század eleje, Bátor. Festett fa. Egri Érseki Palota Látogatóközpont – Főegyházmegyei Múzeum, Eger. (A szerző felvételei)

Az 1719-ben, bécsi szobrászcsaládba született Johann Lucas Kracker Barkóczy Ferenc személyében már ismert egy egri püspököt, hiszen 1756-ban találkoztak Varannóban, amikor a főpap felszentelte a megújult pálos kolostor átalakított templomát, ahová Kracker több freskót és festményt is készített.⁷

Ami a tanulmányait illeti, Kracker a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult megszakításokkal, s emellett rokona, Anton Herzog (1692–1740) freskófestő segédje volt. Az 1740-es évek végén Morvaországba települt. 1749-ben már önállóan dolgozott Znaimban. Itt alapított családot feleségével, Margaretha Klausnerrel, aki helyi festőcsalád tagja volt. Két lányuk született.⁸

Pártfogói, a klosterbrucki (Louka) premonstreiek segítségével helyi és környékbeli munkái mellett magyarországi megrendelésekhez is jutott. Az ötvenes években készítette el a jászói premonstreai prépostság, továbbá

6 Köszönöm Jávor Annának a mindenkori segítségét Kracker egri működésének ügyében, és hogy lektorálta ezt a tanulmányt.

7 *Jávor Anna*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában. Bp. 2004. 180. és *Jávor Anna*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, 2016, kny., 4. alapján. *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 252. Kat. 72.

8 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, i. m. 3. Pályájának korai szakaszát lásd *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 19–74.

a már említett varannói pálos templom és kolostor freskóit, valamint a sasvári pálos templom Remete Szent Pál- és Nepomuki Szent János-mellékkoltárképét és néhány freskóját.⁹

1760-ban Prágába hívták, 1760–1761-ben ott alkotta a fő művének tartott *Szent Miklós csodái és megdicsőülése* tárgyú mennyezetfreskót, két nagy oltárképet (Vizitáció, Szent József halála), továbbá két mellékkápolna és az empórium mennyezetképeit a jezsuiták kisoldali Szent Miklós-templomában. 1761 és 1763 között az opavai ferenceseknek dolgozott. 1762-ben Sauberer prépost hívására ismét az Egri Egyházmegyéhez tartozó Jászón tevékenykedett: a templom mennyezetét (Keresztelő Szent János életéből vett jelenetek) és oltárképeit, valamint a kolostor oromzatának freskóit festette meg 1764-ig, végül, 1776-ban a könyvtár pompás freskóját.¹⁰

1764. szeptember 15-én levélben ajánlotta fel szolgálatait gróf Eszterházy Károly egri püspöknek, aki kedvező választ adott.¹¹ Egerben a régi székesegyház Mária-kápolnája és a püspöki palotakápolna freskóit festette meg, amelyek a tűzvészek és átépítések során megsemmisültek.¹²

Az 1699-ben Egerbe visszatért Telekesy István püspök a jezsuita (ma ciszterci) rendházba költözött, és innen élesztette újjá a katolicizmust a városban. A székesegyház helyén akkor még egy kisebb templom állt: a gótikus Szent Mihály-templomot felújíttatta, megvetette a jelenleg is látható palota északi szárnya néhány épületének alapjait, és először oda telepedett.

Elsőként Erdődy Gábor püspök kezdte építtetni a palota nyugati szárnyát az akkor már itt álló, feltehetően késő középkorból származó épületek felhasználásával. Az 1715 és 1732 között elkészült részeket olasz származású építész, Giovanni Battista Carlone tervezte. Az akkor még csak egyemeletes épületet kertek, madárház, szökőkutas medencék vették körül, reprezentatív megjelenést adva a püspök lakhelyének. Az emeleti helyiségeket Barkóczy Ferenc püspöksége idején, 1745 és 1761 között átépítették. Őt Eszterházy Károly követte a főpapi székben, aki Josef Ignaz Gerllet és Fellner Jakabbal tovább bővítette a palotát. A mai díszlépcsőház és a második emelet is ekkor készült, a folyosón látható kőkeretes ablakok e bővítéskor kerültek az épületen belülré.¹³

---

9 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, i. m. 4. Lásd az előző jegyzetet.

10 Uo. 4. Fő műveiről *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 75–102.

11 Érseki Levéltár, Eger, Kracker J. Lucae pictoris litterae 1764–1777, Archivum Vetus VIII. N° 2777

12 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, i. m. 5. Egri működéséről lásd *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 103–132.

13 *Bozóki Lajos – Kovács Klára*: Az Egri Érseki Palota építéstörténete a kutatások tükrében. In: Egri Érseki Palota Látogatóközpont. Történet – kiállításvezető – érdekességek. Szerk. Virág Zsolt. Eger 2015. 41–55.

Írott források, valamint az elmúlt években lezajlott falkutatások alapján tudjuk, hogy a jelenlegi kápolna elődje, miként részben a palota is, már az 1730-as évekre Erdődy Gábor püspök megbízásából elkészült. Az akkori kápolna valamivel alacsonyabb volt, és ablakai is más elosztásúak voltak, mint mai állapotában. A kápolnát Eszterházy Károly püspök alakíttatta át az 1760-as években, akkor, amikor a palotára egy újabb szintet emeltetett. Érdekesség, hogy a Barkóczy Ferenc által építtetett, majd utóda, Eszterházy által lebontatott felsőtárkányi nyaralókastély több faragványát beépítették a palota épületébe; onnan való a kápolna négy ablakának kőkerete is.

A kápolna belső terének kialakítása szintén Eszterházyhoz köthető, aki 1763-ban kötött szerződést a ma is látható oltárépítmény elkészítésére.

A palota történetének egy szomorú eseménye, az 1801-es tűzvész megsemmisítette a mennyezet korábbi Kracker-freskóját (1760-as évek). A most látható, élénk koloritú festmény id. Storno Ferenc alkotása, amelyet Samassa József bíboros-érsek megrendelésére készített 1877-ben. A képen a Szent Család látható: balra Szent József, jobbra Szűz Mária, középen a gyermek Jézus, aki a nála hat hónappal idősebb Keresztelő Szent Jánosra tekint. A térdelő szerzetesnő Ávilai Szent Teréz, a készítettő Samassa József érsek édesanyjának védőszentje. A kép jobb szélén, Szűz Mária mögött, édesanyja, Szent Anna áll.

A tűzvész utáni helyreállítás munkálatai Pyrker János László érsek megrendelésére 1814–1815-ben, Zwenger József és Povolni Ferenc tervei alapján és irányítása mellett készültek.¹⁴

Ebben az időszakban, 1816-ban egy bizonyos Franz Hauptmann nevű, jó kezű festő készített másolatot Kracker megsemmisült freskójáról, amelyen töredékesen még látszott a mennyezet. A régóta elveszettnek hitt akvarell, amelyet utoljára talán Szmercsányi Miklós látott az 1930-as években, újra a közönség elé került az Egri Érseki Palota Látogatóközpont Kracker-kiállításán, 2017. június 24. és július 30. között.¹⁵

„[Kracker] [e]lső műve volt Egerben, 1765-ben [1764-ben], a püspöki palota új kápolnájának mennyezetén Krisztus feltámadásának al fresco ábrázolása. Az 1800-iki [1801. évi] óriási tűzvész alkalmával a püspöki palota fedele is leégett, a kápolna mennyezetét meg kellett újítani s ennek a Kracker festménye áldozatul esett.

Megmaradt egy vízfestmény-másolata, mely fogalmat ad arról, hogy a kápolna márvány stukkófalainak és aranyozott díszítésének előkelően finom rokokó

14 *N. Kis Tímea: Az Érseki Palota magánkápolnája.* In: Egri Érseki Palota Látogatóközpont. Történet – kiállításvezető – érdekességek. Szerk. Virág Zsolt. Eger 2015. 57–59.

15 Lásd a jelen kötetben szereplő akvarellt: *Löffler Erzsébet: Eszterházy Károly püspök és székhelye, Eger városa.* In: Tanulmányok Eszterházy Károly egri püspök szellemi és épített örökségéről. Szerk. Dinnyés Patrik – Nagy Andor. Eger 2020. 190.

összhangjában milyen egyöntetű lehetett Kracker mennyezetfestményének lendületes csoportosítása és légiiesen könnyű színezése.”¹⁶

Ennek a dokumentumértékű műtárgynak a megtalálása nagyon fontos pillanat a művészettörténetben. Végre lehet valamilyen elképzelésünk arról, milyen is volt a püspöki (ma érseki) magánkápolna mennyezetének Kracker-freskója, amely a festő egri működésének első emléke. A Krisztus feltámadását ábrázoló jelenet középpontjában látható Krisztus a zászlóval, körülötte angyalok és puttók, felhőkön. A kép középső részében a sziklánál, építészeti elem szélén, egy katona alszik, egy másik katona éppen a kardját rántja elő, és próbál kifutni a térből, a harmadik a lándzsájával védekezik, míg egy társát elnyomja, egy negyedik pedig szintén alszik. Az alsó részen látható páva a feltámadás szimbóluma. A képen túlnyúló bukott, szárnyas angyal és a meztelen nő fejfelé esnek, a csontváz a kaszával a halál jelképe. Kérdéses, hogy a bal oldalon a félig bekötött szemű alak, kezében törött íjjal, Ámor-e.

Tulajdonképpen ez az első tanújele a főpap és a festő együttműködésének. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy valójában a püspöki palotában több helyiséget is kifestett, így az oratóriumot, a biliárdszobát, a külső kerti nyaralóház szobáit és két kabinetet. Ezek valószínűleg a 19. századi átépítések során megsemmisültek, vagy átfestették, esetleg meszelés takarja őket¹⁷ (ahogy egyébként a feltehetően korábbi Madaras terem is így tudott megmaradni az utókor számára az évszázadok során).

Miután azokat a munkálatokat, amelyekre Egerbe jelentkezett, Kracker elvégezte, elutazott a városból, először Bécsbe, ahol 1765-ben átvette egri munkái honoráriumát, majd a premonstreiek meghívására Neu Reischbe (Nová Říše), és csaknem közel két évvel később bukkant fel újra Egerben. Közben az alsó-ausztriai Gerasból is levelezett Eszterházy püspökkel az egri székesegyház szentélyének kifestése ügyében. Sajnos, ez a székesegyház 1830-as lebontásakor teljesen megsemmisült. A püspök és plébánosa között váltott levelekben a két patrocíniumról van szó, azaz Olajbanfőtt Szent Jánosról (a várbeli középkori székesegyház védőszentjéről) és Szent Mihályról (az előbb említett, megsemmisülése miatt a püspökség által használt, eredetileg gótikus plébániatemplom védőszentjéről; ezt a templomot a 18. században barokk stílusban felújították). Valószínűleg a szentélyben e két szent, és még inkább Szent János életének jeleneteit ábrázolhatta Kracker. A főoltárképet már 1766–1767-ben megkapták Franz Xaver Wagenschöntől, amely a 19. században Sátára került.¹⁸

---

16 *Szmrecsányi Miklós*: Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez. Bp. 1937. 141.

17 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 107. 271. Kat. 166, 167; 280. Kat. 208; 286. Kat. 231; 290. Kat. 254.

18 Uo. 117.

1768-ban Kracker házat vett a mai Bródy Sándor utca 8. szám alatt, így családotul végleg letelepedett Egerben. Segédeivel az itteni lépcsőforduló pihenőjének dongaboltozatát is kifestette, mintegy „ujjgyakorlatként”; a négy évszak allegóriáinak freskótöredékei ma is láthatóak.

1769-ben a jezsuiták új főoltárt és teljes freskódíszat rendeltek az 1731 után emelt templomuk számára. A Borgia Szent Ferenc égi védelmében álló templom hatalmas oltárjelenete két alapvető eucharisztikus tanítást illusztrál: a valós jelenlétét, valamint a keresztáldozat és az eucharisztikus áldozat lényegi azonosságát. Ezt erősítik meg az ótestamentumi papok, Melkizedek, Áron, Ábrahám és Mózes ábrázolásai is, és egészítik ki azzal, hogy hangsúlyozzák Krisztusnak a miseáldozatban betöltött papi szerepét, valamint a miseáldozat üdvösséghezó jellegét.¹⁹

A jászói szobrász, Johann Anton Krauss, Kracker, valamint veje, Joseph Zach bravúros *Gesamtkunstwerk*-ben jelenítik meg az eucharisztikus csodát és annak minden szereplőjét. A főalak hátterében lévő függönyön látható kutatóablakok bizonyítják és hívják fel a figyelmet arra, hogy a tűzvész utáni, 19. századi ráfestés alatt eredeti, Kracker-rétegek is lehetnek; jó lenne restaurálni ezeket. A közelmúltig egyedül a Szent Anna-kápolna oltár- és mennyezetképe képviselte Kracker munkásságát a templomban, ám a 2000-es évek falkutatásai, majd a 2016-ra befejeződött restaurálás feltárta és helyreállította a szentély barokk freskórétegét a tűzvész utáni díszítőfestés alól.²⁰ E munka folytatásától sokat vár a művészettörténet-tudomány.

Közben szintén a jezsuiták szólították el Krackert Egerből, ezúttal komáromi templomuk Maulbertsch-freskóinak restaurálására hívták meg. Ez a műve azonban utóbb elpusztult.

1770 után az idős papok menhelyének kápolnájában festette meg *A keresztény ember halálát*, amelyhez készített egy oltárképet is, a *Szent József halálát*. Ez a barokk kor templomi festészetének kedvelt témája volt.²¹ A 4. századi egyiptomi irat, a *József, az ács története* vagy *József halála* latin változata a 14. században íródott. A szöveg Szent Józsefet dicsőíti, s középkori változatának ismertté válása nyomán terjedt el Szent József tisztelete Európában.²² A bensőséges hangvételű visszaemlékezést, József életét és halálát, Krisztus beszéli el apostolainak. A kép a Kracker-tanítványok másolatain keresztül igen elterjedt az Egri Egyházmegyében: hasonló

19 Ld. *Sajó Tamás*: Barokk eucharisztia-teológia az egri jezsuita főoltáron, In: Művészettörténeti Értesítő 42. (1993) 3–4. sz. 140–159.

20 Vezető restaurátor: Maracsó Izabella. Dokumentációja megtalálható az egri Érseki Levéltárban.

21 Természetesen a képtípus elterjedése Magyarországon a Habsburg uralkodó, I. József kultuszának is köszönhető.

22 *Komoróczy Géza*: József, az ács. In: Világirodalmi lexikon, V. (Im–Kamb). Főszerk. Király István. Bp. 1977. 790.

5. kép: Keresztelő Szent János, 1770 és 1773 között. Olaj, vászon, Jászárokszállás, római katolikus plébánia. (Farkas Bianka és Pinteá Aliz, a festmény restaurátorainak felvétele)

Jászárokszálláson az 1760-as évektől kezdve zajló templombővítés nyomán az 1770-es évek elején több festményt is rendelt a plébános:²⁷ a Szentháromságot ábrázoló főoltárkép, a ferences szenteket, Pádúai Szent Antalt és Assisi Szent Ferenc stigmatizációját bemutató mellékoltárképek, a négykaréjos Csodálatos halfogás- és a 2017-ben restaurált Keresztelő Szent János-ábrázolás (5. kép) mind Kracker alkotása.²⁸

kompozíciót szemlélhetünk a Kisasszonytemetőkápolnában, a sáti plébániatemplomban, Kömlőn és Poroszlón is.²³

A *Domus Emeritorum Parochorum* történetét Kiss János egri kanonok 1726-os épületfelajánlásától kezdve ismerhetjük. Azonban a szükséges intézkedést, hogy ez az épület, amely ma a Szent József Érseki Fiúkollégiumnak ad otthont, valóban a már szolgálatképtelen papok otthona legyen, Eszterházy Károly hozta meg egyik végrendelete által, 1767-ben.²⁴

„1770-től sorra készültek Kracker igé-nyes, nagy oltárképei Egerben, valamint a püspökségi falvak vagy a káptalani birtok plébániatemplomai számára.”²⁵

Tiszapüspöki kápolnája az 1760-as évekre szűkös lett. Eszterházy Károly mint püspöfköföldesúr Francz József építésszel új templomot építtetett. Ide készítette Kracker a Szent Márton-főoltárképet 1770-ben.²⁶

23 *Garas Klára:* Kracker János Lukács 1717–1779. Bp. 1941, 33.; *Jávora A.:* Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 158.; Főegyházmegyei Múzeum, Eger, Archivum, az 1968–1977-es felmérés fotóanyaga, Eger – Kisboldogasszony-temetőkápolna / Kömlő / Poroszló / Sáta.

24 *Kiss Péter:* Adatok az egri *Domus emeritorum parochorum* történetéhez. In: Eszterházy Károly emlékkönyv, i. m. 249–250.

25 *Jávora A.:* Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 123.

26 *Soós Imre:* Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp. 1985. 295.

27 Uo., 355.; *Kiss József:* Jászárokszállás és barokk temploma a 18. században. Jászárokszállás 1996. 60, 103–104. Idézi: *Jávora A.:* Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, i. m. 2., 6.

28 *Jávora A.:* Johann Lucas Kracker (1719–1779) művei Jászárokszálláson, i. m.

1771-ben az egri minoriták főoltárára Páduai Szent Antal látomását festette meg. Később is dolgozott a szerzeteseknek, hiszen a Szent Anna-mellékoltár is az ő műve.

Szihalom templomocskája szintén kicsinek bizonyult a 18. század közepére, ezért 1758-ban Komáromy János egri prépostkanonok felépíttette a jelenlegi templomot. Ennek két mellékoltára, a *Szent József a gyermek Jézussal* és a *Nepomuki Szent János holttestének megtalálása* tárgyú szintén Krackertől való, 1771-ből.²⁹

Mindeközben Eszterházy püspök közvetítésével a nagyváradai püspök, Patachich Ádám rendelte meg Krackertől a Nepomuki Szent János megdicsőülését ábrázoló mellékoltárképet a belényesi templom számára 1772-ben.³⁰

Az egri székesegyház részére két mellékoltárképet készített 1772–1773-ban, a *Szent István király koronafelajánlását* és *Szent László királyt a Madonna előtt* ábrázolót.³¹

Mezőtárkány eredeti Szent István-patrocíniumú templomát 1773-ban az egri káptalani templom építtetésekor felváltotta az egyházmegye védőszentje, az Olajbanfőtt Szent János-titulus. A főoltárképhez Kracker két rajzváltozatot készített. A káptalan által választott, az egri hagyományba illeszthető, a Wagenschön-féle változatot követi, s ide tartozik a majd az új egri székesegyház 1832–34-ben megfogalmazott Danhauser-féle kompozíciója is. Ebben a templomban még egy Kracker-művet csodálhatunk meg, amely szintén Mária neveltetését mutatja be. Összevetve a három, hasonló témájú festményt, amelyek közül a minorita templomban lévő és a mezőtárkányi 1775 körül keletkezett, megállapíthatjuk, hogy a minorita mellékoltárkép a legkiérleltebb megfogalmazású, míg az ezeknél kb. 5 évvel korábbi, amelyet a jezsuiták számára készített, még elég statikus beállítású.

6. kép: A mezőtárkányi Olajbanfőtt Szent János-templom főoltára, 1773. (A szerző felvétele)

29 *Soós I.*: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése, i. m. 250, *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 123–126.

30 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 126, 340.

31 Uo. 287. Kat. 237, 238.

A feldebrői templomot az 1740-es években Grassalkovich Antal költségén teljesen átalakították. Az 1775 körüli Szent András-mellékoltárkép készítője a hagyomány szerint szintén Kracker volt.³²

Kracker kései oltárképeinek legszebbike kétségkívül az egerbaktai *Alexandriai Szent Katalin vitája a bölcsessel* témájú, 1775-ből. Ezért a munkájáért a püspöki pénztár 350 forintot fizetett neki, illetve segédjének a szentély oldalfalainak illuzionisztikus kifestéséért. Ez utóbbi azonban vagy megsemmisült, vagy meszelés tar- karja.³³ Az egerbaktai templomot Eszterházy püspök építtette Francz József tervei szerint, Pelcz Kristóf pallér irányításával.³⁴ A főoltárkép kompozíciója is a püspök programja szerint készült. A disputa mint a hit védelmének eszköze az oltárkép- en sokkal hatásosabb, kidolgozottabb, egyértelműbb és monumentálisabb, mint a szintén ránk maradt, olajfestésű vázlatán. Míg a *bozetto* háttere egyszerű színpadias megfogalmazású, a végleges festményen konkrétumok erősítik a feszületre mutató Szent Katalin magyarázatát: romba dőlő bálványok és a kerék sziluettje utalnak a szent élettörténetére.³⁵

Meg kell említenünk röviden a püs- pök, illetve egyik főpapja még két, jelentős „beruházását”. Az egri kispréposti palotát Androvics Miklós prépost-kanonok épít- tette 1758-ban. Az emeleten található dísz- terem mennyezeti freskóját Kracker 1774- ben festette nagy példaképe, Paul Troger kompozíciója nyomán. A terem első deko- rációit Lucas Huetter irgalmasrendi festő készítette még 1758 körül, olajjal. A négy kontinensnek az ajtók-ablakok fölötti lu- nettákban megfestett allegorikus alakjai fölél Kracker segédje, Zach készítette a ke- retet: a mellvédet és virágos kővázakat imi- táló látszatarchitektúrát. Az ebbe foglalt mennyezeti tükörbe került a keresztény

7. kép: Johann Lucas Kracker – Joseph Zach: *A Trienti Zsinat. Könyvtárterem, mennyezetfreskó, 1778. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger.* (Balogh Ferenc felvétele)

32 Uo. 290. Kat. 253.

33 Uo. 289. Kat. 245.

34 *Soós I.*: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése, i. m. 66.

35 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 288–289. Kat. 244.

erények diadalának képe a bűn felett, amelyet a két oroszlán és egy teve által vont diadalszekéren ülő Erény vagy Bölcsesség alakja és az Istenszem jelenléte árul el.

Az egri Líceum építését és berendezését méltán nevezik Eszterházy Károly püspök fő művének, amelyre most nem térünk ki, mert egy másik előadást érdemelne. Ezzel párhuzamosan megállapíthatjuk, hogy a Tridentinum-ábrázolás Krackernek is a legkiemelkedőbb alkotása látszatarchitektúra-festő segítségével, vejevel, Joseph Zachhal együtt, aki addigra már akár önálló mesterként, egyedül is működhetett.

Az ő szempontjából fontos megjegyeznünk, hogy tulajdonképpen a líceumi munkálatok miatt szakadt meg a püspök pápai nagytemploma kifestésének tervezése. Már 1773-ból vannak feljegyzések, amelyek bizonyítják, hogy Eszterházy őket

8. kép: Kracker sírja a Fájdalmas Anya (Hatvani) temetőben.

Az Egri Városszépítő Egyesület, az Egri Főgyházmegye és helyi vállalkozók támogatásával 2017 októberére befejeződött Kracker sírjának felújítása. (Szántó György felvétele)

szerette volna ott is alkalmazni, s kérte a templom építését, Fellner Jakobot, hogy vitassa meg első terveit a festővel. Kracker 1777-ben el is látogatott Pápára, ahol tárgyaltak, és még ikonográfiai programot is készített.³⁶

Kracker 1779. december 1-jén bekövetkezett, majd Zach 1780. márciusi halála megakadályozta mind a Líceum kifestésének folytatását, mind a pápai templomnak a megkezdését. Így ezek a munkák végül Maulbertschre maradtak, illetve a Líceum esetében Franz Sigristre is, a pápai templom mellékoltárképei pedig Kracker tanítványára, Zirkler Jánosra.

Ahogy az a Kracker-ről szóló szakirodalom, legutóbb Jávor Anna monográfiája is hangsúlyozza, Eszterházy Károly püspök nagy volumenű terveiben, vállalkozásaiban mindvégig nagy szerepet szánt Krackernek és segédjeinek.³⁷

Megállapíthatjuk, hogy a festőnek, mindamelllett, hogy a püspök lekötöztette volt, maradt annyi szabadsága, hogy

36 *Pigler Andor*: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. Bp. 1922. 11–14, 31, 60–63. nyomán Jávor A.: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 139–140.

37 *Jávor A.*: Johann Lucas Kracker (1719–1779) – egy késő barokk festő Közép-Európában, i. m. 153.

mások kérésének is eleget tegyen. Az egyházi hierarchia minden szintje, legfőbb egyházi előjárók, püspökök, főpapok, de egyszerű plébánosok, valamint szerzetesrendek és nem mellesleg világi megrendelők is támaszkodhattak megbízható, Közép-Kelet-Európa régiójának egészében tekintve is színvonalas művészetére.

Bishop Karoly Eszterházy as a Patron: A Collaboration with the Painter Johann Lucas Kracker

Bishop Karoly Eszterhazy was the head of the largest diocese of the country for 37 years. His collaboration with the painter, Johann Lucas Kracker (1719–1779) was a good example of the high priest's role as a patron of arts and organiser of the church.

With the establishment of churches and parishes and, as it will be seen later, with Esterhazy's greater plan to shape these buildings with style, the bishop needed real craftsmen, first class architects, sculptors and painters.

Although Johann Lucas Kracker was obliged to the bishop, he still had enough freedom to fulfil others' wishes. All levels of the church hierarchy, the most important ecclesiastical nobilities, bishops, high priests and simple parish priests, orders and secular customers could rely on the artist, whose high standard artistic qualities reached the Central and Eastern European level.

Through the exhibited pieces of art – mainly altarpieces, paintings, and frescoes – we may witness a cultural, and also spiritual and intellectual boom of the 18th century, which occurred after the arrival of the Turks and the often demolishing power of the Reformation in the Eger diocese.

The leaders of the diocese, Bishop István Telekesy after returning from Kosice to Eger in 1699 (1699–1715), Gábor Erdődy (1715–1744), Ferenc Barkóczy (1744–1761) and Károly Eszterházy (1761–1799) started to carry out urban architectural, cultural and intellectual concepts that led to the rise of the town of Eger to a high level, even by European standards.

We may discover blueprints and materialized reminders of this work in and around the town of Eger, e.g in the Basilica Minor, in the Bishop's Palace (today the Visitor Center of the Archbishop Palace), in the Jesuit (today Cistercian) Church, in the Minorite Church, in the Lyceum and the Library of the Grand Diocese, in the Minor Provostry Palace and also in the surrounding parish churches of Jászárokszállás, Tiszapüspöki, Mezőtárkány and Egerbakta.

Mecén Karol Eszterházy a jeho spolupráca s umeleckým maliarom Johannom Lucasom Krackerom

Pekným príkladom umeleckej mecenatúry a cirkevno-budovateľských aktivít Karola Eszterházyho, stojacom na čele svojej diecézy 37 rokov je jeho spolupráca maliarom Johannom Lucasom Krackerom (1719–1779). Na zakladanie nových farností, stavby kostolov, realizáciu svojich veľkých plánov, resp. na ich citlivé uchopenie potreboval Eszterházy skutočných majstrov, výnimočných architektov, sochárov a maliarov. I napriek tomu, že Johann Lucas Karner bol biskupovi skutočne zaviazaný, neraz našiel čas aj na splnenie očakávaní iných objednávateľov. Na jeho – aj v stredoeurópskom meradle výnimočné umenie sa mohlo spoľahnúť predstavenstvo celej palety cirkevnej hierarchie. Patrili sem tak vrcholní predstavitelia cirkvi, biskupi, ako aj jednoduchí farári, rehoľníci, ale aj svetskí objednávateľia.

Prostredníctvom predstavených diel (predovšetkým oltárnych obrazov, malieb, fresiek) môžeme byť svedkami nielen kultúrneho ale aj duchovného rozkvetu 18. storočia, ktorý tu nastal po predchádzajúcom úpadku osmanského obdobia a miestami badateľných ničivých prejavoch reformácie. Po návrate sídla z Košíc za biskupa Štefana Telekesyho (1699–1715) v roku 1699, začali jednotliví biskupi, Gabriel Erdődy (1715–1744), František Barkóczy (1744–1761) a Karol Eszterházy (1761–1799) realizovať také stavebné, kultúrne a duchovné plány, vďaka ktorým sa mesto Jäger stalo neobyčajným aj v európskom kontexte.

Stopy a realizované diela týchto aktivít nachádzame v meste aj dnes – napr. v metropolitnej katedrále (basilica minor), biskupskom paláci (dnes Arcibiskupský palác a návštevnícke centrum), v pôvodne jezuitskom (dnes cisterciánskom) kostole, v kostole minoritov, v Lýceu, Arcibiskupskej knižnici, v Maloprepoštskom paláci ako aj vo farských kostoloch okolitých obcí Járokszállás, Tiszapüspöki, Mezőtárkány a Egerbakta.

Lipp Mónika

Eszterházy Károly püspök Szűz Mária iránti tisztelete – műalkotások tükrében

Eszterházy Károly püspök művészetpártoló tevékenységéről számos kötet és tanulmány jelent meg.¹ A grófi családból származó főpaphoz köthető műalkotások közül a Szűz Mária iránti tiszteletére utaló műveket tanulmányoztuk. A püspök megrendelésére készült alkotások (textília, festmények, falkép, szobor) többsége ma is megtekinthető Egerben. A művészettörténeti kutatás mellett korabeli források vizsgálatával mutatjuk be, hogy a főpásztor lelkiségében milyen fontos szerepe volt a Szűzanya tiszteletének.

A főpapi méltóságjelek közé tartozik a püspöksüveg. A 18. század második felében Európában a gazdagon díszített, selyemből készült, arany-, ezüstszállal hímzett, gyöngyökkel, drágakövekkel, flitterekkel dekorált püspöksüvegek (görög kifejezéssel mitrák) a jellemzőek.² Indák, levelek, búzagalaszok, szőlő- és virágmotívumok, rokokó kartusok a leggyakoribb díszítőelemek, ritka a figurális ábrázolás.

Eszterházy Károly ezüsttel átszőtt selyemből készült mitráján családi címere látható: ovális pajzsban arany griffmadár, felemelt jobbában arany karddal, felette nyitott koronán ugyanez a motívum. A galántai Eszterházy család címerét fém-szálakkal hímezték rá a mitrára. A püspöksüveg széleit és a két szalagot levélcsokrok díszítik, lapos öltésű aranyhímzéssel és fémgömböcskéekkel. A műtárgy jelenleg az Egri Érseki Palota Kulturális, Turisztikai és Látogatóközpont állandó kiállításán tekinthető meg, az első emeleti „Bepillantás a püspök sekrestyéjébe” teremben.

A mitra másik oldalán az Angyali üdvözet ábrázolása látható selyemhímzéssel: Gábrriel arkangyal hírül adja a Megváltó születését Szűz Máriának. Az olvasó, elmélkedő, két karját mellkasán keresztbe tevő, térdelő Szűz Máriát és a szárnyas ifjú képeben ábrázolt Gábrriel arkangyalt számos műalkotás, festmény, szobor és grafika örökítette meg a középkor óta. A kompozícióhoz tartozik még a Szentlelket szimbolizáló galamb és a szüzességre utaló liliom.

1 *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 425–447.; Eszterházy Károly emlékkönyv. Szerk. Kovács Béla. Eger 1999.; További szakirodalom felsorolása: *Szelestei N. László*: Irodalom és lelkiség. Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti Tanulmányok. Bp. 2013. 189. 1. lábjegyzet

2 *Heimo Kaindl*: Eins + 385 Kirchenkunst zum Staunen. Ein Handbuch kirchlicher Kunstschatze. Graz 2008. 112.

1–2. kép: *Eszterházy Károly selyemből készült mitrája (1762–1799). Egri Érségi Palota Turisztikai Látogatóközpont (Nemes Róbert felvételei)*

Gábrriel arkangyal Szűz Máriához intézett köszöntéséből származnak az Üdvözlégy Mária imádság kezdő szavai: „Üdvözlégy kegyelemmel teljes! Veled van az Úr! Áldottabb vagy minden asszonynál.” (Lk 1,28) Meghatározott számú Üdvözlégy Mária imádság ismételt elimádkozása alkotja a szentolvasó vagy más elnevezéssel rózsafüzér imát. A legerjedtebb változat az öt tizedből álló rózsafüzér, amelynek során öt Miatyánkot és ötször tíz Üdvözlégyet imádkoznak.

A ferences rózsafüzéرت Szűz Mária hét örömeinek tiszteletére imádkozzák. Nevezik szeráfi rózsafüzérnek, ferences koszorúnak és hétörömű olvasónak is.³ Egy 1767-ben megjelent kiadványban így szerepel: „a hét tizedből álló Olvasó közönségesen vagy Jerusalemi, vagy Szent Ferenc szerzetében levő Olvasónak neveztetik”.⁴ Az Üdvözlégy Mária imádság sorai a hét örömmel egészülnek ki: Áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus...

Akit te Szent Szűz a Szentlélektől örömmel méhedbe fogadtál.

Akit te Szent Szűz Erzsébetet látogatván örömmel hordoztál.

Akit te Szent Szűz örömmel a világra szültél.

Akit te Szent Szűz a három szent királynak imáadására örömmel nyújtottál.

3 *Farmati Anna:* A „lelki csésze” titkai – avagy ízelítő a csíksomlyói kordások lelki asztaláról. In: Barokk vallásos közösségek. Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti Tanulmányok. Szerk. Bogár Judit – Déri Eszter. Bp. 2017. 79–88.

4 Az hét tizedből álló Rosás koszorúnak vagy Jerusalemi olvasónak eredetéről, el-terjedéséről, és erejéről. Csík 1767. 5.

Akit te a templomban örömmel megtaláltál.
Akit te halottaiból feltámadva elsőnek örömmel láttál.
Aki téged, Szent Szűz a mennybe fölvelt.

Az Elias Mögel által 1773 után festett trompe-l'oeil képen (olaj, vászon, 47 x 30 cm) a ferences hét tizedes rózsafüzér látható Eszterházy Károly püspök portréja mellett.⁵ Az értékesebb rózsafüzérek anyaga gyöngy, achát, lapis lazuli vagy korall volt ekkoriban.⁶ Ezen a festményen egyszerű, fából készült rózsafüzér van, a rajta függő, fából faragott keresztet hét kicsi, négykaréjos formájú, gyöngyház színű berakás ékesíti. A koldulórendek közé tartozó ferences lelkiséghez és a szakirodalomban „puritán” életvitelűnek tartott Eszterházy Károly személyéhez egyaránt illő a fa rózsafüzér. A püspök ízlését jól kifejezi egy idézet leveléből, melyet egy vaskapu felső díszítése kapcsán írt Farkas Jánosnak, a püspöki építési iroda vezetőjének: „Nékem nem kell a cifraság, hanem a mennyit a szűkség kíván... mit kellene felül is ennyi vasat vesztegetni.”⁷

A deszkalap illúzióját keltő, valójában vászonra festett kép közepén látható a püspök mellképe: egy festett papírkép, melyet a négy sarkánál vörös pecsétviasszal rögzítettek két különböző színű és erezetű részből álló „deszka” alapra. Eszterházy Károly fehér karing felett könyékig érő, középen gombos körgallért (latin elnevezése: mocetum) visel. Nyakában aranyláncon függ a püspöki mellkereszt, fején pileolus. A mellkép Tischler Antal egri rézmetsző Eszterházy Károly püspököt ábrázoló portréja után készült, annak egy részletét ábrázolja.⁸

3. kép: *Elias Mögel. Trompe l'oeil Eszterházy Károly portréjával. 1773 után. Egri Érseki Palota Turisztikai Látogatóközpont (Nemes Róbert felvétele)*

5 A trompe-l'oeil francia kifejezés, szó szerinti jelentése: a szemet becsapó.

6 *Szilágyi András:* Az Esterházy kincstár. Bp. 1994. 76–78.

7 *Szabó Erzsébet:* Adatok Gr. Esterházy Károly egri püspök építési tevékenységéhez (1784–1795). Művészettörténeti Értesítő 7. (1958) 2–3. sz. 200. A levélváltás 1785 februárjában volt.

8 Az egri képtár. Szerk. Lengyel László Eger é. n. [2008.] 232–234.

Elias Mögel festményét Pánthy Endre egri nagyprépost 1906-ban ajándékozta oda az Érseki Líceumi Képtárnak.⁹ Az államosítás után a Dobó István Vármúzeumban őrizték 2015-ig, onnan a 2016-ban megnyílt Egri Érseki Palota Kulturális, Turisztikai és Látogatóközpont állandó kiállításába került, az első emeleti „Bepillantás a püspök képtárába” terembe.

Hasonló, deszkahátteret imitáló festés Elias Mögel más képein is megjelenik.¹⁰ Pámer György Ferdinánd soproni költő emlékkönyvében található két ilyen kép. Az egyiknél mintha egy deszkalapra rögzített kép alá lenne becsúsztatva egy férfiportré, melynek felirata: Elias Mögel. Egy német nyelvű vers tesz említést az emlékkönyvben a pozsonyi festőnek nevezett Mögelről:

„Herr Mögel verblendet heute
Die Tischler und die Zimmerleute.”¹¹

Az egri érseki palotában őrzött képen kívül még két olyan festmény ismert a művészől – mindkettő magántulajdonban –, amelyen rózsafüzér látható. Az egyik képen deszkafalra erősített, bekeretezett rézmetszeten látható a haldokló Assisi Szent Ferenc rendalapító ábrázolása, mellette a falon, egy szegre akasztva hét tizedes rózsafüzér. A metszet alatt kis polcon könyvek, feszület, koponya, üvegvázában rózsák, a földi élet mulandóságának szimbólumai. A mulandóságra utal a metszet törött üvege is. Mögel egy másik festményén hasonló a kompozíció: a deszkafalra pecsétviasszal rögzített rézmetszet szentkép (Fájdalmas Szűzanya) alatt egy polcon könyvek, koponya, vázában rózsák, a polc szélén pedig egyszerű, fából készült rózsafüzér látható.¹²

Eszterházy Károly egri püspök fontosnak és hatékonynak tartotta a rózsafüzér imádkozását. 1776. november elsején kiadott körlevelében így fogalmaz: „Az Úr azt mondta: bármit kértek az Atyától az én nevemben, meg fogja adni nektek”. „Szent István vértanú az őt megkövezőkért könyörgött. Saul az egész Egyház legnagyobb üldözőjéből a kiválasztottság edényévé lett.” „Saulnak el kellett volna vesznie – mondja Szent Ágoston, de érte imádkozott István. Ha István vértanú nem imádkozott volna, az Egyháznak nincs Pálja. A mi nagy Egyháztanítónk, Ágoston

---

9 *H. Szilasi Ágota*: Arcok I. Az egri Dobó István Vármúzeum Képzőművészeti gyűjteményében lévő történeti (főúri polgári, főpapi) festett és szobor arcképbábrázolások. In: *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 36. Szerk. Petercsák Tivadar – Veres Gábor. Eger 2000. 454.

10 *Jávor Anna*: Piazzetta és Mögel. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp. 2010. 465–472.

11 *Csatkai Endre*: Pozsonyi képzőművészek és iparművészek 1750 és 1850 között. Művészettörténeti Értesítő 12. (1963) 20., 7. és 8. kép. A vers sorai magyarul: Mögel úr elkápráztatja ma az asztalosokat és az ácsokat. (A szerző fordítása)

12 *Mojzer Miklós*: Magyarországi csendéletek a XVII. és a XVIII. századból. Művészettörténeti Értesítő 31. (1982) 264–266., 24. és 26. kép

megtérését nemde anyja, Mónika imádságai és sóhjai eszközölték ki? Szeretetteljes könnyeit fia, Ágoston megtéréseért irgalmasan elfogadta Isten.”

„...ezt az ájtatosságot, amely az összes eretnekségeket elpusztítja és a mi Nagyasszonyunk és Hazánk Pártfogójának valljuk, különleges tiszteletét a mi katedrálisunkban imádkozni elrendeljük.” „Elrendeljük, hogy az év minden szombati napján és Szűz Mária nagyobb ünnepein és ezeknek az előestéjén ez az imádság Lorettói litániával együtt és más egyéb könyörgések a kitett oltáriszentség előtt mondassanak.”¹³

A körlevélben említett témát, Szent István vértanú megkövezését ábrázolja az Eszterházy Károly által építtetett pápai nagytemplom főoltárképe. VI. Pius pápa (1775–1799) 1777. február 15-én az egri székesegyházban elrendelt rózsafüzér imádságot jóváhagyta, és búcsúkkal is megajándékozta.¹⁴ Eszterházy Károly püspök az 1782. március 10-én kelt körlevelében egész egyházmegyéjére kiterjesztette a rózsafüzér imádság bevezetését: „a hozzánk tartozó pasztorális területeken ezt az ájtatosságot minden plébánián amennyiben lehetséges bevezetni nemcsak bátorítjuk, hanem nagyon ajánljuk”.

4–5. kép: Az egri székesegyház mellékoltárképei. Balra: Johann Lucas Kracker: Szent István király felajánlja országát a Madonnának (1772). Jobbra: Johann Lucas Kracker: Szent László király Szűz Máriához fohászkodik (1773) Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház (a szerző felvételei)

¹³ Dr. Gonda Imre atya és a szerző fordítása.

¹⁴ Sugár I.: Az egri püspökök i. m. 437.

Amikor 1776-ban az egri főpásztor bevezette a szombati rózsafüzér imádságot az egri székesegyházban, már ott volt a Johann Lucas Kracker által 1772-ben és 1773-ban festett két oltárkép: Szent István király és Szent László király. A barokk székesegyházat a 19. században elbontották, a helyére épült a jelenlegi, klasszicista stílusú épület. Johann Lucas Kracker két oltárképe ma is az egri bazilikában van. Mindkét szent életéből Szűz Mária iránti tiszteletüket kifejező jelenetet örökítenek meg az oltárképek. Szent István felajánlja országát a Madonnának: a kezében tartott párnán a korona, a jogar és az országalma.¹⁵

A másik oltárképen Szent László király féltérdre ereszkedve, kezét imára kulcsolva tekint Szűz Máriára és a gyermek Jézusra. Lábánál díszes bársonypárnán a magyar koronázási jelvények: korona, jogar és országalma. Szent László királyi palástja alatt lovagi páncélzatot visel. A festmény jobb alsó sarkában látható a sisakja és a pajzsa. A pajzson díszes markolatú kard, rajta babérág, a kard pengéjét átfonja egy rózsafüzér.¹⁶

6. kép: Részlet Johann Lucas Kracker Szent László királyt ábrázoló oltárképéről. Szent László király pajzsa a babérággal és a kardjának pengéjét átfonó rózsafüzérrel. Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház (a szerző felvétele)

A Szűz Máriához imádkozó Szent László király ábrázolásai a barokk korban váltak népszerűvé. Tarnóczy István jezsuita szerzetes életrajza a szent királyról *Rex admirabilis, sive vita S. Ladislai Regis Hungariae Historico-Politica* címmel jelent meg

15 *Jávor Anna*: Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában. Bp. 2004. 287.; A témáról bővebben: *H. Szilasi Ágota*: „... Magyar Országnak őltalmazójának ...” Szent István korona-felajánlása és a magyar három királyok egri és környékbeli festményeken a XVII–XIX. században. In: *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 46. Szerk. Veres Gábor. Eger 2010. 333–396.

16 *Szilárdfy Zoltán*: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítás a Keresztény Múzeumban* 2000. június 17. – október 1. Szerk. Cséfalvay Pál – Kontsek Ildikó. Esztergom 2000. 73. 27. kép.; *Jávor A.*: Kracker i. m. 287.

Bécsben, 1681-ben. 1683-ban ismét kiadták, 1727-ben pedig Nagyszombatban is megjelent. A mű 51 rézmetszet illusztrációt tartalmaz, melyek közül több a Szűz Máriához fohászkodó királyt jeleníti meg.¹⁷ A kötet nagy hatást gyakorolt a Szent László-ikonográfiára.¹⁸

A pajzsra helyezett rózsafüzes kard ábrázolása 1692-ben a szintén jezsuita Hevenesi Gábor magyar szentek életrajzát tartalmazó kötetében a 15. oldalon látható Johann Schott bécsi mester rézmetszetén. Szent László király egy ovális pajzsra nyújtja rózsafüzes kardját Szűz Mária felé.¹⁹ A metszet latin feliratának magyar fordítása: Szent László, Magyarország királya rózsafüzerét kardjára csavarva szokott harcolni. Elhunyt 1093. június 27. Eltemették Váradon.²⁰ Hunyadi János rózsafüzesre szerepel a fraknoi Eszterházy kincstár 1725-ben felvett leltárában. A hadvezérről is feljegyezték, hogy kardjának markolatán rózsafüzerrel harcolt a törökök ellen.²¹

Cserey Farkas: *Isten' annyának, a' boldogságos szeplőtelen szép szűz Máriának Lóréтоми Litániában lévő nevezetek' rendin folyó dicsérete* című, 1772-ben, Bécsben kiadott művében az 55. oldalon látható rézmetszet felirata: Magyar-Ország' Nagy Hatalmu Szószólója. Johann Ernst Mansfeld alkotásán Szent László király kéri a felhőn trónoló Szűzanya közbenjárását. A király kezében a Schott-féle metszethez hasonló pajzsra egy rózsafüzes kard látható.²²

A kompozíció szobrászati megformálására Győrben található példa a korszakból. A győri székesegyház északi hajójában az írországi eredetű Mária-kegykép (Szűz Mária az alvó gyermek Jézussal) oltárának jobb oldalán van Szent László király szobra. A király kezében tartja a pajzsát, rajta látható a kardja a köré tekerő rózsafüzerrel. Az oltár 1767-ben készült el.²³ Az egerszalóki templom barokk kegyoltára is hasonló felépítésű volt: a bal oldalon a koronát felajánló Szent István király, a jobb oldalon Szent László király alakjával. Az 1834-ben elbontott oltár-építményről fennmaradt rajzon jól látható, hogy a Szent László kezében tartott pajzsra rózsafüzes kard volt.²⁴

17 *Kónya Franciska*: Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom. Kolozsvár 2015. 60–62.; Szilárdfy Z.: Sajátos típusok i. m. 70–72. 26. kép

18 *Kerny Terézia*: Szent László hódolata Szűz Mária előtt (14–19. század) In: Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk. Csörsz Rumen István. Bp. 2010. 531.

19 *Hevenesi Gábor*: Ungaricae Sanctitatis Indicia. Nagyszombat 1692.

20 A szerző fordítása.

21 *Soós Sándorné*: „... fonjunk rózsafüzerért szép Üdvözetébül!” A rózsafüzer imádsága és rózsafüzes versek a XIX–XXI. századi magyar irodalomban. PhD értekezés. Debreceni Egyetem 2008. 69. 360. lábjegyzet

22 *Szilárdfy Zoltán*: Barokk szentképek Magyarországon. Bp. 1984. 36. kép

23 *Serfőző Szabolcs*: A győri székesegyház Szűz Mária-kegyoltára. Művészettörténeti Értesítő 48. (1999) 105.

24 Heves Megye Műemlékei II. (Magyarország Műemléki Topográfia VIII.) Szerk. Dercsényi Dezső – Voit Pál. Bp. 1972. 662–664. 794. kép

A Szűz Mária-ábrázolások egyik típusa a magyar szent királyok körében trónon ülő Madonna. A már említett Tischler Antal egri rézmetsző 1770-ben készült metszetén középen látható a Magyarok Nagyasszonya (feje körül dicsfény és Patrona Hungariae felirat), két oldalán Szent István és Szent László, előtte pedig Szent Imre herceg térdel. A kép előterében, a jobb oldalon látható egy kard, a markolatára csavarva egy rózsafüzér.²⁵

A rézmetszethez hasonló módon, holdsarlón taposva, koronával és joggal jelenítették meg a Magyarok Nagyasszonyát egy kiadványban, mely 1772-ben Egerben a „Püspöki Oskola bőtüivel” jelent meg. Címe: *A' bódlog Szűz Mária élete. Magában foglalván szép elmélkedésekkel, tanúságokkal és tizen három predikációkkal az ő hét ünnepit; az ő hét örömit és hét fájdalmit... és az ő olvasójának magyarázattját a litániakkal.* Egy példányt a Líceumban, az egri Főegyházmegeyi Könyvtárban őriznek.²⁶

7–8. kép: *A' bódlog Szűz Mária élete... című kötet címlapja (balra), valamint címlapjának hátoldala (jobbra). Egri Főegyházmegeyi Könyvtár (a szerző felvétele)*

25 Közli: Szilárdfy Z.: Sajátos típusok i. m. 58. 3. kép. Tischler Antal metszete a bécsi Thomas Bohacz azonos témájú metszete (1740) után készült. Szilárdfy Z.: Barokk szentképek i. m. 29. kép; Kerny Terézia: „Szűz Máriának választott vitéze” (Egy barokk kori Szent László ábrázolásról) *Ars Hungarica* 25. (1997) 1–2. sz. 262.; H. Szilasi: Magyar Országának i. m. 369.

26 Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila: A könyvkiadó egri Líceum. Történet és kiadványjegyzék 1755–1822. I. kötet. Budapest–Eger 2017. 162. Nr. 363.

Eszterházy Károly az egyetemnek szánt Líceum építkezésénél nemcsak mecénás volt, de az épület falképeinek részletes programját is ő alkotta meg teológusként.²⁷ A könyvtárterem mennyezete a Trienti Zsinatot és rendelkezéseit mutatja be. Johann Lucas Kracker és segédje, Joseph Zach falképe 1778-ban készült el. Az északnyugati sarokban látható az ereklye- és képtisztelet szabályozását illusztráló jelenet. A Szűz Máriát és a gyermek Jézust ábrázoló dombormű felett egy katakombaszent ereklyéje (felöltöztetett csontváz) van üvegekoporsóban.²⁸ Az építmény előtt térdre ereszkedő, bekötött szemű, vak zarándok jobb karján egy rózsafüzér utal Szűz Mária iránti tiszteletére.

9. kép: Johann Lucas Kracker – Joseph Zach: A Trienti Zsinat.
Részlet. Egri Főegyházmegyei Könyvtár. 1778.
(Szántó György felvétele)

A Líceum felépítésével egyidejűleg zajlott Egerben az árvízvédelmi gát építése. Eszterházy Károly püspök megbízásából 1771-ben kezdték el a munkát, és tíz év alatt készült el a 240 méter hosszú kőgát a város északi részén. A gáton a hídnylás felett egy nyitott kápolna volt, benne a kis Jézust karjában tartó Szűz Máriát ábrázoló szobor állt. Kétoldalt Nepomuki Szent János és Szent Mihály arkangyal, valamint egy-egy térdelő angyal szobra volt egykor. A védőgáton elhelyezett kőtáblán az Énekek énekéből származó idézet (Én 1,6): „Posuerunt me custodem” (Őrzőnek állítottak engem) miatt hívták a helyiek Posueruntnak.²⁹

27 *Ludányi Gabriella*: Az épület freskói. In: Az egri Domus Universitatis és Líceum. Szerk. Petercsák Tivadar. Eger 2013. 71–109.

28 *Ludányi G.*: Az épület i. m. 85.

29 *Gorove László*: Eger Várossa történeteinek 5-dik folytatása. Tudományos Gyűjtemény 12. (1828) 7. sz. 13.; *Havas-Horváth István – Ósz Gusztáv*: Egri árvízjelző táblákról. Hevesi Szemle 12. (1984) 2. sz. 50.; *Bodovics Éva Judit*: Építő áradat. Városfejlődés az árvíz segítségével Eger és Miskolc példáján keresztül. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv X–XI. (2015–2016) Főszerk. Kenyeres István. Bp. 2017. 78–79.

Eszterházy Károly püspök Szűz Mária iránti tiszteletét körlevelekben és a rózsafüzér imádság elrendelésével is kifejezte. A Magyarok Nagyasszonya közbenjárását, oltalmát kérő szent királyok ábrázolása, az egri vízzáró gát Mária-szobra, a püspöki mitra és az egri püspöki nyomda kiadványa egyaránt a főpásztor lelkületét tükrözik, aki a rábízottakat a Szűz Mária iránti bizalomra kívánta elvezetni.

Bishop Károly Eszterházy's veneration of the Virgin Mary – as reflected in works of art

Most of the works of art ordered by the bishop (liturgical vestment, paintings, mural, statue), expressing the veneration of the Virgin Mary, are on public view in Eger. The bishop's mitre with the embroidered scene of the Annunciation and an oil painting by Elias Mögel are exhibited at the Archbishopal Palace Cultural Tourism and Visitor Centre. The painting gives the illusion of being a wooden panel with the portrait of Bishop Károly Eszterházy on it, and a seven decade rosary hanging on a nail.

In his circular letter of 10th March 1782, Károly Eszterházy ordered the rosary to be prayed throughout all parishes of his diocese. The altarpieces depicting Kings Saint Stephen and Saint Ladislaus seeking the intercession and patronage of Our Lady of Hungary (both painted by Johann Lucas Kracker), the statue of the Virgin Mary on the dam in Eger, the mitre, and the book on the life of the Blessed Virgin Mary (1772, Episcopal Printing House) – all reflect the bishop's spirituality, who wished to lead those entrusted to him to the trust in the Virgin Mary.

Biskup Karol Eszterházy a jeho úcta k Panne Márii v kontexte umeleckých diel

Na tému umeleckej mecenatúry biskupa Karola Eszterházyho vyšlo mnoho kníh i štúdií. Umelecké diela vzniknuté v naznačenom kontexte sú však menej známou oblasťou dejín umenia. Štúdiá sa zaoberá práve nimi. Priblížime si hodvábnu mitru Karola Eszterházyho prešívanú striebrom, na ktorej je okrem jeho rodového erbú zobrazený aj výjav Zvestovania Panne Márii. Podobne sa venujeme aj dielam maliarov Eliasa Mögela a Johanna Lucasa Krackera, ktoré zobrazujú výjavy alebo predmety (napr. ruženec), vhodné zaradenia do skúmanej tematickej oblasti. Úcta Karola Eszterházyho k Panne Márii sa prejavuje aj v jeho obežníkoch a v nariadení modlitby ruženca. Zobrazenia svätých kráľov modliacich sa o príhovor patrónky Uhorska, socha jágerskej priehrady či výtlačky biskupskej tlačiarne sú odrazom spirituality veľkňaza, ktorý motivuje svoje ovečky k dôvere a náklonnosti k Panne Márii.

Az Eszterházy-kultusz utóélete

Bartók Béla

Eszterházy Károly püspök emlékezete Egerben 1925-ben

A káptalani gyűlés

„Eger városán kívül vajmi kevesen ismerik már Eszterházy püspök nevét, sőt Egerben is beh sokan vannak, akik nem tudják az Eszterházy név jelentőségét!”¹ – írta Angyal Lajos az egri római katolikus fiú felső kereskedelmi iskola tanára 1925 márciusában. A tudósító éppen ezért lelkesen dicsérte Szmracsányi Miklós művészettörténész *Eger és környéke részletes útikalauza* című könyvecskéjét,² amelyben többször szerepel a főpap neve. Azonban talán nem is a turistáknak szóló szerény útikönyv, hanem ez a recenzió volt az, ami felkeltette az egriek figyelmét. Már itt le kell szögeznünk, hogy a Horthy-korszakban Egerben is a püspök nevét leggyakrabban – az élő rokonokra való tekintettel - Eszterházy és nem Eszterházy alakban írták.

A következő tanulmány azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy miért 1925-ben kezdődött el a Líceumot építő mecénás tiszteletének felelevenítése, és a két világháború között Egerben milyen aktualitása és üzenete volt a hagyományok ápolásának és a kultusznak.

Angyal Lajos *Egri csillagok* című tárcája azért is figyelemre méltó volt, mert az *Egri Népújság* címodalán Dobó István mellé az „egri csillagok”, vagyis a hősök közé helyezte az egykori egyházfőt is. Szerinte Eszterházy püspök volt az, aki a vár pusztulásnak indult köveiből – szó szerint – új erődítményt épített, így a tudományok és művészetek fellegvárának a kapitánya lett. Ő a törökellenes háborúk után már békében dolgozhatott, és a tudás térhódításának nyitott kaput. Megváltoztatta Eger városképét, írta Angyal, ezért a „magyar Spártából” „*magyar Athén*” lett, ahol otthonra letek a múzsák, és nagy lendülettel kezdődött meg az alkotó munka. Monumentális alkotásai 150 év után is büszke hirdetői voltak a magyarság élni akarásának – írta a szerző, ami szerinte az 1920-as trianoni béke után mások számára is példamutató cél lehet. Tulajdonképpen annak a nemzeti kulturális újjászületésnek

1 Egri Népújság, 1925. március 14. 1.

2 *Szmracsányi Miklós*: Eger és környéke részletes kalauza, (24 képpel, 1 alaprajzzal, 1 műmelléklettel és 1 térképpel) Részletes helyi kalauzok 4. Szerk. Thirring és Vigyázó, Turistaság és Alpinizmus kiadása, Bp. 1925.

az előfutárai közé sorolta a püspököt, amelyről éppen az 1920-as évek elején kezdett programszerűen beszélni Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter. Amint a szatmári béke után is elkezdődött egy lassú regenerálódás, a trianoni béke után is fokozatosan konszolidálódtak a körülmények. Az ismertető felidézte a mecénás főpap emlékét, majd azt hangsúlyozta, hogy az útikalauz sokkal több, mint egy ismeretterjesztő füzet, mert szerzője tudományos igényességgel és Eger iránti szeretetből írta. Szmrecsányi Miklós, az egri érsek öccse 1899-ben költözött Egerbe, ahol valóban évtizedekig kutatta, ismertette és óvta a város műemlékeit. Angyal Lajos tehát azt tartotta a füzet legnagyobb értékének, hogy felhívta a figyelmet Eszterházy püspök művészettörténeti örökségére. *„A harcterek kemény hadvezére (ti. Dobó István) mellett erős vonásokkal rajzolódik elénk a kultúráért vívott harc vezérének, Esterházy püspöknek hatalmas alakja, akinek nagy gondolata döntő diadlra viszi Egert.”*³ – folytatta a méltatást, majd Szmrecsányi írását remekbe készült „költeménynek” és a püspökre utalva *„egy diadalmas lélek apothéózisának”* nevezte.

Néhány hónappal később az egri központi (vagyis a városi) papság 1925. május 4-én tartotta meg a kánon szerinti tavaszi gyűlését. A napot Szmrecsányi Lajos érsek tűzte ki, ő volt az elnök, és az összejövetelt érseki palotában tartották meg. Nagy jelentőséget adott az eseménynek, hogy éppen azon a napon 200 éve jegyezték be a pozsonyi kereszteltek anyakönyvébe Eszterházy Károly születési adatait.⁴

Az egri érsek azért választotta ezt a napot, hogy – ha szűk körben is, de – megünnepelhesse *„évlapjainkban kitörölhetetlen betűkkel bevéselt nagy elődének emlékét”*. A gyűlés egyetlen témája az ő előadása volt, amely részletesen bemutatta előfutára és példaképe jellemét, összefoglalta, ami róla a köztudatban fennmaradt, hogy a nevezetes évfordulón úgymond: *„felmelegedjenek az iránta különben is hálával telt szívek, s a mai nemzedék odahangoltassék, hogy azt a tiszteletet és hálát, melyet ma még a név is ébren tart, áthárítsa a jövő nemzedékre.”*⁵

Az érsek arra is emlékeztette hallgatóit, hogy Eger városa, amely Eszterházy püspök munkájának és alkotásainak fő színtere volt, főpásztori és földesúri áldozataiért cserében minden más településnél nagyobb hálára van kötelezve. Ezt a kötelességet azonban a város elhanyagolja, mert még azt a városfejlesztésért kifejtett régi gesztust is elfeledte, hogy az általa adományozott belső területet halála után róla nevezték el Károlyvárosnak. Ugyanakkor Szmrecsányi elismerte, hogy elődje elutasította a dicséretet, és eltérően a 18. századi gyakorlattól műveit nem engedte a címerével díszíteni, mert nagylelkűen és önzetlenül szolgálta Istent és a hazáját. Szerinte

---

3 Egeri Népújság, 1925. március 14. 1.

4 Esterházy Károly gróf emlékezete, Érsek főpásztorunk beszéde Esterházy egri püspök születésének kétszázadik évfordulója alakalmával. Egeri Egyházmegyei Közlöny, 1925. május 15. 69.

5 Egeri Népújság, 1925. május 5. 1.

azonban az utókornak kötelessége, hogy megköszönje neki áldozatait, és tisztelettel emlékezzen rá. Az érsek méltó akart maradni a püspökhöz, mert a főkáptalannal együtt a Líceumot a kor korszerű igényeinek megfelelően folyamatosan és külső segítség nélkül is fenntartotta, és kőbe kívánta vésni, hogy kinek köszönheti Eger és Magyarország ezt a hatalmas intézményt.

„Jeltelen a mi líceumunk, s ha ma még Károly püspök szól belőle, ki tudja, nem jő-e oly idő, mikor már nem lesz ember, aki a nagyszerű alkotással az ő nevét hozza kapcsolatba – mondta az érsek megjósolva hogy elhalványul majd az építető neve. – Kőbe kell azért vésni ott az alkotó nagy nevét, hogy ne csak a történetíró tudja, ki adta ezt a kincset Egernek és a hazának. Ma az ő születésének kétszázadik emléknapján kegyeletes érzelmekkel vállalom azt a feladatot magamra, egyszersmind az előzetes eszmecsere után főkáptalannommal, merem az egész épület műszaki helyreállítását ugyanez alkalomból felvállalni, s e gyűlésből Dr. Wälder Gyula⁶ tanárt az előmunkálatokkal megbízni bizton állítva hogy a Méltóság Főkáptalan a már eddig is kilátásban lévő támogatással amint más téren is szokta oldalam mellett lesz Károly püspök hagyatékának megőrzése érdekében felvállalt munkámban.”⁷

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy 3 hónappal korábban, 1925. január 31-én óriási, 7-es erősségű földrengés rázta meg Eger városát és környékét.⁸ A tudósítások és kárfelmérések szerint ekkor komolyan megsérült a Líceum épülete is, ahol iskolákon kívül könyvtár, múzeum volt elhelyezve. Az ősi épületnek különösen a keleti és a déli oldalát viselte meg a rázkódás, még a vastag falakon is jól látható és hosszú repedések keletkeztek, azonkívül a II. emeleti folyosó végig megrepedt. Wälder Gyula építésmérnök ezért a Műemlékek Országos Bizottságának megbízásából már február első napjaiban Egerbe érkezett, hogy megsejmelje, mely műemlékek mekkora kárt szenvedtek, és hogy helyreállításukhoz milyen intézkedésekre van szükség.⁹ A jubileum és az újjáépítés tehát véletlenül egybeesett.

Wälder Gyula 1925 decemberében Budapesten, a mérnöki kamara dísztermében *Eger város barokk építkezései a XVIII. században* címmel tartott előadást, amelyben művészeti szempontból mutatta be Eger történelmi műemlékeit, és az egyes épületek értékét emelte ki. Különösen a XVIII. század nagy püspökeit és kanonokjait dicsérte, akik művészi ízlésükkel és áldozatkészségükkel megadták Egernek városi

6 Wälder Gyula (1884–1944) építész, egyetemi tanár, az MTA tagja. „Egerben kifejtett munkásságával (pénzügyigazgatóság, posta, polgári iskola, Korona Szálló építése, Líceum és a minorita templom restaurálása stb.) elősegítette, hogy a város megőrizze barokk jellegét.” – Magyar életrajzi lexikon 3. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/walder-gyula-787D9/>, letöltés 2018. ápr. 05.

7 Egri Egyházmegyei Közlöny, 1925. május 15. 74–75.

8 Egri Néplétségi, 1925. február 1. 1.

9 Uo.

karakterét, és akiknek méltó utóda volt Szmrecsányi érsek, aki Eszterházy püspök nagy művének restaurálását rendelte el. Megemlékezett Szmrecsányi Miklósról is, akinek műízléssel párosult fáradhatatlan munkássága visszaadta Eger patináját. Wälder Gyula ugyanezt az előadást az egrieknek is bemutatta az egri Katolikus Körben 1926 februárjában. A budapesti előadáson egyébként megjelent dr. Nagy János kanonok egri nemzetgyűlési képviselő is.¹⁰

Úgy tűnik, sikerült a nagy barokk főpap nevét felidézni, mert hamarosan már egy aktuálpolitikai kommentárban szerepelt. 1925 május 21–22-én tartották ugyanis a budapesti törvényhatósági választásokat, amelyen kissé nőtt a szociáldemokraták népszerűsége, amit Egerben meglehetősen szenvedélyesen kommentáltak: „... a keresztény nemzeti gondolatot azonban itt kikezdeni ne merje senki, mert Esterházy püspök városa igaz magyar hűséggel, tántoríthatatlanul kitart e gondolat mellett és szeretettel szorítja azt szívéhez. Jaj, volna annak, aki hozzányúlni merészelne!”¹¹ Nagyon ijesztő lehetett ugyanis egyesek számára, hogy 1925-ben már 52 szociáldemokrata tagja lett a fővárosi testületnek. Ez a gondolat tömören kifejezte, hogy Egerben a helyi politikusok a Horthy-korszakban a híres püspök örökségének mely részét tartották fontosnak.

Ezután 1925. szeptember 22-én Eger város képviselőtestülete rendkívüli közgyűlést tartott, ahol még a tervezett vízvezeték kapcsán is elhangzott a püspök neve. Elsőként az érseket képviselő Subik Károly kanonok, pápai prelátus szólalt fel, mert azt híresztelték, hogy a főpap ellenzi a vízvezeték kiépítését. „... mindenki tudja, hogy öexcellenciája nagy elődjének, Esterházy püspöknek nyomdokain halad és; ha nem is tudott megvalósítani annyit, mint a dicső előd, az tisztán az újabb idők nehéz helyzetében találja az okát.”¹² Ez az indoklás pedig azt árulta el, hogy 1925-ben az egri érsek helyettese szerint példaképének tekintette a püspököt, és az eredeti barokk alkotásokat neobarokk emlékekkel kívánta gyarapítani.

Végül 1929 áprilisában csendben leplezték le Eszterházy püspök emléktábláját, ami a helyreállítás utolsó eseménye volt. A hatalmas ruskicai márványlap a Líceum építési adatait örökölte meg, a püspök carrarai márványból faragott médaillon arcképét pedig a híres Zala György készítette el Tischler Antal rézmetszete alapján. A felújítás három évig tartott, és egri mesterek is kivették belőle a részüket a tekintélyes építési vállalkozó Nagy testvérek mellett, akik lassan és pontosan végezték el az eredeti párkányok, konzolok, ablakkeretek kibontását valamint felújítását. „S ha az érseki líceum egymagában is elegendő jelentőségű lenne arra, hogy Egernek hazai városaink között kiváló helyet biztosítson, a reá fordított nagy áldozat az egész

---

10 Egri Népszerűség, 1925. december 22. 3.

11 Uo. 1925. május 24. 1.

12 Uo. 1925. szeptember 23. 2.

országának egyik legremekebb, egyedülálló műemlékét teljes értékének magaslatára emelte.¹³ Eszerint volt, aki a helyreállítás jelentőségét felépítéshez hasonlította.

1. kép: Az 1929-ben leleplezett emléktábla
(Szántó György felvétele)

13 Uo. 1929. április 28. 1.

A Gárdonyi Géza Társaság megemlékezése

A tiszteletadás másik módja az volt, hogy 1925 szeptemberében az egri Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság¹⁴ alelnöke, dr. Molnár Kálmán¹⁵, az érseki jogakadémia tanára jelentős összeget ajánlott fel egy történelmi téma kidolgozására a következő hirdetéssel: „Írassék meg Eger nagynevű püspökének, Esterházy grófnak élete, önálló forráskutatások alapján. Jutalma 2.000.000 korona.¹⁶ A jeligés levéllel ellátott, gépirással másolt pályaművek 1927. január 1-ig adandók be a Gárdonyi Társaság elnökségének. (Eger, ciszterci gimnázium). A nyertes mű a szerző tulajdona marad, esetleges kiadáshoz azonban a Gárdonyi Társaság hozzájárulása kikérendő. A Gárdonyi Társaság elnöksége.” A püspök életrajza azonban 1926–1928 között sem készült el.¹⁷ Októberben dr. Kürti Menyhért¹⁸ ciszterci szerzetes tanár, tankerületi igazgató, a Gárdonyi Társaság elnöke az egyesület őszi programjairól nyilatkozott, és bejelentette, hogy Eszterházy Károly püspök emlékének is hódolni fognak. „Tervebe vette a Társaság, hogy ebben az évben, mint jubiláns esztendőben, Esterházy Károly egri püspök emlékét megörökítendő, díszközgyűlést tart, melynek egyik szereplőjéül Szmracsányi Miklós miniszteri tanácsos urat sikerült megnyernem. Az Esterházy-díszközgyűlésre már nagyban folynak az előkészületek, hogy az ünnep minden tekintetben méltó legyen az egykori egri püspök halhatatlan nagy nevéhez.”¹⁹

A közgyűlés napján egy Veterán nevű szerző *Hősöket ünneplünk* című írásában odáig ment, hogy különös módon az 1914 decemberében Limanowa mellett diadalt arató magyar katonák és Eszterházy püspök között vont párhuzamot. A püspököt azért állította a katonák mellé, mert szerinte főnemes létére ő is tudott olyan igénytelenül élni, csendben szenvedni, temérdek áldozatot hozni a közjóért, mint az első világháború hősei. „Megértjük-e a büszke falaknak áldozatkészégre tanító, bölcs beszédét – kérdezte Veterán - s híven fogjuk-e követni az utat, melyet a magyar Athén, próféta-lelkű főpásztora alapította iskolákban tártak föl előttünk mestereink?”²⁰

Ilyen őszi előzmények után ünnepelte a püspök születésének bicentenáriumát Eger rendezett tanácsú város képviselőtestülete a Gárdonyi Társaság közreműködésével 1925. december 13-án vasárnap a városháza nagytermében nyilvános díszközgyűlés

14 1923–1945 között működő egri kulturális egyesület.

15 Molnár Kálmán (1881–1961) jogász, egyetemi tanár, az MTA tagja, 1907–1925 között az egri jogakadémia tanára.

16 1925 elején 2 millió koronáért egy új bőrkabátot, kerékpárt vagy egy használt varrógépet lehetett vásárolni a helyi újság szerint.

17 Uo. 1927. szeptember 11. 2.

18 Kürti Menyhért (1875–1949) ciszterci szerzetes, tanár, irodalomtörténész.

19 Uo. 1925. október 25. 1.

20 Uo. 1925. december 13. 1.

keretében. A rendezvény programja a következő volt: „1. Elnöki megnyitó, mondja Trak Géza polgármester 2. »Esterházy és a művészet« írta Szmrecsányi Miklós nyugalmazott miniszteri tanácsos, a Gárdonyi Társaság tiszteletbeli tagja 3. »Ünnepi óda« írta és felolvassa vitéz Veszprémy Dezső leánygimnáziumi igazgató, a Gárdonyi Társaság rendes tagja 4. »Esterházy Károly gróf és Eger«, tartja Breznay Imre címzetes tanítóképzői igazgató, a Gárdonyi Társaság alelnöke 5. Esetleges indítványok.”²¹ A szereplők a korabeli Eger kulturális életének ismert és meghatározó szereplői voltak.

A tudósítás szerint „a török pusztítás után romjaiból fönixmadárként újjáéledő Eger történelmének műemlékei elevenedtek meg a városházán”.²² Az ünnep fénye és színvonalában azonban inkább az 1925. évben járó Egerhez volt méltó mint egy 18. századi mecénás érdemeihez. Aznap vasárnap délelőtt a városháza díszterme zsúfolásig megtelt az ünneplő közönséggel, amelynek soraiban helyet foglalt Szmrecsányi Lajos érsek, Isaák Gyula, Heves vármegye főispánja, Okolicsányi Imre alispán, a főkáptalan összes tagja és az egri helyőrség tisztikarának küldöttsége, valamint Eger intelligenciájának egy része. Trak Géza²³ polgármester fennkölt ünnepi beszéddel nyitotta meg az összejövetelt. Hosszasan méltatta a 200 éve született püspök érdemeit, és hangsúlyozta, hogy Eger a „magyar Athén” nevet kizárólag Eszterházy Károlynak köszönheti.²⁴

Ezután Kálnoky István városi főjegyző felolvasta az üdvözlő táviratokat. Elsőként Pápát a „püspök szülővárosának” említette, ami azonban súlyos tévedés volt, mert az a város papi tevékenységének és jótékonyságának volt első helyszíne. A főként református értelmiségiekből álló nagykőrösi Arany János Társaság köszöntése inkább a Gárdonyi Társaságnak szólt, a Műemlékek Országos Bizottsága és Wälder Gyula műegyetemi tanár táviratai pedig a kulturális együttműködésnek voltak köszönhetőek. Ezek alapján úgy tűnik, hogy valóban szükség volt arra, hogy minél jobban és minél többen megismerjék a püspök életét és valódi tevékenységét.

A következőkben Kriston Endre²⁵ püspök, a társaság tiszteletbeli tagja vezette be Szmrecsányi Miklós „Esterházy és a művészet” című tanulmányát, amelyet a neves művészettörténész betegsége miatt ő maga olvasott fel. Írása olyan hosszú, részletes és szakszerű volt, hogy később önállóan is megjelent,²⁶ bár a helyi lap meglehetősen részletesen ismertette. Így az érsek fivére nagyon alapos és széles körű képet

21 Uo. 1925. december 6. 3.

22 Uo. 1925. december 15. 1.

23 Trak Géza (1877–1936) 1924-től Eger polgármestere.

24 Elnöki megnyitó, Írta s Eger városának 1925. évi dec. 13-án tartott díszközgyűlésén elmondta Trak Géza polgármester. In: Galanthai Gróf Esterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése születésének kétszázados évfordulója alkalmából Eger város közönségének 1925. évi december hó 13-án tartott díszközgyűlésén. Érseki Liceum Könyvnyomdája, Eger 1926. 3.

25 Kriston Endre (1877–1960) római katolikus pap, nagyprépost, címzetes püspök, egyházi író, a felsőház tagja.

26 Szmrecsányi Miklós: Esterházy és művészet. In: Galanthai Gróf Esterházy Károly egri püspök

adott a püspökről.²⁷ Leszögezte, hogy a Hatvani II. és III. negyed a 18. század második felében „virágzó művésztelep” volt, amelyet a püspök iránti szeretetből „Új Károlyvárosnak” (*Nova Civitas Carolina*) neveztek el, de ma már inkább *Károlyújváros* lenne a pontosabb neve. A művészettörténész szerint – nagy túlzással – talán ez volt az első művészkolónia az országban, mivel építészek, festők, szobrászok, és mesteremberek „egész serege” élt és dolgozott itt.²⁸

Szmrecsányi Miklós ugyanis már másfél évvel korábban kifejtette, hogy Eszterházy püspök sok festőt, szobrászt és díszítőművészt hívott Egerbe. Elhelyezésük kérdése adott okot arra, hogy egy új városrész kialakításával foglalkozzon. A művészettörténész szerint Eger ezért neki köszönheti, hogy létrejött a Hatvani városrész, melyet a Vörösmarty és Baktai út közepén szel át, azokat pedig széles utcák keresztezik. Ez a szerencsésen megválasztott magas fekvésű városrész a szerzetesi naplókban állandóan a „Nova Civitas Carolina” néven fordult elő a nagy vásártérrel együtt, melyet Eszterházy szintén a városnak ajándékozott és Károly térnek nevezték. Szmrecsányi egyébként meg volt győződve, hogy Johann Lucas Kracker festőművész házát is azon a tájon, a későbbi Károlyvárosban kellett keresni.²⁹ Végül emlékezett, hogy amikor a nagy püspök 1799-ben meghalt, végrendeletében a Líceumot nevezte meg általános örököséül. A művészettörténész is támogatta, hogy az érsek és főkáptalan a Líceumot régi díszében állíttassa helyre.

Kriston felolvasása után vitéz Veszprémy Dezső³⁰, az angolkisasszonyok leánygimnáziumának igazgatója saját ünnepi ódáját olvasta fel, majd Breznay Imre³¹ tanítóképző-intézeti címzetes igazgató, a Gárdonyi Társaság alelnöke mondta el ünnepi beszédét, melyben Eszterházy munkásságát Eger város fejlődése szempontjából ismertette részletesen. Egy-két számadattal mutatta be, milyen hatással volt a város életére a nagy püspök tevékenysége. Felidézte, hogy az 1699. évi összeírás szerint 42 gazda, 90 zsellér és 120 kézműves család élt Egerben, 412 lakott és 468 lakatlan ház volt a városban. Még 1720-ban is mindössze 2500 lakosa volt Egernek, 1821-ben viszont már 17 ezer. Következtetése így hangzott: „A nagy püspök tehát annyira felvirágoztatta Eger gazdasági életét, iparát és kereskedelmét, hogy itt jólétben, boldogságban élt a polgárság és új településekkel megszorodtak Eger lakói.”³²

---

emlékének ünneplése születésének kétszázados évfordulója alkalmából Eger város közönségének 1925. évi december hó 13-án tartott díszközgyűlésén. Érseki Liceum Könyvnyomdája, Eger 1926. 5–50.

27 Egeri Népiújság, 1925. december 15. 1.

28 Szmrecsányi M.: Esterházy és művészet i. m. 17.

29 *Uő*: Hol volt Krackernek, az egeri nagy művésznek, háza és műterme? Egeri Népiújság, 1924. március 27. 2.

30 Veszprémy Dezső (1878–?) középiskolai tanár, egeri leánygimnáziumi igazgató.

31 Breznay Imre (1870–1944) egeri tanár, újságíró, helytörténész.

32 Egeri Népiújság, 1925. december 15. 2.

Ezután a közgyűlés Trak Géza polgármester indítványára elhatározta, hogy a magyar katolikus egyház egyik vezéralakja iránt érzett kegyeletből és hálából az egri Hatvani II. és III. városnegyedeket ezentúl ismét Károlyvárosnak nevezik el. A résztvevők határozatot hoztak, hogy ebből a célból átiratot intéznek a városi közgyűléshez. Befejezésül a polgármester záró szavaival köszönetet mondott az ünnepség előadóinak és a Gárdonyi Társaságnak.³³

A közgyűlés 1926. március 27-én tartott ülésén került napirendre újra Eszterházy püspök emlékezete. Dr. Kálnoky István bemutatta a gróf Eszterházy Károly egri püspök születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülés jegyzőkönyvét, és a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel elhatározta, hogy az elhangzott beszédek teljes szövegükben kinyomtatja és szétoasztja a képviselőtestület tagjai között. Egyúttal elhatározták, hogy a nagynevű egri püspök emlékére a régi Károlyváros elnevezést ismét felújítják, s a Hatvani III. negyedet *Alsó Károlyvárosnak*, a Hatvani IV. negyedet pedig *Felső Károlyvárosnak* nevezik el.³⁴

Eszterházy püspök 1926-ban még egyszer „egri csillag” lett Angyal Lajos felső kereskedelmi iskolai tanár *Üstökösjáráskor* című írásában. A szerző kritikus hangon tekintett vissza egyéb felületes országos ünnepségekre, ugyanakkor határozott tanulságokat fogalmazott meg az igazi és gyakorlati tisztelet megvalósításához. Felidézte, hogy 100 éve annak, hogy Széchenyi István 1825-ben egy nagyszerű gesztussal megvetette az alapját a Magyar Tudományos Akadémiának, Eger városa pedig Eszterházy Károly 200 éves emlékének áldozott. *„Üstökösök járnak a magyar égbolton – hangzott az összehasonlítás – s nyomukban megelevenednek nemzeti nagy létünk legragyogóbb fejezetei, az áldozatos honszerelem ragyogó példái.”*³⁵ Az ünnepi szónokok a Széchenyi és Eszterházy inkarnációját ünnepelték, és súlyos, szép gondolatok keltek szárnyra, de Angyal tanár úrnak úgy tűnt, hogy csak szalmaláng jellegűek voltak a megemlékezések, és csak néhány hétig élt az újjászületés reménye, az áldozatkészség ígérete, később kényelemszeretetből lelohadt a nagy lelkesedés.

Angyal különös módon kapcsolta össze az egri barokk főpap kultuszát az 1925. november közepén statáriális bíróság elé állított kommunisták, Rákosi Mátyás és társainak perével. *„A Széchenyi-, Esterházy-ünnepségeinken kitorő lelkesedéssel ünnepeljük a magyar géniusz újjászületését... és ugyanakkor az egyik törvényszéki tárgyaláson fölényes nyugalommal számolnak be a vádlottak arról, miként akarták a kommunizmus feltámasztásával nemzetünk sírját megásni.”*³⁶ Eszerint nem elég megidézni a nagy magyarok szellemét, hanem szorgalmasan dolgozni kell példamutatásuk alapján,

33 Uo.

34 Uo. 1926. március 30. 1.

35 Uo. 1925. december 18. 1.

36 Uo.

mert mások – a kommunisták – fogják ellopni a nemzet jövőjét. Megcsodáljuk a „magyar géniusz gyönyörű ragyogását”, folytatódik a figyelmeztetés, de az alkotómunka már nem kenyerünk, mert kényelmünket kellene érte feláldoznunk.

A szerző következtetése és a programja viszont korszerű és pozitív volt. Nagyjaink tiszteletének az lesz az igazi megtestesülése, ha az ő fényüknél ráeszmélünk saját lustaságunkra, „patópálságunkra” – írta. Hőseink követése pedig csak akkor biztathat győzelemmel, ha a társadalom vezetői és az értelmiség képviselői őszinte szeretettel nyúlnak a teljesen elhanyagolt, magára hagyatott néptömegek után, úgyhogy azok maguk is a magasba kívánkozzanak. Másrészt nagyvonalú, a haladó kor kívánalmaihoz mért szociális reformokkal kell biztosítani a magyar erkölcs és ezzel az egész magyar élet felemelkedését, és oly pánccal kell felövezni a nemzetet, amelyről minden „pokoli tévtan”, pl. a kommunizmus is visszapatann. Tulajdonképpen arra a szociális érzékenységre emlékeztette olvasóit, amely Széchenyit és Eszterházyt egyaránt jellemezte, és azt fogalmazta meg, hogy nagyjainknak az az igazi kultusza, ha önfeláldozóan követjük és folytatjuk társadalmi és kulturális tevékenységüket. Ennek az óvatos figyelmeztetésnek bizonyára Egerben is megvoltak az okai. Szmrecsányi Lajos érsek egyébként nagyon sok téren követte is Eszterházy püspök útját akár a kultúra pártfogójaként, akár egy új városrész alapítójaként. „*Üstökösök járása gyújt fényt a magyar éjszakába* – fejezte be gondolatmenetét a szerző. – *Üstökösök fénye világítsa meg a magyar elméket, hogy elérkezessél a várva várt hajnal, a nagy kibontakozás: a magyar feltámadás!*”³⁷ Csillagászati kifejezésekkel szólva viszont éppen nem hullócsillagokra – ideiglenes vezérekre –, hanem folyamatosan és erősen világító állócsillagokra – örök példaképekre – van szükség, de Eszterházy püspök ennek a követelménynek is eleget tett.

A cserkészek emlékezése

Az egri római katolikus fiú felső kereskedelmi iskola 1921-ben nyílt meg az érsek és a főkapitán segítségével keresztény szellemű kereskedelmi alkalmazottak nevelése érdekében. A tanulók tanáraik vezetésével néhány évvel később már önálló cserkészcsapatot alakítottak, amely a számozás szerint a harmadik volt Egerben, és egyes források szerint először Balassi Bálint nevét vette fel.³⁸ 1925-ben azonban már Eszterházy-cserkészeknek hívták őket, és mivel az iskolában szegényebb családokból származó gyermekek tanultak, a nyári cserkész tábor megszervezése is anyagi

---

37 Uo.

38 Uo. 1924. december 11. 2.

nehézségekbe ütközött. Talán ezért gondolták azt, hogy inkább a legendás püspök nevét vennék fel, mert egyrészt az általa építtetett Líceum II. emeletén voltak tantermeik, másrészt pedig ezzel a névvel a bicentenárium évében könnyebben kaphatnak támogatást nyári programjaikra. 1925 tavaszán kiderült, hogy erre a célra dr. Ambrus István³⁹ kanonok, a teológia és a jogakadémia igazgatója adta az első 1 millió koronát még 1924 őszén. Az 1925-ös megemlékezések kezdetekor a kéksapkas kereskedelmi diákok már lelkesen készültek a nyári táborozásra.⁴⁰

Hamarosan megjött Budapestről a névváltoztatásról szóló hivatalos levél is. A Magyar Cserkészszövetség 1925. április 28-án kelt 426. sz. engedélyével hozzájárult, hogy az egri fiú felső kereskedelmi iskola Balassi Bálint cserkészcsapata nevét 294. sz. *Eszterházy Károly Cserkészcsapatra* változtassa.⁴¹ A fiúk Szmracsányi érsektől, Kriston püspöktől és a káptalantól is jelentős összeget kaphattak, mert július elején már a káptalan Egyek melletti Saruka⁴² nevű birtokáról küldtek köszönőlevelet az érseknek, visszaérkezésük után pedig Lénárt János parancsnok, dr. Temesváry István és Szokolovszky Béla tanárok, cserkészvezetők vezetésével személyesen is tisztelegtek az érseknél megköszönve segítségét, amely lehetővé tette a nyári táborozást.⁴³

Az Eszterházy-cserkészek azonban a tábor után sem tétlenkedtek, és újabb kezdeményezéssel járultak hozzá névadójuk örökségének ápolásához. Az *Egerért* című tudósítás szerint bizonyítani akarták, hogy készek tevékenyen ápolni a püspök emlékét, és folytatni akarják annak kulturális misszióját. Nem elégedtek meg az egyéni kötelességek teljesítésével, hanem közös munkával akartak felkészülni a jövő nagy feladataira. Bármilyen kis feladatot el akartak vállalni, ha úgy látták, hogy azzal a haza javát és a jövőt szolgálják, ezért rengeteg teendőjük volt. A tudósító felidézte, hogy az idő milyen pusztítást vitt végbe Egerben és főleg annak legfőbb díszében és legnagyobb műemlékében, a várban, amit annak idején Mária Terézia 7000 forintért adott el Eszterházy Károly püspöknek. A dicső erődítmény az építkező püspökök és érsek kőbányája lett, így a vár köveit megtalálhatjuk többek között a Líceum falaiban is. 1783-ban Eszterházy püspök a közben ismét kincstári tulajdonba került várat 10778 forintért végleg megvette a császártól. *„Ha nincs vár és nem lett volna dicső védője Dobó, Eger éppoly színtelen városka volna az országban mint a többi. És mégis ki törődik a várral, mi lett belőle, micsoda siralmas képe a pusztulásnak!?”*⁴⁴ – hangzott a kérdés és a számonkérés. A szerző, aki a kereskedelmi iskola tanára lehetett, elismerte, hogy a vár fenntartása nehéz

39 Ambrus István (1860–1935) egri teológiai tanár, kanonok.

40 Uo. 1925. március 14. 3.

41 Uo. 1925. május 8. 2.

42 Saruka külterületi település Egyektől északnyugatra a Tisza közelében.

43 Uo. 1925. július 19. 3.

44 Uo. 1925. július 29. 1.

és költséges feladat, pénz pedig nincs, de voltak, akik mégis úgy gondolták, hogy a vár egy kis áldozattal nem a kiadási, hanem a bevételi rovatban fog szerepelni. A földalatti folyosólabirintust ugyanis a mérnökök megvizsgálták, és boltozatait épnek találták. *„Magyarország tanuló ifjúsága, történelmi emlékeink barátai, a rendkívüliséget keresők mind figyelmükre fogják méltatni, ha (a vár) könnyebben hozzáférhető és veszély nélkül megtekinthető lesz.”*⁴⁵ – hangzott a később beteljesült jóslat 92 évvel ezelőtt.

Az Eszterházy-cserkészek és tisztjeik kértek engedélyt először az egri laktanya parancsnokától, hogy a várban található Bolyki-bástyából kiinduló folyosórendszert kitisztítsák, mivel a romos építmény a honvédség tulajdona volt. 1925-ben még a mai Zárkándy-bástyát tartották a Bolyky-bástyának, de éppen az ekkor kezdődő kutatás tisztázta a vár egyes részeinek pontos helyét.⁴⁶ Schrantz Ödön ezredes Eger katonai állomásparancsnoka lelkesen felkarolta és hivatalos engedélyvel is segítette elképzelésüket. A cserkészek terve volt az is, hogy a kazamata megtekintésért belépődíjat fognak szedni és az így befolyt összeget a vár fokozatos restaurálására fogják fordítani.

Az egri vár felújítási munkája 1925. július 26-án reggel szerény keretek között indult meg. A tudósítás szerint az Eszterházy-csapatot a többi egri cserkész is készségesen fogja támogatni, és a várban végzett munkát be fogják illeszteni a rendes cserkészfeladatok keretébe. A cserkészek munkájával, valamint a város, a megye, az ország közérdeklődésének és áldozatkészségének segítségével évről évre a vár más és más részlete fog a pusztulástól megmenekedni – olvashatjuk a terveket, és a tudósító tulajdonképpen a mára már megvalósult álmokat foglalta össze. *„A vár mint rom, költség, a restaurált vár ellenben egy oly bevétel forrását fogja jelenteni a városnak és annak polgárainak az idegenforgalom növekedése révén, mely egyelőre felbecsülhetetlen. Régi kutatók feljegyzései szerint bámulatos felfedezésekre lehet számítani a helyreállítás kapcsán, melyek a közérdeklődés megfelelő országos felkeltése mellett országos segélyforrásokat is meg fognak nyitni Egerért.”*⁴⁷ A 294. sz. Eszterházy Károly Cserkészcsapat kérésére Eger város tanácsa is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy milyen formában támogathatná a vár restaurálására megindult akciót. A tanács Braun Károly főjegyző előterjesztésére 1 500 000 koronát utalt ki a halaszthatatlan beszerzésekre, és egy kaput ajándékozott a csapatnak, hogy a kazamaták lejárata elzárható és így a további szennyezés megakadályozható legyen. Azonkívül a város a mérnöki hivatallal való előzetes megbeszélés feltétele mellett ingyenes sankszedést, vagyis üledékszállítást engedélyezett. A városi tanács gyors és előzékeny intézkedését az „egri vár barátai” köszönettel fogadták, és

---

45 Uo.

46 Lénárt Andor: Az egri vár feltárásának története 1949-ig. Studia Agriensis 2. Eger 1982. 127.

47 Egeri Népújság, 1925. július 29. 1.

remélték, hogy mások is követik a nemes példát.⁴⁸ A munkát ezután három tanár irányította: a kezdeményező Lénárt János, valamint dr. Pálos Ervin és dr. Pataki Vidor szerzetesek.⁴⁹ Ők kértek engedélyt korábban is a helyőrség parancsnokságtól a munkához, és a honvédelmi miniszter végül 1925. július végén engedte meg a vár helyreállítását korlátozott feltételekkel és csak a cserkészek céljaira.⁵⁰

1925. szeptember elejére a felújítás első lépései sikeresen befejeződtek, majd az eredményt megmutatták a közvéleménynek, amit a helyi lap így hirdetett: *„Az egri vár kazamatái megtekinthetők. Az eddig feltárt részek minden szombaton délután 4 és 6 óra, és minden vasárnap délelőtt 10 és 1 óra között megtekinthetők. Feljárt a Bolyki-bástya⁵¹ északkeleti sarkán. Az alagút kapuja a bástya közepén a sínek mellett van. Belépődíj díj felnőtteknek 10.000 korona, diákoknak 5000 korona.⁵² Délután 4 órakor és délelőtt 11-kor a nagyobb csoportok vezetőt kapnak. Világító eszközöket a látogatók hozzanak magukkal.”⁵³*

1925-ben az Eszterházy Károly Cserkészcsapat diákjai és tanárai kétszeresen is méltóak voltak névadójukhoz. Egyrészt elkezdték annak a várnak a megóvását, amelyet a püspök vásárolt meg „kőbánya” céljából a Líceum építéséhez, másrészt közvetlen fizikai munkájukkal őt követték, az ő kultuszát szolgálták Eger kulturális örökségének megóvásában és továbbfejlesztésében.

---

48 Uo. 1925. augusztus 2. 3.

49 Pálosi Ervin és Pataki Vidor szerzetesek 1925-ben az egri ciszterci gimnázium tanárai voltak.

50 Lénárt A.: Az egri vár feltárásának története 1949-ig i. m. 21.

51 Ma Zárkándy-bástya.

52 1925 szeptemberében 5000 korona volt az egri piacon 1 liter fejtett bab vagy 1 kg alma, ami 1925 novemberében már 10 000 korona lett.

53 Egeri Népujság, 1925. szeptember 26. 3.

The Commemoration of Bishop Károly Eszterházy in Eger in 1925

On 4th May 1925 – the 200th anniversary of Bishop Károly Eszterházy's birth – the assembly of the clergy of Eger was held, where Archbishop Lajos Szmrecsányi gave a lecture about the life and work of his predecessor, then he went on to announce the renovation of the building of the Lyceum, that had been damaged in an earthquake.

Gyula Wälder, an architect from Budapest oversaw the reconstruction works. His influence helped the Eger representatives of the so called neo-baroque culture and Christian-nationalist ideology find their ideal in bishop Eszterházy, and his original contemporary baroque institutes. The reconstruction ended in 1929 by placing a plaque in the hall of the Lyceum.

In December, 1925, the Gárdonyi Géza Literature Society invited applications for writing a historical biography on Bishop Eszterházy, and there was a ceremonial public general meeting in the town hall, where art historian Miklós Szmrecsányi and two teachers, Dezső Veszprémy and Imre Breznay, commemorated the bishop and his time. The next year, the general assembly of Eger renamed a neighbourhood given to the town by Bishop Eszterházy to “Károlyváros”, meaning “Károly's Town”.

In 1925, the 294th Eszterházy Károly Boys Scout Troop was re-established in a boys' middle school of commerce. Later that year the scouts and their teachers cleaned out one of the casemates in the Castle of Eger and prepared it for boy scout meetings and also for tourist visits.

Jágerská pamäť na Karola Eszterházyho v roku 1925

4. mája 1925 sa na 200. výročie narodenia Karola Eszterházyho konala v Jágrí arcidiecézna synoda. Arcibiskup Lajos Szmrecsányi venoval svoj dlhý príhovor životnej dráhe svojho vzdialeného predchodcu. Zároveň prehlásil svoj zámer opraviť budovu Lýcea poškodenú zemetrasením. Obnovovacie práce prebiehali pod vedením univerzitného profesora Gyulu Wäldera. Pod jeho vplyvom našla miestna, tzv. neobaroková kultúra a kresťansko-národná ideológia svoj vzor v pôvodnom barokovom pôsobení Karola Eszterházyho. Obnovovacie práce sa skončili v roku 1929 odhalením pamätnej tabule v predsieni Lýcea. V decembri 1925 vydal Literárny spolok Gézu Gárdonyiho výzvu na napísanie Eszterházyho životopisu a spolu s mestskou radou si uctili jeho pamiatku na slávnostnom zasadnutí. Pri tejto príležitosti odznali príspevky Miklósa Szmrecsányiho, Dezső Veszprémyho a

Imre Breznayho. V roku 1926 bola jedna z mestských štvrtí opäť premenovaná na Karolovo mesto (Károlyváros). Dielo a obetavosť veľkého biskupa si pripomenuli aj členovia 294. Skautského oddielu Karola Eszterházyho, pôsobiaceho pri miestnom štátnom reálnom gymnáziu. Pod vedením svojich učiteľov vyčistili a od septembra 1925 turisticky sprístupnili jednu z hradných kazamát.

Az egri Eszterházy téren 2019. szeptember 29-én felavatott Eszterházy Károly egri püspök egész alakos szobra. Kovács Jenő alkotása (Szántó György felvétele)

Személynevek mutatója

- Abdiás: 44
Ábel: 45
Ábrahám: 207
Ádám: 44, 45
Adami János: 188
Adami József: 192
Ágoston, Szent, Hippói, püspök: 218
Albert Ferenc: 27, 28, 100
Almásy József: 97
Ally Pál: 131
Ambrovszky Mihály: 97
Ambrus István: 239
Ámor: 206
András, Szent, apostol: 35, 37, 210
Androvics Miklós: 196, 210
Angelis, Stephanus de: 61
Angyal Lajos: 229, 237
Anna, Szent: 172, 196, 205, 209
Antal, Szent, Páduai: 196, 208, 209
Antony Erzsébet: 129, 131, 136, 141
Apianus *lásd* Bienewitz, Peter
Arisztotelész: 87
Áron: 207
Bahlcke, Joachim: 21
Balajthy Máté: 101
Balassi Bálint: 238, 239
Baleczky Emil: 28
Balogh Ferenc: 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 161
Barkóczy Ferenc, érsek: 66, 80, 83, 97, 178, 184, 189, 190, 191, 195, 196, 201, 203, 204, 205, 213, 214
Barta István: 97
Bartakovics Béla, érsek: 196
Bartók Béla: 10
Báruk: 43
Batthyány Ignác, püspök: 98, 100, 184, 186, 196
Bél Mátyás: 79, 89, 191
Benedek, XIV., pápa: 19, 20, 23, 66, 72, 182, 183
Benkő Anna Johanna: 141
Benkő Ignác Alojz Xavér: 141
Benkő Ignác János: 129, 141
Benkő János Flórián: 129, 141
Benkő Johanna Anna Mária: 141
Benkő József Gábor: 141
Benkő Károly Ferenc: 129, 141
Benkő Mária Anna: 141
Benkő Rudolf Flórián: 141
Benkő Rudolf: 141
Benkő Sámuel: 129, 131, 141
Berecz Ágnes: 18
Berecz Mihály: 97
Berényi László: 84
Bertieri, Giuseppe: 99
Bevilaqua-Borsody Béla: 85
Bienewitz, Peter (Apianus): 101, 102
Bíró István: 68
Bitskey István: 9
Boerhaave, Hermann: 88, 137
Bohacz, Thomas: 222
Borromini, Francesco: 166, 181
Bozsik Mihály: 131
Brache, Tycho: 103
Bradács János, püspök: 61, 62, 63
Braun Károly: 240
Breznay Imre: 235, 236, 242, 243

Buda Péter: 39
 Bunsen, Robert: 107
 Büky József: 98, 99
 De Camillis, Joannes: 60
 Carlone, Giovanni Battista: 204
 Celtis, Konrad (Conrad Celtes): 101
 Clavius, Christophorus: 103
 Cook, James: 107
 Coquelinus Aloysius: 61
 Cziráki Lajos: 172
 Csák István: 97
 Cserey Farkas: 221
Csorba Erzsébet: 10, 96
 Detelli Anna Mária: 132, 141
 Detelli Anna: 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142
 Detelli Antal Ferenc: 129, 141
 Detelli Ferenc Xavér Vince: 129, 141
 Detelli Ferenc: 128, 129, 135, 138, 140, 142
 Detelli József Zsigmond: 129, 131, 137, 141
 Detelli Szilveszter: 129, 141
 Dientzenhofer, Kilian Ignaz: 196
Dinnyés Patrik: 9
 Dobó István: 229, 230
 Dobronyai Miklós: 99, 196
 Dobrotka József: 136
 Doglioni, Giovanni Nicolò: 103
 Dózler Károly: 134, 137
Draskóczy István: 79
Entz Géza: 196
 Erdődy Gábor, püspök: 189, 191, 195, 201, 204, 205, 213
 Erzsébet, orosz császárnő: 30, 31, 33, 47
 Esterházy Antal: 148
 Esterházy Ferenc (1641–1683): 148
 Esterházy Ferenc (1683–1754): 148, 159, 180, 181
 Esterházy Ferenc (1715–1785): 91, 147, 148, 159
 Esterházy Imre, püspök: 181
 Esterházy József (1682–1748): 147, 148, 160, 161, 168
 Esterházy József (1714–1762): 147, 159
 Esterházy Miklós: 159
 Eszterházy Károly, püspök: 9, 10, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 41, 53, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 73, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 113, 115, 124, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 147, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 201, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 223, 224, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 243
 Ettmüller, Michael: 137
 Éva: 44, 45
 Eysel, Johann Philipp: 137
 Ezdrás: 43, 44
 Farkas János: 131, 133, 217
 Fazekas Pál: 133
 Fazola Lénárd: 192
 Fejér György: 118
 Felbinger, Ignaz: 21
 Fellner Jakab: 161, 162, 163, 164,

165, 166, 167, 168, 169, 172, 184,
 185, 186, 189, 190, 192, 193, 196,
 204, 211
 Fenesy György püspök: 60, 177
 Ferdinánd, III., német-római császár és
 magyar király: 163
 Ferenc, pápa: 182
 Ferenc, Szent, Assisi: 208, 216, 218
 Ferenc, Szent, Szalézi: 182
 Finé, Oronce: 101
 Fischer István, püspök: 97, 188
 Fodor Ferenc: 130
 Foglár György c. püspök: 129
Földvári Sándor: 25, 26, 27, 28, 29,
 32, 33
 Francke, August Hermann: 86, 88
 Franz József: 191, 192, 208, 210
 Fraunhofer, Joseph von: 107
 Frigyes, III., porosz király: 86, 92
Fülöp Éva Mária: 10, 159
 Gaal: 46
 Galiei, Galileo: 95, 103
 Garampi, Giuseppe, érsek: 20, 62, 98,
 99
Gárdonyi Máté: 63
 Gazzaniga, Pietro Maria: 99
Gebei Sándor: 26
 Gergely, IX., pápa: 116
 Gerl, Josef Ignaz: 184, 204
 Gervasio, Agostino: 99
 Gött Antal: 164
 Grassalkovich Antal: 210
 Gratianus: 116
 Grossman József: 164, 167, 169, 172,
 191, 193, 202
 György, II., angol király: 86, 92
 György Judit: 134
 György, Szent, Sárkányölő: 35, 38, 68
 Halblechner Vencel: 186
 Halley, Edmund: 105, 106
Hamzók Judit: 10
 Haraszt Terézia: 139, 141
Haris Andrea: 10
 Haudek Ágoston: 118
 Hauptmann, Franz: 205
 Házael Hugó: 191
 Hell Miksa (Rudolf Maximilian Höll):
 82, 85, 101, 107, 185
Hermann István: 10
Hersche, Peter: 16, 21
 Herschel, William: 107
 Herzan Ferenc, püspök: 167
 Herzog, Anton: 203
 Hesz János: 192
 Hesz Mihály: 188
 Hevenesi Gábor: 221
Hodinka Antal: 28, 29
 Hoffmann, Friedrich: 137
 Honterus, Johannes (Johann Honter):
 102
Horváth István: 9
Horváth Mihály: 130
 Huetter, Lucas: 210
 Humboldt, Alexander von: 88
 Hunyadi János: 221
 Huszár Ferenc: 188
 Huszty István: 137
 Imre, Szent, magyar herceg: 222
 Ince, X., pápa: 60
 Isaák Gyula: 235
 István, I., Szent, magyar király: 57,
 171, 172, 188, 189, 193, 209, 220,
 221, 222
 István, Szent, vértanú: 162
 Izajás: 44
 Jakab, Szent, apostol: 43

Jakusich György, püspök: 60
 János, Szent, apostol és evangélista: 36, 43, 193, 206, 209
 János, Szent, Böjtölő: 45, 46
 János, Szent, Keresztelő: 190, 204, 205, 208, 209
 János, Szent, Nepomuki (Svatý Jan Nepomucký): 172, 192, 204, 209, 223
 János, Szent, Olajbafőtt *lásd* János, Szent, apostol és evangélista
 Jansenius, Cornelius (Cornelius Jansen): 17, 182
 Jaszvics Bernát: 99
Jávor Anna: 187, 203, 211
 Jézus (Sirák fia): 42, 43, 44
 Jézus Krisztus: 36, 39, 40, 45, 56, 57, 62, 70, 172, 189, 101, 190, 205, 206, 207, 209, 216, 220, 221, 222, 223
 Jobcsák Antal: 134, 138
 József, I., német-római császár és magyar király: 207
 József, II., német-római császár és magyar király: 21, 73, 83, 124, 178, 182, 191, 194
 József, Szent: 172, 191, 204, 205, 207, 209
 Júdás, Szent, apostol: 43
 Judit: 43
 Káin: 45
 Kálnoky István: 235, 237
 Kant, Immanuel: 108
 Károly, Szent, Borromeo: 23, 172, 182, 183
 Kasper Péter: 97
 Katalin, I., orosz császárnő: 30, 42, 47
 Katalin, II., orosz császárnő: 33, 40, 41
 Katalin, Szent, Alexandriai: 210
 Kaunitz, Wenzel Anton von: 21, 62
 Kazaly Imre: 118
 Kazinczy Ferenc: 193
 Kelemen, XI., pápa: 17
 Kelemen, XIII., pápa: 61, 62
 Kelemen, XIV., pápa: 63
 Kelényi B. Ottó: 96
 Keller János: 97
 Kepler, Johannes: 95, 103, 104, 106
 Keresztély, VII., dán és norvég király: 107
Keserű Bálint: 79
 Kilián Anna Júlia: 139, 141
 Kilián Anna Krisztina: 139, 141
 Kilián Anna Terézia: 139, 141
 Kilián Dániel: 136
 Kilián Ferenc Antal: 139, 141
 Kilián Ferenc Károly: 139, 141
 Kilián István Ignác: 139, 141
 Kilián István: 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142
 Kilián József Vince: 139, 141
 Kilián Mária Rozália: 139, 141
 Kilián Márton: 130
 Kilián Terézia: 139, 141
 Kis Pál: 134
 Kiss Barakó János: 136
Kiss Gábor: 10, 110
 Kiss János: 191, 208
 Klausner, Margaretha: 203
 Klebelsberg Kunó: 230
 Klimó György, püspök: 98, 124
 Kocher István: 97
 Kollonich Lipót, érsek: 61
 Komáromy János: 209
 Konek Sándor: 118
 Kopácsi József: 172
 Kopernikus, Nikolausz (Mikołaj

Kopernik): 19, 95, 102, 103
Kosáry Domokos: 16
 Koschin Ferenc: 130
 Kossovics Gábor: 59
Kostic, Mita: 29
Kovács Béla: 202
Köves-Kárai Petra: 10
 Kracker, Johann Lucas: 100, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 196, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 220, 223, 236
 Krantz, Heinrich Johann: 137
 Krauss, Johann Anton: 207
 Kriston Endre, c. püspök: 235, 236, 239
 Kürti Menyhért: 234
 Lacaille, Nicolas de: 106
 Lalande, Joseph Jerome: 106
 Laplace, Pierre Simon: 108
 László, I., Szent, magyar király: 172, 189, 193, 209, 220, 221, 222
 Lazzari, Pietro: 181
 Leitner, Georg: 190
 Lénárt János: 239, 241
 Lipót, I., német-római császár és magyar király: 60, 177, 187
Lipp Mónika: 10
 Lotter Tamás: 186
Löffler Erzsébet: 10
Lövei Pál: 161
 Lukács, Szent, evangélista: 36
 Luther Márton: 15
 Madarassy János: 99, 101
 Maestlin, Michael: 103
 Mágner Károly: 189
 Major József: 97
 Majzinger Károly: 192
 Mamasz, Szent: 45, 46
 Manilius, Marcus: 101
 Mansfeld, Johann Ernst: 221
Maracskó Izabella: 207
 Mária Terézia, magyar királynő: 29, 61, 62, 63, 81, 82, 155, 157, 165, 178, 185, 239
 Mária, Szűz: 10, 66, 39, 172, 188, 192, 196, 205, 209, 215, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225
 Márk, Szent, evangélista: 36
 Markhot Ferenc: 84, 88, 89, 185
 Martialis, Szent: 172
 Marton László: 172
 Márton, Szent, Tours-i, püspök: 208
 Máté, Szent, apostol és evangélista: 36, 44
 Maulbertsch, Franz Anton: 171, 174, 188, 207, 211
 Maurer, Huber: 171
 Melkizedek: 207
 Messier, Charles: 108
 Michalek Manó: 114
 Migazzi Kristóf, érsek: 180
 Migne, Jacques-Paul: 116, 119
 Mihály, Szent, arkangyal: 68, 192, 206
 Miklós, Szent, püspök: 204
 Miller János: 192
Miskei Antal: 9
 Molnár Kálmán: 234
 Motzer József: 188
 Mózes: 39, 207
 Mögel, Elias: 217, 218
 Muratori, Lodovico Antonio: 18, 19, 20, 23, 182
 Münchhausen, Gerlach Adolph von: 87
Nagy Andor: 10, 96
 Nagy János: 232

Nehemiás: 43
Nemes Lajos: 127
 Newton, Isaac: 95, 105, 108
 Nováky József: 193
 Obed: 46
Ojtozi Eszter: 25, 26, 27, 28, 32, 33
 Okolicsányi Imre: 235
 Olsavszky Emánuel Mihály, püspök: 61
 Oltványi Pál: 118
 Padányi Bíró Márton, püspök: 22, 201
 Pál, I., orosz császár: 40
 Pál, Szent, apostol: 43, 46
 Pál, V., pápa: 58, 66, 72
 Pál, Szent, Remete: 204
 Pálffy János: 180
 Pálffy Szidónia: 180
Pallagi Béláné: 25
 Pálos Ervin: 241
 Pámer György Ferdinánd: 218
 Pánthy Endre: 218
 Parthén Péter: 59
 Patachich Ádám, érsek: 100, 209
 Patachich Gábor, érsek: 62
 Pataki Vidor: 241
 Pázmány Péter, érsek: 58, 79
 Pelcz Kristóf: 210
 Péter, I., orosz császár: 30, 36, 40, 42, 47
 Péter, III., orosz császár: 41
 Péter, Szent, apostol: 43
 Peucer, Caspar: 103
 Phillips, George: 118
Pigler Andor: 164, 165
 Pilgram, Franz Anton: 161, 163, 166, 168, 169, 180, 185, 202
 Piusz, VI., pápa: 219
 Piusz, X., pápa: 71
 Pliczner János: 192
 Ploreczky György: 192
 Pók Judit: 134, 139
 Porubszky József: 118
 Povolni Ferenc: 205
 Povolni János: 192
 Pračnik Anna: 130
 Prokop, Philip: 172
 Ptolemaiosz, Klaudiosz (Claudius Ptolemaeus): 101, 102
 Purhardt György: 56
 Pyrker János László, érsek: 180, 192, 196, 205
 Rákosi Mátyás: 237
 Rautenstauch, Franz Stephan: 21
 Reinhold, Erasmus: 103
 Réti Gábor: 139
 Révhelyi Elemér: 165
 Rudolf, I., német-római császár és magyar király: 104
 Saffner János: 133
 Samassa József, érsek: 205
 Sándor György: 163
 Sándor, VIII., pápa: 60
 Sarpe András: 134, 138
 Sauberer: 204
 Schäjrer József: 190
 Scherffer, Karl: 99
 Schmauss, Johann Jacob: 87
 Schnattmann, Rupert: 193
 Schott, Johann: 221
 Schöner, Johannes: 103
 Schrantz Ödön: 240
 Seibt, Ferdinand: 83
 Sigrist, Franz: 188, 211
 Snájder Mátyás: 134
 Steinhauser Antal: 192
 Storno Ferenc: 190, 205

Stöffler, Johannes: 103
 Stöger, Ferdinand: 99
Strešňák Gábor: 11
 Subik Károly: 232
Sugár István: 179
Surányi Imre: 96
 Swieten, Gerhard van: 21, 137
 Szabó Árpád: 95
 Széchényi Ferenc: 87
 Széchényi István: 237, 238
 Szentiványi Márton: 104
 Szeredy József: 118
 Szmrecsányi Lajos, érsek: 230, 232, 235, 238, 239, 242
 Szmrecsányi Miklós: 189, 191, 193, 205, 229, 230, 234, 235, 236, 242
 Szokolovszky Béla: 239
Szögi László: 79, 80
Szöke Lajos: 26, 27, 32, 33, 34
 Tahy József: 97
 Takács Mária: 134
 Tapolcsányi Mária Magdolna: 139, 141
 Tarnóczy István: 220
 Tarródy István: 129
 Téglási Katalin: 129
 Telegdi Miklós, püspök: 58
 Telekesy István, püspök: 195, 201, 204, 213
 Temesváry István: 239
Tengely Adrienn: 9
 Teréz, Szent, Avilai: 205
 Theodoricus, Sebastian: 103
 Tischler Antal: 217, 222, 232
 Tóbiás: 43
 Torner Ignác: 98
 Tóth István: 149
 Tóth Pál: 129
 Trak Géza: 235, 237
 Troger, Paul: 210
Tüskés Gábor: 18
 Udvardy Ignác: 118
Ujfaludi László: 10, 96
 Ulrich János: 152, 153
 Urbán Mihály: 136
Vajda Alex: 33
 Vásárhelyi Sára: 136
Verók Attila: 9, 102
 Veszprémy Dezső: 235, 236, 242
 Vince, Szent, Páli: 183
Voit Pál: 166
 Wagenschön, Franz Xaver: 206, 209
 Wälder Gyula: 231, 232, 235, 242
 Walter, Ferdinand: 118
Winter, Eduard: 16
 Wittmann János: 189
 Zach, Joseph: 100, 186, 187, 207, 210, 211, 223
 Zala György: 232
 Zanetti, Carolus: 187
 Zathureczky Sándor: 192
Zbiskó Ernőné: 25
 Zillach, Karl: 193
 Zirkler János: 211
Zolnai Béla: 18
 Zwenger József: 205
 Zsóri István: 129
 Zsóry László: 129

Helynevek mutatója

- Alkmaar: 104
Altamura: 81
AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK: 81
Amsterdam: 104, 109
ANGLIA (NAGY-BRITANNIA): 99, 107, 109
Antwerpen: 109
Athén: 195, 229, 234, 235
Augsburg: 109, 118, 119
AUSZTRIA (OSZTRÁK ÖRÖKÖS TARTOMÁNYOK): 21, 104, 119, 206
Avignon: 109
Bártfa (ma: Bardejov, Szlovákia): 98
Bátor: 203
Bázel: 109, 116
Béb: 150
Bécs: 20, 21, 60, 79, 82, 98, 99, 101, 104, 109, 118, 119, 161, 162, 179, 185, 187, 188, 190, 193, 203, 206, 220, 221, 222
Berlin: 88, 109
Bern: 16
Boldogkőváralja: 202
Bologna: 88, 104, 109, 183, 185
Bonn: 81
Boroszló (ma: Wrocław, Lengyelország): 81
Bracciano: 104
Brassó (ma: Braşov, Románia): 101
Buda: 28, 82, 85, 90, 91, 99, 120, 186
Budapest (1873 után): 56, 231, 232, 239, 242
Bützow: 81
Caracas: 81
Cervera: 81
Corte: 81
Cseklész (ma: Bernolákovo, Szlovákia): 159
Csépanyfalva (ma: Štefanov, Szlovákia): 98
Csernely: 68, 69
Csokva: 69
Csót: 150
Daróc: 69
Devecser: 55, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 156, 157, 159, 160, 179
Dijon: 81
Dillingen an der Donau: 109
Ecséd: 151
Eger: 10, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 41, 48, 53, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 73, 81, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 97, 98, 99, 104, 107, 108, 120, 125, 127, 128, 129, 130, 139, 140, 150, 151, 152, 153, 160, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 177, 179, 180, 184, 185, 186, 188, 189, 192, 193, 194, 195, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 218, 222, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242
Egerbakta: 210, 213, 214
Egyek: 239
EGYIPTOM: 45
Erlangen: 81
Esztergom: 58, 120, 184
BELORUSZ (FEHÉROROSZORSZÁG): 34, 35

Felső-Hricsov/Felsőricsó (ma: Horný Hričov, Szlovákia): 130
 Felsőtárkány: 194, 196
 Fenyőfő: 150
 Fraknó (ma: Forchtenstein, Ausztria): 55, 156
 FRANCIAORSZÁG: 99, 104, 119, 182
 Frankfurt am Main: 104, 109, 118, 119
 Fredericton: 81
 Fulda: 81
 Galánta (ma: Galanta, Szlovákia): 55
 Ganna: 150
 Garamszentbenedek (ma: Hronský Beňadik, Szlovákia): 57, 202
 Gdańsk (korábban: Danzig): 104
 Genf: 109, 183
 Geras: 206
 Gesztes: 148, 149, 151, 156, 157, 159
 Gotha: 109
 Görlitz: 109
 Göttingen (magyarosan: Göttinga): 81, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 109
 Graz: 83
 Greifswald: 90
 Gyimót: 150
 Gyöngyös: 73, 98
 Győr: 149, 150, 163, 189, 221
 Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, Románia): 57, 98, 186
 HABSBURG MONARCHIA: 21, 81, 92, 119
 Hága: 104, 109
 Halle (an der Saale): 85, 86, 87, 88, 90, 92
 Harsány: 194
 Havanna: 81
 HORVÁTORSZÁG: 172
 Ingolstadt: 104
 Innsbruck: 83
 Jászárokszállás: 208, 213, 214
 Jászó (ma: Jasov, Szlovákia): 203, 204, 207
 Jéna: 90
 Kál: 202
 Karácsond: 202
 Kassa (ma: Košice, Szlovákia): 87, 109, 178, 201, 213, 214
 Kemenesalja: 151
 Kerecsend: 192
 Keszthely: 88
 Kiel: 90
 KIJEVI NAGYFEJEDelemség: 29
 Kisörs: 151
 Klagenfurt: 104
 Klosterbruck (ma: Loucký klášter, Csehország): 203
 Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, Románia): 15, 81, 82
 Komárom (északi rész ma: Komárno, Szlovákia): 207
 Koppány: 150
 Koppenhága: 95
 Köln: 118, 119
 Kömlő: 193, 208
 Kremsmünster: 186
 Kup: 150
 Leiden: 88, 95, 104, 109
 Lemberg (ma: Львів [Lviv], Ukrajna): 83
 LENGYELORSZÁG: 81, 104, 129
 Leuven: 182
 Linz: 104, 109
 Lipcse: 90, 104, 109
 London: 107, 109
 LOTARINGIA: 57

Löven: 17
 Lyon: 116
 MAGYARORSZÁG (MAGYAR KIRÁLYSÁG):
 16, 17, 18, 21, 28, 29, 41, 48, 53, 57,
 58, 59, 60, 65, 70, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 101,
 107, 109, 161, 172, 179, 180, 184,
 186, 187, 188, 202, 203, 207, 221,
 231, 240
 Mannheim: 186
 Mezőtárkány: 209, 213, 214
 Milánó: 18, 183
 Miskolc: 129
 Modena: 81
 MORVAORSZÁG: 203
 Moszkva (Москва): 30, 32, 37, 38, 40,
 47, 81
 Munkács (ma: Мукачево [Mukacsevo],
 Ukrajna): 60, 61, 63
 Murcia: 81
 Münster: 81
 Nagybicse (ma: Bytča, Szlovákia): 130
 Nagyszeben (ma: Sibiu, Románia): 82
 Nagyszombat (ma: Trnava, Szlovákia):
 58, 60, 79, 81, 85, 89, 91, 95, 104,
 109, 120, 181, 185, 186, 221
 Nagyvárad (ma: Oradea, Románia):
 130
 Nancy: 81
 NÉMETALFÖLD: 17, 99, 104, 109
 NÉMETORSZÁG (NÉMET-RÓMAI
 BIRODALOM): 29, 57, 80, 81, 85, 86,
 89, 90, 99, 103, 104, 109, 119, 125
 Neu Reisch (ma: Nová Říše,
 Csehország): 206
 New Brunswick: 81
 New Hampshire: 81
 New Haven: 81
 New Jersey: 81
 New York: 81
 Nóráp: 150
 Nürnberg: 104, 109
 Nyárad: 150
 Nyögér: 150
 OLASZORSZÁG (ITÁLIA): 18, 19, 57, 99,
 104, 109
 Olmütz (ma: Olomouc, Csehország):
 83
 Omány: 69
 Opava: 204
 Opocska (Опочка): 38
 OROSZORSZÁG (OROSZ BIRODALOM):
 29, 30, 31, 35, 37, 38, 40, 41, 81
 Osztrog (Острог): 29, 30
 Pápa: 55, 147, 148, 149, 150, 151,
 152, 155, 156, 157, 159, 160, 162,
 163, 164, 165, 167, 168, 169, 171,
 172, 179, 201, 211, 235
 Párizs: 95, 101, 104, 109, 116, 119,
 125
 Pécs: 58
 Pest: 56, 87, 90, 91, 98, 99, 120
 Pilavöröskő: 56
 Poroszló: 208
 Pozsony (ma: Bratislava, Szlovákia): 56,
 120, 149, 181, 218, 230
 Prága: 104, 204
 Providence: 81
 Pszkov (Псков): 38
 Regensburg: 118, 119
 RÓMA (SZENTSZÉK): 17, 18, 20, 21,
 22, 59, 60, 61, 62, 63, 70, 72, 84, 85,
 97, 98, 109, 119, 122, 125, 166, 167,
 171, 181, 183, 186, 195, 201
 Ság (ma: Sasinkovo/Šag, Szlovákia):
 150

Salzburg: 57
 Saruka: 239
 Sasvár (ma: Šaštín, Szlovákia): 204
 Sáta: 206
 Selmecbánya (ma: Banská Štiavnica, Szlovákia): 88
 Sempthe (ma: Šintava, Szlovákia): 10, 159
 SPANYOLORSZÁG: 81, 99
 Spárta: 229
 Steyr: 109
 Stuttgart: 81
 Szakalov (Сакаловъ): 33, 34, 35
 Szapalav (Сапалавъ) *lásd* Szakalov
 Székesfehérvár: 57
 Szenc (ma: Senec, Szlovákia): 11, 88
 Szentbékála: 151
 Szentivány: 150, 151
 Szentpétervár (Санкт-Петербург): 31, 32, 38, 47, 81, 109, 188
 Szepesszombat (ma: Spišská Sobota, Szlovákia): 202
 Szibéria: 37, 38
 SZLOVÁKIA: 130
 Szombathely: 27, 36
 Szőny: 163
 Szurdokpüspöki: 202
 Szűcs: 150, 151
 Tarnopol (ma: Тернопіль [Ternopil], Ukrajna): 129
 Tata: 147, 148, 149, 151, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168
 Teszér (ma: Hontianske Tesáre, Szlovákia): 150
 Tiszapüspöki: 208, 213, 214
 Trento: 17, 19, 21, 22, 63, 187
 Tunisz: 80
 Tübingen: 109, 118
 Ugod: 55, 147, 148, 149, 150, 155, 156, 157, 179
 UKRAJNA: 30
 Ulm: 104, 109
 Vác: 41, 163, 166, 167, 180, 201
 Varannó (ma: Vranov nad Topľou, Szlovákia): 203, 204
 Vardø (Vardö): 107
 VELENCE: 103, 109, 119
 Veszprém: 149, 163, 172, 201
 Washington: 81
 Wittenberg: 104, 109
 Wolfsberg: 129
 Würzburg: 104
 Ypern (Ypres): 17
 Znaim (ma: Znojmo, Csehország): 203
 Zürich: 102, 109

A kötet szerzői

Dr. Bartók Béla,

történész, egyetemi docens (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Bitskey István,

irodalomtörténész, az MTA rendes tagja, professor emeritus (Debreceni Egyetem)

Csorba Erzsébet,

történelem-német szakos tanár, könyvtáros (Főegyházmegyei Könyvtár, Eger)

Dinnyés Patrik,

történész, tudományos segédmunkatárs (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Fülöp Éva Mária,

történész, nyug. intézményvezető (Kuny Domokos Múzeum, Tata)

Hamzók Judit,

kulturális örökség tanulmányok (MA), az Eger Város Történeti Kutatócsoport tagja (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Haris Andrea,

művészettörténész

Dr. Hermann István,

könyvtáros, könyvtárigazgató (Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa)

Dr. Horváth István,

tudományos kutató, levéltárigazgató (Egri Főegyházmegyei Levéltár)

Dr. Kiss Gábor,

egyházjogász, bírósági titkár (Érseki Bíróság, Eger)

Köves-Kárai Petra,

művészettörténész (Érseki Vagyonkezelő Központ, Múzeum, Eger)

Dr. Lipp Mónika,

művészettörténész (Kultúráért Felelős Államtitkárság, Emberi Erőforrások Minisztériuma)

Dr. Löffler Erzsébet,

történész, muzeológus, nyug. igazgató (Érseki Vagyongkezelő Központ
Könyvtár, Levéltár és Múzeum, Eger)

Dr. Miskei Antal,

történész, egyetemi docens (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Nagy Andor,

történész, tudományos munkatárs (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Tengely Adrienn,

egyháztörténész, egyetemi docens (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Ujfaludi László,

fizikus, professor emeritus (Eszterházy Károly Egyetem)

Dr. Verók Attila,

művelődés-, könyv- és irodalomtörténész, egyetemi docens (Eszterházy Károly
Egyetem)

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM